

72
Т. LXXII.

Р. 1906 кн. IV.

Рік XV.

ЗАПИСКИ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА.

НАУКОВА ЧАСОПИСЬ,

ПРИСВЯЧЕНА ПЕРЕДОВСІМ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІЇ, ФІЛЬЛОЛІОПІЇ Й ЕТНОГРАФІЇ,

виходить у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTHEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG.

WISSENSCHAFTLICHE ZEITSCHRIFT, GEWIDMET VORZUGSWEISE
DER UKRAINISCHEN GESCHICHTE, PHILOLOGIE UND ETHNOGRAPHIE

REDIGIERT VON

MICHAEL HRUŠEVSKYJ.

72
B. LXXII.

1906, IV B.

XV Jahrgang.

Накладом Наукового Товариства імені Шевченка

З друкарні Наукового Товариства імені Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

Вийшло 1/VIII н. с. 1906.

LXXII.

Р. 1906 кн. IV.

Рік XV.

ЗАПИСКИ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА.

НАУКОВА ЧАСОПИСЬ,

ПРИСВЯЧЕНА ПЕРЕДОВСІМ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІЇ, ФІЛЬОЛОГІЇ Й ЕТНОГРАФІЇ,

виходить у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTHEILUNGEN DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG.

WISSENSCHAFTLICHE ZEITSCHRIFT, GEWIDMET VORZUGSWEISE
DER UKRAINISCHEN GESCHICHTE, PHILOLOGIE UND ETHNOGRAPHIE

REDIGIERT VON

MICHAEL HRUŠEVSKYJ.

B. LXXII.

1906, IV B.

XV Jahrgang

Накладом Наукового Товариства імені Шевченка.

З друкарні Наукового Товариства імені Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

Вийшло 1/VIII к. с. 1906.

Зміст LXXII тому.

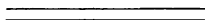
1. Зміст тому	с. 3—4
2. Лист Володимирської громади з 1324 р. (факсиміле листу й печатки), подав Мих. Грушевський	с. 5—8
3. До історії українського вертепа. Історично-літературні студії й матеріали, Дра Івана Франка, III—V	с. 9—79
4. Ритміка українських пісень, написав Філярет Колеса, III. Музикально-синтактична стопа	с. 80—111
5. До історії участі галицьких Русинів в словянськiм конгресі в Празі 1848 р., под. Ів. Созанський	с. 112—121
6. Рукописи Софійської катедри в Києві, огляд Сергія Маслова	с. 122—140
7. Получення Сяна з Дністром в ледовій добі, тимчасова звістка, подав Др. Стефан Рудницький	с. 141
8. Miscellanea: а) Справа поминання гетьманського імени на „переносі“, под. Ів. Джиджора; б) Українська вірша про уманську різню, под. Ів. Кривецький; в) Пастирський лист Ангеловича з р. 1799, под. Ів. Крип'якевич	с. 142—147
9. Наукова хроніка: Етнографія в західно-європейських часописах за р. 1904, з деякими доповненнями за р. 1903, подав Зенон Кузеля (конець)	с. 148—184
10. Бібліографія (рецензії й справоздання, зміст на с. 239)	с. 185—240

Inhalt des LXXII Bandes.

1. Inhalt des Bandes	S. 3—4
2. Ein Brief der Stadtgemeinde Vladimir vom J. 1324 (Faksimile des Briefes und des Siegels), mitgetheilt von Michael Hruševskýj	S. 5—8

3. Zur Geschichte des ukrainischen Krippenspiels, literatur-historische Studien und Materialien von Dr. Ivan Franko, III—V S. 9—79
4. Ueber die Rhytmik der ukrainischen Volkslieder, von Philaret Kolessa, III. Der musikalisch-syntaktische Fuss S. 80—111
5. Zur Geschichte der Theilnahme der galizischen Ruthenen am Slavenkongresse in Prag im J. 1848, mitgetheilt von Ivan Sozanýkj S. 112—121
6. Die Handschriften der Sophien-Kathedrale in Kijev, eine Uebersicht von Sergius Maslov S. 122—140
7. Die Verbindung des San mit dem Dnister in der Eiszeit, vorläufiges Kommunikat von Dr. Stephan Rudnýčkyj S. 141
8. Miscellanea, von Iv. Džydzora, I. Krevečkyj, I. Krypjakovyč S. 142—147
9. Wissenschaftliche Chronik: Ethnographie in den westeuropäischen Zeitschriften für das J. 1904, mit einigen Ergänzungen für das J. 1903, von Zeno Kuzela (Schluss) S. 148—184
10. Bibliographie (Bücherregister siehe S. 239) S. 185 240

Inhalt voriger Bände siehe den ersten Band jedes Jahrganges.

Лист Володимирської громади з 1324 р.

(Факсиміле листу й печатки).

Подав **Мих. Грушевський.**

Лист громади м. Володимира до громади м. Штральзунда в справі забраних товарів своїх горожан, перехований в оригіналі в міському архіві Штральзунда і чверть віка вже як виданий в звітнім збірнику актів до історії Ганзи¹⁾, дуже мало звертав на себе увагу. Тільки в останніх літах в історії торговельних відносин і культурного життя західньої України дано позір на нього. Та для пізнання сього важного документу, коли ми маємо його в оригіналі, не досить видання тексту, і деякі питання, які насувають ся ним, вимагають ближшого познайомлення з його оригінальним виглядом²⁾. Тому подаємо отсе фототипічне факсиміле його і прибитої до нього печатки, а також опись його зверхнього вигляду, в надії, що се видання дасть притоку до ближшого заінтересовання сею цікавою пам'яткою і тими питаннями, які виникають з неї.

Лист, перехований і досі захований в архіві м. Штральзунда (сігнатура: Rathsaarchiv, Schrank I, Schieblade 23), писаний на подовгастім листку перпамену, 29 центим. довгим,

¹⁾ Hansisches Urkundenbuch herausgegeben vom Verein für hansische Geschichte, bearbeitet von Konstantin Höhlbaum, Band II, 1879, ч. 420 (с. 178).

²⁾ За ласкаву поміч в спорядженню фотографій з документу і уділення деяких пояснень що до зверхнього вигляду його складаємо щирю подяку директору міського архива м. Штральзунда ц. Р. Ебедінгу.

а 12 цм. широкім — долучене факсиміле віддає його в натуральній великощині. Листок сей був зложений в формі квадратової коверти: низший край його на який 1 цм. широко був загнаний в середину, і потім листок зложений у троє, триптихом — середина була накрита бічними крилами, так що вийшов квадрат коло 40 цм. Три прорізи — оден поздовжний в середній площі триптиха (під датою дня) і два поперечні на лівім крилі (що накривало коверту зверху), на периферії печатки (на факсиміле їх видно досить добре), служили очевидно до замкнення (завязання) коверти перғаменовим пояском. Печатка пририта на оборотній стороні (зверхній стороні коверти), в центрі середнього поля триптиха, на воску натуральнім, не кольорованім. Вона заховала ся, як показує долучена фототипія, дуже лихо: з написи заціліла лише одна буква D під образком; фігура заховала ся майже в цілости. Ніякої написи або ноток на оборотній стороні листу нема.

Текст листу був зовсім вірно поданий в згаданім виданню ганзейських актів. Подаємо його транскрипцію по провіренню з факсиміле:

Viris honorabilibus et discretis dominis consulibus ac vniuersitati in Stralsund consules ac vniuersitas civitatis ladimiriensis cum fidelitate ad omnia se beniuolos et paratos. Noueritis coram nobis rationabiliter esse protestatum, quod Bertramus Ruthenus et Nicolaus exhibitor presenscium fratres nostri conciuēs habuerunt in naue nuper in terminis principis Rugianorum sumbersa seu periclitata per glaciem XXXIII pannos, inter quos sunt XIII yprensēs, ceteri sunt dornenses et poprensēs, quos sibi idem Nicolaus in Flandria comparauit et deposuit in dicta naue ad deferendum sub sua euentura pariter et fortuna, qui panni tunc eorum fuerunt et adhuc sunt nec alicuius alterius, iidem etiam Bertramus et Nicolaus tunc et nunc nostri fuerunt et sunt ciues predilecti. Super hijs ad nos habere debetis respectum firmum et securum. In cuius rei testimonium nostrum sigillum presentibus est affixum. Rogantes affectuose, quatinus intuitu iusticie ac respectu nostri perpetui seruicii efficere dignemini, quod predicti panni eidem Nicolao et ad manus sui fratris supradicti libere ac intergraliter restituantur. Datum anno Domini millesimo CCCXXIII, in inuencione sancte crucis.

Документ сей окрім того інтересу, який має для пізнання тодішніх торговельних зносин, ставить цілий ряд питань, дуже важних з становища еволюції староруського культурного і су-

спільного життя. Не ставлячи собі задачею розв'язати їх, лише бажаючи своїми вказівками, як і виданням факсиміле сеї грамоти звернути на них більшу увагу і заінтересувати ними інших дослідників, я вкажу дещо з того, що насувалося мині на гадку при зайняттях сею грамотою і по часті було вже мною піднесено на інших місцях.

Передовсім звертає на себе увагу титулатура листу: до консулів і громади м. Штральзунда пишуть консули і громада м. Володимира. Трудно се положити на голій вплив формуляра, то значить — що писець написав тут консулів володимирських, коли в дійсності ніякого такого уряду не було. В староруським міським устрою ми не знаємо колетії, яку писар міг би прирівняти до колетії райців німецького устрою й назвати назвою консулів. Тому, на мій погляд, правдоподібніше думати, що така колетія в Володимирі була дійсно, тим більше, що маємо й інші звістки про існування на Україні елементів німецького міського устрою перед р. 1340¹⁾.

Чи були се консули й громада всього міста Володимира, чи мова тут про організацію частинну, напр. німецьку громаду м. Володимира? Уважаю можливим і те і друге. Згадані в листі Бертрам Русин і його брат Николай могли бути членами німецької кольонії м. Володимира; Бертрам, судячи з імені, очевидно, не був Русин з роду, а носив прізвище Русина з інших причин — чи то тому, може, що жив давно на Руси й зручивши ся, протиставляв ся якомусь иньшому, ново прихожому іменнику, чи тому, що виїхавши з Руси до якогось чужостороннього міста, там дістав се прізвище. Але міг він з братом належати до загальної громади міста. Я мав нагоду вказувати²⁾, що уживання вже при кінці XIII в. терміна „мѣстич“ в приложенні до володимирських горожан, і то не лише тутешніх Німців, а й місцевих людей, Русинів (созва бояре володимѣрскыя и мѣстичи — Русь и Нѣмци³⁾) дає натяк на те, що організація німецького права могла вже тоді існувати не тільки між Німцями, а обіймати й цілу громаду м. Володимира.

Написання листу по латини чи було фактом випадковим, завдяки тому, що лист адресував ся до німецького міста, чи має бути тлумачене тим, що се був лист німецької кольонії? На жаль, утрата цілої написи на печатці робить нам невіддаловану

¹⁾ Див. Історію України-Руси т. V с. 224—8.

²⁾ оп. с. с. 224. ³⁾ Іпат. с. 596.

шкоду в сій справі, але та одинока буква — готицьке D, що заціліла на ній, всеж таки не лишає сумніву в тім, що напись була латинська, — зроблена готицькими буквами. Вимірявши периферію печатки, бачимо, що напись могла містити коло 20 букв такої великості, як ся, що заціліла; буква D очевидно належить до назви Володимира, і судячи з її положення майже в середині, напись могла звучати: *s. civitatis ladimiriensis*.

Коли пригадаємо, що й канцелярія князя в тих часах мала латинську печатку (печатка Юрія короля руського — себто Юрія Львовича), не буде нічого дивного в тім, що й громада м. Володимира могла мати латинську печатку — ціла громада, а не якась часткова, колоніяльна організація її.

Фігура св. Георгія на печатці, помітна реалізмом в трактуванні сюжета й не звичайною пластичністю виконання, може послужити вдячною темою не тільки для сфратіста, а й історика штуки. Не підходить вона під звичайну геральдичну чи сфратістичну манеру західніх сусідів Галицько-володимирської держави; з другого боку, сфратістика візантійська не знала такої теми, представляючи сього популярного святаго або в формі пішого вояка, в цілій фігурі, або в виді погрудного медальона — так як він фігурує й на київських монетах. З історичного становища, поява на володимирській печатці сього святаго, що не був патроном міста, скільки знаємо, наводить на пам'ять імя тогож „руського короля“ Юрія Львовича і піддає здогад, чи формальна організація управи міста на німецький взір і заведення її атрибутів на тойже німецький, взагалі — західній спосіб: впровадження латинської мови в діловодство, організація канцелярії й т. и., не було ділом того князя?

В кождім разі, ся грамота з своєю печаткою дає одну ілюстрацію більше того повороту до Заходу в життю західньої України XIII—XIV в., який ми можемо слідити в цілім ряді інших фактів¹⁾, а латинські грамоти і печатки останніх галицько-волинських князів, як отсе вказано, дають сим фактам близьку аналогію.

¹⁾ Історія України-Руси т. II^а с. 483—4.

A circular medallion, possibly a coin or a decorative seal, featuring a seated figure. The figure is depicted in a frontal, slightly twisted pose, wearing a long, flowing robe. The figure's head is adorned with a halo or a crown-like structure. The figure holds a staff or scepter in their right hand, which rests on their lap. The figure's left hand is positioned near their chest. The figure is seated on a throne or a similar structure. The entire figure is enclosed within a circular border, which is decorated with a series of small, repeating motifs, possibly beads or a rope-like pattern. The background of the medallion is textured and appears to be made of a material like metal or stone. The overall style is reminiscent of ancient or medieval art, possibly a coin from a specific region or a decorative seal.

До історії українського вертепа XVIII в.

Історично-літературні студії й матеріали Дра Івана Франка.

III.

Коли і якими дорогами отся форма різдвяної маріонеткової гри зайшла до Польщі і на Україну, се доси докладно не висліджено. Хоч і як близькою видавалась би думка про те, що й тут, як і в многих інших культурних надбанях, Чехія служила посередницею між Польщею і західною Європою, то все таки відомі нам доси факти не виправдують такої думки. Певна річ, у Чехії вже в XVI в. були відомі вистави п. з. Betlem nebo Jesličky, маємо свідощтва про „Hru pastyřskou“, якою 1566 р. любували ся в Празі та про „Dialog o Narození Paně“ виставлений тогож року в Оломунці, про виставлену 1568 р. в Празі з надзвичайною парадю „Hru o třech kralích“ та про інші штуки з того самого різдвяного циклю, як ось „O ukrutnosti Herodove“, „O útěku Ježíšově do Egypta“¹⁾, та про лялькову гру на сю тему, що нагадувала би наш вертеп, не знаходимо ніякої згадки.

Найстарші свідощтва про ляльки і лялькові гри на Русі стрічаємо дуже давно, ще в XII і XIII в., але все в перекладах із грецького оригіналу. В старім перекладі хроніки Малали грецький термін *τα σκηνικά* переложено словом *κώκκλν*,

¹⁾ Див. Dr. Čeněk Zibrt, Staročeské výroční obyčeje, pověry, slavnosti a zabavy. V Praze 1889, стр. 268–269; пор. F. Menčík, Hry (Ruch 1884, ст. 551) і F. Vykoukal, Jesličky a dramaticke hry vánoční (Květy 1885, I, 65) і окрема книжка Z časů dávných i našich, Praha 1893 ст. 53 і д.

игры кѣкольных. „Въ црѣство Клавдіа Антиохістїи Соури пать-игрьна година просиша праздновати кѣклами дѣтськими, на столпѣ лаженіемъ, браніемъ, оутѣканіемъ коньскимъ, сѣчєкнымъ и прєспѣваніемъ“, читаємо в кн. X, а в иншім місці: „творити игры скомрашьскыа и коукольных и всѣхъ корїи сновзныхъ и пѣшихъ оуристанїи“¹⁾. В апокрїфі „Бопрошенїе апостольское о мѣсахъ и о покаянїи“ заборонено „игры глаголемыа коуклы и скомерохїи и роусалїю плашющїа“²⁾. Слово кукла, що маєть ся в тїй формі (*коукила*) також у новогрецькій мові, правдоподібно походить із турецького *quocla*³⁾; проф. Веселовский приводить його в звязок із середнолатинським *saucularius* або *sauculator*, нїм. *Gaukler* (від *saucula* — чарка) — такий, що підпоює, туманить людей (ор. cit. 189—190). Можливо, що тут нема ніякої суперечности і що середньовікове латинське слово пішло з того самого орієнтального жерела, що й староруське. Здаєть ся, що те саме значить і неясне слово *москолудити*, *москолудїє*, що стрічаєть ся в памятках XV—XVI в., у якого склад входить пень луд, що значить рівночасно забаву (*ludus*) і ошуканство (польське *łudzić*) і з якого пішло новійше означенє ляльки: лутка (серб.), *loutka* (чеське), *lątka* (польське), староруське *лоутькъ* в значіню актора, та старомосковське *лодига* — лялька, про яку згадуєть ся в грамоті Олексія Михайловича з р. 1648, де нарікаєть ся на тих, що „медвѣди водять и съ собаками пляшуть, вернью и карты и шахматы и лодыгами играютъ“ (Веселовский ор. cit. 193).

Чи справді були на Руси в тих давніх часах лялькові гри, про се можна дуже сумнівати ся; істнованє слова, ще до того чужого, не доказує нічого. Перше свідощтво про істнованє лялькового театру в Московщині маємо аж у першій половині XVII в., в описі подорожи гольштинського посольства до Московщини і Персії в рр. 1633—1639, списаний секретарем того посольства Олеарієм. „Вуличні скрипалї — оповїдає вчений Нїмець — виспівують на вулицях прилюдно дуже сороміцькі вчинки, а инші комедїанти показують їх у своїх лялькових виставах за гроші простолюдній молодїжи та дітям“ (Веселовский ор. cit. 187). Він ось як описує нехитрий механїзм сього

¹⁾ А. Н. Веселовский, Разысканія VII, ст. 189.

²⁾ Тихонравовъ, Памятники отреч. русск. лит. II, 313.

³⁾ Fr. Miklosich, Die slavischen Elemente im Neugriechischen, Wien, 1870, ст. 19.

лялькового театру. „Скоморох приперізує довкола свого пояса простирало, що в низу нашите на обруч, підіймає вільний кінець його до гори і уладжує таким робом на своїй голові щось ніби переносний театр (*theatrum portatile*), ходить з ним по вулицях і дає на ньому різні вистави з ляльками“¹⁾. Олсарій додає, що жарти виставлювані на такій рухомій сцені „Голяндці називають *Klisché*“. Ол. Веселовський виводить із цього, що ті скоморохи були Голяндці (Стар. театр въ Европѣ 309). Мені здається сей догад дуже сумнівним. Міг Олсарій бачити ще дома перед подорожжю такі вистави давані Голяндцями і там чути їх голяндську назву. Зрештою в книзі Олсарія маємо рисунок тої маріонеткової вистави, яку він бачив у Москві (рисунок репродукований у В. Перетца, Кукольный театр на Руси, стор. 19), а з того рисунка Ровінський догадав ся, що виставлювано там відому й доси і загально улюблену в Росії маріонеткову гру „Петрушка“, а спеціально сцену, де Циган продає Петрушці коня. Вже з самого змісту тої примітивної штуки, де „мало говорять, а багато бють ся“, можна переконатися, що се була композиція місцева, але не взята живцем із заграниці, особливо з Голяндії.

Російські вчені, Ровінський, а за ним Перетц, зближують Петрушку з французьким Полішінелем і стоять на тім, що московський ляльковий театр — парість західно-європейського. Сей погляд не видається мені зовсім безсумнівним. Певно, деяке свояцтво між Петрушкою і Полішінелем при добрій волі знайдеть ся, алеж не забуваймо, що Олсарій бачив скомороха з ляльками в Москві в 1633 р., а тип Полішінеля у Франції зародив ся аж у другій половині XVII в. Далеко правдоподібнішою видається мені думка, що той примітивний московський театр, який бачив Олсарій, і сам Петрушка значно раніше прийшли до Москви зі сходу, з Азії, і що Петрушка буде не французьким Полішінелем, а азійським Каратецом, пересадженим на московські обичаї. Зміцняє сю думку й те, що театр в роді описаного Олсарієм у другій половині XVII в. як куріоз появляється в Німеччині (див. *Rehm op. cit.* 185, тут же й рисунок), а також те, що з тогож XVII в. маємо польські свідощтва про мандрівку скоморохів із ляльками в Польщі. Польський мораліст Фалібоговський у виданім 1626 р. трактаті „*Dyskurs o marnotrawstwie u zbytku*“ промовляє до богачів: „*Wasze to okaza-*

¹⁾ Ал. Веселовський, Старинный театр въ Европѣ, стор. 309.

wanie równać można owym lalkom, co je zwykli skomoro-chowie ludziom na śmiechowisko ukazywać, a potem z niemi w pudło¹⁾). Важне тут сполученє ляльок зі скоморохом; велике розповсюдженє скоморохів на Україні в XVII в., якого сліди лишили ся і в письменстві і в місцевих та особистих назвах²⁾ (село Скоморохи сокальського пов., Скоморівський і т. и.) велить догадувати ся, що разом з тими весельчаками, музикантами та штукарями давної Руси ширили ся також лялькові вистави по наших краях. Сама назва скоморохів доси темна, в усякім разі неславянська; Шафарик виводив її від середно-латинського scamara — розбійник, Веселовский від якихось загадкових Samardaci, Sarmadoci, про яких згадує вже св. Августин та Іван Златоуст разом із іншими паяцями та штукарями (Веселовский, *op. cit.* 179—182), Кірічніков від *схѣми* (жарт, кпини) і *аѣхѡ* (починаю)³⁾. В усякім разі були се люди захожі, мандровані, *vagantes*, тай ремесло їх, хоч забавляло наших предків, було чуже, занесене. Вони не користували ся серед народа повагою, навпаки, були сінонімами розпусників та без-стидників; „и не стыдѣше сѧ ѿ тынѣхъ аки скомраси“, каже характерно Суздальський літописець (Весел. *op. cit.* 183).

Певна річ, ті скоморохи і їх лялькові гри цинічного та сатиричного характеру не мали нічого спільного з вертепом, який і у нас походив із іншого жерела і мабуть ніколи не був у руках скоморохів. Сьогодні вважаєть ся майже зовсім певним фактом, що вертеп прийшов до нас із Польщі, а від нас у XVIII в. перейшов у Московщину. Одначе сей факт не можна ще вважати таким певним, як би здавало ся, читаючи загальні нарисы історії руського театру у Олексія Веселовского⁴⁾, Тихо-нравова⁵⁾, Морозова⁶⁾ або читаючи праці польських істориків театру. Маємо тут деякі прогалини в дотеперішніх дослідях; просту дорогу завалено декуди фантастичними твердженнями без-совісних шарлятанів; не мало шкодила також неввага дослід-

1) Див. А. Фаминцынъ, Скоморохи на Руси, С.-Петербургъ 1889.

2) Leonard Lepszu, Lud wesolków w dawnej Polsce. W Krakowie 1889, стор. 60.

3) А. И. Кирпичниковъ, Къ вопросу о древне-русскихъ скоморохахъ (Сбѣрн. отд. яз. и слов. Имп. Акад. Наукъ LII, N. 5, ст. 1—2).

4) А. Веселовский, Старинный театр въ Европѣ.

5) Н. С. Тихонравовъ, Собрание сочиненій, т. I.

6) П. О. Морозовъ, Исторія русскаго театра до половини XVIII стол. С. Петербургъ 1889, стор. 75.

ників, що мішали історичний розвій вертепу з історією лялькової драми з одного й історією церковної та духовної драми з другого боку. Ті історичні нитки сплітали ся іноді протягом віків і знов розходили ся; тим важнійше слідити кожду з них окремо. В нашім випадку конче треба дати ясну відповідь на два питання: коли появил ся переносний вертеп з рухомими ляльками і грою різдвяної драми в Польщі і коли на Україні? При великім числі дослідів над польсько-руським вертепом здавало ся, що на ті питання поперед усього дала наука ясні і точні відповіді, а тимчасом навпаки, відповіді на ті питання були доси або зовсім загальні або зовсім хибні.

Найбільше туману напустив тут польський псевдо-етнограф Е. Ізопольський, який надрукував 1843 в журналі Крашевського *Ateneum* під загальним заголовком „*Badania podań ludu*“ як розділ III статейку „*Dramat wertepowy o śmierci*“ (ст. 60—68). Ця статейка складаєть ся з двох частин, а власне з тексту „вертепної драми“ і з уваг Ізопольського. Що до тексту, то він, як признаєть ся сам Ізопольський, зложений ним самим, по польськи і не має ніякої етнографічної вартости, а що найбільше хіба таку, що автор чув деь про зміст такої драми, виставлюваної на українській мові, але не володіючи тою мовою і не бувши в силі записати текст по українськи, він на даний зміст скомпонував польський текст. Що така вертепна драма чи сцена на українській мові справді була, се посьвідчує д. Гнатюк, який у своїх молодих літах бачив вертепні вистави в Бучачі і між ними згадує також сцену богача зі смертю, де богач між иншим співав:

Поки прийде смерть із рю,
А я собі погуляю —

а потім підпивши собі співав:

А я смерти не боюсь, не боюсь,
Я від смерти викуплюсь, викуплюсь.

Слід сеї сцени — бо про окрему драму мабуть нема що говорити — заховав ся нам у вертепі записанім у Скалі над Збручем, якого текст друкуємо в VIII розділі отсеї праці.

Далі Ізопольський описує вертеп ось як: *Mała skrzynia budowana w kształcie trzechpiętrowego pałacu z galerją na zewnątrz budowy z trzeciego piętra wystająca, na której kompania żołnierzy i dobosz bezustannie czuwają, zowie się*

w Ukrainie wertepem. Przedstawienia odbywają się na piętrach trzecim i pierwszym, drugie jest składem i pobytom aktorów i maszynierji, ta zaś jest prosta i cała jej tajemnica na tem zależy, aby przed daniem widowiska wertep tak ustawić, iżby widzowie po za niego nie patrzyli. Za wertepem siedzi jego gospodarz i z drugiego piętra na trzecie prowadzi swych aktorów, najwięcej 6—8 cali wysokich, przewodzi za nich rozmowę, wyrabia nimi pantominy (стор. 64—65).

Вже з цього опису можна бачити, що сам Ізопольський ніколи не бачив вертепної вистави, або як бачив, то описав її дуже недотепно. Поперед усього збуджує сумнів сам триповерховий вертеп: знані нам старі вертепи, Марковичів і Галаганів — двоповерхові. Підозрене також те, що каже Ізопольський про „компанію вояків з добошем“ на версі вертепа; що се таке, чи також ляльки, чи лише малюнки, і яка їх ціль — невідомо, ні в яких відомих нам вертепах та польських шопках того не бачимо. Ідея, що середній поверх служить складом для ляльок, се, здасться, вигадка самого Ізопольського; цитований уже Фалібоговський із XVII в. свідчить, що ляльки по виставі ховали до мішка, і те саме бачимо й тепер при вертепах.

Не менше, а навіть ще більше недолadne те, що Ізопольський говорить про репертуар вертепа. Він знає три вертепні гри: 1) Król Herod — trzej królowie wchodzą za gwiazdą, przy tej scenie spiewaną jest kolenda polska „W żłobie leży“. І знов треба догадувати ся, що автор не бачив тої гри, бо був би згадав найважніше — сцени при яслах, пастухів, різню вифлєємських дітей.

2) Bogacz i śmierć, — автор додає, що гра йде прозою, а сцену закінчує боротьба ангелів з чортами за багачеву душу, при чім чорти перемагають. Згадано вже, що автор з наслуху переробив руську гру на польські вірші; з оповідань д. Гнатюка видно, що й руська гра була не прозова, а віршована; сцени з чортами в перерібі д. Ізопольського нема, отже можливо, що й се вже він прибрехав, не порозумівши кінцевої сцени з Іродом, де виступають чорт і смерть.

3) Targowanie się diaka o podzwonne za duszę zmarłych, nie mające osobnego celu prócz śmieszności, i inne temu podobne przedstawienia, wyobrażające ledwo nie wszystkie wypadki potocznego życia Ukraińców: parobek walczy z dziewczką i nogę swą aż na głowę miłej podejmuje, a ona właściwy dziewczęce robi opór, aż zaczną tańczyć, далі мало бути пред-

ставлене відомої анекдоти, як п'яний чоловік побив жінку за те, що постелила йому під „возом“, далі сцена, як „*żyd odrwiwa zapitych*“, а кінчило ся буцім то тим, що „*na pierwszem piętrze przesuwają się cienie różnych wojowników*“ (стор. 67). Досить прочитати ту італіматию і порівняти її з тим, що знаємо про репертуар нашого вертепу, щоб дійти до переконання, що Ізопольський набрехав, сам нічого подібного не бачивши, що при даній конструкції вертепних ляльок сцена, де парубок підіймає ногу на голову милої, зовсім неможлива, що автор не знає нічого про сцени з козаком чи Запорожцем, які займають центральне місце в укр. вертепі, що зовсім інакше говорить про ролю Жида, ніж вона виглядає в укр. вертепі.

Маючи на увазі се, а також масу пустих і недоладних видумок, які подає Ізопольський в інших розділах своїх „*Badań*“, зуміємо зложити ціну також його твердженням про початки вертепа на Україні. Д. Ізопольський твердить, що український вертеп має за собою 200 літ віку. „*Dowodzą tego rzeźby lat na wertepach, w których były budowane. Jeden z nich widziałem w Stawiszczach z napisem charakterem cerkiewnym: „Roku Chrystowoho 1591 zbudowany“, a inny w Daszowszczyźnie z roku 1639*“. Розумієть ся, що Ізопольський не міг подати ставищенського напису в оригіналі, бо певно не вмів читати „*cerkiewnego charakteru*“; що сей напис не дає також дословної транскрипції оригіналу, се бачимо з його тексту: в руських написах на домах та будівлях ніколи не пишеть ся „*Року Христового*“, а звичайно „*Року божого*“, а „збудовани“ в руськім написі вже й зовсім неможливе. Так само видумане й дальше оповідане Ізопольського, ніби то людові перекази про початок вертепа на Україні: „*Gminne podanie o początkach wertepu to jest, że jakiś król ukraiński chciał sobie pojąć za żonę królownę z dalekiej krainy, a chcąc jej okazać cały urok zwyczajów swych poddanych, kazał zbudować wertep, w którym jej okazał znaczniejsze wypadki religijne wyznawanej przez siebie wiary Chrystusa i zwyczaje domowe Ukraińców. Inne znowu podanie początek wertepu odnosi do czasów Chrystusa Pana, którego w dzieciństwie starano się bawić widowiskami wertepu*“ (стор. 67—68). Сьогодні, коли досліди вникнули далеко глибоше в українську людову традицію, ніж се могло снити ся Ізопольському, ми можемо спокійно ті його оповідання відкинути як фантазії, що не мають нічого спільного з народними традиціями ані з фактами ствердженими дослідом. Як сильно зрештою Ізополь-

ський розумів ся на тім, про що брав ся писати, вказує ще один деталь. У вступі до своєї статі він каже, що вертеп, про який він береть ся говорити, се те саме, „so my nazywamy teatrem metamorfoz“ (ор. cit. стор. 61). Отже треба знати, що тзв. театр метаморфоз, се німецький витвір із другої половини XVIII в., що був популярний і в Польщі особливо в першій половині XIX в. Се був ляльковий театр, у яким ляльки при помочи відповідного механізму моментально переміняли свій вигляд, із мужчин робили ся жінками, із старих молодими і навпаки. Вони стріляли з рушниць та пістолів, наливали вино з фляшок у чарки, добували шаблю з піхви і т. и. (пор. Rehm, ор. cit. 189). Розумієть ся, з вертепом вони не мали ніякого звязку, а ідентифікуючи ті так відмінні роди лялькових вистав Ізопольський дав класичний доказ, що не мав ясного понятя ані про один, ані про другий. Треба тільки дивувати ся, як могли такі визначні вчені, як Тіхонравов, оба проф. Веселовські та П. Житецький¹⁾, а за ними й Морозов²⁾ та В. Перетц³⁾ зовсім без критики приймати їх на віру. Те саме чинили й давнійші польські вчені; Вішневський на тій підставі кладе початок польської шопки на XVI вік, а Войціцький називає її „odwiecznym zwyczajem polskim“ і преспокійно ілюструє польський театр за Яна Казимира цитатом із Конопки, де описано краківську шопку з часу коло р. 1840⁴⁾. Аж найновіші дослідни проф. Віндакевича (Teatr ludowy w dawnej Polsce) та інших краківських молодих учених прояснили троха сю темряву; спеціально що до фантазій Ізопольського перший, скільки знаємо, рішучо висловив ся др. Станіслав Естрайхер у своїй книжці „Szopka krakowska, spisał, objaśnił i opracował Dr. Jan Krupski. Kraków 1904“, де на стор. 4 в нотці зазначає: „Wprost niewiarygodną jest wiadomość Izopolskiego, jakoby widział szopki ruskie (wer-tepy) z wyrzezanemi datami 1561 i 1639. W tym czasie ani w Polsce ani na Rusi szopek dla przedstawień scenicznych

¹⁾ Див. його вступ до статі П. Галагана, „Малоруський вертеп“, Кіевская Старина, 1882, октябрь, стор. 2.

²⁾ П. О. Морозовъ, Исторія русскаго театра до половины XVIII столѣтія. С.-Петербургъ 1889, стор. 75.

³⁾ В. И. Перетцъ, Кукольный театр на Руси. Историческій очеркъ. Отдѣльный оттискъ изъ „Ежегодника Императорскихъ театровъ“ сезона 1894—1895 гг. (С.-Петербургъ 1895, стор. 55—56).

⁴⁾ К. Wł. Wójcicki, Teatr starożytny w Polsce, Warszawa 1841, т. I, стор. 16—19.

jeszcze nie znano". Думаю, що сих уваг досить, щоб раз на все вичеркнути фантазії Ізопольского з ряду матеріалів до історії українського вертепа.

Коли саме появил ся вертеп на Україні, про се не маємо докладних хронологічних дат. Новіші студії над польськими „яселками“ та „шопками“ показують нам інтересний факт: коли „яселка“ в безпосередній залежності від Італії, головнo під патронатом жіночого закона Францісканок чи Клярисок прийшли до Польщі ще в XIV віці і в околиці Кракова достояли до нашого часу¹⁾, то виразні свідощтва про польську „шопку“ сягають тільки початків XVIII віку. Др. Ст. Естрайхер (псевдонім Др. Ян Крупський) цитує оповіданє польського мемуариста Кітовича з другої половини XVIII в. про те, як то варшавські Франціскани, бачучи, як залюбки люд придивляеть ся „яселкам“ виставлюваним у костелах підчас різдвяних съвят, „dla większego powabu ludu do swoich kościołów przydali tym jasełkom ruchawości, między osoby stojące umieszczając chwilami ruchome, które przez szpary w rusztowaniu na ten koniec zrobione, wytykając na widok, braciszkwowie zakonni rozmaite figle niemi wyrabiali“. І далі оповідає Кітович, які сцени виставлювано в тих „яселках“ — духовної драми ані сліду — і як народ тиснув ся до костелів так, „że kościoły napełnione bywały spektatorem, podnoszącym się na ławki i na ołtarze włączącym; a gdy ta zgraja tłocząc się i przemykając jedna przed drugą zbliżyła się na metę założoną do jasełek, wypadał wtenczas z pod rusztowania, na którym stały jasełka, jaki sługa kościelny z prętem і кропіає nim żyво bliżej nawinionych nową czynił reprezentacyę dalszemu spektatorowi, daleko śmieszniejszą od akcyi jasełkowej“²⁾. Се оповіданє що до віригідности я поставив би не о много висше від фантазій Ізопольского. Кітович не каже, коли се було, а з усього, що знаємо про розвій „шопки“ в протиставленю до „яселок“ годї навіть подумати, щоб він сам бачив се на власні очн. Шопка чисто світського характеру в нутрі костела в XVIII в., се поява так само неправдопо-

¹⁾ Див. про се гарну статю Ю. Пагачевского (Jasełka Krakowskie, napisał Józef Pagaczewski, odbitka z Rocznika Krakowskiego. W Krakowie 1902), якому пощастило вінайти ще декілька старинних фігурок із яселок XIV—XV віку.

²⁾ Dr. Jan Krupski, Szopka Krakowska, стр. 1—2.

дібна, як ставищанський вертеп із р. 1591, а сцени з костельним слугою, які мусілиб усю виставу в костелі перемінити на якусь дику галабурду, о стількож неправдоподібні, о скілько й абсурдні супроти виразно зазначеної мети тих вистав — стягнути до костела як найбільше публіки. Недоладність Кітовичевого оповідання відчув уже мабуть Л. Ґолембйовський, який у своїй праці „Lud Polski, jego zwyczaje, zabobony. W Warszawie 1830“, стор. 280, не цитуючи жерела, але очевидно йдучи за Кітовичем пише: „Był zwyczaj (коли?), że po kościołach ruchome pokazywano jasełka. Najpiękniejsze bywały u ks. Kapucynów, Reformatów, Bernardynów, Franciszkanów; okazywano je od obiadu do nieszpórów. Wyobrażały narodzenie pańskie, trzech króli, inne przytem sceny dziwaczne: to wojskowych, ich pochód, zabawy, miłostki i tańce; to szynkarę, dojące krowy dziewczęta; to dziadów, żyda nareście oszusta, którego porywał i unosił diabeł. Że sceny i deklamacye pokazujących nadto silne wzbudzały śmiechy, uniesienia radości, hałasy, a czasem bywały gorszące, przychodziło do tego, że zgromadzenie i pokazujących sztuki rozganiali słudzy kościelni. Zakazał nareszcie jasełek ruchomych po kościołach Czarторыcki biskup poznański, wszakże gdzieniegdzie pozostały doborniejsze nieruchome szopki; pierwsze jednak przeniosły się do partykularnych domów, do szynków“. Можливо, що Ґолембйовський мав дійсну, живу традицію про шопки в XVIII в. і старався погодити з нею оповідане Кітовича, та требаж бачити, що в основних пунктах він виразно перечить йому, головнo в тім, що виставами займалися монахи. З оповідання Ґолембйовського можна зрозуміти річ хіба так, що ті шопки виставлявано не в костелах, але в якихось присінках або в костельній огорожі, що виставляли їх не монахи, а якісь заходжі люди, яких костельний слуга мав право прогнати. А вже зовсім підозрено виглядає нічим не поперта звістка, що познанський єпископ заборонив ті вистави в Варшаві. Вартість тих звісток захитує инше, цитоване дром Естрайхером, зрештою так само непевне свідощтво безіменної, на його думку мабуть Собошчанським написаної статі в Tygodniku ilustrowanym 1867, стор. 384, по якому виходить, що вже в р. 1701 перші переносні сценки з маріонетками появилися на вулицях Варшави (ст. 2). Се свідощтво автора з 1867 р., не підперте зрештою ніяким річевим ані писемним доказом, хоч само собою можливе, мусимо лишити під знаком запитання, та ним на разі вичерпують ся

всі зібрані доси свідощтва про істнуванє польської шопки в XVIII віці.

Лишаєть ся ще одна категорія свідощтв, а власне самі тексти шопкових драм і комедій, яких у другій половині XIX в. (власиво від 1840 р.) записано кільканацять у різних сторонах етнографічної Польщі¹⁾. Найповніший і найстарший текст без сумніву, се шопка краківська, та сей текст, як справедливо говорить др. Естрайхер, тільки деякими своїми рисами натякає на обставини кінця XVIII в. (ор. cit. 8). Правда, попадають ся в них строфи пісень значно старших або перерібки анекдотів та оповідань записаних фацеціоністами XVI і XVII в., але все се зовсім не промовляє за давньою концепцією самої шопки, в якій зрештою сильно переважають вставки з поетів та драматургів XIX віку.

Хоч і як дивним для прихильників думки про безсумнівно польське походженє українського вертепа може видати ся твердженє про можливість иншого жерела нашого вертепа, то все таки треба сказати. що таке твердженє було висловлене і поперте деякими — нехай і не аргументами, а міркуваннями вартими пильної уваги. Се твердженє було висловлене ще 1883 р. в грудневій книжці „Кіевской Старини“ М. Драгомановим. Вияснивши, що релігійна драма на Україні повстала в безсумнівній залежності від такоїж драми західноєвропейської і що також біблійну

¹⁾ Ось важніша бібліографія польської шопки: Konopka, Pieśni Ludu Krakowskiego, 1840, стор. 84 і далі; Józ. Sikorski, Jaselka, Pamiętnik Muzyczny i teatralny, Warszawa 1862; Wł. Anczyc, Szopka czyli Jaselka i gwiazdka w Krakowie. Tygodnik illustrowany. Warszawa 1862, t. V; Oskar Kolberg, Lud, jego zwyczaje, sposób życia, mowa, podania, przysłowia, obrzędy, gusła, zabawy, pieśni, muzyka i tańce. Krakowskie, część pierwsza. Kraków 1871, стор. 197—207; Janasiński Ignacy, Jaselka w mieście Grybowie, Zbiór wiadomości do antropologii krajowej, t. X, Kraków 1886; Ciszewski Stanisław, Lud rolniczo-górnictwo z okolic Sławkowa w pow. Olkuskim, Zbiór wiad. do antrop. kraj. t. X, Kraków 1886; Janczuk Mikołaj, Szopka w Kornicy, Wisła 1888, t. II, стор. 729—753; Seweryn Udziela, Lud polski w powiecie Ropczyckim w Galicyi, Zbiór wiad. do antrop. kraj. t. XIV, Kraków 1889, окремої відбитки стор. 49—50; Wasilewski Zygmunt, Szopka i „Herody“, Materjały do dziejów teatru ludowego, Wisła t. VI, Warszawa 1892, str. 564 і д.; Romuald Oczykowski, Szopka w Łowiczu, Wisła 1894, t. VII, стор. 518 і д.; Jastrzębowski Szczesny, Szopka Radomska, Wisła t. VIII, Warszawa 1894, стор. 281; Sk. B. K., Szopka w Myszyńcu, Wisła t. IX, Warszawa 1895, стор. 112; Wala-

частину української вертепної драми треба вважати перерібною західніх текстів, надрукованих з *Parfait, Histoire du théâtre français* та ин., Драгоманов пише далі; „Питанє, яке цікаво було б прослідити, лежить тепер хіба в тім, з якого власне тексту зроблений був переклад нашої різдвяної комедії і яким шляхом прийшов до нас оригінал того перекладу? Чи був се оригінал латинський і чи прийшов до нас через Поляків або через Німців, — чи може наші перекладачі переробляли свій текст із польського або німецького перекладу? Що посередниками могли тут бути й Німці, за сим промовляє та обставина, що прим. у Львові здавна була німецька колонія, яка певно жила своїм культурним життям і мусіла мати безпосередній вплив на українську людність того найважливішого в XVI в. культурного центра на Україні. Надто німецький вплив мусів доходити на Україну через Литву і Білу Русь із Прусе та Риги“¹⁾. Що до першого здогаду Драгоманова, впливу львівської німецької колонії на повстанє українського вертепа, то його треба би стилізувати троха инакше. Вплив львівських Німців тут ні при чім. Драгоманов очевидно також держав ся думки висловленої Ізопольським про повстанє укр. вертепа в XVI в. і допускав можливість впливу львівських Німців. Але в XVI в. Німці не знали й самі вертепа, який у них ніколи не виробив ся в ту форму, яка б докладно відповідала укр. вертепови і польській шопці. Та догадка Драгоманова заслугує на увагу з иньшої причини.

nowski Ignacy, *Szopki i Herody w Lubelskim*, Wisła t. X, Warszawa 1896, ст. 465; Konrad Zaleski, *Zabytek widowisk średniowiecznych Wisła t. X*, стр. 709; Peszke Józef, *Urywki dawnej szopki kaliskiej*, Wisła t. XI, Warszawa 1897, ст. 1—8; Воробьевъ, Шопка, польскій вертепъ, *Русскій Историческій Вѣстникъ*, С.-Петербургъ 1899, стр. 248 і д.; o. Kolberg, *Mazowsze t. IV*; L. Świętek, *Lud Nadrabski*, t. I, стр. 92—99; J. Chociszewski, *Gwiazda i gwiazdor*, Gniezno 1902; Dr. Jan Krupski, *Szopka Krakowska* 1904; Bron. Kryczyński, *Szopka w Podhorcach*, Lud, V, Lwów 1899, ст. 154—164; Szymon Gonet, *Widowiska w czasie świąt Bożego Narodzenia II*, *Chodzenie z Herodami*, Lud t. IX, Lwów 1903, стр. 26—31; Józef Cieplik, *Boże Narodzenie w Rabce*, Herod, Szopka, Lud t. X, Lwów 1904, ст. 287—297; Władysław Semkowicz, *Boże Narodzenie w Radłowie*, Szopka, Lud, t. X, стр. 157—167.

¹⁾ М. Т-овъ, *Матеріали и замітки объ украинской народной словесности*. III. Къ вопросу о вертепной комедии на Украинѣ. *Кіевская Старина* 1883, дек. ст. 549, переклад у збірці: М. Драгоманов, *Розвідки про укр. нар. словесність і письменство*, т. I, Львів, 1899, стр. 147.

Маємо певну відомість, що львівські Бернардини вже коло р. 1470 виставляли в своїх костелі яселка з домішкою живих сцен, отже досить відмінно від краківських Клярисок. Вчений Італієць Каллімах у своїй *Vita Gregorii Sanocensis* (Wiszniewski, Pomniki, IV, 74) пише ось що про тих Бернардинів: *Observantes b. Francisci regulam.. superstitionis caerimoniis ad se populum attrahebant... praesertim in Natali Christi, expontentibus his in ecclesia bovem atque asinum et praesepis simulacrum cum puerperio*". Отже жолобок з Різдом — очевидно з фігурок (*simulacrum*), а вола й осла вводили живих до церкви. Певно, відси ще до вертепа далеко, але імпульс до дальшого розвою театрального елементу був даний.

Далеко більше ваги треба признати вказівці Драгоманова на Білу Русь і Литву. Лишаючи на боці неважне для моєї спеціальної теми питанє, чи біблійна часть укр. вертепа була справді перекладом якогось латинського чи німецького тексту (Драгоманов такого тексту не вказав, а пізнійші дослідники не перевірили його твердження навіть тим матеріалом, який він показав), я зверну увагу ось на які моменти, що промовляють на мій погляд за рівночасним з польською шопкою або може навіть старшим повстанєм вертепа.

1) Текст укр. вертепа Маркевича-Галаґана анї в біблійній части — поминаючи однаковість сюжету, — анї в побутовій не має майже нічого спільного з жадним із відомих доси польських текстів. Сей текст одначе не старший, але й не пізнійший половини XVIII в. (див. Петровъ, Старинный южнорусский театръ, Киевская Старина 1882, кн. за грудень). Та се не була перша поява вертепа на Україні. Текст, який публікуємо далі, вказує на те, що в XVIII в. була у нас відмінна, старша редакція вертепної драми, де основа (релігійна драма) була польська, а в другій части домінувала українська мова, та обік неї значне місце займала білоруська. Парости того первісного вертепа заховали ся доси в перерібках у численних польських, українських та великоруських вертепних драмах. Із сього можна би заключити, що сей первісний вертеп повстав не в центральній Польщі, а власне на території, де стикають ся три національности, польська, українська і білоруська.

2) Деякі безсумнівні вказівки позволяють посунути час повстаня нашого вертепа на другу половину XVII віку. Правда, та вказівка, на яку звернув увагу Драгоманов (ор. cit. 549—550), має значіне *non ante quod*, себ то вка-

зує час, перед яким не могла повстати вертепна драма Маркевича. Він звертає увагу на співанку Запорожця в тій драмі: „Та не буде лучше, та не буде краще“ і т. д. Сю співанку знає автор „Історії Руссовъ“ і оповідає, що її зложили козаки в часі Чорної Ради в Ніжині, на якій чернь побила дуків. Се досить можливе, хоч „Історія Руссовъ“ як жерело для того часу досить сумнівна; але се не дає нам права відносити й вертепну драму до того самого часу, коли була зложена пісня. В текстах польських вертепних драм маємо також пісні з XVI або й з XV віку, а про те ті тексти виявляють звичайно структуру далеко пізнійших віків. Далекі важніші те, що вертеп уже в половині XVIII в. був відомий у Сибірі, куди його занесли єпископи Українці починаючи від Філотея Лещинського (1702—1722) та його наступники, Українці і пристрасні любителі театру¹⁾. Текст того вертепа заховав і доси прикмети української мови та українського віршованя; він затратив майже зовсім другу часть — комічні, побутові сцени²⁾, але перша часть, біблійна, виявляє редакцію зовсім відмінну і старшу, від тексту Маркевича-Галагана.

4) Само слово „вертеп“, відоме Полякам ще в XVI в. в значіню яру, пропасти, появляється в польськiм письменстві

1) Морозовъ, Исторія русскаго театра, ст. 111; В. Перетцъ, *op. cit.* 73—74.

2) Н. Щукінъ, стаття „Вертепъ“ у Вѣстн. Геогр. Общ. 1860, ч. 29 та стаття „Народныя увеселенія въ Иркутской губерніи“ в Запискахъ Имп. Р. Геогр. Общества 1869, т. II, ст. 384. Він згадує, що іноді по вертепній драмі про Ірода „разыгрывалась комедія, сколько могу припомнить, изъ малороссійскаго или польскаго быта“, додаючи такий деталь, що в тій комедії „голый шляхтичъ хвастаетъ богатствомъ, хлопъ его обманываетъ и бьетъ“. Опираючи ся на тій обставині, що такого мотива нема в тексті вертепної гри Маркевича-Галагана, д. Перетц догадує ся, що вона могла бути місцевим витвором (*op. cit.* 76) — догадка безпідставна, так само, як безпідставна догадка Ол. Веселовського (Старинный театръ 398), буцім то сибірська назва маріонеток „панки“ та „богатирі“ „намекаетъ на присутствіе какой то особой легендарной, богатырской стихии въ репертуарѣ вертепа“. Одно й друге не „намекаетъ“, а виразно свідчить про українське походжене іркутського вертепа та про його редакцію незалежну від київської вертепної драми, захованої в відписах Маркевича і Галагана. Щож до згаданої д. Щукіним комедії про шляхтича, що величає ся своїм багатством і набирає ся сорому й побоїв від мужика, то мені здає ся, що український чи знов таки українсько-польський прототип її заховав ся нам — у Галичині в одній рукописі із збірки о. Петрушевича, який подаємо далі в VI розділі отсеї статі.

в XVII в. в значінню театрального приладу. Що правда, великий польський словар Ліндого, ані Ільотерова „Encyklopedia staropolska“ не подають ніяких свідощів під сим словом (Ільотер зовсім навіть не згадує його), та мені тамить ся, що я читав у якійсь польській книжці з XVII в. се слово власне в таким значінню; на жаль не винотувавши собі відразу сього місця я тепер не міг віднайти його, а мій запит до першорядного знавця старої польської літератури, проф. Ал. Брікнера в Берліні, також лишив ся без результату. Сензацією до певної міри була публікація львівського польоніста дра Фр. Крчека, який у грудневім зошиті краківського єзуїтського місячника „Przegląd powszechny“ 1899 р. опублікував текст пз. „Jaselka krośnieńskie z r. 1661“. З титулу можна було догадувати ся, що се текст яселкової чи властиво шопкової драми з 1661 р., але сама публікація принесла повне розчарованє. Др. Крчек дав своїй публікації такий титул „dla skrócenia“, тоб то не розуміючи ріжниць між „яселками“ і старою релігійною драмою. Опублікований ним твір, се власне уривок старої, книжної різдвяної драми, що відповідає типови середньовікового Ludus pastorum, і не має нічого спільного з яселками ані з шопкою.

IV.

Отся статя викликана деякими рукописними нахідками та матеріалами, які, здаєть ся мені, можуть кинути деяке нове світло на сю, доси якось схематично відому нам парість нашої старої літератури. Друкуючи ті нові матеріали в дальших розділах, я додаю до них уваги, в яких дотикаю головно тих точок, що вияснюють справу повстання нашого вертепу, його звязку з польським і білоруським і взагалі справу запозичування мотивів вертепної драми.

Найважніша знахідка, яку публікую далі, се захований, на жаль без початку, текст польсько-руської вертепної драми, списаний при кінці XVIII в. Сей текст містить ся в музеї о. Петрушевича, зложенім у бібліотеці Народного Дому у Львові під ч. інвент. 181 на перших 24 картках. Сей рукопис, вісімка звичайного, грубого і сивоватого паперу, в паперовій обложці зліплений мабуть із перших карток тогож самого рукопису, має 74 картки, писаний курсивом по части латинкою, по части руським скорописом, незугарним і досить недбалим пись-

мом — відомий тип школярських збірників духовних і світських пісень, віршів, орацій і всяких куріозів, писаний, як показує титул одної статейки, десь коло р. 1790. Ця статейка, се виписана на к. 41—42 польська вірша п. з. Dłużnicy на р. 1788, яка вказує на р. 1788 як на час, перед яким не могла бути написана книжка. А що в рукописі містить ся досить значне число руських духовних пісень і кантів (Родъ жидовскій, Не плачь Рахили, Богомъ избранная мати, Изыйдѣте ангеловъ лики, Іоанна Богослова, Господь вознесся), які ввійшли в перше видане Богогласника, що вийшло в 1790, а властиво 1791 р. і майже всі тут вписані—вірші виявляють редакцію незалежну і ближшу до народної мови, ніж її бачимо в Богогласнику, як відомо, сильно на некористь нар. мови ретушованим видавцями, і з огляду, що такі незалежні від Богогласника копії віршів по його першому виданню попадають ся вже дуже рідко, то можемо поки що зупинити ся на тій думці, що наш рукопис був списаний між роками 1788 і 1791.

Ця дата важна, бо показує нам, що маємо перед собою на перших 24 картках сеї непоказної книжечки найстаршу відому нам копію вертепної драми, найстаршу з усіх польських і українських. Що до польських, то вже було зазначено, що вони всі списані з уст люду починаючи з 40-вих років XIX в. Що до українських, то основний текст Маркевича¹⁾, виданий 1860 р. по смерті історика, записаний ним ніби то 1848 р. від його селян²⁾; текст Галаґана сягає вправді по традиції 1770 року, але мабуть довго заховував ся в усній передачі і тільки геть пізніше був записаний; сам Галаґан признає, що хоча його „вертепное представление въ продолженіи столькихъ лѣтъ сохраниено не

¹⁾ Николай Маркевичъ, Обычаи, повѣрья, кухня и напитки малороссіянъ. Кіевъ 1860, стор. 27—64.

²⁾ Н. И. Петровъ, Старины южнорусскій театръ (Кіевская Старина 1882 р. грудень) ст. 467. Зрештою се не факт, а догадка Петрова. Маркевич (ор. cit. ст. 17) оповідає лише, що в 1848 р. селяни в його селі забажали украсити церковний престол різьбою та позолотою і через священника просили у нього дозволу колядувати по селі і зібрані гроші обернути на се боговгодне діло, на що він радо позволив. Потім іде окреме а сар.: „Въ этотъ же день грамотные мѣщане, дяки, школьники, церковныя пѣвчіе собираются и посятъ по домамъ знаменитый кукольный театръ подъ именемъ вертепъ“. Значить, догадка Петрова, буцім то Маркевич записав сей текст 1848 р. від селян свого села, отсиими словами по просту виключена. Так то формують ся наукові „дати“!

въ устныхъ преданіяхъ, а въ писанномъ текстѣ“, то проте „безъ сомнѣнія съ теченіємъ времени въ немъ могли появиться нѣ-которыя отступленія отъ стариннаго текста“¹⁾. Зайва скромність, бо досить поглянути раз на ті уривки, які зі свого тексту опублікував д. Галаган, ніби то як варіанти до тексту Маркевича, щоб переконати ся, що його текст значно пізнійший і сильно перероблений.

Зрештою не в тім діло, чи наш текст старший від тексту Маркевича-Галагана. Важне те, що тип його старший. Знаємо, що текст Маркевича-Галагана повстав коло половини XVIII в. при Київській Академії і що його носителями були коло р. 1770 київські студенти бурсаки. Дуже правдоподібна про те догадка Петрова, прийнята також Житецьким, що поважна, тут і що до язика церковно-руська часть того вертепа була зразком шкільної драми, яку плекала Київська Академія²⁾. Натомість наш текст уже тим виявляє старшу традицію, що мішає руські сцени з польськими, як се бачимо ще 1619 р. у Гаваттовича або в опублікованій мною пасійній драмі з XVII в. (Кіевская Старина 1891, кн. 4), де церковно-руський текст попереджено польським прольоґом. Також біблійна часть нашої драми, писана по польськи, виявляє риси старші від другої половини XVIII в., навя-зуючи в способі трактованя пастухів, ангелів, рабів до тих вибриків гумору, якими визначають ся німецькі та польські інтермедії з XVI та XVII в. Подаю тут текст драми, до якого долучую деякі свої уваги. Зазначую при тім, що поділ на вірші доконаний мною; в рукописі вони писані per extensum, зрештою декуди ті вірші впадають у прозу. Місця взяті в гранчасті скобки доповнені мною там, де чи то рукопис ушкоджений, чи через недбалство та поспіх копіста пропущено яке слово. Зрештою лишаю нетиканою варварську правопись рукопису, розставляючи лише інтерпункцію, якої в рукописі майже нема.

Stach (mówi):

Bartosu, Kubaszu, wstancie, wstancie! Anioł Boży zwiastuje do Betleiem.

¹⁾ Гр. П. Галаганъ, Малорусскій вертепъ (Кіевская Старина 1882 г. Октябрь) стор. 9.

²⁾ Н. И. Петровъ, Очерки изъ исторіи украинской литературы XVIII вѣка, ст. 75—77; П. И. Житецкій, вступ до статі Гр. Галагана „Малор. вертепъ“ (Кіевская Старина 1882, Окт.) ст. 3—5.

Bartos (wstaie y mówi):

Dzie ?

Kuba (wstaie y mówi):

Dzie ?

Stach (pokazuie):

Wo! wo! wo!

Bartos (mówi):

Oio, io, io, iakize un straszny! iakie un wielkie zemby ma, boię się, zeby un mię nie ukąsił.

Kuba (mówi):

O nie dał ze nam spać!

Boday mu zdechła mać!

Stach (mówy):

O, nie buycie się, bracia, chodźmy my do niego, podziękuymy mu... za nowinę iego.

[Bartos y Kuba (idą do anioła y muwią):

[Dziękujemy tobie Garganielu bożyi za twoią nowynę. (Anioł wyszed z drwy do sieni y stoi).

Stach (mowi):

Chodźmy, bracia, nie omesakaymy,

Nowonarodzonego Boga podarunkami przywitaymy.

Bartos (muwy):

A gdzież my poydziemy ?

Kiedy drogi nie wiemy ?

Stach (mówi):

No, bracie, nam się drogi nie pytać: pirwe puydziemy do Krakowa, a z Krakowa do Kyiowa, a z Kyiowa do Gduńska, a z Gduńska do Warszawy.

Wszyscy (mówią trzy):

Ho, ho, ho, do matki nasey!

Stach (muwi):

Ceplaycie się, zgadzaycie się, a pchaycie się!

Kuba (mowi):

I ia za wamy.

Bartos (muwi):

Ale pocekay, Kubasie, Stach starszy.

(Przychodzo do Betleiem y muwią).

Stach (muwy):

Mowcie za mno: My grzysni do ciebie przyisli, nas nayłaskawszy Panie! A kiedy my grzysni do ciebie psysli, miey nas w łasce swoiey.

Stach (mowi):

Daruie tobie, moy Panie, siana,
Abys miał pod główkie y pod koliana.

Bartos (mowi):

Daruie tobie, moy Panie, kukulecke
Y napoiu butelecke.

Kuba (mowi):

Poczekajcie no, bracia, niech no coś y ia podaruie.

Daruie tobie, mui Panie, kielbase,
A niech no cie iutro lepi opatrze.

Stach (mowi):

Już my, bracie, dary oddali,
Trzeba, żeby nam zaspiwali.

Anioł (spiwa):

Pastyrze mili,
Gdzieżeście byli?

Pastuchy (mówią):

Chodziliśmy do Bytleiem,
Siakim takim swoim stroiem:
Witay dzieciátko!

Znow Anioł (spiwa);

Pastyrze mili,
Coście widzieli?

Pastuchy (mo.):

Widzieliśmy Jezusa Syna Bożego,
Narodzonego¹⁾.

Spiewaią pastuszky:

Kiedy byli Saturnowy casy, casy,
To nam prosto z nieba padali kielbasy,
A słonine w groch dawano kawałeczek taki,
A za seląg nasypyano tylii róg tabaky.
A kiedy się było g miastu przyiechało,
to tak się pijało, az się zatacało.

Stach (mowi i biie):

A do crudy, moi mili,
zeby nam wilcy nie poskodzili!

(Wszyscy krzyczą: do crudy! do crudy! Finis).

¹⁾ Повний текст сеї піснї, зрештою без першої строфи нашого тексту, див. Kantyczki podług wydania 1785 r. Paryż, księgarnia Luxemburska, без року друку, з передмовою А. Міцкевича з р. 1841, т. II, 54.

Chłopiec krulewski (wchodzi do yzby i muwi):

Pozwulcie panstwo u swoich progach nieudolno roskrzewić mowe.
Prawda, że do dziś swiat zostawał jednostaynym, a teraz przez nowo-
narodzonego pana nad wszistkich niepomyslna godzina okazuje się.
Daycie dla iegomosci krula krzesła! (y postanowi stółek czyli krzysło).

Krul (wchodzi do yzby i mowi chodzone po yzby):

Co to iest? Co to iest? Co to iest?

Jam krol, monarcha, chtoż mi się sprzeciwi?

Ze mnie piersi [zam. perscy] krulowie prawia takie dziwy!

Niebieskiego narodu iakoby się rodzi,

Z Dawidowego pokolenia ot Iudy pochodzi.

Trzeba by się spytać rabinów, by się poradzili

Pisma swego starego y mię oznamili.

Krół (mowy):

Chłopcze, wołay mi rabinow, a niech tu przedemno stają,

A co y iak w ich pismach, niech przedemną nie taia.

Chłopiec (mowi):

Rabinowie, żydzi, idźcie do króla!

Żydzi (idą do yzby i mowia):

Do iakiego chruia?

Żydzi (wszedzi do yzby i kłaniaio się krolowi. Krol siedzi na krzysle y mowi do nich).

Król:

Rabinowie, żydzi!

Oni odpowiadaią:

Co, nayiaśniejszy panie?

Król (mowy):

Powitcie o mesyaszu.

Żydzi (mowia):

Nie zaraz się to stanie.

Król (mowy):

Zaraz, nie zaraz, lecz gdzie się rodzi?

Czili w iaki wsi, czili w mieście, o tym mnie chodzi.

Żydzi (mowia):

Trzeba by się spytać prołoki, iak oni opisuią,

Z iakiego miasta czili lepszizno nam obiecuią.

Mowi Żyd (do drugiego Żyda):

Gy mene, herdyne¹⁾, Bublye.

Drugi (wyniōł y za pazuchy kartę y spiewaią żydzi):

Cure bure, boruchay,

1) Зам. Gieb mir, hercyne, дай мені, серденько.

Adynoy atiu ehehey,
 Awasan Awrume, Iycha,
 Iankyla, Meysea, Mychaia.

Ż y d z i (mówią ieden do drugiego):
 Szt Tyler!

Drugi (mówi):
 Szt Tyler!

J e d y n (mówi):
 Moyzes prołokies.

Drugi (mówi):
 Dawydes prołokes. (Trzy razy mówi).

K r ó l (mówi):
 Prędz y co rychle piśma swe czytacie,
 A mnie co nayrychle o tym sprawie dacie.

Ż y d z i (prętko suno się z karto y mówią do króla):
 Betleiem mastecku, tak tu w pismi stoi,
 Panna porodzi, mlikiem swoim doi.

K r ó l (mówi):
 Pudźcie precz!

Ż y d z i (mówi):
 Ay way mir, co się temu królowi w głowie roi!
 (To y pýdo Ż y d z i za drzwi. Król wstanie yz krzysła y chodzi po yzbi y mówi):

I musi to być y prawda, co rzekli królowie,
 Gdy z ust ich zgadzaia się starsi rabinowie.
 Ach, ach, ach, co mam czynić y iak siebie radzić,
 Bym się nie dał temu dziecięciu z maiestatu zsadzić?
 A wim, co uczynię, y dokazać muszę,
 Choć by to w tym punkcie posłał do piekła swoją duszę.

K r ó l (siądzie na krzysło y mówi):
 Chłopcze, wołay mi Fertmarszałow, a niech tu przedemną staią!
 A niech to czynią, gdy by miła sława. [Mó. zam. gdy im miła głowa].

Chł o p i e c (mówi):
 Panowie Fetmarszałkowie, ydźcie do krula! (Oni wszedszi do yzby
 y stano przed krulem obyć.).

K r ó l (mówi):
 Masz mój srogi ordynans do Bytleiem miasta,
 Byś tam nie żywił dzieci, co karmi niewiasta:
 W lat dwa, w lat trzy — wszystkich zabiaycie,
 Lub pańskie, lub żydowskie, żadnemu nie przepuszczaycie,
 W skrytych lochach y mieyscach wszędzie ich szukaycie,
 A mnie co nayrychli o tym sprawie dacie.

Fertmarszałkowie (wychodzą z izby i spiwają):

Dzień Bożego narodzenia wesole ludzie,
 Błogo im będzie.
 Anioł pastyrmom mówił:
 Chrystus się nam narodził,
 Nas uweselił.
 Król Herod się zafrasował,
 Dziaćki pobić dał.
 Bili, siekli, mordowali srodzy katowi,
 Własni zbóycowi;
 Krzyczą dziaćki, płaczą matki,
 Żal to nie mały!
 Rachel pani tak życzona
 Pocięchi niema,
 Prawią umiera,
 Patrzaiące na swe dziaćki często umlewa.
 Ot piersi ich wydzerali
 Y roscinali.
 Rzycerze mali
 Z matkami się pożegnali —
 Żal to niemały¹⁾.

Fertmarszałkowie (wchodzą do izby i mówią przed królem):

Mandat wykonany, nayiasniejszy panie,
 Wszystki dzieci wybito na twe roskazanie.

Krół (mówi):

A dobrze! Lecz coś mi się serce trwoży y alteruie,
 Podobno syna swego własnego zamorduię.
 Pudcie y przynieści głowę z mego syna!
 Chtuż to wi, czy nie z niego tych smutków przyczyna

(Wychodzą) Fertmarszałkowie (i spiwają):

O Herodzie okrutniku, wielka to wina,
 Że twego syna
 Między dziaćkami zabito —
 Co za przyczyna?
 Chciałeś trafić na Chrystusa,
 Syna Bożego,
 Ale go s tego
 Nie wykorzenisz królewstwa,
 Bo niebo iego.

¹⁾ Повний текст сеї пісні див. Kantyczki II, ст. 21—22.

(I powtórnie Fertmarszałkowie wchodzą i mowi ieden):

I powtórny ordinans iuż iest wykonany,
Niech głowa syna twego leży pod nogamy.

(Fertmarszałkowie wychodzą trzeci raz i spiwają):

Czas przestać krew niewinną rozlewać, Herodzie!

(i to spiwają, dopoki czart nie ubiezi, a krol chodzi po yzbi).

Czart (wbiega z nożem y szepcze do ucha króla, chodząci po za plecyma. Król chodzi po izby, potym siada na krzysło y trzyma berło w prawym ręku i niby spi. Czart wyźmie berło u niego y daie nuż krulowi, w rękie włoży niby sennemu. Krol niby ocznie się ze snu y mowi):

Ach biada, biada mnie Herodowi,
A tak utrapionemu królowy!
A w tym za takową ruynę
Niech ot tego poniey nagło zgynę!

Czart (wezmie krula y mówi):

Ho, ho, nie tysiąc ia par butow wydeptał!

(Teraz wchodzi) Kozak (y mowi):

A zdorowy buli, panowe!
Otoż y ia yz dalekoho kraiu kozak,
Ale do toho dobryi maiu sahaydak,
Ieszcze y szablu dobru maiu,
Na syłu swoiu y na nei mocno dufaiu.
Ne nowina mni, panowe, szurmowaty
Do żydowskich piwnic y komor,
Ne doderżyt mni kurnyk ani żadnyi dwor.
Czuda-m barzo welikyie tworyw,
Stawy, oczereta ohnem paływ,
Hory syranyie,
Ozera medowye,
Kobasy, mandryky w michy zabiraiu.
Jeszczeż chto хочzet doznaty licyrstwa mojeho,
Nechay wysłaie kilka tysiaszcz woyska knyszowoho,
A ia z nymi budu hercy wyprawlaty,
A do karbana ich budu zahaniaty.
Czy nema tut, panowe, takoho do mene prystati,
A pizlibysmo na Turka woiowati,
A szczo bysmo zdobuli,
Tob sia dilyli.

Czy nemasz tut takoho?

Tu Żyd (wchodzi jeden do kozaka y mowi):

Pomahabi na tebe, kozaku!

Kozak (mowi):

Pociłui mene w ucho.

Żyd (mowi):

Kozaku,

Zatiahnu sia ia do twoiego znaku.

Kozak (mówi):

To dobre.

Żyd (mówi):

Kozaku, a budemo dyki jeleny woiovati,

A z nas budut dykiy kozy utikati.

Kozak (mowyt):

To dobre.

Żyd (mówi):

Ja ieszcze na luki dobre strylaiu,

Kudy strylaiu, to ne minaiu.

Kozak (mowit):

A nasz no wrazy synu strilay, nechay ia zobaczu,
to ia szcze tobi ne tylko strylati dostaczu.

Żyd (mówi):

Nu, nu!

Kozak (mowi):

Bo ia ne wydaw, szczob żydy kozakowali

Y z luka dobre strilali.

Żyd (mówi):

Day sudy, day!

(To y wezmie żyd łuk ot kozaka y strzeli do kozaka y dmucha w łuk y mowi
żyd: pi! i ruci żyd łukiem na kozaka).

Kozak (mowit):

Panowe, czy wydaw chto, szob żydy kozakowali

Ta szob wony iz luka dobre strilali?

Idy, psi synu, aby tobi psy borodu i peisy obirwały!

Ta idi, proklaty synu, uczi sia po swomu szalwirowati,

Iak twi suczyi batko tay mati!

Ta tobi, proklatyi synu, szabas otprawlati,

Ni z mołociami dobrymi woiovaty!

Żyd (mowit):

Niu, niu, kozaku!

Iak ia odyrwu w tebe tuii sahaydaku,

A sahaydaku widyrwu,

A tebe s chaty iak czorta wypchnu!

(Żyd wypicha kozaka y dyre [u dwery], a kozak mowyt).

Kozak:

Pocz kay, ne ruchay dobroho czelowika, proklatyi synu!

(Toy wytronci kozaka za próg. Żyd poździra s kozaka łuka y ka[ra]bina y na siebie włoży żyd y krzyczy).

Żyd (krzyczy w izby):

Gey cmey¹⁾! asyn a Surele, oj!
 Na woyski, żydowe, na woyski!
 Chodte sia skolnyki-holnyki,
 Rabiy-łupiy, haweres, nahaweres!
 Bo to ne fraski, budemo strylati,
 Kozakiw w pen wytinati,
 A z nas budut duchi utikati!

(I to chodzi żyd po yzbi y krzyczy, y te słowa powtarza trzy razy: Gey, erein!)

Drugi żyd (wchodzi do izby iz bembnem y bembni w bemben. Stanie w izbi y krzyczy stary żyd):

Gey cmey a Surale!

(itd. te słowa, co na wirchu. A więcej żydow po iednemu do yzby skaczo i wskoczywszy to mowy: Uf! każdy żyd to mowy. Jakże powchodzo wszisci żydzi do yzby yz oruzem, to musztruie pirszy żyd, ten co do kozaka wychodził).

Pirszyi żyd (mowi):

No, stawajte do szachu,
 Ne robyte strachu!
 Budemo hadati,
 Starsinu obirati,
 A kozakiw w pen wytinati,
 A z nas budut duchi utikati.
 Nechay bude Jankiel generał,
 Bo win wodyt woyski iak pan.

Tamci wszisci (odpowiadają):

Nechay bude, nechay bude, nechay bude!

[Pirszy żyd (mowi):]

Nechay Berko u bemben zatinaje,
 Bo win wsim židkam u ucha zahladaie.

Otpowiadają wszyscy:

Nechay bude, nechay bude, nechay bude!

[Pirszy żyd (mówi):]

A ty rabin
 Bery karabin,
 A ty Srul
 Bery kul,

¹⁾ cmey мб. зü meir — до мене.

A ty Mosku
 Uchopi porochu po trosku,
 A ty Icik
 Chapay bycik,
 A ty Abraam
 Bery swoy kram.

Drugi odpowiada:
 Jakyi kram?

[Pirszy żyd (mówi):]
 Spylki, hołki,
 Rozny stuki
 Y sklanyi szapki.
 A ty Dawidki
 Byżi na horu, kozakiw czy ne widki.
 Och wey mami ych!
 A budem kozakiw woioваты,
 W pen wytinati,
 A z nas budut duchi utikati! (I musztruie).
 No, stawajte do szachu,
 Ne robite strachu!
 No, słuchayte mni: muszter u horu podymaite,
 Hołowy u niz chowaite!
 Muster u nyz, hołowy u horu!
 Muster tak, hołowy tak!
 Muster tudy, hołowy tudy!
 Muster nazad, hołowy napered!
 Muster napered, hołowy nazad!

Drugi żyd (mówi):
 Och wey myr, mami twoy!
 Ja ne pry takich woyskach bywało,
 Ne taki mustry wydało. (Mowi:)
 Chłuchayte myni:
 Prezenter skwyr!

Wsziscy mówią żydzы:
 Skwyr!

[Drugi żyd (mówi):]
 Stulty skwyr!

[Wszyscy żydzi (mówią):]
 Skwyr!

[Drugi żyd (mówi):]
 Res faior!

[Wszyscy żydzi (mówią):]

Faior!

[Drugi żyd (mówi):]

Mar! mar!

[Wszyscy żydzi (mówią):]

Py, pi, pi, pi!

Wszyscy żydzi (spiwaio y skaczo):

Zadkom, peredkom

Pered panom Chodurkom!

(Trzy razy to spiewaia. Muszter powtarza drugi raz: No, słuchay myni! Prezenter skwyr! Żydzi odpowiadaią: Skwir! — powtarza to, co na wyrchu. Y iak przemuszuio się żydzi, to kozak zacina spiewac).

Kozak (spiewa):

A w misteczku Beresteczku,

Hey, piet Bayda med horyłoczku.

Hey piet że on ta ne deń, ne dwa,

Ta ne iednu nieczku, ne chodynoczku.

Hey piet że on ta podpiwaiet,

Da łebon dżuru ta namowlaiet.

(y to chodzący kozak po izby spiwa. Żydzi pochowaią się po pod ławky y strzylaią na kozaka, mówią: pi!)

Kozak (przespiwawszy y mowi):

A szczo wy takie, proklati syny?

Żydzi (odpowiadaią):

Minachi.

Kozak (mówi):

Ho, ho, monachy, wraži syny!

A zwitky wy, proklati syny?

Żydzi (odpowiadaią):

S Picaiewu, kozaku, ys Picaiewu.

Kozak (mówi):

A na szczo oruża pozabyrały?

Żydzi (odpowiadaią):

Szob nas wowky ne pochapały.

Kozak (mowyt):

Ho, ho, wowky ne pochapały!

A breszete, proklati syny!

Żydzi (mówio):

Ny, kozaku, ny!

Kozak (mówi y pokazuie na bemben):

A to szczo?

Z y d (mówi):

Na szabas gugel.

K o z a k (mówi):

Ho, ho, na szabas gugel! (Na łuk pokazuje).

A to szczo?

Ż y d (odpowiada):

Nadny kyn kyn, fur umen, kozaku,

Kim pur umen.

K o z a k (mówi):

A kotryi z mizy was starszyi?

Ż y d (mówi y pokazuje):

On to perepeczerski mandrych.

Dru gi (odpowiada y pokazuje):

A to miyu, myiu, kozaku, myiu.

K o z a k (mówi do żydów):

A wychodte no, proklaty syny, łysz sweiu hołowoiu,
Nechay ia zymyraiui swei buławoii.

Ż y d (mówi):

A dyże ty, Jankiel, ydy!

J a n k i e l (mówi):

Jak ty woyski zbyraw,

To ty toho ne kazaw.

A dyże ty!

Dru gy (odpowiada)

A ydyże ty, Berku, ydy!

B e r k o (odpowiada):

Jak ty w bemben zatynaw,

To ty toho ne kazaw.

(Y uciekają żydzi za prug. K o z a k byie żydów y mówi):

A horyłku kuryty,

Ne na woynu chodyty!

K o z a k (mówi):

Panowe, ot byw pochan, byw,

Y na czarku horyłki ne zarobiw.

Ot teper pohulaty,

Abo dali powandrowaty.

K o z a k (spiwa):

Da kozak dusza prawdywaia,

Soroczki ne maie,

Da koły ne pie, to woszi bie,

Takyi ne hulaie.

Нор, czuk! Buwayte zdorowy!

(Kozak wyidzie z izby. Żyd powturnie wehodzi do yzby y mówy):

Och wey, och wey, och wey!

Mużyk (za żydem wnidzie y stanie przy stronie; Lach to samo wehodzi do yzby i chodzi sobie po yzby, a żyd biega po yzbi y krzeczy):

Och wey, och wey my, och wey, wey! Łychyi hod na mene,
Użeż ne bude orendochiz iz mene!

Jak ia za swoym tatом ysow,

To ty pewne, Ywane, moy hrosy znaysow.

Mużyk (mowyt):

Ta czy kat tia, psyi synu, ys twoymy hryszmy znaie,

Wnet ty sia ych odreczesz, iak myi kyi koło twej hołowy polytaie.

Żyd (mowyt):

Och wey, adże ty cuw, iak cenknęło ta puknęło,

Kuły si urwało,

Sci tyi usy ludę ne wydały,

A ty ich iak popaw,

To z nymy mocno utykaw.

Mużyk (mowit):

O, breszesz, proklatyi synu!

Żyd (mowyt):

Nu, chody że do pana.

Mużyk (mowit):

To sezo, sezo ia pidu do pana?

Znaie y pan myłostiwyi swojeho piddanoho Ywana.

Żyd (mowi):

Dobry wieczyr, mospanie!

Mużyk (mowyt):

Dobry wieczir, mospanie!

Pan (mowyt):

Zdruw był, żydku, y ti Ywanie.

Żyd (mowi):

Skarżym sia waspanu iak panu,

Stała sia nam przyhoda:

Zhubyw z miskom hroszi, welikaia skoda.

Ja sie o swoiey wyri nedawno dyspytowaw,

A toy Iwan ne daleko za mnoiu stoiaw;

Iak sie urwały, to upały,

Sczo tyi lude wsi ych ne wydały;

A wyn ych iak popaw,
To z nymy mocno utykaw.

M u ż y k (mowyt):

O, breszesz!

P a n (muwy):

O żał sia Boże, arendarzu, nie pomału,
Żeś poczoł sobie nieostroźnie,
Y nosił pyniondzi przy sobie.
A widzisz, Moszku arendarzu,
Że sie Ywan do twoich pieniędzy nie przyznaie.
Jak widze, on przedemno sczyre prysięgaie.
No, ydźcie, szukaycie tych pieniędzy bez wielkiego hałasu;
Jak ych nie odszukacie,
Postaram się o lepsze zapłacie.

Ż y d (mówy):

No ydyże, Iwane, ydy!

M u ż y k (mowyt):

Nu, to idy, proklaty synu!
A bacz, żydku, a wydysz, Moszku oredaru
Znyważyw nas pan oboch nepomało.
A szczo ty myni dasy z hroszy tych,
A ia tobi skażu o nych.

Ż y d (mowi):

Dobraia hodynocha na tebe nastała!
Ne wczera lubaia rozmowacha takaia buwała.

Ż y d (mówi):

Postiyże tut, a ia pobiżu czym bordzi,
Moia tobi choroszenkiy żupanok podarowała.

M u ż y k (mówi):

Tadże ia tut pobisiduiu z dobrymy ludmy.

(Żyd pórđzie za prog y pryniesie iaki niebądź piatek, y biega po izbie żyd y szuka chłopca).

Ż y d (mowi):

A de ty, Iwane? A de ty, Iwane?

(znaydzie go y mówi do niego:)

A ty tut?

C h ł o p (mówi):

To ia tut z dobrymy ludmy besidowaw.

Ż y d (mówi):

A wżeż moia Sura

Dobryi tobi żupanok podaruwała.

(y żyd kładzie piatek na plecy y mówi:)

O, sudu że ruku!

M u ż y k (mówi):

Ta poczekai że, ne kruty myni ruky!

Ż y d (mowyt):

A wżeż ty maiesz żupanyk noweńkoho sukna!

M u ż y k (mowyt):

Taże ia baczu, szczo z noweńkoho sukna,

Tilko szczo po likti rukawiw nema.

Ż y d (mówi):

Moi hrosi u tebe?

M u ż y k (mowyt):

Ozmesz ich pered panom u mene.

Ż y d (mówi):

Chody że do pana, chody!

M u ż y k (mowit):

Ta poczkai, Moszku orędaru!

Treba sia nam na rzeczach znaty,

Treba panowi ys papuszkz tytiunu uziaty,

Ż y d (muwy):

Idy że, och mami [twoy],

Uże ia uziło y dwy.

Ż y d (mowi):

Dobry wieczor, mospanie.

M u ż y k (mowi):

Dobry weczir, mospanie.

P a n (mowi):

Zdruw był żydku y ty Iwanie.

Ż y d (mowi):

Użeż Giwan do moich hroszy przyzaw

Y pered waspana nawernuty obyciaw.

P a n (mowi):

Nu, werny, Iwanie, talary orędarowy.

M u ż y k (mowyt):

Jakyi, miłostywyi pane, talyri?

Boday że waspan sam abo win sobaka zali mary,

Koły ia znaiu ioho, panoczku, talary!

P a n (mowi):

Jak widze, Moszku orędaru,

Jakos ty napascu?

[Mużyk (mowi)]:

Panoczku, napascu!

Żyd mowi:

Kudy ze ty lizesz, Giwane, kudy że ty lizesz?

O wey mami twoy! (Niby otycha żyd chłopota ot pana).

Pan mowy:

Wescie sobie tego zostaka,

A wy kozaki wescie ych oboch do husaka.

Wescie, wescie tych szalwiruw!

Żyd mowi:

Mości dobrodzieiu!

Kazy waspan uziati toho chrystianyna

Za mene żydowyna!

Mużyk (mowyt):

Każy, myłostywyi pane, uziaty toho żydowina

Za mene chrystianyna!

Żyd (mowi):

Kudy że ty lizesz, Iuwane, kudy że ty lizesz?

Pan (mowi):

Wezcie obydwuch, wezcie!

(Kozaki wezno obydwuch, żyda y chłopota, y wypchno za prug.

Mowią kozaci:

Ta ydłte do wražoho syna, proklaty syny!

(To y wyido wszistki do sieni).

Litwyn wchodzi mowy):

Cudne eto anieli poiuc:

Eto ciepiei Chrystos narodził sia,

Eto ciepiei uwes swiet zweselił sia.

Eto ciepiei z nieba zołotyi dosczyk yspuscił sia,

Szto ia na toie sam yzdzawił sia,

Szto zo snu probudził sia,

Da tak kuci ochopył sia,

Szto mało ne skrucil sia.

Eto ciepiei po opięki chodzie,

Eto ciepiei rozky sadzie,

Ot ciepiei poskakac, pohulac,

Sztoby tuiiu kuciu maciuchnu poorac.

Spiewa Litwyn:

Daway, daway dziewczki

Da u les po opienki,

Da u bor po goreszki —

Ho, ho, ho, kucia maciuchna!

(Y upadnie Litwyn na ziemię).

Y ni, panowe ludzie,

Szto z menie budzie!

Zmiłuycie się, ko mnie kakowoho lekara

Albo lekarku ko mnie priwedzcie,

Sztob mnie szto niebudz poszeptał,

Czey by ia s towo liszenka zdoroweniak ustał.

Ho, ho, ho, kucio maciuchna!

Cziganczuk (mały ubiega do izbi y muwi):

Dobry weczur wam, panowe!

Och, a to szto za czelownik leżył?

Och, iak wyn uwes dryżył!

Trocha wyn, panowe, kutiy czy ne obyiw sia,

Szczu iomu tak żywył oduw sia.

Nechaino ia pobizu po swojeho tata!

(Tay wybieg y tam on czeka u sieniach, pokond staryi Cigan nie zawoła).

Staryi Cygan (zaraz ubiega do yzbi, uderzi się ręką u piersi y mowi):

A, a! Dobry weczir wam, panowe hromada!

A szczo tut u was za dobraia rada?

Jak wy sia maiete?

Podobno wy za mene spominaiete?

Bo myi syn kazaw:

Chtoś tut mene duże potrebuwaw.

Prawda, ia, panowe, staryi Cyhan,

Uże pamiataiu sim zym,

Bo ia staroho Konstantinowa Rodiw syn.

Mene y u Perdyczowi dobre znali,

Tam to mene kochali!

Użeb ia tut ne buw, iak by mene były dohnały.

Prawda, myny y tut dobre bude,

Iak sia obyznaiut zo mnoiu dobryi lude.

Chto szczo maie, rayte do mene,

A wże win ne ponese ot mene.

Ia znaiu na wsi sztuki,

Uże win ne bude bacziti, iak zapopadu u swoy ruki.

Ia umyiu y worożyti,

Koli iest szto u rot ułożyti.

Och, a to szczo za czelowyk leżył?

O, iak że win uwes dryżył!

Trocha wyn, panowe, kuti czy ne obyiw sia,

Szczo iemu tak żywit obduw sia.
 Ach, y wy, panowe lude,
 Żadnoho iomu ratunku ne daste!
 Ne znati, szczo yz ioho bude.
 A buw by win zdoroweniok,
 Tilko szczo ia u swoieho syna puszczaďla zabuw.

(To y pobiezi staryi Cygan do proga y zawoła na syna).

Naszoszky parnola aukupi de ne parte klande!

Mały ubiega Cygan (do izbi y mowi):

Sulduste parte,

Rekularte parte?

A czoho tatuniu klyczesz?

Cyhan staryi (mowit):

Anu ia pocznu koło tebe chodyti

Y tebe dobre łyczyti:

Ot toby ruki,

Ot toby nohy,

Ot toby hołowa,

Ot tebe ochwat napaw,

Ot toby hłuzdy, stara sobako, otniaw!

A treba toby seho likarstwa dobre pryłožyti,

Szczoby ty tymi sobaczymi nohami dobre umiw chodyti!

Litwyn (mowi):

Poworozy, sokoliku, poworozy!

Bo ieszcze suki kuci na pokuci

Poł horeczka stoic.

Kolib myni Boh sudził do iey doycic,

Sztob moiey pracięky nichto ne pozywał,

Czey by ia s towo łyszeka zdoroweniok ustał.

Cygan (staryi mowi):

A skażenaia harharo,

A sywaia a bezhłuzdaia maszkaro!

Ieszcze y toi ne wydychała, a bolsze chocż żrati.

Oy budesz ty gi, stara sobako, dobre pamiatati!

Iak by ia tebe ne obchodyw,

Wziałab tebe kaducka mati.

Anu no synaszu ieho zwolna!

(Toy biią Ciganie Litwina).

Diach tiary!

Maszkary!

Ne turyssy sia!

Na druhiy bik oberny sia!
 Bandžosa džama —
 Ne ozmet tebe kaduckaia mama.
 Biży k czortu, ne wertay sia,
 Bolsze kuti ne obżeray sia!

(Litwin obraca się na drugi bok y ustawszy ucieka za prug, a Ciganie byią. Cyganie wypendziwszy Litwina z izby, y mowy)

Cigan stary:

Ot tak to, panowe, naszymy łyczat,
 A na dobre cwiczat.
 Na trindy,
 Kuryndy,
 Na purpory banda —
 A widyte, panowe, szczo to iest prawda!
 Ot teper że ia was myszlu swiatkam y powynszowati,
 Ałe ieszcze maiu ochotu dykoho woka hulati;
 A wy sia, panowe, tomu ne dywuite,
 A nam choc po czirwonomu hotuite.

(To y spiwaią Cyganie y skaczo po yzby).

Oy ne chody do popa,
 Ne prosy mołoka;
 A u popa łychyi pes,
 Y wykusyt żywit uwes,
 Ieszcze y zaburynku,
 Nastraszit dytinku.
 Kateryna za wałom
 Nakryła sia rubkom, —
 Samaż wona czornobrywa,
 Y pupok yz czubkom.
 Budte zdorowy!

(To y wyido Ciganie yz yzby).

Moskal (wieżdżn do yzby na koniu y spiewa)

Hey z Donu, z Donu, z Donu
 Da po sinomu moru
 Tam chodyli, wychodyli dwie artiemistraszki.
 Wony piesęki poiut,
 Padlulukiwaiut,
 A nastarszym buiaram
 Wsiu żałobu kładut — tru, stru, stru.
 Kak Chrystos narodił sa,
 A Eroduszka sukyn syn yzkrutił sa,

Kak posłał po gorodach, po derewniach,
Kak by noworozdženoho ubit yskat.
Kak pry pierli sałdatow do Wyfleiem miasta,
Narobyli yz robionoszkow bolszoho tiesta.
Eta wor, eta sukyi syn,
Eta blada iewo mat,
Niet, niet noworozdženowo yskat!
Ay Osyfuszka stareszenkoi, nutka ymat,
A łoszatko dywitsa, nutka tak brykat, —
Niet, niet iewo wławit — tru, tru!

Małyi Cygan (wbiega y mówi):
Dobry wieczu! paczay, nasza kobyłka!

Moskal (mowit):
Brosz, Cygan!

Cygan (małyi mowi):
Tatu, tatu, iarmarok sia staie:
Nasza kobyłka na soby złodyia trymaie.

Staryi Cyhan (ubyhaie do chaty i mowit):
Dobry wieczur wam! Poczkay, nasza kobyłka!

Moskal (mowyt):
Brosz, Cygan!
Kak ia na fatyry stoiał,
Eto mni etuiu łoszat osudyrysza podarował.

Cyhan (mowit staryi):
A bodai toby łycho ta choroba!
To naszaia wyrnaia chudoba.
A byi że, synu, toho carskoho osudara!
Iak nam yzhonyw kobyłku, aż gi pid chwostom stała pina!
Ot dywit sia, sywaia była,
Y pid chwostom iaka dyra!
A ty u Polszczu ne chody
Y cihanskich norowyw ne bery,
A naszoy kobyłki ne krady!

(Y biia Cyganie Moskala).

Moskal (mowi):
Postoy, Cygan! Za szto ty biosz carskoho osudara?

Cyhan (mowit):
Ot ne widaw czort takoho gospodara!

Moskal (mowit):
Postoy, Cygan, obmylił sia!

Cyhan (mowit):

Chocz ty, wrażyi synu, zaraz useryś!

Moskał (mowyt iuż za progiem, iak Ciganie wypędzo):

Pastoy, pastoy, Cygan!

Cygan (mowi):

A prawda, poznaw, szczo ia twi pan!

Mowi Cigan stary:

Ot tak to, panowe, naszi lyczat,

A na dobre cwiczat!

Na tryndy, kuryndy.

Koniec.

V.

З огляду на важність сього тексту та на багатство драматичних та літературних мотивів уміщених у ньому варто придивити ся їм детально, порівнюючи їх з іншими, старшими пам'ятками, щоб вияснити їх літературну історію.

1. Наш текст не має початку. Чи багато бракує перед тим, що нам лишило ся? Можливо, що не дуже багато. З того, чим починаєть ся перша репліка драми, можемо уявити собі її початок так: пастухи заснули серед поля, Стах будить ся і чує ангельські голоси, нарешті один ангел наближаєть ся до нього і сповіщає його про народжене Христа; він будить иньших пастухів. Анальоґічно починаєть ся текст краківської шопки, де один пастух збудив ся і наляканий незвичайним блиском будить другого, який лає його за те і називає паницею, що в сні бачить усякі страховища. Аж по другім окрику першого пастуха ехапують ся й инші пастухи, приходить ангел і велить їм іти до Вифлеєма, на що вони зараз згоджують ся (Dr. Krupski, Szopka krakowska, ст. 19—23). Ще ближше до нашого тексту підходить кінцева сцена діяльога, виставляюваного й доси в Томашові Люблинським і записаного з уст міщан з р. 1896 д. Конрадом Залеским, яка починаєть ся ось як: два пастухи входять співаючи, до них прилучуєть ся третій, що починає з ними лайку. Всі три сідають на траві.

Pasterz 2-gi. Dobądź no tam zbawicielki głowę.

Pasterz 3-ci. O pił byś, pił byś, psia jucho!

Pasterz 1-szy (dobywając flaszkę). Na zdrowie ci, Pulha!

Pasterz 2-gi. Pij, pij, Stroiwąsu! (Bierze od niego fiaszkę). A ja do waszeci.

Pasterz 3-ci. Pij tam już i trzeci. (Piją po kolei). Jużeśta się ponazerali, ponapijali — spać! (Uderza każdego pyta¹⁾), kładą się i zasypiają).

Anioł (wchodząc spiewa). Gloria, gloria in excelsis Deo et in terra pax hominibus bonae voluntatis. (Pasterze zrywają się).

Pasterz 1-szy. Trwoga, dla Boga! co się dzieje w nocy!

Pasterz 3-ci. Och nie spał byś, nie spał, nie oddał się Boskiej mocy. (Uderza go pyta).

Anioł (spiewa jak wyżej).

Pasterz 2-gi. Trwoga, dla Boga! co się dzieje w nocy

Pasterz 3-ci (gestykulując rękoma).

Zaklinam cię, przeklinam cię,

Przez potok, przez motowidło:

Czy złe, czy dobre,

Czy przyszło kraść bydło?

Вони знов лягають, ангел знов будить їх своїм співом, вони будять ся і тремтять зо страху. Ангел заспокоює їх і веде їх до Вифлєсма.

Pasterze (razem wołają). Pójdźwa!

Pasterz 1-szy. Ale gdzie pójdziewa?

Pasterz 3-ci. Gdzie jasność Bożą ujrzewa.

Pasterz 2-gi. A jakże pójdziewa, kiedy drogi nie wiewa?

Pasterz 3-ci. To już się od kogo innego dowiewa²⁾.

Порівнюючи оба ці тексти маємо вражінє, що наш рукописний більше примітивний, його гумор більше грубий, коли тимчасом томашівський перейшов уже якусь школу, більше нагадує тон церковної кантички в роді прим. отсеї:

Ej bracia, czy spicie?

Czy wszyscy baczycie

Dziwy niesłychane?

Trwoga, dla Boga, co się dzieje!

Jasność w nocy, choć nie dnieje!³⁾.

І в дальших її строфах маємо місця майже дословно схожі з томашівським діяльом: ангел заспокоює пастухів: „Hej

¹⁾ Солом'яним жгутом, досл. phallus, деінде названа kacelisko.

²⁾ Wisła X, стор. 721—723.

³⁾ Kantyczki podług wydania 1785. Paryż, księgarnia Luxemburska, wyd. 2, t. II. ст. 41.

bracia słuchajcie, Nic się nie strachajcie, coś to wesołego". Вони заспокоюють ся і йдуть до Вифлєма. Ще близша до обох наших сцен тзв. Mowa pasterzów przy narodzeniu Chrystusowem (Kantyczki III, стор. 3—14), як видно з її змісту, досить недотепна та многословна перерібка якоїсь різдяної драми. І тут з разу пастухи сплять, один із них будить ся і побачивши все небо червоне будить інших:

Banek. A spis Bartek, Symek, Wojtek,
Maciek, Walek, Tomek, Kuba, Stachu?
Ozwij że się przecie który z was, bo umrę
Od wielkiego strachu!
Ono coś takiego,
Jak słońce jasnego
Swieci na niebie.

Wojtek. Obyżeś spał, cego wrzescys
Cy cię pono fortuna nie łupi?
Spis a gadas, marzy cie się lada Judas,
A ty bajes głupi,
Zeć cię coś jawiło.
Znać ci się przysniło,
Ześ widział słońce.

Banek. Oj nie spieć ja, mój Wojtalu,
Ani ci tez lada cego prawię!
Jus to chwila, jak nie bez sen swiatłość widzę,
Lec na scyrnym jawie.
Słysę i spiewanie
I prześlicne granie
Hań za górecką.

Він нарешті переконує Войтка глянути на небо; пастухи будять ся, їх лякає пожежа, хочуть утікати, та потім звертають ся за порадою до старого Бартка:

Miły Bartos, ty najlepiej
Mozes wiedzieć, jako człowiek stary.
Wiem, żeś mądry, bo ty z młodu
Chodził z tablicą do fary.

Бартек толкує їм немов „по писанію“ від Адама і Еви історію народин Ісусових. Ангел не являєть ся на сцені, але пастухи чують з далека його наказ і вибирають ся до Вифлєма.

В німецьких людських драмах, зібраних у Баварії та Австро-Угорщині в числі 50 штук, маємо 5 різдвяних драм (Weihnachtspiel або Christkindelspiel, се остатнє властиво жолобок з піснями), а 6 пастуших драм (Hirtenspiele). В драмі записаній у с. Лауфен пастухи довго розмовляють, потім лягають спати; одного з них, Стеффі, будить ангельський спів; він будить ся і побачивши ясність кричить:

Mei! Mei!

Was is daz für ä' Schei!

Mua i ge g'schwind in Rüapi schrei.

Та Рюарі (Рудольф?) відбуркнувши йому хропе далі. Він будить третього Максея, ті оба будять нарешті Рюарі. Тоді являєть ся ангел і велить їм іти до Єрусалима¹⁾. Анальоґічна і не з більшим гумором оброблена сцена є і в пастирській грі з Галляйн (ibid. 95). І тут три пастухи, Гаузер, Леандрль та Іртель по довгій розмові засипляють, їх будить ангел своєю піснею; Гаузер схапуєть ся сердитий і мовить:

No, ho! was is denn das für Getümmel?

Hat da koa Mensch koan Fried?

Леандрль уговкує його:

Hansel, bis a-r-ä rechta Lümmel!

Vostehst denn das Ding nit?

Він оповідає йому свій сон, у якім бачив якісь страхи, в тім збудило його ангельське співанє і т. д. Як бачимо, в обох драмах гумору дуже мало. Сей сам мотив повторяєть ся в грі з Траунштайну (тамже ст. 144—146). Зовсім інакше збудовані пастирські гри з Паллініу (тамже ст. 149—170) та з Гальбаху (ст. 283—295), та тут малюнок побутових сцен пастирського життя майже зовсім заслонює епізоди з ангелом і з поклоном у вертепі. Сцени, що була б подібна до польських, нема ніде, так само як у середньовіковій драмі про Ісусове вродженє, опублікованій у збірці Моне²⁾. Констатую се навмисно тому, щоб зредукувати до властивої міри твердженє Драгоманова про „майже дословний“ переклад нашої вертепної драми з західно-європейських взірців.

¹⁾ August Hartmann, Volksschauspiele in Bayern u. Oesterreich-Ungarn gesammelt. Leipzig 1880, стор. 68—70.

²⁾ F. I. Mone, Schauspiele des Mittelalters, Karlsruhe 1846, т. I, стор. 143—180.

2. Відвідини пастухів у вертепі в нашій драмі обставлені також в дусі польських містерій XVII в. Характерне тут поперед усього визначене дороги: з разу до Кракова, відси до Київа, а з Київа до Іданьска, а з відси до Варшави, що в повні відповідає наївному смакови тих часів, де прим. у початковій сцені одної драми вояк із війн Хмельницького гостить ся в коршмі, до якої входить потім сьв. Йосиф просити нічлігу¹⁾, де пастухи витають прохожого словами „Niech będzie pochwalony Jezus Chrystus“ і т. и. Дари, які дають пастухи новонародженому, також вибрані з тої сфери, в якій обертало ся жите польського пастуха. В польських колядках „пасторалках“ найчастійше пастухи дарують Ісусови барана (Chcący widzieć Pana oddają barana, Na kozłowym rogu krzyczą gwoili Bogu — Kantyczki II, 57), та часто ті дари бувають дуже ріжнородні: в кросненським діяльозі вони незвичайно багаті (Windakiewicz op. cit. 30); в одній колядці читаємо:

Słysz, daj gomulkę, Kaśka koszulkę
 Dajże dziecięciu, temu panięciu.
 Sliczne dzieciątko, tobie jagniątko
 Daje i z matką i z samym tatką,
 Pożywta się niem.
 Ty Bartku łysy, nie zjadłyć myszy,
 Masz makę, krupy, idź do chałupy,
 Przynieś Ichmościom.
 Nie bądź że bzdura, wszak masz i kura,
 Masz i prosiątko, koźle, jagniątko, —
 Daruj Ichmościom.
 Masz pod posłaniem jarmuż s szafranem,
 To, bracie, tobie, schowaj że sobie,
 Być pacuk nie zjadł.
 A ty też Rochu daj z miarkę grochu —

і т. д. (Kantyczki II, 69—70). В руській колядці, надрукованій у тій самій польській збірці 1785 і не взятій до Богогласника, пастухи приводять Ісусови „овечку білейку, тлустейку“ (тамже ст. 67). Дуже широкий репертуар дарів маємо в цитованій уже „Mowie pasterzów“ (Kantyczki III, 8—9), де крім овець, телят, ягнят, гусий бачимо муку, яблука, яйця, молоко та сметану, мід і навіть клітку з живими птахами. Так само вірш про „Satur-

¹⁾ St. Windakiewicz, Teatr ludowy w dawnej Polsce. Kraków 1902, стор. 24.

powe czasy“, який співають у нашій тексті пастухи на відхіднім, живо нагадує ті сатири, на які так богата була польська література в першій половині XVII в. (Wiszniewski, *Historia literatury polskiej*, t. VII, Kraków 1845, ст. 149—190), пор. особливо „Nędza z biedą z Polski idą“, де жартливим тоном малюється колишній добробут Польщі. Зрештою ідея про „золоті часи“, які мають наступити разом з народженням Месії, належить до основних ідей різдвяної драми і висловлена вразно прим. у кроснянським діяльозі в співі ангелів:

Złote lata nastąpiły,
Niebiosą się odnowiły,
Co były przedtem zamknięte,
Już są ludziom otworzone.

З приводу сих слів пастухи в своїй розмові починають пускати дотепи:

Klimek.
Słyszałem, mówił: „Złote lata już nastały“.
Staniek.
Dał by to Bóg! Już byśmy bydła nie pasali.
Ryczywół.
A jam słyszał, mówiło: „Niebo otworzone“.
Tobym tam bydło nasze zawsze gnał zmorzone.
Famała.
Zgadłeś! Gdzież to podobna, aby tam zaś miało
Bydło? Chyba jako ptak latać by musiało¹⁾.

3. Сцена з Іродом у нашій тексті виглядає також так, немов би була продовженням чогось такого, що вже було перед тим: нема тут сцени стрічі Ірода з трьома королями волхвами; Ірод у своїм монольозі лише натякає на те, „że mnie piersi [mae бути: perscy] królowie prawią takie dziwy“. Ся сцена нашої вертепної драми — відгук західно-європейської релігійної драми знаної під загальним титулом *Officium trium magorum*, і якої кілька версій має польська драматична література XVII в. (пор. Windakiewicz, *op. cit.* стор. 31—35). Особливо важний для порівняння з нашим текстом „*Dialogus brevis pro festo Nativitatis Domini nostri Jesu Christi*“, захований у рукописі з XVII в. в бібліотеці краківського універс. ч. 3361 (Windakiewicz *op. cit.* 32—35). І тут первісне *Officium trium Mago-*

¹⁾ Dr. Fr. Krček, *Jaselka krośnieńskie*, ст. 406, 408.

гит уже скомбіноване з пастирською грою, яка так як і в нашій драмі творить немов перший акт. І тут Ірод виходить на сцену затурбований поголосками про новонародженого короля жидівського, які порушують против нього народ і не дають йому спати. Та далі йде відмінно, як у наших тексті: надходять три царі і питають, де вродився новий король жидівський. Ірод не знає сього і велить покликати двох рабів; ті також не знають нічого крім того, що Жиди ждуть Месії. Аж коли один із царів згадав про зізду, тоді рабін на підставі пророцтва Ісаїї пояснив, що се сталося в Вифлеємі. Зрештою вся сцена тут держить ся поважно і нічим не нагадує тої карикатури, до якої вона зведена в нашій вертепній драмі. З польських шопкових драм значна частина має сцену з Іродом, але вона скрізь якась поплутана. І так у краківській шопці Ірод виступає затурбований:

Ale nie wiem, co się dzieje,
Że się tron podemną chwieje?
Nie wiem, czemu niespokojny,
Chociaż niema głodu, wojny.

Вояк доносить йому про прихід трьох королів, Ірод приймає їх, вони сповіщають його про нового короля, про якого народини чули від ангела, і питають, куди до нього дорога, бо вони їхали доси за зіздою, але

Dzisiaj gwiazda nie świeciła,
Więc nam drogę zagubiła.

Не дождавши ся відповіді королі відходять. Ірод від свого гетьмана дізнається, що дитя вродилося в Вифлеємі і велить різати всіх дітей не виключаючи й свого сина. Тільки геть потім, у третім акті бачимо розмову Ірода з рабином, якому також убито сина і який за те пророкує Іродови швидку і наглу смерть (Krupski, Szopka krakowska, ст. 69—73 і 78—79). Так само в радомській шопці Ірод від свого „фельдмаршалка“ довідується про вродини дитини, зараз кричить: „Służanie, dworzenie, zaraz do Betlejem biegajcie, wszystkim działkom głowy ścinajcie, mojemu synaczkowi pardonu nie dajcie“, а сцени з жидами тут зовсім нема (Wisła VIII, 294). В ловіцькій шопці жид виступає перед Іродом, співає і танцює, далі усувається ся зі сцени, і аж тоді являється Ірод та велить різати дітей, а зараз потім являється смерть і стинає йому голову (Wisła VII, 322—323). Ближше до нашого тексту підходять

сцени Ірода з фельдмаршалком у седлецкій шопці (Wisła VI, ст. 570), але й тут нема сцени з жидом, коли натомість у шопці луковській лишилися хіба невеличкі сліди тої сцени (тамже стор. 582—583). Як бачимо, польський теперішній вертеп має лише невеличкі і досить безладно скомпоновані сліди середньовікового тзв. „Herodesspiel“, де широке місце займає розмова Ірода з трьома королями, а не менше широко розмовляє Ірод із жидівськими рабінами (Mone, op. cit. I, 162—166 і 167—169). Та наш вертеп зовсім не подібний до тих сцен з їх схолястичною аргументацією. В німецьких людових „Dreikönigspiel“-ах бачимо також сцени зовсім відмінні від наших. І так у грі з Галляйна виступають зразу три царі, що побачили звізду, вибирають ся в дорогу, зустрічають ся з Іродом, який сам виявляє їм, що Месія має родити ся в Вифлеємі. Царі їдуть до Вифлеєма, витають Ісуса і їдуть до дому, а сцена кінчить ся промовою чорта до Ірода, в якій сей підбунтовує його виступити против новонародженого (A. Hartmann, Volksschauspiele, ст. 105—110). В різдвяній драмі з Баварського ліса прихід трьох царів заповідає Іродови висланий ними селянин, далі йде широка сцена авдієнції, по якій царі їдуть до Вифлеєма і кланяють ся новонародженому, а тільки опісля, коли вони не вернули назад до Ірода, сей розпитує архієрея Каяфу, велить різати дітий і гине задушений чортом (Hartmann, op. cit. 496—500 і 510—516).

4. Смерть Ірода в деяких різдвяних драмах являєть ся, як і в нашім тексті, безпосереднім наслідком різні дітий, у якій згиб також його власний син, хоча й тут наш текст оброблює сцену детальнійше і мотивує краще, як інші польські драми. Інтересний тут текст пісні вложений в уста фельдмаршалкам (Dzień Bożego narodzenia weseli ludzie), дівчому відмінний від того тексту, що був друкований у кантичці 1785 р., з чого можна би догадувати ся, що наш текст повстав давнійше. Далі ні в якій польській різдвяній драмі не знаходимо того, щоб аж за другим наказом був замордований син Ірода. Натомість перехвалка чорта в нашім тексті, що „не тисячу пар чобіт витоптав“, поки дістав Ірода в свої руки, має собі паралелю в седлецкій шопці, де смерть говорить до Ірода: „Królu Herodzie, zastałam cię w rodzie. Bez siedem lat na cię dybałam, żelazne buty zdarłam, niż cię tutaj spotkałam“ (Wisła VI, 579). Улюбленої в польських шопках сцени суперечки Ірода зі смертю, що нагадує середньовікову суперечку душі з тілом, у нашім

текстї нема; тут Ірод гине не від смерти, а від чорта, сам побажавши собі смерти за кару за замордоване свого сина. В краківській шопці Ірод не чуває жалю, але його проклинає його жінка і лихословить осирочений рабін, якого Ірод велить закувати в пута, а він говорить:

Mnie wezmą, ale przyjdzie Małkamufes taki,

Co się da tobie, królu Horodzie, we znaki.

Зрештою і ся сцена в краківській шопці якось незручно склеєна з двох мотивів: де Ірод гине від коси Смерти і де сам убиває себе. Смерть стинає голову королеви, а про те король кидаєть ся ще по сцені, поки не прийде чорт і не візьме його на вили; в порівнянню з сею сценою катастрофа нашого вертепа виявляє значний сценічний поступ, бо тут чорт являєть ся лише персоніфікацією докорів сумління Ірода і ступаючи за ним із заду ніби нашіптує йому думку про самовбійство та піддає йому ніж у руки. Можливо, що аналогічною сценою самовбійства кінчив ся „Herodesspiel“, записаний у Галляйні. де при кінці чорт радить Іродови мордувати дітний і додає:

Herodes, mach ein schnellen Schluss!

Bekommst ein schönen Lohn.

Geh mit mir in den Wald hinaus,

Bekommst ein schönen Thron! ¹⁾

Та що сї вірші натякають на повішене, то видавець висловлює догад, чи не буде се відірваний уступ із якоїсь драми про Юду, приставлений до Ірода. Натомість у різдвяній драмі з Баварського ліса Ірод також гине не від смерти, а від чорта. Ся сцена має чимало подібного до нашої вертепної. Ірод доведений до розпуки складає берло і корону і мовить:

Hier leg' ich ab mein Scepter und Kron,

In der Höll bekomm ich den verdienten Lohn.

Gebt mir ein Messer in die Händ,

Dass ich meinem Leben mach ein End.

Чорт, що вже перед тим вийшов на сцену і стояв за Іродом, як і в нашім текстї, тепер виступає на перед і мовить

Da hast es! Da hast es!

Wigel di, wigel di!

Herodes, dein Leib und Seele gehöret mein;

Ich fahr mit dir in die höllische Pein.

¹⁾ А. Hartmann, op. cit. 110.

І він закидає йому на плечі ланцюх та волоче його геть зі сцени (Hartmann, op. cit. 515).

На сьому й кінчить ся релігійна часть нашої вертепної драми. Порівнюючи її з текстом Маркевича бачимо, що вона збудована цілком иншим пляном. У Маркевича нема сцени з пастухами ані з рабінами, за те є розмова Ірода з царями; там нема згадки про убійство Іродового сина, за те є сцена між Іродом і Рахилу, якій убивають остатнє дитя. Там ся часть драми кінчить ся боротьбою Ірода зі смертю, а тут смерть во всім не виходить на сцену.

5. Друга часть, що складаєть ся з цілого ряду сцен інтермедійного характеру, які слабо вяжуть ся в одну цілість, починаєть ся в нашім тексті виступом козака. Постать козака в польській поезії здобула собі популярність коло 1620 р., коли не мало гомону по всій Польщі, особливо по її південно-східній частині від Мінська аж до Кракова робили на пів лицарські, на пів розбишацькі ватаги козаків Лісовчиків. В році 1620 вийшла друком польська вірша *Żywot kozaków Lisowszczyków*, де як герб козацький на обороті титулової картки намальовано козака, що сидить на бочці з кухлем у руці. Хоча автор без сумніву рад величати своїх героїв, то всеж його похвали немов підшиті іронією.

Tych ojczyzna — świat wszystek, dom — wszelka kraina,
Niż ojcem jest właściwym, matką Ukraina.
Tatarzy, to ich szkoła, z nich się nauczyli
Na pamięć, żeby pismo po gębach kreślili.
Bogate syllogizmy ztąd u pasa noszą,
Obuchem perswadują, kiedy o co proszą.
Żaden retor tak prędko nie poruszy człeka,
Jako kozak dwie słowie rzekłszy: Siecz! biy, neca!

Далі автор згадує про козацькі правила:

I ci mają reguły, które kozak Mucha
Napisał oddawając w ręce Bogu ducha.
Kozak — boże igrzysko, wojenna obluda,
Kmiotek Marsów, powszechny służka, fara chuda.
Po wszystkim niemal świecie ma pokoju szukać,
A szukając każdemu może po łbie stukać¹⁾.

Особливо битва під Цецорою 1620 звернула увагу на ко-

¹⁾ Wiszniewski, *Historia literatury polskiej* VII, 143.

заків. У посмертній вірші на смерть гетьмана Жолкевського якийсь безіменний віршар-єзуїт згадав також тінь нещасного Наливайка.

Już cię w teley kozacki fortuna ubrała,
Którego przedtem świta błaha okrywała,
Nalewayku, rey wiesziesz między służałemi,
Któryś na kurzy stopie nie miał własney ziemi!
Już cię wielkim rycerzem ludzie nazywają,
I ci, którzy cię chudym krawcem przedtem znaią.
Koło może fortuny to z tobą zrobiło,
Które się z tobą z niska tak wysoko wzbilo.
Ale ten, co cię zsadził z koła fortunnego,
Nad fortunę coś w sobie musiał mieć większego¹⁾.

В тім самім році вийшла в Кракові поемка Дзвонівського про козака Плахту з доданою до неї українською піснею, найстаршою пам'яткою козацького віршованя, яка має певну дату²⁾. І тут згадано про мітичного героя козака Муху; і тут козак Плахта характеризує сам себе на пів серйозно, на пів іронічно. Отже варто зауважити, що характеристика козака в нашій тексті навіявує власне до того типу козака-Лісовчика з початку XVII в., а не схоплює живого типу Запорожця з другої половини XVII або з початку XVIII в., як се бачимо в вертепній драмі Маркевича. Козак у нашій тексті не має ще самопала, що вже був загальним козацьким оружжем коло р. 1640 і мав так тяжко дати ся в знаки Полякам за часів Хмельницького; він узброєний ще в сагайдак і стріли. Рекомендує себе, як захожий „з далекого краю“, значить, драма повстала не на придніпрянській Україні, а далі на захід. В такім виді вертепний і загалом театральний козак перетривав аж до XVIII в. В своїх *Wędrówkach fantastycznych* т. II подав Крашевський згадку про русько-польську інтермедію „*Bajki kozackie z kostyrem i żołnierzem*“, де розмови ведуть ся на половину по польськи і по українськи, де в українській ремарці на початку описано костюм козака: „*Kozaku welit zrobic buławu sołomianuju, welikuju, chustami obszytu, u oczernity, u roh za pojansom, na sebe nadywat kozuch albo szczokolwek*“³⁾. Пір за поясом свідчить уже про пізніший час, коли козак мав не сагайдак, а самопал, який набивав порохом,

¹⁾ *Placz grobowy na sławney pamięci Stanisława Żółkiewskiego, Łwów 1621*, видане єзуїтської колегії.

²⁾ Див. мою розвідку „Козак Плахта“, *Записки Н. Т. ім. Шевченка*, т. 47: ³⁾ K. W. Wojcicki, *Teatr starożytny w Polsce* I, 82.

що носив у розї. Зрештою і в нашім тексті далї показуєть ся, що козак мав не лише сагайдак, але також карабін; ся зміна викликана тим, що до епізоду між козаком і жидом приплетено епізод про жидівську війну і то спеціально в такий формі, де стріляне з карабіна грає важну роль. Се й не диво, коли зважимо, що вертеп — поява пізнійша, з другої половини XVII в., користуєть ся готовими шабљонами та фігурами, виробленими розвоєм театру XVI і XVII в. і не дбаючи про орґанічну цілість драми, хапає для неї ті фігури й епізоди, що були найпростійші, найефектовнійші і загально улюблені.

Інтересно, що автор вкладає козакови в уста пісню про Байду — важне свідощтво, що та пісня вже тоді, при кінці XVII або в початку XVIII в. була відома і популярна в тій північно-західній частині України, де правдоподібно повстала отся вертепна драма. Не менше інтересний і чотировірш „Козак душа правдивая“; про його популярність у XVIII в. свідчить те, що його залюбки поміщували під дереворитним малюнком Запорожця на листках, які дешевими друками розходили ся скрізь по Україні.

6. Козак у нашім вертепі ніби то вербує охочих до свого відділу, з яким хоче йти на Турка. І се також нагадує початкові часи козацтва, кінця XVI і початку XVII в. Про антаґонізм до панів або уніятів, як у Маркевичевім вертепі, тут іще нема згадки. До конфлікту приходить хіба з жидом, тай то сей конфлікт більше гумористичний, ніж трагічний в роді тих, яких видовищем була правобічна Україна 1648—49 р. і нераз пізнійше і яка в вертепі Маркевича доводить до замордованя жида Запорожцем. Жид у нашім вертепі ще вдає хороброго, заявляє, що готов пристати до козацької ватаги, що вміє стріляти, і тільки коли козак дав йому свій лук, він силкуєть ся стріляти на нього, а потім випихає його (мб. п'яного, але сцена питя, так інтересно змальована в Маркевичевім вертепі, тут не заховала ся) геть із коршми. По якімось часі одначе козак вертає знов до коршми і побиває жидів булавою.

Сцена між козаком і жидом заховала ся декуди й доси в польській шопці, хоч у скороченій і виблідлій формі. В сєдлецькій шопці гра починаєть ся виступом пана Пясецкого, який посваривши ся з жидом кличе козака: „Bracie kozaku, zabij Szmula!“ Козак кличе жида, а довідавши ся, що він музика, веде його грати. Жид відмовляєть ся шабасом, та козак кричить: „Bat na żyda!“ Жид грає і співає відому пісеньку:

Lachciu, ciachciu, bim bom bom!
 Jak pan każesz, tak ja grom.
 Niech mie siabes nie winuje,
 Co pan każesz, ja przyjmuję.

Козак запитує його, по що він сварить ся з його братом Пясецьким, та жид відповідає: *Aj waj, pan Piasecki taki roz-bójnik. Jak mie uderzył po lewego ucha, to ja sie usmarkal po samego bziucha.* Козак хоче арештувати жида, та сей випрошує ся і козак відходить (*Wisła VI, 566—567*). Інтересно, що записач сеї шопки, д. Васілевський у нотці додає увагу: „*Kozak mówi po wielkorosku*“, хоча промови козака наведено по польськи. Ще більше виблідла роля козака в краківській шопці, де вже з нашого Запорожця чи навіть Лісовчика зробив ся московський козак, який у деяких варіантах співає:

Wot ja kozak od Dunaju,
 Schadzał, schadzaju, ne spraszaju,
 Z naszu wiaru neperszaty,
 Swoju dziubu gawaraty, —

а в иншій варіанті співає відому українську, хоч попсовану пісеньку: „Козак коні напував, дзюба воду брала“ (*Dr. J. Krupski, op. cit. 49—50*). На співі й танці козака з козачкою кінчить ся та сцена, яка в нашій тексті являєть ся справді повною драматичної акції й гумору, а в вертепі Маркевича переходить у карикатуру і кінчить ся смертю жида, тоб то надихана духом гайдамацького часу з другої половини XVIII в.

7. Сцена між козаком і жидом у нашій вертепі перервана забавною карикатурою жидівської війни. Допавши до своїх рук козацьке оружжя жид скликає инших жидів, організує з них військо, вчить його стріляти та нагрожує ся вирубати в пені усеїх козаків. Жиди гороїжать ся, поки прихід козака не нагнав ім такого страху, що вони поховали ся під лави. І ся сцена — відгук далеко давнішої гумористичної поеми, якої жерелом була аверсія жидів до оружжя та до воєнної служби. Вішневський подає (*Hist. literat. polskiej VII, 161*), що коло р. 1606 виїшла в Польщі поемка *Wyprawa żydowska na wojnę*, яка пізнійше часто була передруковувана. Чи вона ідентична з польсько-руською віршею „*O wołni żydowskiej*“, яку опублікував проф. Грушевський із рукописного співанника 1719 р.¹⁾ що містить

¹⁾ М. Грушевський, Співання з початку XVIII в. (Записки Наук. Тов. ім. Шевченка, т. XV, 13—16).

ся тепер в рукописній збірці о. Петрушевича в Нар. Домі у Львові? Ся вірша важна для нас тому, бо деякі її строфи майже дословно перейшли в текст нашої вертепної драми, хоч і в перекладі з польської на ломану руську мову. І так нашому: „Ну, ставайте до шаху, не робіте страху“ відповідають слова польської вірші: „Stanęli do szyku, narobili krzyku“. Нашим віршам про жидівське уоруженє відповідають аналогічні рядки польської вірші:

Szmul do bandolaty,
 Srul do pistolaty,
 A rabin za karabin,
 Hyrsz do muszketa.

Коли в нашій драмі „перший жид“ командує „А ти Іцик бери бичик“, то в польській вірші Іцик виступає як „поручик“. „Давідкі“, якого в нашій драмі висилають на гору, щоб пильнував, чи не видно козаків, має собі предка в тім „Зусю з зятем“ польської вірші, що

patrali wszędzie,
 Na straży stoiali,
 Woyska pilnowali,
 Ledwie powciekali
 Na ynsze miejsce.

Правда, автор нашої драми покористував ся віршею досить вільно, впровадив на сцену забавний вибір старшини та ще забавнійшу жидівську муштру і закінчив усю фарсу не так трагічно, як вона кінчить ся в вірші, де один „голий служалець“ чи чура побиває жидів, в тім числі й рабіна, на смерть.

Сцена з жидівською війною в нашім вертепі мусіла дуже подобати ся невивагливій публіці XVIII віку, коли в сідлецькій шопці ще й доси заховав ся її відгук, але вже з драматичної форми перемінений назад на епічну, тай то досить уривкову. В пісні, яку там співають жид і Сура, говорить ся з разу про Лейзора, що на діравім мості поломав собі кости, а потім іде ось яке:

Wyjechali w pole, w pole,
 Stanęli w dole,
 A tam se robili
 Karabiny z gliny.
 Ty Mošku daj prošku,
 Ty Śmulu daj kulu,

Będziem ścielali,
Będziem zabijali:
Pif, paf, puf!

Trafiła kula Szmula w brzuch! (Wisła VI, 567).

У шопці з Ловіча заховав ся також слід сцени з жидівською війною і також уже не в драматичній, а в епічній формі, але там ся сцена пішла вже з иншого, пізнійшого жерела, в якому до теми про жидівську війну поприставали старі мандровані анекдоти. Тут жид для розвеселеня публіки оповідає ломаною польщиною різні анекдоти про жидів і між иншим ось що про жидівського месію:

W roku pięć tysięcy dwieście troje
Narodził się wielkie Mesyjosz,
Po całego świata wywijosz.
Jak on sobie narodził,
To zaraz po świecie chodził.

Далі описано його убранє, його похід, при чім у тексті очевидно щось забуто, так що уступ про війну починаєть ся без звязку з попереднім словами:

A te młode wierszbowie,
To mieli pistolecie, bagnecie.
Ny, jak oni zobaczyli krzaki,
To mówili, że idą wojaki.
To jak dali z ogniem z motowidło,
To tak padli, gdybi bidło.
To wszystko pchli i muchy
Pliwali we krwi po same brzuchy.
To jak ten wielkiego Mesyjosz krzikał:
„Hop, hop, dzieci, na morze!“
To oni wszyscy hul hul w tatarkę. (Wisła VII, 521).

Ще перед опублікованєм тексту ловіцької шопки я помітив був у тій самій Wisle (VI, 263—278) статю „Wojna żydowska“, в якій зібрав досить рукописного і друкованого матеріалу для виясненя мандрівки тих мотивів, що вийшли в отсю сцену. Пізнійше в тій же „Wisła“ і в инших фольклорних часописах були опубліковані ще деякі цінні причинки до сеї теми, так що нове обробленє сеї статі моглоб довести до тривкійших і загальнійших заключень, як се було можливе мені в р. 1892. Згадаю між иншим наше людове оповіданє про жидівську війну (Етноґр. Збірник VI, 231—234) та віршову пере-

рібку Руданського, де епізод про гречку війшов у жартливий опис подорожі жидів до Єрусалима (Твори Ст. Руданського, I, 50—51).

8. Сцена, як козак розбиває жидівське ополчене, в нашій вертепній драмі звязана до купи з анекдотом про те, як жида зо страху перед козаком видають себе за монахів. Ця сцена й доси живе в устах нашого люду; згадаю тут її артистичну перерібку в одній співомовці Руданського пз. Базиляни (Твори III, 63—64), де устна традиція до тої міри живо передає отсю вертепну сцену, що й там жида видають себе за почаївських Василян. Правда, у Руданського козак демаскує жидів, коли на питає, хто у них ігумен? вони, не знаючи очевидно, що таке ігумен, обертають ся один до одного з жидівським запитанєм „Вус зугт ер? Ігумен?“ А в вертепі сцена йде далі і розбиваєть ся на тім, що жаден жид не хоче добровільно йти до козака, щоб той зміряв його своєю булавою. І ця сцена мабуть має якихось літературних попередників у багатій гуманістично-протестантській літературі фацецій, та на разі я не можу вказати її старших свояків. Прозове оповіданє з уст люду див. Вѣнокъ 1847, II, стор. 358—360.

9. Поки перейдемо до дальшого епізоду нашої драми, не від річи буде зупинити ся троха при одній появі, що творить характерну прикмету польсько-руського вертепа. Маю тут на думці дефіляду репрезентантів різних суспільних верстов і різних національностей у вертепній драмі. Вже вище, при характеристиці старої грецької комедії, а потім орієнтальної лялькової гри була піднесена та її замітна прикмета, що в ній мов у калейдоскопі пересувають ся найрізніші типи суспільні та національні, кождий промовляє своєю власною мовою, своїм жартоном, виявляє свої питомі — звісно, доведені до карикатури уподобаня, віруваня та привички. Подібне явище, хоч може не на таку широку скалю, бачимо і в західно європейських лялькових грах. Не диво, що стрічаємо його й на польсько-руській території і то майже рівночасно з першими звістками про появу у нас скоморохів. Певна річ, сліди скомороських, звичайно імпровізованих лялькових комедій не заховали ся в літературі; в Московщині дожила до наших днів в устах люду одинока лялькова комедія „Петрушка“, про яку нам доведеть ся говорити ще далі. Але в старій польській літературі маємо безіменні твори, в яких дуже легко добачити вплив скомороських концептів, спеціально карикатуроване різних верстов

і різних націй. Сюди належить ціла літературна група тзв. Sowizdrzała. Ся група, тоб то збірка більш або менше масних анекдот, нанизаних довкола особи Sowizdrzała, блязня і штукаря, прийшла в XVI в. до Польщі з Німеччини, де центральним героєм, докола якого зігрупували ся ті анекдоти, зробив ся з початку того віку Till Eulenspiegel, назва дословно перекладена на польське Sowizdrzał, відси на руське Совѣст-драль. Не місце тут роздивляти спеціально сю цікаву парієть старої мандрованої літератури, яка ще і в західній Європі не гаразд досліджена і своїм корінем сягає в глибину середніх віків, до Франції, Італії та Арабів. Зазначу лише, що в Польщі XVI—XVII віків ся література була дуже розповсюджена і люблена; німецький перовозір Sowizdrzała перероблювано та збогачувано що раз новими концептами; „baśnie sowizdrzalskie“ та „koncepty sowizdrzalskie“ війшли в приказку, черпали свої матеріяли не лише з книжкових фацецій старших гуманістів в роді Поджія, Бебеля, Морліні і т. п., але і з пригод та відгуків дійсного гулящого та ріжнobarвного життя в Польщі. З тих книжечок, яких найбільша часть щезла безслідно або заховала ся десь у якихось уривках, а в найліпшім разі в унікатах по великих бібліотеках, заслугує на мою думку особливої уваги книжечка видана 1614 р. пз. *Różność nacyi z ich własnościami*, під побічним титулом: *Fraszki Sowizdrzała nowego*. Сю книжечку згадує Вішневський у своїй *Historyi lit. polskiej*, т. VII, але на жаль не цитує з неї ані одного рядка і не подає, де і в чііх руках бачив її. Догадую ся, що в ній мали б ми найстарший відомий доси прототип зведеня в одно скомороських концептів про різні нації в польській літературі, прототип тих пізнійших польських колядок, де різні нації, більше-менше гумористично схарактеризовані, збирають ся довкола жолбка Ісусового. З тих пісень лиш одна війшла до польських популярних кантичок (*Kantyczki* III, ст. 17—20), що починаєть ся словами „Do póg twoich się zbliżamy, upadamy“; нам доведеть ся ще вернути ся до неї, а тут згадаємо лише, що виведено в ній ось які нації: Мазур, Русин, Литвин (не Білорус), Москаль, *Węgrzyn* (властиво Словак), Німець, Голяндець, Італієць, Еспанець, Француз, Циган, Жид і Латинник. Характерна руська пісня, належна до сеї категорії, заховала ся в однім школярськім рукописі XVIII в., переданім д. Б. Заклинським для бібліотеки Наук. Тов. імени Шевченка; подаємо тут її у цілости:

Щалѣм на рожѣдество Іс Хрѣстово рожѣннѣхъ именѣ,
пѣнѣкѣтовѣ зѣ дарами зложоне оѣ. 1738.

1. Возѣвеселѣм' са, а не смѣтѣм' са
Днес непрестанне, вси хрѣстиане:
Бѣ намѣ родилѣ са
І пеленами повилѣ са.
2. Ъ Бѣфлѣемѣ, бѣвогомѣ домѣ
Оу Бѣсѣвомѣ ѡ вѣ Давидовомѣ Бѣ намѣ і т. д.
3. Во аслѣхѣ лежитѣ, свѣтѣ вѣ рѣкахѣ дерѣжитѣ,
Недомыслимый, непостыжимый, который вѣродилѣ са...
4. Бѣмѣ треба знати, же то зѣ бѣдѣлатѣ
Сѣтворителѣ ѡнѣ лежитѣ на сѣнѣ, Бѣ намѣ...
5. Аѣглы сѣи днес дають знати,
Аби шли пастыры Бѣа витаты, которые вѣродилѣ са...
6. Вѣ полнощи ѡнѣ, сѣталой годинѣ
Тѣди пастырі бѣгли к ѡзкинѣ.
7. Воз'ма зѣ Демѣномѣ предѣ Хрѣстомѣ паномѣ
Подѣ самымѣ дахомѣ стали со страхомѣ, гди Бѣ і т. д.
8. Але Мыкыта самѣ Бѣа выта
При ѡслѣхѣ ставѣши, кѣчемѣкѣ знавѣши, гди Бѣ і т. д.
9. Сакѣка зѣ Юхимомѣ, зѣ своимѣ поворотомѣ
Скоро присѣкли, заразѣ запѣли: Бѣ намѣ...
10. По верѣвѣныци несѣтъ женѣтыцѣ,
Карѣи с Тарасомѣ тамѣ поють гласомѣ: Бѣ...
11. І Етасѣ зѣ Борисомѣ бѣгли тамѣ лѣсомѣ, гди Бѣ...
12. Іремко доломѣ кѣпѣно зѣ Антономѣ
Оу едѣной лѣдѣ пили ажѣ тѣдѣ, гди Бѣ...
13. Анѣдрѣхѣ ѡс Костемѣ былѣ вѣ Бѣ гостемѣ:
Чого жадали, ѡ дочекали, же Бѣ і т. д.
14. Романѣ ѡзѣ Гнатомѣ, ѡзѣ своимѣ братомѣ
Пили лѣдею, Бѣрадѣ рѣкою, де Бѣ...
15. Черезѣ мѣравѣкѣ кѣчынылы кладѣкѣ
Назарѣ с Карѣною подѣ храмыною, гди Бѣ...
16. Ілѣко ѡзѣ Грицемѣ ѡкѣ едѣнымѣ лицемѣ
Хрѣстѣ предѣстали ѡ заспѣвали: Бѣ намѣ...
17. Гаврыло вѣчѣкѣ ѡслови сѣчѣкѣ,
І Етахѣ полови принѣсѣ ѡслови, гди Бѣ...
18. Макѣимѣ ѡзѣ Етецѣкомѣ ѡзѣ третымѣ Мацкомѣ
Прѣтѣкѣ бѣгали, ажѣ полагали. Бѣ намѣ...
19. Іко подѣдѣни бѣсѣ Іваны
Рокѣатѣ мосточокѣ черезѣ поточокѣ, гди Бѣ...

20. Тѣды рибакѣ вѣгли по раки,
Бѣск по плотницѣ дали владницѣ, который вѣродилъ сѧ...
21. Премѣй зѣ Гапономѣ коли с' припономѣ
Неманѣ годыны, ѣкъ вели ѣнкѣ, гдѣ Бѣ...
22. Ъстапѣ ѣ Мокѣрѣй ѣ третѣй Кѣпѣрѣй,
Ѣкимѣ ѣзѣ Стецѣкомѣ ѣзѣ третимѣ Млацѣкомѣ
Неслы барана до Хрѣста пана.
23. Пианпѣ зѣ Макаромѣ прийшли изѣ даромѣ:
Два хѣбѣы вѣзали, Бѣѣ подали, который вѣродилъ сѧ...
24. Дмитерѣ хитренѣко приѣггѣ прѣт'ненко,
Ставѣши кѣ порога-ѣбачилъ Бога, который...
25. Такѣ тежѣ и Лѣчѣка, мѣдѣраа штѣчѣка,
Бѣдѣ зѣ далека Бога чѣловека, который і т. д.
26. Младѣы ѣ стари, ѣсѣк пекари
Ѣдѣтъ з орачѣ, нечѣтъ колачи.
27. Ѣѣсѣфовѣ по перогови
Невѣстѣ¹⁾ дали, кѣ ѣгладали, гдѣ Бѣ...
28. Блискѣко ѣѣ дверѣцѣ продаѣ перѣцѣ —
Марѣда столѣла ѣ продавала.
29. Дрѣгѣа Дѣсѣ спекѣла порѣсѣ,
Нѣмѣ Бѣа вѣздрѣла, порѣсѣ зѣзѣла, который...
30. Кѣ неѣжѣата, ѣсѣк хѣлѣпѣчѣата,
Кѣ Бѣѣ спѣкѣштѣ сѧ ѣ приѣсмотрѣштѣ сѧ, гдѣ Бѣ...
31. Зѣ радѣсты ѣны черѣцѣкѣ покѣлоны
Нѣкѣ злѣжѣтѣ, кѣ Бѣѣ вѣжѣтѣ, который...
32. Бѣ тежѣ черѣнычѣкѣ ѣѣ черѣвичѣкѣ
Ѣѣѣйте ногѣ з радѣсты многѣ, жѣ Бѣ...
33. Кѣшѣнарѣкѣ фѣтѣро лѣы на ютѣро
Бѣло гѣтоѣко, кажетѣ Бѣѣ слово, который...
34. Кравѣцѣкѣ приѣстан'тѣ кѣск стрѣховѣати²⁾,
Сѣмѣ Бѣѣ рѣботѣ рѣчитѣ вамѣ дѣти, который...
35. Кокалѣкѣ гѣкѣзѣдѣа з'рѣѣтѣ сѣ кѣпѣ,
Жѣкѣы поѣытѣ тамѣтѣѣю шѣпѣ, гдѣ Бѣ...
36. Гѣнѣтѣарѣкѣ гѣнѣтѣы ѣ лѣтѣ додѣйтѣ,
Ѣ тѣю шѣпѣ всѣ поѣывѣйтѣ, гдѣ Бѣ...
37. Сѣтолѣарѣкѣ дѣврѣкѣ прѣстѣко гѣтѣйтѣ,
Ѣ вы слѣосѣарѣкѣ тамѣ приѣправѣлѣйтѣ гдѣ Бѣ...
38. Оѣсѣкѣ сѣниѣцѣарѣкѣ кѣпно зѣ малѣари
До тѣи шѣпы рѣкѣтѣ ѣлѣтари, гдѣ Бѣ...

1) В рукоп. невѣстѣк. 2) В рукоп. ситри хѣвати.

39. Скаларк ѡбѣлоны до шопы ѡны
Поприправѣляйте, честъ Бѣѣ дайте, который...
40. Котларк пан'ви, водънарк станви
Прѣтѣко рокѣте ѿ тамъ вѣжѣте, гдѣ Бѣѣ...
41. Римарк ѡузѣды ѿ хомѣтыны
Привезли къ Бѣѣ, немашъ годѣны.
42. Оуѣск стелѣмахи, рокѣтѣ лекѣтыкы
Дла предѣвѣчѣнаго Бѣѣ владыки, который...
43. Шевѣцѣ с цѣботы вѣѣкѣ поспѣшайте,
Хрѣста рожденна вси виѣвалайте, который...
44. Я вы мѣзыки скрипѣки возѣмѣте,
И Хрѣста Бѣѣ розѣвеселѣте, который...
45. Ганѣчарк такѣже вѣжѣте зъ горѣшѣкы¹⁾
ѿ вѣси ѡузѣрите Бѣѣ хочѣ²⁾ трошки, который...
46. Я тѣслѣ ѿслѣ красно зѣложѣте,
И такѣ са Бѣѣ всѣ прислѣжите, который...
47. Цѣпѣрѣнѣ ѿ Мина привѣзѣли вина
Тѣѣи години ажѣ до храмыны, гдѣ Бѣѣ...
48. Данѣко морозомъ драпѣастымъ возомъ
Привѣзѣ горѣлѣкы чѣыри варилѣкы, гдѣ Бѣѣ...
49. Федѣко с' Прокопомъ вѣгли ѡкопомъ
ѿ лѣдѣво лѣзлы, во рѣпѣ гризлы, гдѣ Бѣѣ.
50. Я Марѣко лѣдомъ прѣтѣше изѣ медомъ,
ѿ такѣ вѣгали, ѡжѣ полагаали, гдѣ Бѣѣ...
51. Вѣсе берегами ѡстапѣ за намы
Вѣзѣ пика вѣчѣкѣ къ томѣ ѡтрѣчѣкѣ, гдѣ Бѣѣ...
52. Не чини смѣхѣ на тѣѣю вѣтѣхѣ,
Грай, жебы мыло, вѣ дѣды, Кѣрило! Бѣѣ намѣ
53. Дажѣ не з даромъ, ѿзѣ каламаромъ
Къ Бѣѣ спѣшѣте ѿ напишѣте: же Бѣѣ...
54. Я ты Матѣю грай вѣ шоломѣю,
Ялѣво вѣ фѣарѣкѣ, ставѣши ѡу арѣкѣ: Бѣѣ намѣ...
55. ѡлѣѣѣ, з мало, лекше хѣтѣй граты,
Бѣѣдѣтѣ пасѣтири ѡуѣкѣ скакати, гдѣ Бѣѣ...
56. Тѣѣе, Кириче, самѣ Гѣдѣ клѣче,
Я ты клѣчѣ Гѣрий, вѣри ѿ сѣрѣми! Бѣѣ намѣ...
57. Хочѣ ѿ холода, подѣтѣрѣ борода
Макарий ѡупрѣвѣ, нѣмѣ Бѣѣ ѡузрѣкѣ, который...
58. Богѣ ѿхѣ доли, рѣзники зѣ Коли
Рѣжѣтѣ телѣта ѡу сѣи сѣа, гдѣ Бѣѣ...

¹⁾ Рукоп. зѣ горѣшѣкы вѣжѣте. ²⁾ Рукоп. хочѣ Бѣѣ.

59. Стасъ ѿ Даныло привезъли пико,
Гор'клъки флашъкѣ, просатъ ѿ ласкѣ, который...
60. Нечипоръ зъ Маномъ предъ Хрѣстомъ паномъ
Грайте въ соп'клъкѣ пучи гор'клъкѣ, гдѣ Бѣ...
61. Я ты садъ въ ножокъ ѿ заграй еъ рожокъ,
Климе тихенько, тилъко красненько: Бѣ...
62. Я ти Василю оу тѣю фило
Рачъ примиш'клъаты, іакъ мають граты: Бѣ намъ...
63. Зътамивъ ѿ Бозъ, ставъ на залозъ
Козакъ изъ рогомъ передъ порогомъ, гдѣ Бѣ...
64. Такъ же Лахъ зъ лѣкомъ прийхалъ съ фѣкомъ,
Мимо залогъ вѣтысь са ко Богъ, гдѣ Бѣ...
65. Велъможи нани, Греки зъ Римлани
Чесъно вѣхудили ѿ навѣдылы, гдѣ Бѣ...
66. Венъгри ѿ Пѣмъцѣ іакѣ ѿмѣнъцы
Зъ далека ставъши, не дов'кръкъши, же Бѣ...
67. Махѣмитанѣ іакѣ поганѣ
Янкъ витали, анъ видали, гдѣ Бѣ...
68. Правъда, Миранѣ ѿ Ярав'клъанѣ
Йшл'али помалѣ ѿ далѣ хвалѣ.
69. Яле Колохи в'кры не трохи,
Зъ Мѣнтаны стали ѿ засп'квали, гдѣ Бѣ...
70. Серъбы зъ Болъгары, перъскіѣ цари
До ногъ оупадають, тоѣ сп'квають: Бѣ намъ...
71. Й вед'клъгъ твари ѿдають дары,
Що котърий маєтъ, тоѣ ѿпадетъ, гдѣ Бѣ...
72. Я мы йд'кмо ѿ ѿдад'кмо
Томъ ѿф'крѣ: любовъ ѿ в'крѣ.
73. Дайже, ѿ Боже, всѣмъ тебе знаты
Й на невесѣхъ близъ тебе статъ!
Бѣ намъ родилъ са.
Й пеленами повилъ са.

Отся „псалма“ — один із найінтересніших витворів нашого віршованя XVIII в.¹⁾ Мова вказує на карпатське Підгірє або Покуте як місце її зложеня (слова такі як „бербениця“, „жентиця“, „облона“, „станви“, такі звороти, як „вчинили кладку“, „шоломія“ в значіню тримбіти (Schalmei), згадки про таких ремесників, як іонтарі, усе те вказує на наші підгірські сторони

¹⁾ Віршу сю я читав в рукописній збірці з Полтавщини з другого десятиліття XVIII в., супроти того її треба датувати мабуть кінцем XVII в. — *Ред.*

з їх годівлею овець і деревляним промислом; згадка про Цупруна і Мину, що „привезли вина“, натякає на торговельні зносини з Угорщиною, яких останок живе й доси і розвивається на нових основах у Синевідську.

Дата написана в титулі „Псальми“ — можна мати деякий сумнів, чи читати 1738 чи 1758 — не полишає одначе ніякого сумніву що до того, що се твір зложений найпізнійше в половині XVIII в. А його зміст і будова в порівнянню з польською колядкою „Do pół twoich się zbliżamy“ говорять зовсім виразно про звязок нашої „псальми“ з вертепом. Досить згадати такі характеристики, як „козак із рогом“, що живцем нагадує театральну ремарку в діяльозі згаданім Крашівським; Лях із луком нагадує козака з сагайдаком у нашім вертепі. Певна річ, можна сумнівати ся, чи отся колядка була докладною перерібною якоїсь затраченої вертепної гри і чи справді була у нас у XVIII в. вертепна гра з такою масою дієвих осіб; але про звязок сеї вірші з вертепом, про те, що сцени вертепної драми послужили імпульсом для фантазії автора вірші, не може бути сумніву. Візьміть хоча би характерне ґруповане дієвих фігур по парі, що так відповідає техніці вертепної драми, яка задля сього навіть із „законних“ трьох царів іноді робить двох звязаних дротом у одну ґрупу. Візьміть забавні епізоди з Досею, що в ожиданю Бога з'їла печене поросля, приготоване очевидно на його привитанє, з Марфою, що біля Христової шопи продає табак, — се концепти далеко більше вертепні, скомороські, ніж духовні, колядкові.

А коли се так, то наша „псальма“ робить ся інтересним документом, який свідчить про значну популярність вертепа вже в першій половині XVIII в. в нашім краю, про багатство виводжених у ньому фігур і про багатство побутових сцен, близьких і любих народній фантазії. Маємо тут свідокство, що і в тім підгірськім вертепі виступав козак і що між ним і Ляхом відбувала ся якась комічно-драматична сцена: козак стояв на сторожі біля Христової шопи і мабуть не хотів пускати Ляха, який аж по словній а може й активній перепалці „з фукком мимо залогу“ дотискається до шопи. Інтересна в нашій псальмі згадка про Волохів і їх сильну віру, — безсумнівний слід близького сусідства автора псальми з Волохами. Не менше цікавий брак Москаля і Литвина в реєстрі народів, приводжених до вертепа, — знак, що коли „псальма“ була відгуком вертепної драми, то ся драма мала будову відмінну від тих,

які доховали ся до нашого часу. І се знов можна вважати доказом багатства репертуару вертепних драм у половині XVIII в., якого велять догадувати ся й ті скупі останки, що заховали ся доси в устах галицького простолюдя по різних закутках нашого краю.

Не від річи буде додати тут, що замишуване до виводження репрезентантів різних народностей, так само як і різних суспільних верстов, се одна з віковичних характеристичних прикмет людової комедії взагалі, а лялькового театру спеціально. В старих грецьких і латинських мімічних штуках отакі карикатури різних народностей та провінціалів різних закутків займали визначне місце. В репертуарі латинського міма Ляберія були фарси „Гетульці“, „Галлійці“, „Кретенці“, „Етрусцянки“, у Помпонія „Кампанці“, „Заальпейські Галлі“, „Вояки з Помотини“ (Reich, Der Mimus I, 636). Се замишуване перейшло на орієнтальну драму Карагеца, де особливо в сьмішних ролях виступають Вірмени і Жиди, сі остатні висьміювані вже за часів Христа в грецьких та александрійських мімічних сценах (тамже 577).

10. Отсей екскурс нехай буде вступом до огляду дальшої сцени нашого вертепа, де виступає Литвин, властиво Білорус. Він виступає в веселім настрою: в сні почув ангельські співи, бачив золотий дощ, та прокинувши ся на radoшах наїв ся куті, да так, „што мало не скруціл ся“. Він презабавно силкуєть ся „поскакаць“, погуляць“, затыгає пісню, та тутже кутя в животі бунтуєть ся, він паде знесилений на землю, кидаєть ся, стогне та просить покликати йому лікаря. Отся сцена интересна для нас головно тому, бо зберегла ся незалежно від нашого тексту в копії чи радше в перерібі в рукописній збірці з р. 1771—76, опублікованій д. В. Перетцом¹⁾. Ся сценка сплетена в тім рукописі з уривком якоїсь иншої вертепної гри, де виступає пастух зі своїм сином Кубою і мовить:

Хвалажъ Богу, що ми ся до вертепа допитали!

Треба, сїю Кубо, щобъ ми що повороженому подаровали.

Хвалажъ Богу, що нашъ пастускій подарунокъ прийняті!

Треба нам еще, сїю Кубо, и погуляти. (Співає).

Пасли пастухи край долини свинѣ,

А не знали о своєи лхоні годинѣ.

Пастух висилає свого сина Кубу до череди, а сам лягає спочити. Надходить Циган і мовить:

¹⁾ В. Н. Перетцъ, Къ исторіи польскаго и русскаго народнаго театра I—VII, Спб. 1905, ст. 14—16.

А не тутъ тобѣ, стара собако, лежати!
 Подобно тобѣ треба за товаромъ гаяти.
 А то стара собака лежачи прѣе!
 Добре, що на тебе вѣтеръ не вѣе.
 Ось я тебе нагрію,
 Як сам умію!
 Ковендара на три лѣса!
 На другій бѣкъ оберни ся!

Циган бє пастуха, сей кричить і кличе сина Кубу, та тут сцена уриваєть ся і в дальшій уривку виступає Литвин. Його промова, дуже зближена до тої, яку маємо в нашій текстї, подана в рукописї д. Перетца в двох варіантах. Наводжу тут другий, просторійший і менше поплутаний (ор. cit. ст. 16):

Гудуць, ах гудуць, истинно гудуць!
 Гето, кажуть, ангели паюць.
 Гето, кажуть, Христосъ народѣлся,
 Гето, кажуть, весь мир звеселив ся.
 О цїепер нам всіо жраць,
 Нїе переставаць!
 Що то я сей ночи зо сну пробудѣл ся,
 И золотїй дощикъ с небесъ спустив ся.
 А я на гетое самъ дивив ся,
 Якъ ухопивъ куцѣ з радощѣ,
 То ажъ сам трохи не розсѣв ся.
 О цїеперъ нам пѣць та гуляць!
 О цїеперъ нам Христа прославляць.
 О цїеперъ намъ по бару ходзѣць,
 О цїеперъ нам рожкѣ солѣць¹⁾!
 О цїеперъ намъ погуляць,
 А етую куцюхну поцїераць-раць-раць!

Тут його раптом нападає хвороба і він у обох варіантах говорить:

Ахъ беда, панове людзіє,
 Не ведаю, што з мене будзіє!
 Ахъ поглядзѣць,
 Якоб бабки албо якого лікаря ко мне приведзѣць!

Отсей варіант — інтересний причинок до історії тексту нашої вертепної драми. В рукописї він має титул „Інтермедій

¹⁾ В рукоп. тут солѣць, але в першій вар. солѣць; рожкѣ знач. рижики.

на рождество Христово“ і був переписаний в Гущи (Гійшу?) 1771 р. дяком Іваном Даниловичем. Назву „інтермедій“ додав мабуть сам Данилович до того зшитка двох уривків, що містять ся під сим титулом. Можливо зрештою, що титул належав до першого уривка, де виступає пастух із сином, а потім Циган; сей уривок мав, як показує ремарка в рукописі, продовжене далі, в затраченій частині рукопису; завдяки тому, що в уривку виступає Циган, копіст перервавши властивий текст інтермедії, ввернув туди вертепну сцену між Литвином і Циганом. Сю сцену він списав якось безладно, може з пам'яті, початковий монолог Литвина повторяється два рази, один рядок „теперъ пѣць та гуляць“ вставлено в уста Литвина зовсім не до ладу в хвилі, коли він утікає від Циганових побоїв, тай білоруська мова досить зукраїнічена, дзекане декуди заховано, декуди нема. Текст монолога в головному згідний з нашим, але повніший, а докладна дата, коли Данилович почав робити свою копію, показує нам, що коло р. 1771 ся гра була популярною в околиці Гійща, а се дозволяє нам посунути дату повстання нашого вертепа на документальній підставі о 10 літ далі в зад по за дату нашої копії.

Фігура Литвина, наївно-добродушного, простакуватого, забобонного і легковірного, та притім не позбавленого дотепу, була здавна улюбленою темою польсько-білоруських інтермедій. Збірку таких інтермедій із одного рукопису петербурської Публ. бібліотеки, колись Залуских у Варшаві, опублікував проф. Брікнер у XVII томі *Archiv für slavische Philologie*; в таким самим характері виступає Литвин і в українських та московських інтермедіях опублікованих Тіхонравовим¹⁾ та Перетцом (Къ исторіи польскаго и русскаго нар. театра I—VII, стор. 5—11).

Відгук сеї сцени з Литвином заховав ся й доси в білоруським вертепі. Ще в 80-их роках мин. віку д. Вл. Ос—цкий записав, хоч і незовсім докладно, сю сценку з уст білоруських волочобників (мандрованих колядників) і опублікував її 1883 р. в 102 числі „Новостей“, відки її передрукував Драгоманов у „Кіев. Стар.“ за грудень 1883 в. стор. 553—552²⁾. Опові-

¹⁾ Н. Тихонравовъ, Лѣтописи русской литературы и древности. Москва 1859, т. II, стор. 38—40, інтермедія українського походження.

²⁾ Відси вона перейшла в укр. збірне виданє М. Драгоманов, Розвідки, т. I, 151—152.

дасть ся там, що на сцену (в вертепний грі) являєть ся білоруський мужик з підв'язаним животом і стогне: „Авей, авей, вох, вох! вох! Вот, мої паночки, быў я у пана Барановського на куцѣ, да якъ подѣў куцѣ, дакъ ня могу сопци. Што моя Ульяна ни рбила, и горщокъ на пупѣ становила, да и тое ня помогло, да яще горшъ прилягло. Порадзили мнѣ галасу, купервасу да бурачнаго квасу, моху, чортополоху и еще нѣчого (забыў ся) троху, — усьо гето зелья сколоциць та выпиць. Зrobiў я и геся — ня помогло, яще горшъ прилягло. Вотъ кабъ нашоў ся докторочекъ да полячиў мой животочекъ, — оддаў бы яму и торбочку или мяшочекъ“¹⁾. Деяку залежність сього монольога від нашого видно від першого разу, та в новочаснім вертепі дальша композиція троха відмінна, бо замість Цигана хорого лічить — зрештою таким самим способом — мандрований лікар шарлятан.

11. Хорий Литвин кличе лікаря. На сцену вбігає Циганчук, кличе svojого батька, який береть сявилічити хорого. Лічить його досить простим способом — бійкою, від якої хорий зриваєть ся і втікає. Ся сцена, здавалось би, нав'язує безпосередно до польських інтермедій з початку XVII в., на які звернув увагу др. Віндакевич²⁾. Правда, всі вони (їх три) мають те спільне між собою, що виводять на сцену вченого лікаря старого типу, отже в одній він зоветь ся Apoticarius, у другій Alchemista, а в третій по просту Доктор. Усі вони туманять селян, Альхіміст у додатку ще обкрадає свого пацієнта, а доктор без потреби вириває йому зуб. Варто зазначити троха аналогічну, але значно комічнійшу сцену з лікарем у одній руській інтермедії, опублікованій Тіхонравовим (Ист. рус. лит. II, стор. 39), де голодному Циганови раз за разом снить ся ковбаса, він зриваєть ся з ліжка і біжить за нею, та переконавши ся, що се мара, знов лягає. Підчас одного такого пробудження виходить на сцену лікар-Німець і запитує Цигана по латині:

Doles forsan? Ita-ne?

Циган. Мы есмы бѣдныє цыгане

¹⁾ В. Перетцъ, Къ исторіи польскаго и русскаго нар. театра I—VII, стор. 17, пор. йогож Кукольный театр въ Россіи стор. 54; П. О. Морозовъ, Исторія русскаго театра до конца XVIII столѣтія, С.-Петербургъ 1889, стор. 86.

²⁾ St. Windakiewicz, Teatr ludowy w dawnej Polsce, Kraków, 1902, стор. 174—175.

Коликий день хлїба не їли,
Отчего вси почти и животы помлїлы.

І далі розмовляють — Циган про їду, а лікар про свої ліки. Нарешті Циган у розпущі показує на рот, а лікар розуміє, що його болять зуб і виринає йому зуба, за що Циган люто побиває його. До сих інтермедій ближше підходить той уривок сцени з Литвином, що опублікував д. Вл. Ос—цкий у „Новостях“. Тут на крик хорого Литвина входить „доктор шарлятан і питає Литвина, що йому стало ся. Литвин відповідає: „А вотъ, паночекъ, нестравность, бурчєня, рїзачка, обєнбанило, якъ Антонову козу“. Лікар велить йому лягти і запитує, як йому на імя. Литвин відповідає: Мацей. Тоді лікар бє його палицею і приговорює: „Поцей, пане Мацей!“ Мацей зриваєть ся, лікар утікає що духу, а Литвин грозить ся йому в слїд: „А лихо твоей мацєри! Напоцїў, намацїў, да й самъ кь чорту поляцїў! Вотъ кабъ догнаў, вотъ бы у плєчки нагрукотаў!“¹⁾ Ближша до нашого тексту анальоїчна сцена в польській радомській шопці, де ролю лікаря грає Абрамко, цирулник. Він наближаєть ся до мужика Амбровія, що власне набрав позаушників від свого кума, і запитує його, що йому таке, чи не полічити б його?

Ambroży, O, wi pan Jabrom, sto rubli bym odzalaował,
Zeby mi pan Jabrom a dobrze posmarował.

Жид іде і намочує палець у оковиті, потім натирає мужика і примовляє:

Z midlem, smarowidlem,
Z bańkiem i z pijawkiem.

Натерши його з обох боків підтягає його в гору і ставить на ноги, заявляючи, що він уже „на половину“ здоровійший і жадаючи заплати. Та мужик замість заплати дає і бє його (Wisła VIII, 285). Слїд тої сцени — побитий мужик дає себе жидови натерти і платить за се три злоті й чотири гроші — маємо в шопці з Волі Іуловскої (Wisła VI, 577). Та й тут, як бачимо, лікарем віде не виступає Циган; можливо, що сю переміну роль треба вважати впливом місцевих обставин: у тих сторонах, де повстав наш вертеп, Циган жило богато; вони виступали і виступають доси залюбки в ролі знахорів, лікарів та ветеринарів. В характері ворожки виступає Циганка в другій

¹⁾ В. Перетцъ, Къ исторіи п. и р. нар. театра I—VII, ст. 17.

інтерлюдії Довгалевскдго (вид. Кіевск. Стар. стор. 95); Циган тут виступає переважно як спеціаліст від коний, і до сеї теми нам доведеть ся ще вернути ся.

12. В сцені Литвина з Циганом варто піднести ще автохарактеристику Цигана в монольої, яким попереджена його розмова з Литвином. У тім варіанті нашої сцени, який опублікував д. В. Перетц, Циган також виступає як лікар і так само буками прогонює Литвина, але там нема тої автохарактеристики, так як нема й Циганчука, що в нашім тексті сповняє при старім Цигані ролю агента-наганяча та помічника. Отже інтересну паралелю до тої автохарактеристики маємо в одній інтерлюдії, опублікованій Тихонравовим (*Proludium secundum*, Лѣтоп. р. лит. II, 38). Наведу тут сей монольої, реститууючи по троха його українську мову, попсовану копістом - Велико-русом:

Ци га н.

Чхабей! Чхабей! Чхабей! Ха, ха, ха!

Се ж і я панове, до вас завітав!

Ходив-бродив, а тут таки на нічліг зостав.

Бідна моя головонька! Якая то моя хорошая урода!

Як то мні було од Юшенка панованє і вигода!

Як же то було нас і не шаповати?

Наше то діло, діти, замки кувати,

Людий ошукувати!

Тай заданчата мої не послїднее ремесло мают,

Бо кури красти, дітий манити добре уже знают.

А як би солонинку альбо поросятинку хоть би под небесами знали,

І відтуль би якколвек уже обкрасти себе догадали.

А кому цоворожить о щастю і приходї — нехай поїде до моєї Солохи,

Обголить его добрі, хоть не поможе її трохи.

Бачит ся, і заданчата і Солоха і я доброе маєм ремесло,

Но побачилиб ви і сами, панове, толко не добрі їх занесло.

Сподїваю ся, що за промислом усі розошли ся,

А чень би на сало альбо ковбасу чи не здобули ся.

Бо вже бідній жадачата третій день не їли,

Трохи з голоду зовсім не омїли.

Я би й сам натрепав ся хоч собачини,

Коли нема поросятини альбо солонини.

Як бачимо, в обох монольоїах той сам Циган, ласий на їду і на легкий заробіток, самохвалько, злодійкуватий, брехливий і ворожбит, та при тім обі характеристики майже зовсім неза-

лежні одна від одної, черпають самостійно зі спільної — не скажу, чи житевої обсервації, чи літературної традиції. Чи мав наш Циган яких старших протоплястів у польській літературі XVI—XVII в., цього не можу сказати. Не забуваймо, що Цигани появили ся в Польщі і на Русі не ранійше XV в., отже треба було досить часу, поки тип Цигана в людській традиції зложив ся в таку тривку форму, в якій його бачимо в обох наших сценах. У польських вертепних грах не маємо зовсім сеї характеристики; Циган виступає тут виключно як мандрований провідник ведмеда, який за його наказом виконує деякі штуки:

Anu mysiu borowy, pokłoń się temu panu,
Da tobie na sukmanu.
Anu mysiu borowy, pokłoń się tej pani,
Da tobie na sukmani. (?)
Anu mysiu borowy, pokaż jak chłopy
Na pańszczyznu chadzali. (Медвідь порушає ся лїниво)
Anu mysiu borowy, pokaż jak chłopy
Z pańszczyzny chadzali! (Медвідь утікає що духу).
(Wisła X, 480).

Замість характеристики Цигана польські шопкарі співають відповідну строфку з колядки:

Cygan bieży z dary swymi
Za drugimi:
„Furdyt sołonyńka
Dla bożoho synka!
Gdiaz pryudi dzia Kulina,
Pereskoczyt i dolina
Do Betlejem (Kantyczki III, 19).

До характеристики Цигана належать і циганські фрази. Як бачимо, в польській колядці не лишилось їх майже ані слїду, тут Циган говорить ломаною руською мовою. Зовсім не те в наших інтермедіях і вертепах. Наш текст вкладає в уста Циганчука циганські фрази:

Suǔduste parte,
Rekularte parte!

А бючи Литвина оба Цигани домішують до нїби лікарської формули циганські фрази, такі як Diach tiary! Bundzosa dżama! А по dokonаній операції старий Циган знов затинає по циганськи:

Na trindy, kuryndy,
Na purpory banda.

На скільки тут вірно передано циганську мову і що значать ті слова, не беру ся вияснювати. Зазначу лише, що в уривку інтермедії, опублікованої д. Перетцом із рукопису Ів. Даниловича з р. 1771, маємо також одну циганську фразу: „Батура се на корвиле шадритю“, що має бути немов початок якоїсь ворожби. Найпилійше до циганського говору прислухався мабуть Довгалеvський, у якого стрічаємо по циганському цілі вірші, прим. у 5 інтерлюдії:

Чхаве кирики чивасе,
Родя намелеш на мураві назе,
Леной хархали намандро (Вид. К. Ст. 103).

Або в другій воскресній інтерлюдії, де читаємо: „Чхаве на мурди прокуренди, на хрля вдере дати“ (стор. 109).

Та крім сих циганських фраз наші сцени характеризують Цигана ще й спеціальними піснями. Ті пісні без виїмка українські. В нашій вертепній тексті вони цинічно-гумористичні, а в тексті опублікованім В. Перетцом Циган співає з'їдливі дотинки на Циган, відомий і доси в устах нашого люду:

Чемъ цигане не ореш?
Бо плужка не маю.
Тільки в мене плужка —
За поясом плужка.

В устах нашого народа (в Завалові біля Підгаєц) я чув такий варіант сеї пісні:

Чом Цигани не орют?
Бо плугів не мають.
Таки вони хліб їдят,
Хоч коні міняют.
Чом Циганки не прядут?
Бо не вміют прясти,
Лише ходят по під плоти,
Де б сорочку вкрасти.

Зазначу нарешті, що при всій невідхлібній характеристиці, яку надано Циганови в нашій вертепі, він усе таки являєть ся немов героєм драми. Два рази він здобував побіди над иншими персонажами і немов то „учить їх розуму“: раз лічачи буками недотепного Литвина, а другий раз проганяючи Москаля, якому

відбирає вкрадену кобилу. Чи се зроблено випадково, чи може автор нашої драми хотів справді сим способом висловити глибоку, розумієть ся, в скомороськім дусі держану думку, що для досягнення побіди та успіха в життю мало самої глупоти та безхарактерности, але треба ще резолютности, певности самого себе та крихти дотепу? Подібна філософія лежить на дні більшої часті лялькових драм.

13. Нам лишаєть ся ще одна сцена нашого вертепа, о скільки проста своєю будовою, о стільки інтернаціональна з культурного і літературного погляду. На сцену в'їздить Москаль на кобилі і співає московську пісню, з разу на світські мотиви, потім влітає ремінісценції з вифлємської різни і кінчить згадкою про лошатко, що розбрикало ся і він не може зловити його. Він трубить, щоб звабити його, та тут вбігає Циганчук, пізнає під Москалем свою кобилу, яку їм хтось украв на ярмарку, і кличе батька. Батько також пізнає свою кобилу, оба Цигани не дбаючи на Москалеві вибрикування стягають його з кобили і виштуркують за сцену. Сам виступ Москаля на коні велить нам шукати звязку сеї сцени з московською ляльковою драмою. Ми вже згадували, що Ровінский у своїй праці „Русскія народныя картинки“, т. V, стор. 211—227 признав згадану Олеарієм лялькову комедію з р. 1633 за тотожну з захованою доси великоруською ляльковою комедією „Петрушка“. Не маючи під рукою коштовної книги і ще коштовнішого атласа малюнків, виданого Ровінским, подаємо тут зміст першої сцени тої комедії, переповіданої у праці д. В. Перетца „Кукольный театр въ Россіи“ стор. 82—83. Штука починаєть ся грою на катаринці, якій від часу до часу за сценою вторує Петрушка своїм голосом. Потім він вискакує на сцену і здоровить ся з публікою:

Здравствуйте, господа!

Я пришель сюда

Изъ Гостинаго двора

Наниматься въ повара —

Рябчиковъ жарить,

По карманамъ шарить.

Далі йде розмова з катаринкарем, з жінкою Петрушки Педягеею або Пигасією; Петрушка танцює з нею а потім вигонює її зі сцени. Приходить Циган і продає йому коня. Власне ся сцена змальована на рисунку, який з натури намалював і потім помістив у своїм описі Олеарій. Петрушка оглядає коня то

з переду то з заду, торгає його то за вуха, то за хвіст, при чім кінь брикаєть ся і бе його копитами на велику радість глядачів. Петрушка торгуєть ся з Циганом і по довгім торзі купує коня і Циган відходить геть. Петрушка сідає на сьвіжо купленого коня і пускаєть ся гуляти на нім приспівуючи, та кінь знов брикаєть ся, бе Петрушку то передом то задом і нарешті скидає його з себе і втікає. Сцена, як бачимо, з драматичного погляду значно примітивнійша від нашої, хоча має спільні з нею комічні оглядини коня, тільки що в нашім вертепі змінили ся ролі акторів: на кони сидить Москаль, а Циган оглядає коня і доказує, що то „його вірная скотина“. Надто Москаля у нашій сцені не скидає кінь, а стягає з коня Циган із сином і гонять штурканцями зі сцени не слухаючи його брехень про те, що що він дістав сього коня в дарунку.

Чи є між тими двома сценами дещо спільного? Не вважаючи на подібність кінських оглядин, що творять основне ядро обох сих сцен можна б подекуди сумнівати ся що до їх ієнетичного звязку, як би не одна обставина: сцени з кіньми в ляльковім вертепі і в інтермедіях у західній Європі дуже рідкі: д. Перетц, для якого західне походження „Петрушки“ не підлягає сумнівови, не може одначе для сеї сцени знайти в західноєвропейським репертуарі ніякої паралелі окрім одної сцени в ляльковім „Фаусті“, де „героєм являєть ся Гансвурст“ (ст. 90). Та д. Перетц забуває, що тип Гансвурста витворив ся правдоподібно аж у другій половині XVII в.; найстарше певне свідощтво про виставлюванє лялькового „Фавеста“ з Гансвурстом, презентованого Михайлом Данилом Траєм у Лінебурзі, сягає 1666 року (Rehm, op. cit. 188), а др. Райх висловив дуже правдоподібну догадку, що сей тип, хоч, розумієть ся, споріднений з італійським Пульчініельом і французьким Полішінелем, витворив ся одначе незалежно від нього — власне під впливом орієнтального Каратеца, принесеного в першій половині XVII в. до Німеччини через Росію і Польщу (H. Reich, Der Mimus II, 690). Правда, він не знає наведених вище мною фактів, які підносять правдоподібність сеї гіпотези, не знає (бодай не цитує) свідощств Олсарія та Фаліботовського, з яких виринає думка про мандрівку скоморохів зі сходу на захід у другій половині XVI і першій XVII в., про багату скомороську поезію в Польщі тогож часу і про її звязок з драматичними виставами. Але він звертає увагу ще на одну характерну появу, на „сцену на двох ногах“, себто на той описаний і зрисований Олсарієм

theatrum portativum, який появився в Німеччині коло половини XVII в. Показується, що ця форма сцени, яку скоморохи носили і уряджували на власній особі чи то при помочі спідниць напоятої на обруч, чи при помочі маленької будки, в яку він улазить горішню частиною тіла, стоячи при тім на ногах, з давна відома і популярна на сході, в Китаю (Reich op. cit. 691, нота, пор. Kürschner, China, Leipzig, 1901). В Китаю, в Макао та Сінгапурі бачили ті вистави „китайських Петрушок“ російський подорожник Всеволод Крестовський і описуючи їх у своїй статті „Искусство на дальнемъ Востоке“ (Художественный Журналъ, 1881, ч. 2, ст. 264—265) заявляє ось що: „У нас затвердилася думка, що сей рід театральних видовищ появився в Росії в пізнім історичнім часі, аж по Петрі Великим, а саму назву Петрушки виводять від італійського Перо (д. В. Перетц, від якого беремо сей цитат, показує охоту виводити сю назву від імені відомого Педрілля, що виступав в еспанських драмах про Дон Жуана — в французьких та італійських перерібках він зоветься Leporello) і Пульчінелів. Хто бачив те саме в Китаї, тому вільно буде сумніватися про правдивість цього погляду“. Д. Крестовський запевняє, що китайська гра, з висемком деяких відмін спричинених географічним положенням, „майже слово в слово тотожна з російським Петрушкою“ (пор. В. Перетцъ, Кукольный театр въ Россіи, стор. 91—92). Він ще менше був би вагався, колиб був знав, що вертепної сценерії, яка би так докладно відповідала російському Петрушці, в західно-європейських грах Пульчінелля та Гансвурста тепер зовсім нема і що сама форма рухомого лялькового театру вказує на її повстання в степовій Азії, отже на захід від Китаю, серед кочовиків, що живуть без столів і стільців і загалом без деревляних меблів, без яких не обходиться ніяка лялькова вистава в Європі. Відси і то в давнім часі зайшла ця форма до Китаю, а також через Росію та Польщу на захід. Незнанем того широкого розповсюдження лялькового театру в середній Азії (про нього див. Rehm, Das Buch der Marionetten, стор. 11—42, 89—102) подіктовані й аргументи д. В. Перетца против погляду Крестовського, і для того я й не буду вдавати ся в їх розбір. Зазначу лише, що власне сцени з конем (мулом, ослом, верблюдом), на яких виїздить на сцену герой лялькової драми і якого оглядини, продаж, віднайдення творять головний пункт комізму, попадають ся дуже часто в репертуарі Карагача. Др. Райх указує сліди таких сцен

уже в старогрецьким та византійським мімічним театрі (ор. cit. ст. 37).

Що гру з „Петрушкою“ треба вважати скорше принесеною зі сходу, ніж із заходу, за сим промовляє на мою думку ще й ся обставина, що нав'язні нею сцени з кіньми зустрічають ся власне в українських інтермедіях та вертепних драмах досить часто, а в західній комічній драмі дуже рідко. Пригадаю, що в Маркевичевім вертепі на кони виїздить на сцену Циган, який так само як і в Петрушці бажає продати свою шкапу і вихваляє її дотепними віршами:

Криця не лошиця! ¹⁾
Кремень не кобила!
Як біжить, аж дрижить!
Як впаде, то й лежить.

Кобила паде, а за нею й Циган; він видобуваєть ся з під неї, кине її, а потім знов приймаєть ся хвалити:

А тут то суча кобила брикуча!
Хоч ребра в єї й дуже видно,
Та всеж за год вона роздобріє:
Коли жива буде,
Боятимуть ся люде. (Маркевич 46—47).

Сцена, як бачимо, в цілости близша до сцени з Петрушкою, ніж сцена в нашім вертепі. Анальоґічну сцену маємо в п'ятій прелюдії, опублікованій Тіхонравовим (Лѣтописи русскої литерат. II, 52), де Грек бажає купити коня, два Цигани в'їздять на конях і кричать:

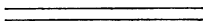
На хлавдары, на прокурати,
Чи тобі то треба коня продати?
Грек: Мой будет купить, моей тепер коня треба.
Циг.: Уже що коні! Завезут тебе до медвежого неба,
До чорта під хвіст, там добре продавати.
Грек: Добра, там моя треба на ярмарка.
Циг.: Безпечно уж заведет тебе сія парка.

Далі Грек оглядає коний, торгуєть ся з Циганами, платить, а потім ще раз оглядаючи коний відриває одній клячі хвіст.

¹⁾ Що сей зворот не книжкова видумка, а взятий з устної традиції, доказує факт, що на Покутю та на Буковині ще й доси дражнять Циганів, здибаних на ярмарці, поговоркою: „Гей, Цигане, міняй кріцу за лошіцу“.

Гумористичне торгованє кобили маємо також у одній інтермедії Довгалевського, де комізм лежить у тім, що купує кобилу жид, продає Волох, а за товмача між ними служить Грек, і всі три не розуміють докладно инших мов крім своєї (Довгалевскій, Рождеств. інтерлюдіи, стор. 102—103). В польських шопках, коли не помиляю ся, анї одної подібної сцени нема, — не знаходжу їй паралелі і в старших польських інтермедіях, і се також може служити вказівкою, що маємо тут діло не з західним, а зі східним впливом.

(Конець буде).

РИТМІКА

УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ ПІСЕНЬ.

Написав

ФІЛЯРЕТ КОЛЕССА.

III.

Музикально-сінтактична стопа.

(Відношенє тактів музичних до груп силябічних. — Огляд найбільш уживаних форм музикально-сінтактичної стопи. — Пісенна акцентуація. — Аналіза пісенної строфи. — Порівнанє музикально-сінтактичних стіп із стопами старогрецької просодичної поезії. — Спорідненє української людвої ритміки із складочисловою версифікацією давних Індійців та Іранців. — Акцентуаційний принцип і складочисленє в старо-римській поезії; сатурнійський стих. — Схожість в ритмічних основах середовічної латинської поезії з українськими народними піснями).

Силябічну групу, получену з відповідною фразою мелодії зовемо пісенним коліном, або музикально-сінтактичною стопою. Визначуванє груп силябічних в тексті залежить від поділу мелодії на фрази музичні, відділені від себе природним віддихом, павзою або спочинком, що приводить за собою цезуру серед стиха і сходить ся з сінтактичним уґрупованєм частий реченя, так, що втворені тим способом силябічні групи мають значіне сінтактичних стіп.

Як результат довговікового розвою укр. людвої ритміки з'являєсь втворенє ріжних форм музикально-сінтактичної стопи із сталим розміром і сталою внутрішньою організацією.

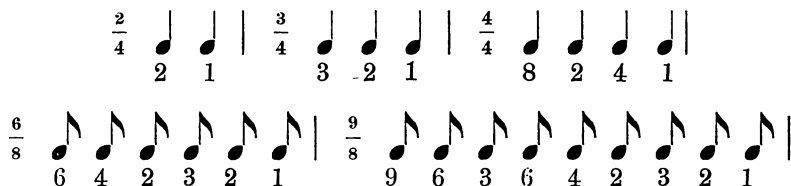
Найменча що до розміру є трискладова група. Один або два

склади, що з відповідною низкою тонів мелодії становлять про себе окрему цілість, можна подибати хіба в приспівках, стало повторюваних при кождім стиху чи строфі. Найбільша одноцільна група, що відповідає одноцільній фразі мелодії, є семискладова. Як рідкий виїмок стрічаємо часом одноцільну 8-складову групу, що з'являєсь в стихах замість двох груп 4+4 або 5+3. Розмір груп силябічних обертаєсь затім меже 3-ма а 7-ма складами. Внутрішня організація групи силябічної залежить від ритмічного устрою відповідної фрази музичної. Мелодія показує також найкраще, чи група силябічна становить сама про себе стих, чи входить в склад двоколінного або триколінного стиха. Кінець стиха є завжди зазначений в мелодії будьто протяжністю тонів, будьто павзою, будьто відповідним фразованєм. Група уміщена на початку або в середині стиха відповідає звичайно одному тактові музичному; наконечна група стиха найчастійше визначена є протяжністю відповідної фрази музичної, що обіймає два або й три такти.

Та коли приноровлене тактової системи з математичною докладністю можливе хіба в інструментальній музиці, то на ділі продукowane всяких музичних творів, особливо вокальних, майже завжди получене з нарушуванєм математичної рівності тактів¹⁾; докладне визначуване усіх сильних і слабих частий тактів, усіх першорядних і другорядних іктів ритмічних зводило-б музичну продукцію до автоматичного механізму. Як-же зважимо, що укр. народна музика розвинула ся майже виключно як вокальна, в полученю із поетичним словом, то й не подивуємо, що тактова система виплекана головнo на інструментальній музиці в приноровленю до української пісенної мелодії мусить підлягати певним модифікаціям, які ідуть головнo в двох напрямках. І так: короткі розмірно мелодії великого числа українських нар. пісень виказують у своєму складі получене ріжнородних тактів. Причина такого мішання тактів лежить у тісній органічній звязи поезії і музики в народній пісні; коли поетична думка зароджуєсь разом із музичною формою як одна цілість, то мелодія в першій строфі формує ся відповідно до слів, такти що до розміру нагинають ся до груп силябічних і їх положення; (ми вже висше зазначили, що окінчення пісенних стихів визначують ся більшою протяжністю відповідних тонів мелодії); се й потягає за собою мішане ріжно-

¹⁾ Не говоримо тут про танкові і маршові мелодії, що мають спеціальне призначене нормувати ритмічні рухи більшого гурту людей.

родних тактів. Отся нерозривна звязь мелодії з поетичним словом впливає також на внутрішню організацію тактів: звісна річ, що в сучасній тактовій системі найсильніший ікт ритмічний визначає завжди початок такту, відтак аж до самого кінця слабне сила акцентів, що чергують ся сильніші із слабшими, творячи неначе ланану лінію. Ось як з'ображують учені відношене тактових частий до себе по силі акценту, означуючи цифрою 1. най-слабший акцент:

Таке визначуванє сильніших і слабших частий такту не єсть правилом в укр. народних піснях, які дуже часто виказують зовсім відвернений порядк в розміщеню ритмічних іктів; дуже часто всупереч тактовій системі найсильніший наголос паде на середину або конець такту; се діє ся майже правильно в римових окінченнях пісенних колін.

Найвиразнійше визначають ся ритмічні ікти в піснях танкового характеру, що їх мелодії укладають ся в такт $\frac{2}{4}$. Томуж при читаню текстів шумок і коломийок відчуваєть ся декуди трохаїчна сканзья, наголошуванє непаристих складів, хоч сего прояву неможна підносити до значіння необхідного правила, і зовсім хибною єсть теза (подибувана навіть в граматиках укр. руської мови), будьто би коломийкові стихи построєні були трохеями: музикальна ритміка укр. народних пісень дуже значно ріжнить ся від того устрою, який надають віршам тонічні стопи. Щоби се доказати, треба прослідити звязь, яка заходить меже тактами музичними а групами силлябічними, меже іктами ритмічними та протяжністю і висотою тонів мелодії, а граматичними наголосами тексту.

Отсе-ж викажемо, в яких комбінациях лучать ся поодинокі ірупи силлябічні з музичними тактами, творячи разом пісенні коліна, або музикально-сінтактичні стопи.

Трискладова ірупа силлябічна в полученю з тактом $\frac{2}{4}$ творить ось які форми музикально-сінтактичної стопи¹⁾:

¹⁾ Такт, о котрий саме розходить ся, означуємо лежачим хрестиком.

(Кольберг Рокісіє II. ч. 36).

(Зап. Ф. К. від Ос. Роздольського пов. Кросно).

Першу форму (анapestичну) подібаємо часто в шумкових і коломийкових мелодіях, де вона витворюєсь через стягнене двох вісімок в одну чвертку; на чвертці-ж і спочиває головний наголос, хоч вона лежить на слабій часті такту:

А я спію, | мені снит сі
 Моя душі | веселит сі
 А я встала, | тей нема,
 Болит мене | голова. (Етногр. Збір. XI. с. 41).

При трохайчній сканзії, найзвичайнішій в укр. народних піснях, непаристі групи, отже й 3-складові мають звичайно наголос на останньому складі, причім стихи або й групи лучать ся односкладовим римом:

(Лисенко: 9 десяток ч. 9).

Рідше розмірно подібуємо 3-складову групу, що відповідає дактилічній фігурі такту $\frac{2}{4}$:

(Бдлічка: Собр. Малор. пѣс. II. ст. 33. Порівн. Лисенко 7 десяток ч. 9: Ой легіла | горлиця).

Така форма трискладової групи з'являє ся часто в веснянках (Шорів. Кольберт Рокисіє І. ст. 154—186).

Виймовко лишень стрічаємо в укр. народ. піснях третю сінкопову фігуру із трискладовою групою: звичайно се пісні чужого походження або такі, що склали ся під чужими впливами мелодій угорських (чардаші), словацьких, польських (краковяки) або чеських. Найчастійше з'являєсь сінкопова фігура в касарняних піснях, що визначають ся макаронічним, псованим язиком та порнографічним змістом¹⁾ і в лемківських співанках.

Такт $\frac{4}{4}$ в отриманні з трискладовою групою виказує ось яку форму: , причім третій склад звичайно визначений сильнішим акцентом, як перший:

$\frac{2}{4}$ | | $\frac{4}{4}$ |

Ой не жалуй | мо-я ми-ла | що я по
(Зап. Ф. К. Так само: Пила пила | Непири́вна | на́ мед'ю).

Така-ж муз.-сінт. стопа з продовженням першої чвертки:

$\frac{4}{4}$ | | | |

Ой ти зо-ро ве-чірна-я по́під чорну хмару йдеш.
(Ф. Колесса: Наша Дума, збірник укр. нар. пісень с. 22).

Часами акцент граматичний в суперечности до ритмічних іктів з'являєсь на передпоследньому складі:

Ой ходила | дівчино́нка | по лу́зі,
Та носила | бі́ле дитє | на ру́ці.
Пішла вна́ сьї | до ба́тенька | радити,
Та що-ж мені | з тим дитьби́тком | робити ?

(Етногр. Збір. XI. с. 134).

Бачимо, що граматичний наголос хитає ся тут між трема последніми складами.

Трискладова група силлаб. в отриманні з тактом $\frac{3}{4}$ одержує слабший наголос на першій а сильніший на третім складі; сей последний наголос становить основу однокладового риму, н. пр.:

$\frac{2}{4}$ | $\frac{4}{4}$ | $\frac{3}{4}$ | |

Посі-ю я | пшени́ченьку, | посі-ю я | два лани,
Ой як мені | Бог зародит, | я поставлю | два стоги.

(Етногр. Збір. XI. с. 243).

¹⁾ Зовсім аналогічна поява, як салдаські пісні на Україні.

Таксамо :

(Лисенко : 5. десят. ч. 3).

Подобаємо трискладову групу також в подученню з тактом $\frac{3}{8}$, причім кождому складови відповідає $\frac{1}{8}$:

Бодай сі | когут збудив

Що мене | рано збудив,

Як зачїв | коко- тати,

Мусїлам | рано встати. (Етн. Збір. XI. с. 73).

Сильний ікт ритмічний визначає перший склад 3-складової групи, хоч тон, відповідаючий третьому складови групи своєю відносною висотою притягає до себе частійше граматичний наголос, як се бачимо із слїдуючих стихів :

Причини | Боже ночі

На мої | чорпі очі.

Чотироскладова група силябічна відповідає найчастійше тактові $\frac{2}{4}$, причім на кождий склад припадає $\frac{1}{8}$:

Ой покї я була ма- ла,

Колисала мене мама

То в колисці то в коробці,

Тепер мене любят хлопці.

(Етнограф. Збір. XI. с. 45).

Ритм мелїодїї, визначаючи перший і третій склад кождої групи сильним іктом, потягає за собою неправильну акцентуацію слів (покї, ма́ла, ме́не, те́пер), а в довших словах побіч головного наголосу визначаєсь другий, побічний; нераз оба наголоси фіктивні :

Кóробóчка | торкотїла,

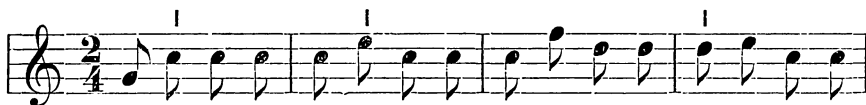
А я спати | не хотїла.

Можна замітити при співі, що ікт третьої вісімки буває сильніший від першого ікту; часто обі групи стиха лучать ся з собою двоскладовим римом :

А в Марісі | білі пісі
Як не вийрши, | подиві сі

(Етногр. Збір. XI. с. 77).

Незгідність ритмічних іктів з граматичними наголосами лагодить ся часто тим способом, що положене неакцентованих тонів на скалі видвигає їх супроти сусідніх акцентованих тонів, заводячи згоду меже наголосом мелодичним і граматичним:

Са- ма со- бі ди- ву- ю сь, що з горба- тим ко- ха- ю сь.

(Етногр. Збір. XI. с. 196).

Таку саму службу сповняють сінкopi (уживані залюбки в коломийках), що трохайчну сканзію переміняють на ямбічну:

Гой сам і- ду, ко- ня ве- ду, ко- ня во- ро- но- го,

Нн за- пи- рай во- ро- теч- ка, дів- чи- но нн- бо- го.

(Кольберґ Рокусіє II. ч. 68).

Бачимо з того, що навіть в піснях з танковим характером веде ся постійна борба меже абстрактним ритмом а непокірним словесним материялом, і що граматичні наголоси спроваджують часто в мелодії ікти на слабші части такту.

Коли двом тактам $\frac{2}{4}$ відповідає одна 4-складова група, на кожний склад припадає $\frac{1}{4}$; ритмічні ікти визначають перший і третій склад:

Там на го- рі кали- на

Там стоя- ла дівчина,

Цьвіт кали- ну ломала,

На ко- зака моргала.

(Етногр. Збірн. XI. с. 287).

Подібний устрій ритмічний одержує 4-складова група в отриманні з тактом $\frac{4}{4}$, причім ритм мелодії визначає перший і третій склад групи:

(Наша Дума ст. 36).

Такт $\frac{4}{4}$ накидає 4-складовій групі силлябічній також ось який устрій ритмічний:

(Лисенко 1. десят. ч. 2).

Перша половина другого такту має анапестичну форму, причім третя чвертка, як положена на сильній частині такту, задержує теж відповідний ікт, томуж і наголос наконечних слів в дальших строфах хитає ся між сими двома послідними складами.

Коли 4-складова група відповідає тактові $\frac{3}{4}$, мелодія звичайно визначає слабшим акцентом перший, а сильнішим третій склад групи:

(Наша Дума с. 27).

Таксамо: Пливе човен | води півен.

Лисенко 7. дес. ч. 7, Таксамо 6. дес. ч. 2, 9. дес. ч. 1, 4).

Рідко стрічаємо при сій комбінації инше розміщене наголосів.

Подобаємо також ось яку відміну наведеної форми:

(Етногр. Збір. XI. с. 283).

Отсі сінокопи, що суть радше проявом індивідуальної натури, відбитим розмаху, завзяття і темпераменту не у всіх співаків одного, незвичайно характеристичні особливо через те, що нарушують природний ритм мелодії в суперечности до граматичних

наголосів тексту, який в читанню виказує радше трохайчну сканзію.

Коли дві 4-складові групи відповідають двом тактам $\frac{3}{4}$, то лишень в доволі рідких випадках цезура в тексті не сходиться з границею межи тактами. Та порівнюючи варіанти пісень можна майже завжди віднайти первоввори, в яких поділ мелодії на фрази згідно такти сходиться з докладно з поділом стиха на групи, н. пр.:

Прийшов Василь | до вдо- воньки | та на вече- роньку

(Етногр. Збір. XI, с. 222).

Мабуть не помилимо ся, коли за старший і первіснійший будемо уважати отсей варіант:

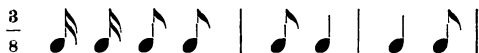
Прийшов Василь | до вдо-вонь-ки, | по- ма- гай Біг сер- це,

(ibid. с. 223).

Такт $\frac{3}{4}$ з'являється на місці первіснійшого такту $\frac{2}{4}$ особливо при кінці стихів пісенних, витворившись в наслідок визначування наконечних іктів більшою протяжністю відповідних тонів.

В укр. народ. піснях рідко подибаємо такт $\frac{3}{8}$, а ще рідше одному тактові $\frac{3}{8}$ відповідає 4-складова група; в такім разі одна вісімка роздроблюється на дві шіснайцятки, що стоять на початку або на кінці такту; в обох разях визначається наголосом найчастійше передпоследній склад групи.

Появу таких форм треба віднести до чужих впливів, іменно польських.

Ой слу-жи-ла На-сті в па-на,
Штири ро-ки не від- да- на.

(Кольберт Рокісє II. ч. 58).

Цит же ми-ла, цит же ми-ла, не ту- жи за мно-ю,
Ти згу-би-ла, а я знай-шов де-вит за то- бо-ю.

(Ibid. ч. 73).

Се очевидно коломийковий розмір переведений на такт $\frac{3}{8}$ (може під впливом польської мазурки).

Два такти $\frac{3}{8}$ відповідають звичайно 4-скл. групі, причім ритмічні ікти визначають сильно непаристі склади, як у висше наведеній пісні: „Бодай сі | когут знудив“.

Полученє 4-скл. групи з тактом $\frac{6}{8}$ (зглядно $\frac{3}{8} + \frac{3}{8}$) з'являєсь в найновіших мелодиях і то мабуть під чужими впливами. Коли в старинних мелодиях колядкових і весільних такт $\frac{6}{8}$ з'являєсь давним, споконвічним, то нема сумніву, що в значнім числі укр. мелодий сей такт витворив ся із первісного $\frac{2}{4}$, а такт $\frac{9}{8}$ із первісного $\frac{3}{4}$.

Основу до такої перемінн дала улюблена в декотрих сторонах, особливо на прикарпатських Підгір'ю форма сінкопи:

Чо- го пчо- ли не йдуть в поле, чо- го не ро- ят ся,
Чом дівчата не любят ся, чом хлопців бо- ят ся.

(Від проф. Івасюка з Буковини зап. Ф. К.).

Таким способом коломийкова мелодия переходить врешті на такт $\frac{6}{8}$, (зглядно $\frac{3}{8} + \frac{3}{8}$), як се виказує зіставленє отсих двох варіантів одної пісні:

Ий пі- шов Іва- сенько та в поле о- ра- ти,

Та на- ка- зав Ка- те- рп- ні ї- сти ві- но- шати.

Пі- шов Василь теї о- ра- ти, пріо- рав до ро- гу,

Випріг воли на по- луд не, сам пі- шов до до- му.

(Кольберг Рокісіє II. ч. 43 і 44).

Нема сумніву, що мелодия Б. витворила ся під впливом сінкоп, які й розбили первісний коломийковий ритм.

Пятискладова група сляб. творить із тактом $\frac{4}{4}$ най- частійше ось яке получене:

По той бік го- ра,

По сей бік го- ра.

(Лисенко 6. дес. ч. 5).

Ритмічний наголос визначає непаристі склади, акцентуючи найсильнійше п'ятий склад групи, що припадає під третю чвертку. П'ятискладові групи з таким розміщенням наголосів лучать ся односкладовим римом.

Подобаємо також ось яке зіставлене 5-скл. групи з тактом $\frac{4}{4}$:

Ей ви ка- воч- ки, теї ви во- ро- ноч- ки...

Ей ви жов- ня- ри, теї ви мо- ло- дї- ї...

(Зап. Др. Ів. Колесса в с. Ходовичах Стрийського пов.).

Таксамо:

Ой ти дівчи́но | ти горда та пишна

(Етногр. Збір. XI. ст. 29).

Гей́ ходит блу́дит | козак по долині

(Ibid ст. 279),

Ритмічні ікти визначають перший і четвертий склад групи.

П'ятискладова група в отриманні з тактом $\frac{3}{4}$ одержує наголос на непаристих складах; найсильніший наголос спочиває на п'ятому складі і єсть підставою односкладового риму:

Ой ти дів- чи- но

як роже-вий цвіт,

За- вя-за-лась ми

мо- ло- до- му сьвіт.

Таксамо:

Ой́ бре мо́ре бре́, | сій́ шинка́рко щé.

(Лисенко 4. дес. ч. 1).

Доволі рідко можна подібати такт $\frac{2}{4}$ в отриманні з 5-скл групою; в такім разі одна вісімка розв'язує ся на дві шіснайцятки; коли шіснайцятки стоять перед вісімкою (в границях одного такту), наголос мєльодич. визначає завжди вісімку:

Ой пле-шу пле-шу, зна-ю до ко- го,

Дасть мені дружечка пів зо- ло- то- го.

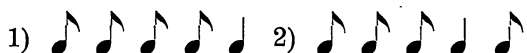
(Кольберг Rokucie I. ч. 178).

Хо- ті- ла ме- не ма- ти за- муж да- ти,
Та не дай ме- не ма- ти.

(Кольберг Rokucie II. ч. 92).

П'ятискладова група відповідає тактові $\frac{6}{8}$ найчастіше в колядках, весільних і приколискових піснях, причім ікт ритмічний паде на перший і четвертий склад. Що до внутрішньої організації такту $\frac{6}{8}$ можна вказати два взори:

З першим взором лучить ся звичайно неправильне розміщене наконечних наголосів групи, коли визначене мелодією третього або послідного тону притягає до себе граматичний наголос в суперечности до ритмічного ікту; так буває найчастіше в колядках:

Другий взорець визначає сильним іктом передпослідний склад групи, становлячи тим способом основу двоскладового риму:

(Етногр. Збір. XI. с. 3).

Годить ся замітити, що в кождім такті другий ікт є сильній-ший від першого в суперечности до тактової системи. Отсю другу форму муз.-сінт. стопи в такті $\frac{6}{8}$ подібаємо часто в любовних піснях:

Ой знати знати, | хто хого любить

Таксамо:

Ой там за лісом | за дубиною

Сидів голубко | з голубиною (Ibid. с. 157).

¹⁾ Етногр. Збір. XI. с. 15. Порівн. колядки *ibid.* с. 1—18; н. пр.:

Здбав сі місяць | та з дрібним дощем

...Все попід дуги | все калинові.

Порівн. весільні *ibid.* с. 170 ч. 14; с. 168, ч. 3; колискові *ibid.* с. 38—39.

П'ятискладова група лучить ся деколи із двома або й трема тактами $\frac{3}{8}$. В збірниках укр. нар. пісень часто можна подибати такти $\frac{6}{8}$ і $\frac{9}{8}$ розложені на такт $\frac{3}{8}$. Такі такти лучать ся групами по два і три у фрази музич., яким відповідають групи тексту :

(Лисенко 4. дес. с. 1).

Ритмічний устрій першого і другого коліна пісенного подібний як при такті $\frac{6}{8}$; ікти паристих тактів домінують над непаристими, притягаючи до себе граматичні наголоси в окінченнях фраз.

В третій групі, що відповідає трем тактам, ритмічні ікти визначають непаристі склади, особливо послідний, римовий. (Така муз.-сінт. стопа нагадує своїм устроєм висше обговорену форму із трема іктами: а́ звідси́ горá).

Таке-ж розміщене наголосів на непаристих складах виказує 5-скл. група також в полученю з тактом $\frac{6}{4}$, що розпадаєсь на три часті: $\frac{2}{4} + \frac{2}{4} + \frac{2}{4}$.

(Лисенко 5. дес. ч. 7. Такс. 3. дес. ч. 1).

Шестискладова група сяляб. в коломийкових стихах відповідає двом тактам $\frac{2}{4}$:

При такій формі ритмічній визначені іктами три непаристі склади групи: та коли два перші акценти відповідно до вимогів тексту можуть змінити своє положення, то послідний ікт, що спо-

чиває на першій чвертці послідного такту, завсїгди непорушний; що до сили стоїть він до попередних іктів в такім самім відношеню, як чвертка до вісімки що до протяжности.

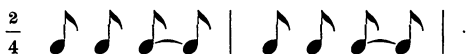
Спонтанічна форма послідного такту визначає постійне місце для граматичного наголосу на передпослідному складі 6-складової групи; через те коломийкові стихи лучать ся правильно двоскладовим римом.

В гаїлках, шумках і в иньших піснях танкового характеру 6-складова група, відповідаюча двом тактам $\frac{2}{4}$, ділить ся на дві рівні часті, причім ритм мелодії визначає сильними іктами третій і шестий склад:

І шу-мить і гу- де
Дріб-ний до- щик і- де
...Бу-де би- ти ме- не
...Бо чорт му- жа не- се
...По- гу- ля- ю з ва- ми.

Такі-ж полученя:

По- лю- била ко- ва- ля
Та не- до- ля мо- я
Я- ж га- дала ку- че- рявий,
Аж і чу- ба не- ма.

(Лисенко 9. дес. ч. 10).

Наведені приміри виказують, що иноді дві 4-складові або й 3-складові групи бувають в шумках заступлені одною 6-складовою групою, яка відповідає двом тактам $\frac{2}{4}$ анапестичного укладу. Коліна такої форми лучать ся звичайно односкладовим римом. Такт $\frac{4}{4}$, якому відповідає 6-складова група, пригадує уїрупованем чверток і вісімок та розміщенням ритмічних іктів другу половину коломийкового стиха:

Ой і не сте- ли ся хре- ща- тий бар-він-ку

(Лисенко I. дес. ч. 5).

Ритм мелодії, як бачимо, акцентує непаристі склади групи, але найвиразнійше визначає пятий склад, що припадає під третю

чвертку: якраз таке розміщенє наголосів незгідне із тактовою системою. Правильний наголос на передпоследних складах груп потягає за собою двоскладові рими:

Бо моя пригóда | козацькая врóда.

Стрічаємо також ось яке розміщенє наголосів в такті $\frac{4}{4}$, якому відповідає 6-скл. група:

Ци ра- да ти ма- ти, що нас двоє в ха- ті?
Тобі-м си- ну ра- да, бо-с мо- я ди- ти- на.

(Етногр. Збір. XI. с. 301).

Характеристичне єсть в сій пісні не лиш перенесенє головного ікту із сильної части такту на слабу (на що вплинули безперечно граматичні акценти), але й зіставленє двох акцентів побіч себе.

Шестискладова група лучить ся також з двома тактами $\frac{4}{4}$, виказуючи ось який устрій ритмічний¹⁾:

Та не- ма гірш ні- ко- му, як тій си- ро- ти- ні,
Ніхто не при- гор- не
при ли- хій го- ди- ні.

(Лисенко З. дес. ч. 8).

Ритмічні ікти визначають правильно непаристі склади 6-складової групи; як же граматичний наголос розходить ся з ритмічним іктом, знаходить звичайно підпору у відносній висоті відповідного тону.

Коли 6-складова група відповідає тактові $\frac{3}{4}$, припадає на кожний склад одна вісімка:

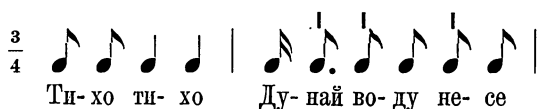

Ой мо- ло- да вдо- ва
Си- на й оже- ни- ла.

(Етногр. Збір. XI. с. 299).

Хоч ритм мелодії звичайно плине трохеями, то дуже часто під впливом граматичних наголосів ритмічні ікти змінюють своє положенє:

¹⁾ В першій такті з'являєсь знова зіставленє двох наголосів побіч себе, що визначають третій і четвертий склад групи: так буває завжди, коли анапестична фігура займає першу половину такту $\frac{4}{4}$.

(Етногр. Збір. с. 293).

Шестискладова група, відповідаюча двом тактам $\frac{3}{4}$ творить ось які получения:

(Етногр. Збір. XI. с. 264. Такс. *ibid.* с. 241, ч. 3; с. 232, ч. 4).

Ритм мелодії визначає іктами непаристі склади групи.

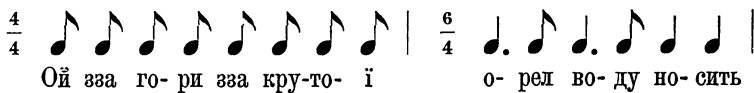
Полученє 6-складової групи з двома тактами $\frac{3}{4}$ особливо часто подібаємо при 14-складових стихах: 4+4+6.

- (Етногр. Збір. XI. с. 289).

Сильний наголос спочиває на третьому і п'ятому складі; найслабше визначений іктом перший склад групи. Бачимо, що оба стихи однакового складу, та мелодия першого укладає ся в такт $\frac{3}{4}$, другого в такт $\frac{2}{4}$; притім насуваєть ся здогад, що друга форма первіснійша і що з неї витворила ся перша форма через продовженє третої вісімки у чвертку; сей прояв має основу у визначуваню сильнішим наголосом передпослідного складу в групах силлябічних укр. народних пісень.

Шестискладова група з'являє ся також в полученю з тактом $\frac{6}{4}$, який виказує поділ на три рівні частини:

(Лисенко 8. дес. ч. 6. Такт $\frac{4}{4}$ в першій половині стиха виказує у своєму складі $\frac{2}{4} + \frac{2}{4}$ згідно з групами силлябічними 4+4).

Однакож цезура в отсих семискладових стихах весільних пісень змінє часто своє положенє так, що стихи роблять вражінє одноцільних груп¹⁾.

При такті $\frac{9}{8}$ ритмічні ікти визначають перший, четвертий, а найсильнійше шестий склад семискладової групи.

Такти $\frac{5}{4}$ і $\frac{7}{4}$ витворюють ся часто із тактів $\frac{4}{4}$ і $\frac{6}{4}$ через продовженє (tenuto) одної з чверток; згадані такти мають звичайно зложений характер, отже:

$$\frac{5}{4} = \frac{2}{4} + \frac{3}{4} \quad \text{або} \quad \frac{3}{4} + \frac{2}{4}$$

$$\frac{7}{4} = \frac{4}{4} + \frac{3}{4} \quad \text{або} \quad \frac{3}{4} + \frac{4}{4}$$

Та ту- ман я- ром та ту- ман я- ром, мо- роз до- ли- но-ю²⁾.

Що до розміщення ритмічних іктів заходять при тактах $\frac{5}{4}$ і $\frac{7}{4}$ такі самі комбінації, як при тактах $\frac{2}{4}$, $\frac{4}{4}$ і $\frac{3}{4}$.

Отсе обговорили ми лиш найголовніші, і найбільш уживані форми муз.-сінтактичних стін, не маючи спроможности вичерпати усього їх багатства і різнородности в отсему короткому огляді. Годить ся ще в тій звязи звернути увагу на відношенє акцентів граматичних до мелодичних.

При співаню укр. народних пісень можна зауважити, що в римованих словах, а також в середині пісенних стихів з'являє ся під впливом мелодії дуже часто хибне наголошуванє, як у висше наведений весільній пісні:

вітрóньку, личéньку, очéньках, волóска, поголóска.

Та незгідність граматичного наголосу із мелодичним виглядує ся у співі, затирає ся інтересом мелодії так, що не разить нашого уха неправильне наголошуванє слів, як кóзак, дівчíйна, чорнобрíв'я, розмовóнька; такі неправильні наголоси, що загально вдоманили ся в українських пісенних римах, доказують, що мелодія єсть у пісні домінуючим елементом та що текст нагинає ся до мелодії усюди, де лиш мелодія приняла неподвижні форми.

На сьому місці треба нам пояснити визначуванє мелодією двох і трех наголосів в одному слові.

1) Порівн. весільні *ibid.* с. 188, ч. 66; с. 167, ч. 1; с. 168, ч. 3.

2) Лисенко 8. дес. ч. 7.

Українсько-руський наголос є безмежно-рухомий, в різних словах має різне місце і паде на різні склади звукові і на різні частинці словотворні; в укр.-руській мові подивляються слова акцентовані навіть на 6-му і 7-му складі від кінця; словом: нема так близького ані так далекого складу, щоб не міг бути відзначений акцентом¹⁾.

У словах більше як двоскладових учуваємо крім головного ще й другорядні, слабші акценти, що можуть визначувати склади доголосні (коли попереджають склад з головним акцентом) або поголосні, (коли наступають по складі акцентованім); перші сильніші, — другі слабші.

Найсильніший з другорядних доголосних акцентів визначає перший доголосний склад; меже поголосними складами, коли їх є два або більше, найсильніше звучить останній склад слова²⁾.

Отсі слабші по силі другорядні і третьорядні акценти особливо сильно виступають при співанню народних пісень.

Про силу другорядних акцентів переконує нас найкраще зіставлене таких двох стихів, з котрих один кінчить ся двома або трема словами, а другий одним:

...Ти козаче | м'олодій || Займи воли | д'о води
...Отам отам | на ріці || Любе Гандзю | п'аничі
...У червоних | к'атанках || Везут Гандзю | на санках

(Кольберг Рокісє III).

Бачимо, що відношене другорядних акцентів до першорядних в словах: м'олодій, паничі, катанках є таке саме, як в осібних словах: до води, на ріці, на санках.

Найчастіше з'являються отсі слабші акценти в три- чотирі- і п'ятискладових словах, що або творять самостійні групи силлябічні, або входять в склад більших груп, н. пр.:

...Сина димка | дробинками || А червона | к'ачільцьом
А ніхто сї так не любить, || Як нас двоє | з Васильцьом.

(Етногр. Збір. XI. с. 88).

¹⁾ Охримович, Про наголос в укр. рус. мові ст. 2—8.

Безмежно рухомий наголос виказують ще й отсі мови: великоруська, білоруська, сербська, болгарська, полабська, литовська, староіндійська. Нерухомий наголос є в мові польській (на передпослідньому складі) чеській (на першому складі) і французькій (на останньому складі слова).

²⁾ Ор. cit. ст. 8—10.

...Ой хто хоче | молоденький | на свікі жити,
 Най сі не дасть | козаченькам | ой підмовити.
 ...Покинь мати | та гуляти, || Та будемо | гадувати.
 ...Годі годі | вже орати || Маріянку | збіткувати.
 ...Та на мині | молоденьким | кучеріки вють сі
 ...Ой щоби сі | вороженьки | не здогадували
 ...Вікричѣла-м | на волики | цабе воли, цабе !

(Кольберт Рокусіє III).

...Ой надїхав | козак молоденький,
 Під ним заржав | колик вороненький.

(Етногр. Збір. XI).

...Господаречку | тай Семіночку
 Ой підведи-ж ти | бай голівочку
 Я погляни-ж ти | я в кватірочку
 ...Де вна їх прада | на край Дуба
 ...Гой носі з собов | ба й по трубочці
 ...Праве всеночне | за господарі
 ...Праве службочку | за чельодочку
 ...Бувай здорова | їбсподінечко
 ...Сідлай ми коня | того мідаря.
 ...Одну ми рагість | срібний перстеніць,
 Другу ми рагість | паваний вінець
 Третю-ж ми рагість | золотий шаец.
 ...Як ягодочка | гречна панночка
 Гречна панночка | тай Марушечка
 ...Яж сі паркани | бірозиніали
 Яж сі жидове | задивовали
 ...Чим бп не чим бп | перепростити
 ...А жучиха | молоденька || На ні суки | дзелененька.

(Кольберт Рокусіє I).

По-ві- шу я	коли- сочку
В темнім лісі	на ли- почку
...Я в тоненькі	пеле- ночки
Я в єдвабні	кита- йочки
...Ой де хата	теплень- кая
Де ди- тина	малень- кая.
На дрібні	сирітонькі

(Етногр. Збір. XI. с. 39.

...А мій милий | невеличкий | лиш п'єлехат'єнький
 ...Ой того я | хлопця люблю | що в капелюшні
 ...Ой забрала | вода лавки | тей п'єрклад'бчки.

(Етногр. Збір. XI).

Головний наголос для відрізнєння від побічного зазначаємо грубшим пнсьмом, хоч у співі тая ріжниця дуже часто затирає ся а часами другорядні акценти бувають навіть сильнійше визначувані мелодією як головні.

Дуже рідко подибаємо в українських народних піснях 6- і 7-складові слова, хотяй 6- і 7-складові групи дуже часто входять в склад українського пісенного стиха. В таких довших словах виступають звичайно доголосні і поголосні наголоси побіч головного :

Тво-ї дво-ри | му-ро-ва-ні | по-роз-ва-лю-ва-ні,

Тво-ї ко-ні | во-ро-ні-ї | по-роз-про-ду-ва-ні

Тво-ї во-зи | ко-ва-ні-ї | по-роз-та-чу-ва-ні

Тво-ї ку-фи | мід го-рів-ка | роз-пе-ччи-та-ні-ї

Тво-я че-лідь | пре-пиш-на-я | по-роз-прав-лю-ва-на.

(В пам'ять вечерниць Т. Шевченка. Краків 1890. Пять лицарських пісень із рукоп. збірки Ів. Колесси).

Такі довші слова в звичайній мові мають свій ритм, який у пісні виступає ще виразнійше :

Бігме би-м ті | п'єрен'бчува́ла

Коби я сі | зра́ди не́ боя́ла.

(Етногр. Збір. XI).

Найчастійше однаковж ритм мелодії накидає 6-складовим словам свою акцентуацію, що зовсім не сходиться з граматичними наголосами, як в отсих коломийках :

...Ой що-ж бо то | за ві́лечко | п'єрек'бтип'о́ле,

Ой що-ж бо то | за парубок | що боро́дов ко́ле.

...Ой який ти | мій ми́ленький | не́помий'рков'а́ний,

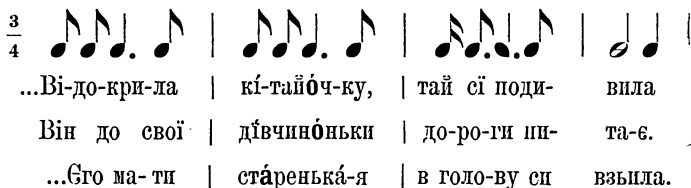
Моє личко | від не́ділі | не́поц'блюва́не. І́бід,

Виминанє довгих 6- і 7-складових слів в українській народній поезії треба собі пояснити мабуть трудностю у годженню граматичних наголосів з мелодичними.

Часто навіть 4-складові слова носять на собі у піснях два ікти ритмічні — оба незгідні з граматичними наголосами; се діє ся особливо часто в здрібнілих та в поетичних формах і висловах які в прозі приходять дуже рідко (або й зовсім ні); через те не разить так незгідне з духом укр. акцентуації наголошуванє тих слів у піснях, н. пр.:

Маю братчика | на бже́нічку
Маю сестричку | на ві́дданєчку

(Кольберг Pokucie I.).

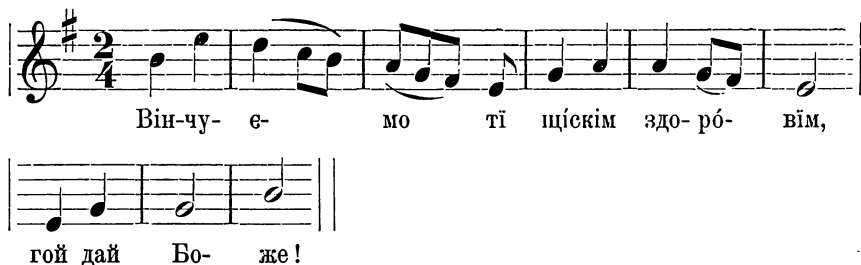

(В память вечерниць Т. Ш—ка).

...Поверни коньом | поверни сивим | на моє по́дверєнько
...Здибав дівчино́нку | біду сиріто́нку.

(Етногр. Збір. XI.).

В піснях з повільним темпо мелодичний наголос визначає ся взагалі слабше; нераз поміж поодинокими тонами фразп, яким відповідають склади і групи слябічної зовсім затирає ся різниця що до мелодичного наголосу. Та при співаню піснї, учуваємо неначе сильніші мелодичні наголоси на тонах, що відповідають акцентованим складам тексту: се тому, що наше ухо привикло в звичайній бесїді учувати на тих складах акценти.

Щікім здоровім тай цім рождеством, гой дай Боже!

Тай цим рождеством цим новім роком " " "

Прибутком добрим, тай віком довгим " " "

Вінцем дзеленцем, кращим молодцем " " "

(Кольберг Rokucie I. ч. 11).

З наведеного приміру бачимо, що розміщене акцентів є в кождім рядку сеї колядки иньше. Пісні новішої формації виказують далеко правильніше розміщене наголосів в окінченнях пісенних стихів а в слід за тим іде й консеквентне уживане риму протягом усеї пісні, як показує отсей примір:

Плини плини, сиве пюрце, долів за водов,

А я собі молоденька човном за тобов.

Приплинемо, сиве пюрце, на жовтий пісок,

А там собі засьпіваєм усіх сьпіванок.

Ой маю я єрібний перетїнь, пушу по горі,

Ой маю я три сестрички в чужі сторонї.

Ой маю я три сестрички, а четвертий брат,

Скажу їх си закликати в яблінковий сад, і т. д.

(Етн. Зб. XI. ст. 156).

Словесна строфа сеї пісні складає ся із двох триколінних стихів, получених односкладовим римом. Кождий стих обіймає дві чотироскладові і одну п'ятискладову групу силябічну що містять разом 13 складів. Отсе схема словесної строфи:

2 [4+4+5¹]¹)

Кожда група силябічна відповідає осібній фразі музичній, отже і строфа мелодична обіймає 6 колін; вони укладають ся

¹) Мала одинка над 5 означає положенє римового наголосу на першій складі від кінця.

в два гіпотактично получені речення музичні, яким відповідають два стихи тексту. Отся схема ілюструє розмір і уклад фраз музичних мелодій по тактам:

$$\begin{array}{c} 2/4 + 2/4 + 4/4 \\ 3/4 + 2/4 + 4/4 \end{array}$$

Ритм мелодії визначає непаристі склади в тексті, та дуже часто ритмічні ікти незгоджують ся з граматичними наголосами (у тихій) або накидають слову два наголоси, часом оба невластиві (зазу́льня). Отсю незгідність ритмічних іктів з граматичними наголосами лагодить мелодія тим способом, що в суперечности до ритмічних іктів видвигає тони, відповідаючи правильним граматичним наголосам у тексті через положенє на голосовій скалі, сінкопи і додаткові тони або й експресію; тим способом ослаблює ся в мелодії сила правильних ритмічних іктів, так, що їх незгідність із граматичними наголосами стає менче помітною.

Годить ся при тім зауважити, що сінкопи, тенута і експресія тонів часто уживають ся в міру потреби тексту.

Отсим і проявляєсь борба живого материялу словесного із абстрактним понятєм музичного такту. Один лишень римовий наголос в окінченнях стихів сходить ся правильно з ритмічним іктом і каденціальним продовженєм.

Коли порівняємо з собою силлябічні групи, що припадають під один такт мелодії протягом усеї пісні, переконаємо ся, що мимо сталого ритму мелодії виказують вони доволі різнородне розміщенє граматич. акцентів. Отже нема бесіди про тонічні стопи в устрою пісенного тексту, хотяй мелодія потягає за собою і в словах змаганє до ритмічної сканзії.

На основі аналізу музикально-сінтактичних стіп у звязи з пісенною акцентуацією, доходимо до висновку, що коліно пісенне т. є. такт музичний або група тактів в полученю з групою силлябічною не лиш що замикає собою скінчену фразу мелодичну і скінчене слово або й часть реченя т. є. стопу сінтактичну, але має також свою строго означену внутрішню організацію: стає розміщенє вартостей нотових з відповідними складами групи силлябічної і визначенє мелодією одного, двох а в довгих групах трех акцентів, що притягають до себе граматичні наголоси слів. А що музична форма аналогічних колін від першого до послідного стиха пісні всюди однакова, то набирають вони значіня ритмічних стіп, з яких складає ся український пісенний стих. Осеї коліна пісенні

мають багато подібности до стіп грецької мелічної поезії, в якій таксамо кождий склад у віршу лучить ся із нотою означеної вартости, а група складів, т. є. стопа — із тактом музичним що виказує сталий порядок вартостей нотових і ритмічних іктів.

Та коли коліна українського стиха пісенного можна звати музикально-сінтактичними стопами і вони відділюють ся в тексті і мелодії цезурою від сусідних, — то грецька стопа не єсть zarazом сінтактичною одиницею а границя меже стопами може перерізувати слово по середині.

Грецькі стопи також що до об'єму є менші: найбільш уживані стопи — трохеї, ямби, дактилі, анапести, спондеї містять по 2—3 склади, тимчасом як українські нар. пісні виказують 3- 4- 5- 6- і 7-складові групи, які відповідають радше грецьким метрам, т. є. більшим, зложеним тактам; впрочім при складанню грецьких віршів не входило в рахубу число складів, так як в українських народних піснях.

Що до правильного розміщення іктів ритмічних, то грецька мелічна поезія більше підходить до сучасної тактової системи; в українських народних піснях ікти ритмічні нівелює часто сама мелодія, визначаючи граматичні, особливо римові наголоси протяжністю або відносною висотою відповідних тонів; сей мелодичний наголос пересуває часто точку тяжкості на кінець пісенних колін чи тактів — в суперечности до тактової системи.

Завдяки квантитативности самоголосів грецькі склади представляють собою вартости нотові одноморові і двоморові, а рівномірні групи таких складів навіть відірвані від мелодії заховують тактовий розмір. В українських народних піснях лишень мелодія надає групам силябічним тактовий устрій, при чім ікти ритмічні чи взагалі мелодичні акценти притягають до себе граматичні наголоси. Та коли при співі одні і другі наголоси дуже часто не сходять ся з собою, то в текстах пісенних, відірваних від мелодії, не бачимо правильного чергування граматичних наголосів, або т. зв. тонічних стіп, а коли вони й з'являють ся декуди в наслідок згідности мелодичних і граматичних наголосів, то в кождім разі не становлять основи української народної ритміки.

Коли групи силябічні в полученю з тактами мелодії і виказують деяку аналогію до грецьких стіп, — то розглянувши будову і склад пісенних колін переконаємось, що з того погляду українська людова ритміка диспонує може навіть більшою різнородністю і багатством форм, як грецька метрика.

Українська народна пісня лучить у собі елементи складочислової і акцентуаційної версифікації¹⁾, послуговуючись притім невичерпаними засобами музикальної ритміки і мелодичного фразовання, від чого власне залежить внутрішня організація пісенних колін та їх симетричний уклад в стихи і строфи.

Уже Сокальський звернув увагу на близьку аналогію, яка заходить між слов'янськими пісенними формами а складочисловою версифікацією давніх Індійців та Іранців.

Новіші досліді Р. Вестфаля над Ведами і Зендавестою²⁾ можуть лишень потверджувати виводи Сокальського.

У Ведах, як і в слов'янських народних піснях, мелодия становила ритмічні рамці для словесної строфи, визначаючи двоколінні і триколінні низки ритмічні (коля): диметри і триметри (які відповіднійше буде називати просто стихами). Триметри можуть бути катаlecticні в одну силабу. Та лиш послідне коліно кожного стиха має означену просодію, т. є. сталий порядок довгих і коротких складів; в першій половині диметру і в перших двох колінах триметру виступає лишень складочисловий принцип. Коліна є чотироскладові, а лиш в кінці catalecticного триметру з'являється трискладове коліно.

Отсе три форми ведийських стихів:

1. | ∪ — ∪ — (диметер)
2. | | ∪ — ∪ — (триметер)
3. | | ∪ — ∪ (каталект. триметер)

Кожде коліно пісенне відділене строгою цезурою від попередного і слідуєчого. Навіть слова, що містять ся в поодиноких колінах, творять про себе синтактичні стопи. Абстрагуючи від просодичного закінчення стихів, хтож не догляне близького споріднення више наведених форм ведийського стиха із отсими стихами українських народних пісень:

¹⁾ З одної сторони визначуване груп силабічних і стихів по числу складів, з другої тенденція до годження ритмічних іктів з граматичними наголосами особливо при кінці стихів і рими.

²⁾ Allgemeine Metrik der indogermanischen und semitischen Völker auf Grundlage der vergleichenden Sprachwissenschaft. Berlin 1893, ст. 40—55.

Вийди вийди, кострубоньку,
Стану з тобов до слюбоньку.

(Етногр. Збір. XI. с. 24).

Ой хо-ди-ла си-ва па-ва, по до-ли-ні.

(Ibid. с. 214, ч. 4).

Ой крикну-ли два ле-бе-ді на во-ді,
При-кли-ка-ли мо-ло-день-ку ід со-бі.

(Кольберґ Rokucie I. ч. 113).

Ведийська поезія таксамо як словянська народна пісня не знає стихічних метрів, які подибаємо в епосі і драматичнім діяльогу Греків, — лишень строфи. Р. Вестфаль розрізняє дві форми ведийських строф:

- 1) три-чотири-пять однородних стихів лучать ся в строфу;
- 2) різнородні стихи: діметри і тріметри лучать ся в строфу.

Іранська Авеста пізнійшого походження як Веди, єсть писана в більшій части прозою. Пісні Авести, дуже близько споріднені із ведийськими, виказують ті самі стихи і ті самі полуčenja стихів у строфи. Що до ритмічної будови вірші Авести підходять іще більше від ведийських до словянських народних пісень через те, що навіть в окінченнях не виказують просодії, а лиш складочисловий словий принцип. Що до чергованя ритмічних іктів Вестфаль приймає для стихів Авести трохайчну сканзію незалежну ані від квантитативности ані від наголосу граматичного.

Складочисловий принцип проявляєсь також в староримській поезії до виступлення Лівія Андроніка. По новійшим дослідям учених (Вестфаль, Іледіч, Келлер і др.) версифікація давних італійських народів була акцентуаційна; вона розвивала ся на тих самих основах, що й поезія давних Германців.

Та уже в найдавніших останках староримської поезії проглядає виразно складочисловий принцип, як виказує отсей уривок пісні-молитви до Марса, що її наводить Катон (*De re rustica*):

Mars pater, te precor
quaesoque uti sies | volens propitius
mihi, domo | familiaeque nostrae.
Quoius rei ergo
agrum, terram | fundumque meum
suovetaurilia | circumagi iussi,
uti tu morbos | visos invisosque,
viduertatem | vastitudinemque,
calamitatem | intemperiasque
prohibessis, defendas | averruncesque i pr.

Поділ на стихи і коля, який заводить Вестфаль¹⁾ на основі льотічного складу речень, виказує переважно 5- і 6-складові стопи синтактичні.

Доволі правильними, одномірними стопами синтактичними зложена також отся пісня до Юпітера, наведена у Вестфалі²⁾ за Катonom (*De re rustica*):

Iupiter Dapalis | quod tibi fieri | oportet in domo
familia mea | culignam vini dapi
eius rei ergo | macte illace dape | pollucenda esto.

Ще більшу правильність у складочисленню і розміщенню цезур виказує сатурнійський стих, у чім переконують нас отсі приміри³⁾:

Fundit, fugat prosternit | maximas legiones.
Magnum numerum triumphat | hostibus devictis.
Ferunt pulcras creterras | aureas lepistas.
Novem Iovis concordes | filiae sorores.

Сатурнійський стих розпадає ся на два коля-півстихи; в кождім півстисі чотири ікти ритмічні визначають довгі склади⁴⁾:

Summās opēs qui régum | régiās refrégit

¹⁾ Allgemeine Metrik c. 223.

²⁾ Ibid. c. 225.

³⁾ Ibid. c. 229. ⁴⁾ Ibid. c. 230.

Якнебудь будемо дивити ся на розміщене ритмічних іктів — висше наведені стихи сатурнійські виказують правильний розмір, однакове число складів (13) з цезурою по сему складі (7+6).

Висше обговорений вір уважає Вестфаль за первісну, вульгарну форму співаного сатурнійського стиха, побіч якої виступає також розширена форма (8+6).

Turdis edacibus dolos | compares amicos.
consulto producit eum, | quo sit impudentior³⁾.

О. Келлер замічає, що добре збудований сатурнійський стих має побіч головної цезури ще й другу побічну, яка ділить перший півстих на дві частини:

Dabunt malum | Metelli || Naevio poëtae.

По думці Іледіча (Metrik der Griechen und Römer mit einem Anhang über die Musik der Griechen 1890) — ритм сатурнійського стиха не в'яжесть ся квантитативною складів; сатурнійський стих визначується трохайчним ритмом з чотирма іктами в кождім півстиху, що можуть по собі наступати неперегороджені неакцентованими складами⁴⁾.

Dábunt málum Mételli | Naévió poétaé.
Eorum séctam séctantúr | multi mórtáles.

Так понятій сатурнійський стих виказує велику схожість із нашим коломийковим стихом і підходить подекуди під ритмічну схему коломийкової мелодії:

З виступленем Лівія Андроніка приймає ся в римській поезії квантитативна метрика Греків, але в часі упадку повертає римська поезія знов до акцентуаційної версифікації (що може

³⁾ Ibid. с. 231.

⁴⁾ Ibid. с. 233; таким способом повстають т. зв. асінартетичні стихи.

й удержувала ся в людовій римській поезії силою давньої традиції). Найбільш любленим розміром в римській людовій поезії був трохаїчний тетраметр, в яким зложені були пісні жовнірів, співані при триумфальнім вході Цезаря (передані Светонієм):

Urbani, servate uxores | moechum calvum adducimus.
Aurum in Gallia effutuisti—hic sumpsisti mutuum¹⁾.

Пісні жовнірів з часів Авреліяна доказують, що римська поезія в тім часі дійсно не вяже ся вже квантитативною складів, бо навіть короткий акцентований склад може виповняти сильну часть такту.

Mille mille mille | decollávimús,
únus hōmo mille | decollávimús.
.
tántum víni hābet nēmo,
quántum fúdit ságuinis²⁾.

Отже єсть то зовсім певний факт, що людова пісня в західнім цісарстві коло р. 300 була вже акцентуаційна. Учені поети і граматики не звертають на неї уваги; одна лишень галузь поетичної літератури закинула давні основи квантитативної метрики і звернулась до акцентуаційної людової поезії, — а се гимнодия християнської церкви. На лад народних пісень зложені отєї строфи гимнів св. Амврозия;

Réx aetérne dōminé
rerúm creátor ómniúm,
quí ēras ánte saeculá
sempér cum pātre filiús.

Apparēbit rēpentiāa
dies mágna dōminī
fúr obscura vĕlut nócte
improvisós óccupáns³⁾.

В отсих строфах побіч правильного розміщення акцентів без огляду на квантитативність складів кидаєть ся в очи також складо-

¹⁾ Ibid. с. 234. ²⁾ Ibid. с. 235. ³⁾ Ibid. с. 237.

Поява правильного риму в укр. народній поезії належить також до пізнійшої фази в розвою ритмічності, як се бачимо на старинних колядках, що виказують свободний рим.

Хоча ритмічні форми укр. народної поезії розвивали ся до XVII ст. незалежно від західно-європейських впливів (о скільки се можна сконстатувати, мимо того в будові українських народних пісень і латинських середновічних гимнів релігійних заходить майже буквальна схожість; викажемо се докладнійше в пятій главі сеї праці.

До історії участі галицьких Русинів у словянськiм конгресі в Празі 1848 р.

Подав Іван Созанський.

Одним із найцікавіших епізодів в політичнiм життю галицьких Русинів в зарану наданої австрійським правительством конституції була їх участь на першiм словянськiм з'їзді, що зачав ся в Празі дня 31 мая 1848 р.

Справу союзу австрійських Словян обговорювали Шафарик та Єлячіч ще з початком цвітня 1848 р. у Відні, де в ту пору зустрічали ся депутації словянських народів — Чехів, Поляків, Хорвато-Сербів. З кінцем цвітня т. р. виринула рівночасно й у Чехів і у Хорватів гадка скликати з'їзд словянських народів в Празі. Головна заслуга в зреалізованю тої гадки була по стороні Чехів, які в тому часі стояли культурно найвище з усіх австрійських Словян. Конечність такого з'їзду викликали ріжні причини, головнo загальна небезпека, яка грозила словянським народам Австрії зі сторони Німців та Малярів. Німецький парламент у Франкфурті поставив постулат, аби Чехія, Морава та иньші словянські землі Австрії злучили ся з німецькими краями в одну державу. Сі обставини казали призадуматись словянським народам над собою. За дозволом австрійського правительства завязав ся з кінцем цвітня в Празі тимчасовий комітет, зложений з ріжних Словян, переважно з чеських патріотів та видав 1 мая 1848 р. друковану відозву до всіх словянських народів, що підлягали австрійському урядови.

У тій відозві сказано, що причиною довговічних нещасть, які спадали на словянську родину, була недостача тіснійшої

організації між словянськими народами; тепер одначе пізнали, що вони діти одної матери, що вони братя! Настав час свободи, спав тяжкий тягар неволі і для словянських народів на-стала пора, коли можна висловити, розміркувати та утвердити те все, що для них корисне. Комітет вказував на те, що Німці скликали парламент до Франкфурту, аби радити над спільною злукою своєї народности та поставили постулат, щоби Австрія зі всіми країнами крім Угорщини приступила до німецького со-юза. За сим постулятом Німців йде не лишень небезпека для цілоти австрійської держави, але через зреалізоване німецьких змагань пропала би єдність та самостійність словянських наро-дів. Обовязок усіх Словян боронити того, що для них най-святійше, а до того потрібна злука і спільне порозумінє усіх словянських народів. Тому най усі Словяни вишлють людей, що мають довіре у свого народа, на з'їзд до Праги, аби спільно нарадити ся над тим, що в тих переважних часах треба ро-бити...¹⁾.

¹⁾ Пор. відозву, якої текст з огляду на її бібліографічну рідкість у нас подаємо поширше в цілості. Користуємось тим екземплярем, який прислав Якову Головацькому його приятель, член скликаючого комітету, Кароль В. Зап. Сама відозва така:

Slowané, Bratři!

Kdo z nás nepohledne se žalostí na minulost naši? A kohož tajno, že to, co jsme přetrpěli, stalo se v našem nepovědomí a rozdrobenosti, dělíci bratry ode bratří? Ale po dlouhých věkách, v nichž zapomněli jsme jedni na druhé, v nichž tolikेरé něstěstí na hlavy naše sesypalo se, přišli jsme k tomu poznání, že jsme jedno — že jsme bratři. Přichvátili časové důležitě, jenž osvobodili národy a snáli s nich břímě, pod jehož tíží stonali; časové tito snáli břímě na mnoze i s nás, a my teď to, co jsme již ode dávna cítili, můžeme vyslo- witi, to, co k prospěchu našemu slouží, rozvážiti a uzavíratí. Národy ewropejské usrozumívají a sjednocují se, Němci powolali ku sjedno- cení svému do Frankfurtu parlament, kterýž na tom stojí, aby jemu mocnářstwi Rakouské ze své neodwislosti tolik ustoupilo, kolik toho k jednotě Německé potřeba, a aby mocnářstwi se všemi zeměmi mimo- Uherskými do nové Německé říše se wtělilo Takový krok zruší by neto- liko jednotu Rakouska, ale i spojení a samostatnost kmenů Slowan- ských, jichžto národnost by se tím v nebezpečenství uwedla. Na nás jest, abychom toho co nám nejsvětějšího statečně hájili; přišel' čas, abychom i my Slowané usrozuměli se a sjednotili úmysly své. A pro- tož ke mnohým žádostem, zaslaným k nám z rozličných krajín Slo- wanských, radostně přivolujeme činíme pozvání ku všem Slowanům Rakouského mocnářství a wyzýváme všechny muže, důvěru národu mající, kterýmž na obecném prospěchu našem záleží, shromáždit se

Таку відозву прислав комітет і Головній Руській Раді у Львові. Якжеж прийняла наша найвища політична інстанція сей поклик „братів-Словян“?

„Получивши тотъ отзывъ, — пише один із членів „Ради“ та вибраний нею делегат — собралась „Русская Рада“ на засѣданіе, щобы рѣшити: кого на тотъ конгресъ выслати? Увѣдавши отъ правительства, що конгресъ тотъ истинно позволенъ, постановила „Рада“ на томъ засѣданіи выслати въ Прагу трехъ делегатѣвъ...“¹⁾).

В тодішнім знов орґані галицьких Русинів читаємо в справі словянського конгресу в Празі такий комунікат:

„Еще въ той (сѣме засѣданіе „Ради“ з дня 15 мая) и наступающей тайнѣй радѣ зъ дня 16-го т. м. раджено о высланю посланникѣвъ зъ рады Головной на собѣръ славянскій до Праги Ческой. Поневажъ тамъ посланники всѣхъ славянскихъ народѣвъ въ державѣ Австрійскѣй мешкающихъ для нарядженя ся надъ всѣобщими ихъ потребами мали ся зѣбрати, а нашъ нарѣдъ рускій другимъ славянскимъ народамъ мало є знаный, и доси бѣ чужосторонныхъ то за часть польского, то за часть російского народа неправо бувъ уважанный и абы бѣ неспряющихъ рускѣй справѣ, котри на той собѣръ зъ Галиціи мали ѣхати, инакше не булисьмо выставлени, якъ правда wymagaє: осудила рада головна за рѣчь потребну, абысьмо и мы Русины передъ другими Славянами яко нарѣдъ выступили, и абы пѣслати на той собѣръ посланникѣвъ зъ народу Руского, и поручивши тоє посланничество честнымъ своимъ членамъ Іоаннови Борыськевичови заступникови предѣдателя рады, Григорію Ї-

w staroslawné slowanské Praze České ke dni 31. Máje t. r., kdežto bychom společně w poradu wzali všeecko to, co prospěch národa našeho žádá a co za důležitých těchto časův činiti máme. Chtěli jsme jiní Slowané mimo mocnářství naše žijící nás přítomností svou potčili, budou nám hostmi srdečně witanými. W Praze dne 1. Máje 1848. Josef Matyáš hrabě z Thunu, Wojtěch hrabě Deym, Jan rytíř z Neuberka, Paweł Josef Šafařík, Karol Malisz, członek deputacyi polskiej, Frant. Palacký, Wacław Hanka, Ludevít Štúr, Jan Petr Jordan, J. Erazim Wocel Karel Wladislaw Zap, Dr. F. Lad. Rieger, Witalis Grzybowski, Wacław Štulc, Michail Panić, Karel Maria baron Villani, Karel Jaromir Erben, Dr. Fr. Miklošić, Dr. Ant. Jaroslav Bek, Fr. Mat. Klácel. Později se připsali (pyk.): Jiří Lubomirski, Stefan Aranitskij, Dr. Jan Dvoraček, Jan Dobrzański, Vinc. hrabě Waldštejn, Maksim Papič protopresbyter, Bedřich hrabě Rummerskich, Hanuš hr. Kolowrat Krokowský.

¹⁾ Пор. Записки Алексея Заклинского, ст. 46.

нѣльовичови Кривошанину Перемыскому, и Алексею Заклѣньскому вывчившему Богословіе, дали имъ письмо завѣрительное и инструкцію, якои во всеѣхъ обрадахъ и уродованяхъ поступати, и особливе ѡдзовы рады нашої зъ дня 10 Мая тримати ся мають...¹⁾.

В сій „інструкції“ чи там „повновласти“²⁾ писали начальники Головної Ради, що з радістю приймили поклик на конгрес, згадали про моральний та матеріяльний занепад свого народа,

¹⁾ Зоря Галицка 1848, ч. 9, уступ: „О дѣланю Головної Ради рускои въ Львовѣ“. На сім місці згадаємо коротенько, яке становище заняли Поляки супроти словянського конгресу. З записок Земляковского виходить, що Поляки прийняли проєкт з'їзду спершу цілком неприхильно, а їх депутація, яка прибула до Відня, аби предложити правительству свої постуляти, де були в тій самій цілі делегати иньших Словян та де, як вище сказано, виринула гадка тіснійшої організації між Словянами, видячи між Словянами аж надто великі симпатії до Австрії, з другої сторони невгамовану ненависть до Мадярів, що ладили ся до повогання, рішила не брати участи в з'їзді. Тоді Чехи звернули ся до Русинів. Ті не відмовили участи. „...Widząc rada narodowa gotowość Śto-Jurców do udania się na zjazd praski, postanowiła wysłać także ze swej strony reprezentantów do Pragi, lecz bez szczególnego upoważnienia i tylko jako prywatnych, by nie zostawić Ruśncom wolnego pola do popisywania się kłamstwami, jakiemi się odznaczali od samego początku swego istnienia. Posłano więc szczególnie Rusinów prawdziwych, wiernych wspólnej matce, by zdradę Śto-Jurców w tem jaśniej-szem wykazać światło. Pojechali więc Cięglewicz, Eunarowicz, Dobrzański, Chojecki, Siemiński, Sawczyński, Puzyna, Stecki, Lubomirski i inni, podczas gdy Śto-Jurcy wysłali Zaklińskiego, Borysiekiewicza i ks. Ginielowicza“ (Pamiętn. Ziemiałkowskiego, Cz II, ст. 31—2). Отже отся псевдо-руська депутація вїїхала до Праги з повновластю заступати на конгресі руський народ (Записки Заклинского, op. cit., стор. 50). З посеред тих „Русинів“ Каспер Цєнглевіч виступав на конгресі завзято против домагань властивої руської депутації (Зоря, 1884, ч. 4, стаття дра Франка: „Польске повстанє въ Галичинѣ 1846 р.“). Скоро після конгресу в Празі деякі з тої псевдо-руської депутації завязали „Руский Собор“, який положив собі за задачу параліжувати роботу „Головної Руської Ради“ (Огоновскій, Ист. лит. р. II, вѡдд. 1, ст. 24—5). Инакше ставили ся супроти словянського конгресу Поляки з під „заборів“. Ті приймили поклик Чехів з незвичайною симпатією.

²⁾ Інструкцією називає поданий нами документ (додаток I) Куземський в письмі до Йосифа Левицького (додаток II), хоч такої назви в буквальному розумінню до того документу не можна прикласти. Сей документ — то властиво повновласть. Що до інструкції, якої мали тримати ся делегати „Головної Ради“, то їх обовязувала, що зрештою зазначено і в наведеному вище комунікаті, відозва „Ради“ з дня 10 мая

висловили надію, що тепер, коли настав час свободи у злуці з другими Слов'янами, настане краща доля і для галицьких Русинів та заявили, що посилають на конгрес трьох делегатів, яким дають повновасть до „всѣхъ дѣланій непротивлящихъ ся цѣлости Пан'ства Австрійского и виреченной отъ насъ вѣрности ко Великодержавному Габсбургскому Дому нашимъ конституційнимъ свободамъ и милой намъ завше Народности нашей“¹⁾.

1848 р. Наведемо з тої відозви найесенціональніші точки, якими мусіли водити ся на нарадах конгресу в Празі руські делегати.

„Мы Русини Галицки належимо до великого руского народу, котрый однимъ говорить языкомъ ѿ 15 мільонѣвъ выносить, зъ которого полтретя мільона землю Галицку замешкує. Той народъ былъ колись самодѣльный, рѣвнялся въ славѣ наймогущественнѣйшимъ народамъ Европы, малъ своѣй письменный языкъ, свои власныя уставы, своихъ власныхъ князѣвъ; однимъ словомъ: былъ въ добромъ бытѣ, заможнымъ и сильнымъ. Черезъ непріязни судьбы и рѣзни політични нещастя розпался поволи той великій народъ, стратилъ свою самодѣльность, своихъ князѣвъ и прійшолъ подъ чуже панованье...

а) Первымъ заданьемъ нашимъ буде заховати вѣру и поставити на рѣвни обрядокъ нашъ и права Церкви и Священниковъ нашихъ съ правами другихъ обрядковъ.

б) Розвитати и вносити народність нашу во всѣхъ ея частехъ: выдосконаленьемъ языка нашего, запровадженьемъ его въ школахъ низшихъ и вижшихъ, выдаваньемъ писъмъ часовыхъ, утримованьемъ корреспонденцій съ письменными такъ нашими, якъ инними до щепу славянського належашими, розширеньемъ добрыхъ и ужиточныхъ книжокъ въ языкѣ рускомъ, и усиленнымъ стараньемъ впровадити и на рѣвни поставити языкъ нашъ зъ инними въ урядахъ публичныхъ и т. д.

в) Будемъ чувати надъ нашими правами конституційними, розпознавати потреби народу нашего, и поправленя быту нашего на дорожѣ конституційной шукати, а права наши одъ всякой напасти и оскорбленя стали и силне хоронити.

О томъ то всемъ васъ Братя Русини! свѣдомыхъ чинимъ, ѿ упоминаемъ, абысьте такъ, якъ доси, незломную вѣру заховали нашому Найяснѣйшому Цѣсареву и Королеви конституційному Фердинанду I, въ томъ сил'номъ переконаню, що подъ можнымъ заступленьемъ Австрій права наши и народність наша укрѣпити ся и силы свои розвинути могутъ. — При томъ васъ уважныхъ робимъ, що такъ якъ съ одной стороны святымъ нашимъ обовязкомъ буде права, народність нашу напротивъ всѣхъ замахѣвъ такъ домовыхъ якъ чужосторопныхъ силне и стали боронити: такъ съ другой стороны самъ Богъ, и право людскости наказує, абысьмо напротивъ тыхъ, котри попри насъ также ся о свое добро и свою народність старають, жадной ненависти въ сердцахъ нашихъ не живили, но якъ щри сусѣди одной землѣ взгодѣ и еднѣности жили“ (пор. Зоря Галицка 1848, ч. 1).

¹⁾ Пор. Додаток, Ц.

Та крім трьох делегатів: Борискевича, Гинелевича та Заклинського, вибраних з посеред членів „Головної Ради“, мав їхати на конгрес ще й четвертий делегат, а то з коломиїського округу. Подані нами при кінці документи кажуть нам здогадувати ся, що в сій справі була навіть акція між „Головною Радою“ і деякими діяльнішими людьми згаданого округу. Одначе ся акція не принесла жадного результату. Справу трактували деякі круги не конче серіозно. Письмом з дня 23 мая 1848 р. повідомляв Куземський Йосифа Левицького, а через него інших діячів про рішене „Ради“ у Львові в справі вислання і вибору трьох делегатів; що до вибору четвертого писав: „Подаю Вамъ тоє до вѣдомости, абисте взяли под розвагу, чи нужно буде при томъ складѣ до вижреченнихъ трохъ посланниковъ еще и четвертого прилучити“. І хоча Левицький прихилився до сеї останньої гадки Куземського, одначе справа скінчила ся на нічім¹⁾.

Зовсім инакше прийняв справу вибору четвертого делегата Яков Головацький, тоді капелян в Хмелеві заліщицького деканату²⁾. Він скоро потім, як дістав лист і відозву від приятеля Запа, постарав ся, що 16 мая 1848 р. вибрано о. Тадея Вірського, пароха з Попельник на делегата до Праги. Ось що писав Головацький в тій справі до брата Петра: „Чехи збѣвали до себе на раду на 31 Мая 848 всѣхъ Словенъ, чтобы всѣмъ Словенамъ спѣльно порозумѣтися, звязатися напротивъ бюрократиі, котра нинѣ вже неправныхъ, бунтовничихъ способѣвъ добѣрає, абы свое панованье удержати, перетворити Австрію въ паньство Словенске свободне, вѣдъ жадной чужої политики независле, залагодити интереси всѣхъ словенскихъ племенъ и пр. Отъ що дѣся — дай Боже чтобы гараздъ повелося, тамъ и наша надѣя, наше спасеніе... братъ брату не дасть загинути. Бувъ смъ того тижня на Покутью, и тамъ обрали Священники одного посла на раду Словенскую Отця Вѣрского (изъ Попельникъ) лишь незнаючи Консистеръ позволить Ему поѣхати туди³⁾. Виборці Вірського внесли просьбу до львів-

¹⁾ Порівн. додаток II і III.

²⁾ *Schematismus universi venerabilis Cleri archidioeceseos metropolitanae graeco-catholicae Leopoliensis pro Anno Dom. 1848*, стр. 203.

³⁾ Курсив наш. Лист Як. до Петра Головацького переходує ся між перепискою останнього в бібліотеці „Народного Дома“ у Львові. Має дату 25/10 мая 1848 р. Кореспонденція Петра Головацького ще нескатальо-

ської консисторії, аби дозволила йому виїхати на конгрес та з невідомої нам причини той делегат на конгрес не виїхав¹⁾. Виїхали тільки три делегати вибрані „Головною Радою“. Перед від'їздом представили ся вони губернаторови гр. Стадіону, від якого дістали письмо до намісника Праги, що вони, а ніхто инший являють ся властивими заступниками руського народу²⁾.

З тим і відправили ся в дорогу.

ДОДАТКИ³⁾.

I.

Брат! Славне!

Радостно прийшлисьмо, мы жители землѣ Галицкои рѣского щепѣ отъ Васѣ возваніе на Соборъ Славнѣ въ старожитной Празѣ Ческой. Зъ всердіемъ подаемъ Вамъ рѣкъ до всѣлѣной справы нашої черезъ подѣли и нещаст! стисненной Славн'ской рѣдны.

Може найбільше зъ всѣхъ вытерпѣлисьмо мы Русины, бо черезъ нещастній судьбы такесьмо подпали, що неможемъ с! так як други Славне значновъ похвалити письменностей. Мова наша занедбана, и чимъ разъ бѣльше оставленна, а родъ нашъ въ смѣтномъ убожествѣ матеріал'номъ и дѣховномъ доси остаеся. Аж теперъ засвітало намъ ясноє свободи сон'це, пробудилисьмос! до нового жит! и ялисьмос! огрѣвати блаженною гадкою въ той красной надѣи, що и мы теперъ по т!жкихъ подвигахъ зъ пожиткомъ розвинемъ любѣю Народность Рускѣю. Но так як Вы Брат! и мы хочемъ въ соединеніи зъ Державовъ Австрійсковъ надалѣ подносити народни силы и розвивати свободи и щастливостъ народа нашого. Але чѣємо то добре, що не ос!гнемо нашої цѣли и не охоронимъ с! отъ обсто!тельствъ намъ непрязныхъ если останемъ одособениы одъ другихъ Славен'скихъ народовъ.

Дл! того Брат! Славне державы Австрійской желаемо и мы по-

гована. Вище поданий ф!рагмент переповідає лист Кароля Запа до Якова Головацького (пор. додаток IV).

¹⁾ Пор. додаток V.

²⁾ Записки Ал. Заклинского, стр. 47.

³⁾ Усі документи, які публікую, тепер в бібліотеці „Народного Дома“ у Львові, між паперами Якова Головацького. Перші три (I, II, III) — се копії, які зладив Йосиф Левицький, парох в Заболотіві, писаний на аркуші білого паперу. Останній документ (V) — се бруїон писаний рукою Як. Головацького. З того всього скатальоговано тільки лист Запа і відову комітету.

л҃счити и порозшмѣти сѧ съ Вами на достойномъ Соборѣ Пражскомъ, и посилаемъ з нашої рады р҃скою нашихъ членовъ: Іоанна Борисьекіевича, застѣпника предсѣдателя рады, Григоріа Гінилевича, Доктора Богословіѧ, и Але҃ксеѧ Заклин'скаго, Академѣка Львовскаго, абы з Вами обрадовали над всемъ що для добра Славянскихъ Народоу потреба, и як намъ въ томъ важномъ часѣ одродженѧ народнаго дѣлати приналежить. Тымъ нашимъ посланникамъ даемо полномоцїицтво до всѣхъ дѣланій не противлящихъ сѧ цѣлости Царства Австрійскаго и вѣреченой отъ насъ вѣрности ко Великодержавному Габсбур҃скому Дому нашимъ конституційнимъ свободамъ и милой намъ завше Народности нашей; а Васъ молимъ, абысте ихъ радо прыймили и при Вашихъ обрадахъ въ которыхъ правость и любовь братна бѣде предводити, и о нашої доли приязно погадати зволили.

Въ Львовѣ дня 21-о Мая 1848.

II.

Всечестныи Братіѧ!

На Ваше письмо изъ дня 19/7 Мая т. г. отповѣдаю именемъ рады нашої:

Хотѧсьмосѧ попередъ не порозшмѣли — однакожь згодилисьмосѧ въ намѣренію касател'но посланництва до Праги.

Рада наша узнала быти добрымъ и потребнымъ выслати изъ среди себе трехъ членовъ, котрибы на пражскомъ соборѣ Славянъ насъ Р҃синовъ галицкихъ застѣпили.

Избралисьмо до того честныхъ Господиновъ: Бориськiewiczа, Гінилевича и Перемишля, и Заклин'скаго, яко Академѣка.

Далисьмо имъ Инстр҃скію, которой отнесъ тѣтъ для Вѣдомости Вашей прил҃счаю. Знаемъ сѧ, же избранны Посланники бѣдѣтъ встанѣ, по данной имъ Инстр҃скіи насъ Р҃синовъ годно застѣпати. Кошта дороги по 200 фл. ср. для каждого, приняла рада наша на себе.

И мы гадали, що добре бы было, абы ще больше кто ѣхавъ до Праги; у кон'ци урадилисьмо трехъ послати.

Подаю Вамъ тоє до вѣдомости, абысте взяли под розвагѣ, чи н҃сждно бѣде при томъ складѣ до вижреченныхъ троухъ посланниковъ еще и четвертого прил҃счити.

Вашихъ честій истинный Др҃сгъ К҃зіемскій.

Лвовѣ дня 23/11 Мая 848.

Ч. Отца І. Левіцкаго прошѣ тоє письмо Честнымъ: Сок҃ляскомъ, Головацкомъ и Кобрин'скомъ удѣлити.

III.

Милій Братчикъ!

Тсю вижнанипаннсю Вѣдомость нинѣ одобравемъ з' Почти и поспѣшаю Тобѣ в зѣленіемъ! Въ коротцѣ вспѣмнѣ: же вчєра кондѣкторъ Ілкіевичъ, братъ нашего зсопшого Издателя приповѣстей рѣскихъ, казавъ минѣ, що поманѣній Соборъ в Празѣ на 7-го Червца отложеній! Если тоє правда, бо сегодне вѣѣ Часописьма читавемъ, и нѣгдемъ того не находивъ — то бысмо мали доста часѣ избрати и вислати и четвертого Достойного і розвѣсного посланника. — Тамъ справа наша великсю подпорѣ одержати може. Сегодне давѣмъ о томъ з[вѣ]домленіє Отцѣ Соклскомъ, абы з[вѣ]давъ рѣштѣ добрыхъ людей, абысмося зѣхали в Коломиѣ на Понедѣлок!

Прощѣ и я Тебе Братчикъ, колибисъ мавъ часѣ поспѣши, а мѣдрѣ бесѣдѣ поговоримъ! — Прощай ми брате, щомъ Тобѣ так довго задержавъ Исторію Маркієвича. Маловъ рыбокѣвъ можна Великсю зловити! Тай Шѣринец а Профессоръ Прокопчиць, дѣже собѣ возлюбивъ тсю Исторію, мѣжѣв-емъ Рѣсинови пожичити, аби его зтвердити! —

Если бѣдешъ в Станѣславѣ не забѣдъ го отвѣдати, а бѣдешъ сѣ томъ радѣвати! Истинный рѣсинъ! Дастъ Богъ по С. Вознесеніи бѣдешъ тсю доро[го]цѣннсю Исторію мати з себе на столѣ. Цѣлсю Тѣмъ сердечнымъ желаніємъ Братолубіѣ!

Твоій Дрѣгъ и Братъ Іосипъ Левіцкій.

Заболотѣвъ днѣ 27-о Мая 848.

IV.

Лист Кар. Запа до Якова Головацького¹⁾.

Milý Prfteli!

Píšu krátce, ale věc důležitá! Z přiložené proklamaci uvidíš, o čem se jedná. Porozumění Slowanůw všech k obránění se proti německé bürokracii, která nyní pomalu již na nelegalní, revoluční půdu se stawí, a své panování nikterak z ruky své pustiti nechce, zabezpečení interestů každého slowanského štěpu zvlášť, společná obrana, proměnění Rakouska westát Slowanský, swobodný, od žádné cizí politiky nezávislý! To naše swatá uloha. Starej se, aby z Wašich lidí co nejwíce sem do Prahy přijeli, neboť Halicko-Ruské záležitosti potřebují zvlášť statných obránců. Nebespečenství při tom žádné, císař dal konstituci,

¹⁾ Пор. Каталогъ кореспонденції Як. Головацького в Бібліотеці „Нар. Дома“ у Львові, ч. 1247. Лист пис. на 1 ст. 4^о, виексп. в Праги 6/V, до Тлустого прислано 11/V 1848.

a jakou si uděláme, takovou budem mít. Co dal nám Čechům, to musí i všem ostatním Slovanům dát, o to se postaráme.

Twůj upř. př. Karel Wlad. Zap.

W Praze 3. kwětna¹⁾ 1848.

Adp.

Prag

Sr. Hochwürden Herrn

Jakob Głowacki Grich. kathol. Pfarrer

Pr. Tluste.

in Chmielowa

Czortkower Kreis in Galizien.

V.

Высокоприподобное Митрополитеско-Духовное Правленіе гр. к.

На день 31-ый Мая с. р. собирается въ Столичномъ городѣ Ческой земли Прагѣ общій Соборъ Словянъ Австрійскому владѣнію подвластныхъ, на которомъ имѣють бути въ силѣ конституціи намъ Милостивѣйшимъ Императоромъ и Королемъ наданой всѣ дѣла, тыкающіи ся Словянъ Австрійскихъ вообще и всякаго Словянскаго племени сукроме розважены и узаконены. Нижеподписавшіи ся узнавая важность сего времени сердечно желаютъ имѣти участь въ томъ всеобщемъ Слов. соборѣ, для заступленія дѣлъ, тыкающихся нашої Галицко-руской вѣры, языка и народности, и всѣхъ природныхъ правъ передъ лицомъ Славянскіхъ посланниковъ. Того ради обрали по всеобщему согласію ниже подписавшіи ся Чест. Отца Ѡадея Вѣрскаго гр. к. капеллана изъ Попелникъ, имѣя полное довѣріе, къ Его ревности о всеобщее благо Галицкихъ Русиновъ, котрый изъ ревности къ своему народови жертвуетъ своимъ собственнымъ иждивеніемъ отбыть сее важное посланничество. Ниже подписавшіися просимо Найпревел. гр. к. консисторію о соизволеніи сему Мужеви отдалитися отъ своего пастырскаго прихода, отдавая тую обязанность сосѣдному Отцу Колянковскому, Парохови Тучапскому. Призаносямо прозьбу, чтобы тое желаніе наше въ найкоротшее время исполнено было.

Въ Рожновѣ дня 19-го Мая 1848 р.

Я. Головацкій, Іоаннъ Антоневиць, Іоасафъ Кобринскій, Николай Терлецкій, Денисъ Бурачинскій.

¹⁾ Треба розуміти 3 мая.

Рукописи Софійської катедри в Києві.

Огляд Сергія Маслова.

(Н. И. Петровъ. Описание рукописныхъ собраній, находящихся въ городѣ Кіевѣ. Выпускъ III. Библиотека Кіево-Софійскаго собора, Москва, 1904. IV+307+LVIII стор.).

Рукописні багатства м. Києва сконцентровані головню в от-сих закладах: в Центральнім Архіві, в бібліотеці духовної ака-демії й заложеного при ній Церковно-археологічного музея, в бібліотеці Софійської катедри, Лаври, духовного семінара, по части в бібліотеці університету свв. Володимира. Що тикаєть ся опису місцевих рукописних колекцій, то справа стоїть так: рукописи університетської бібліотеки поки що не описані, доку-менти центрального архіва порядкує й описує архівний персонал, що правда, дуже повільно; в ліпшім положенню знайшли ся рукописні збірки в бібліотеках духовних, над яких описом ба-гато попрацював професор духовної академії Мик. Петров.

Свою діяльність в тім напрямі зачав д. Петров іще в сім-десятих роках м. ст. В 1874—77 рр. в „Трудахъ Кіевской Духовной Академіи“ появило ся його „Описание рукописей Цер-ковно-археологическаго музея при Кіевской Духовной Академіи“. За якийсь час стали виходити в світ випуски другої широкої праці д. Петрова — „Описание рукописныхъ собраній, нахо-дящихся въ г. Кіевѣ“. В першім випуску тої праці (М. 1892) д. Петров подав огляд рукописних зборів Макарія Булгакова й Мілецького монастиря, що входять у склад бібліотеки духовної академії, а також рукописів Братського монастиря й духовного

семінара. В дальшій випуску (М. 1897) він подав опис рукописів К. Печ. лаври, монастирів — Михайлівського, Пустинно-Миколаївського, Видубицького, Фльорівського й Десятинної церкви. Вкінці, в виданім недавно третім випуску своєї праці (М. 1904) д. Петров подав опис рукописів Києво-Софійської катедри. Виймаючи з праць д. Петрова дані що до числа рукописів в різних бібліотеках, дістанемо отсю таблицю розкладу київських рукописів по місцевим книгозборам:

В Церк.-археол. музею є ркп. 670	} разом при дух. акад.	858
„ бібліотеці Почаївської Лаври 50 ¹⁾		
„ „ Макарія Булгакова 106		
„ „ Мілецького мон. 32		
„ „ Софійської катедри		734
„ „ К. Печ. лаври		415
„ „ духовного семінара		141
„ „ Михайлівського мон. . . .		132
„ „ Пустинно-Миколаївського мон. . . .		15
„ „ Видубицького мон. . . .		6
„ „ Фльорівського „		5
„ „ Брацького „		5
„ „ Десятинної церкви		3 ²⁾

Третій випуск праці д. Петрова містить в собі, як згадано вище, опис рукописів Софійської катедри. В переднім слові до книжки находимо коротку історію сеї рукописної збірки. Початок до неї положив Петро Могила, що відібрав в 1633 р. Києво-Софійську катедру від уніятів. Пізнішше бібліотека доповнювала ся більшими або меншими набутками. Так, в 1786 р. до бібліотеки перейшли рукописи знесеного Київ-Межигірського мон.; дальше передано сюди рукописи чигиринського єпископа Іринія Фальковського († 1823) в числі 82

¹⁾ Рукописи Почаївської Лаври, що входять у склад бібліотеки Церк.-арх. музею, описані в 1881 р. д. В. Березіним і в огляді д. Петрова не війшли. Число рукописів Почаївської лаври взяли ми з опису д. Березіна.

²⁾ Треба зазначити, що ся таблиця не дає докладного образу розкладу рукописів по місцевим бібліотекам, бо зібрані в ній цифри належать до різних років в протягу значного відступу часу. Особливо треба поправити цифру рукописів, що зберігають ся в Церк. арх. музею, бо той збір доповнюєть ся що року новими набутками. Рукописи, що приходили до музею по виході Опису д. Петрова (се-б то від цвітіння 1877 р.), описували ся свого часу в річних „Извѣстіях“ й „Отчетах“ Церковно-археологическаго Общества при Киевской Дух. Академіи“.

номерів; в 1838 р. бібліотека збогатила ся рукописами митроп. Євгена Болховітінова, переданими сюди, відповідно до завіщання їх збирача, в числі 346 номерів. Від 1838 р. до пізнішого часу набутки були незначні; всього прибуло за той час до 66 чисел. Під теперішню хвилю є в Києво-Софійській бібліотеці всього до 734 рукописів, писаних головню славяно-руською й латинською мовою. Найстарша з рукописів не сягає далше як к. XV, або поч. XVI ст.; найбільше рукописів належить до часу від к. XIV до поч. XIX ст.

Між софійськими рукописами є не мало документів, що належать до історії Північних країв, одначе головна вага колекції містить ся в рукописах, що відносять ся до місцевої історії. Приступаючи до огляду змісту книжки д. Петрова, ми маємо на воці тільки ті останні документи.

Опис софійських рукописів розпадаєть ся на 16 розділів ріжного змісту.

В I розділі, присвяченім бібліографії, зібрано значне число каталогів, що становлять цінний матеріал для історії бібліотек Софійської катедри, духовної академії, Києво-печерської лаври, Михайлівського мон., духовного семінара, харківської колегії й деяких приватних бібліотек з к. XVIII — поч. XIX ст. (ч. 6—17)¹⁾.

В II розділі, „Святе письмо“, для нас інтересні: ч. 28 — Євангеліє з 1-ої пол. XVI ст. з дописками, що дотикають історії Києво-Межигірського мон. 1580—1594 рр. ч. 35 — Напрестольне Євангеліє з допискою С. Палія 27 червня 1709р. ч. 43 — Апокаліпсіє в українськім перекладі, ркп. XIX ст.

Розділ III обіймає рукописи, що належать до богослуження й обрядів. З нього зазначимо: ч. 60 — служебник і требник архіерейський 1632 р. із підписом Петра Могили, ч. 65 — архіерейський чиновник, написаний за приказом еп. Діонісія Балабана в 1650 р. ч. 127 — Четверта мудрость мусика, ркп. з 2-ої пол. XVII ст. з такою заміткою: *В мѣлѣй Рѣссѣн сѣ в'чинисѣ на посрамленіє вѣдущныхъ всланій оргѣнскихъ римскихъ. ѿми же мнѣсѣ хвалу приносѣти Бг҃у во храмѣ Гд҃ни.*

В IV розділі, присвяченім творам отців і старинних учителів церкви, найінтересніші: Ч. 132 — збірник, що містить в собі бесіди й жите Макарія Єгипетського й ин. статі, зладжений по благословенню Лазаря Барановича послушником Новго-

¹⁾ Числа зазначені всюди з опису д. Петрова.

род-Сіверського Спаського мон. в 1672 р., ч. 134 — збірник, що містить в собі: 1) жите й бесіди Макарія Єгипетського, перекладені на „чисту славено-російську мову“ еп. Іринеем Фальковським в 1817 р. з виленського видання 1627 р., 2) старинний синодик Київ-Михайлівського мон., ч. 138 — писання Єфрема Сіріна, перекладені на славянську мову по благословенню Лазаря Барановича. Ч. 147 — Слова Івана Ліствичника й інших отців на поучення інокам з допискою печерського архімандрита Йоасафа Кроковського. Ч. 154 — Пандекти Антіоха з 2-ої пол. XVII ст. з доданням на кінці скарги до гетьмана бувшого ігумена Ніжинського мон. Йосифа на бувшого ніжинського полковника Журахівського й ин., що очернили його перед київським митрополитом. Ч. 156 — Виклад віри й Діалектика Івана Дамаскина, з оповіданням Андрія Курбського про Дамаскина, ркп. з к. XVI — поч. XVII ст. з написом Петра Могили. Ч. 167 — Збірник слів св. отців з 1-ої четв. XVII ст., що належав до Межигірського мон. Ч. 168 — Торжественник з к. XVI—XVII ст., що належав до мон. Крупецького Батуринського. Ч. 169 — збірник з 1-ої четв. XVII ст., що містить в собі пояснення Апокаліпсиса Андрія Кесарійського й ин. статі, з яких зазначимо: Катехізіс 1600, виданий С. Іолубевим в IV т. Чт. Общ. Нестора лѣтоп.; мови школярів на Різдво й Великдень в 1618 р. по руськи й по польськи, видані К. Харламповичом в брошурі „Къ исторіи зап. русс. просвѣщенія“ Вильно, 1897; посланіє Кирила Люкаріса до кн. Богдана Огинського 1620 р.; статю Про правдиву церкву, видану С. Іолубевим в Арх. Ю. З. Россіи; промову з поздоровленням архієпископови на Великдень, виголошену в 1638 р. в Печерськiм монастирі; статю Мелетія Пігаса Діалогъ албо розмова о вѣрѣ, прислану в 1602 р. кн. К. Острожському, видану І. Малишевським в книзі „Алекс. патріархъ Мелетій Пигасъ“, П. К. 1872. стор. 49—83.

Розділ V, присвячений духовним письменникам і проповідникам, містить між ин. оті рукописи: Ч. 170 — деякі твори Теодозія Печерського в копії поч. XIX ст. Ч. 175 — збірник з поч. XIX ст., що між ин. містить в собі Білоцерківську Розмову Йоаннікія Галатовського. Ч. 180 — збірник, уложений в 1670 р. решитилівським (Полт. губ.) священником Симеоном Могилою п. в.: *Наѣка хрїстїян'скаѧ зъ Ёїїѧ въкорот'цѣ з'ложѧнаѧ, въ кождѧю недѧлю й празникї Господскїѧ й Богоматерныѧ; на свѣсь цѣлѧй рокѣ. вѧр'зо прѧстоѧ мѧвоѧ й діалѣктѧмъ.*

много слѡвъ мѡжетъ в' совѣ зам'кнѣти . . . И же те^ж на спѡціа^х: Глѡвѣ: и нѣкоторы^х зачѡлѣ не положѣлосѡ: И тѡ мѡло цѡдъ по-трѣбно: Понева^ж жѡднои герезѣи и нѡмѣ^жшѡи тѣгѣ не мѡешѣ: И нѣ ѡвторѡвъ ч^жжѣхъ не вкѣдѡно ѡ вытѡлѡмѡченію: И ѡвше^ж и^х, ѡко не потрѣбны^х вѡснѡтѡрцѡвъ ѡ^жлѡчѡно и ѡмѣ^жно: Бѡ кгда^ж зѣ жѡдныи геретѣкѡми, рѣко да^{ст} бѡгѣ вѣдѣ^ж сварѣтѣсѡ: Чѡгѡ и не прѡгне^ж: Але прѡгне^ж и хѡ вѡ ѡсѣрѡно прѡси^ж; ѡ сѡѣдинѣніе кѣры хѣвы: и вѣчнѡю жѣзнь полѡчѣтѣ, со всѣми стѣymi ѡгодѣв^ж-шѣии господѣвѣк: Амѣн.

Здравѣствѡ в' гѡдѣ чѣтѣл'никѡ мѣлѣи: и мѡѣго ѡкажѣнства вѣ дѣлѣк сѣ^ж трѡдѣ^жшагѡсѡ: вѣ мѡтва^ж свѡи^х хѡ рѡдѣи прѡшѣ не препѡмѣнѡ: Пѡче всѣ^ж недѡстѡнѣ^ж рѡкѣ хѣвѣ: Іерей, Семѣѡнѣ Тѣмофѣевѣ^ж рѣкою грѣшнѡю.

Хоч по заголовку збірник рішетилівського священика можна зачислити до учительних Євангелій, то в самій річї, крім поучень на неділі й свята, є в ньому статї иньшого змісту, пр. жите й „приповѣсти“ Івана Милостивого, житія Марії Магдаєени, Марії Єгипетської, Симеѡна сотника, Алексїя чоло-віка божого, Евстафія Плакиди, Йоасафа Царевича й иньших (деякі зі житий взяті зі Żywoty Świętych Скарґи), чуда прѣсв. Богородиці над недужими й мерцями, духовне лїкарство на помѣшанне думѡк й ин. Збірник писаний читкою й гарною скорописю XVII ст.; тїльки в поученнях, що мѣстять в собі пояснення євангельського читання, подаваний на початку євангельський текст писаний звичайно півуставѡм. Два євангельські тексти з того рукопису: притча про блудного сина й притча про багатого й Лазаря, видані П. Житецьким в статї „О переводѡх євангелїа на малѡруссїй языкѣ“ в „Изн. втор. отд. Ак. Наукѣ“, т. X (1906), кн. 4, ст. 54—57.

З иньших рукописів V-го розділу зазначимо: ч. 182 — збірник з половини XVIII ст., що мѣстить в собі Катехізіс Сим. Полоцького й Келейну літопись Дм. Ростовського. Ч. 183—184 — Поучення Дм. Ростовського. Ч. 185 — збірник 2-ї пол. XVIII ст., де мїж иньшими маємо єпїнікіѡн про полтавську побїду Теофана Прокоповича, прощальні вірші Степана Яворського до своїх книг, деякі слова Дм. Ростовського. Ч. 186 — збірник віршів Дм. Ростовського, Варлаама Ясинського, Степана Яворського, Величковського, Максимовича й ин., листи Лазаря Барановича й ин. Деякі статї з того збірника видав В. Петерц в рецензії на книжку д. Петрова („Университетскїя Из-

вѣстія“, 1905. IV, стор. 31—34)¹⁾. Ч. 190 — Слово Георгія Кониського в день уродин Катерини II, 1767 р. Ч. 192 — збірник з к. XVIII ст. із трактатом студента Г. С. Сковороди: *Silenus Acibiadis* сирѣчь Ікона Алкивіадская 1776 р. Ч. 195 — збірник з виписками з творів Теофана Прокоповича й трагедо-комедією Георгія Кониського „О воскресеніи мертвых“. Ч. 196—215 — збірники бесід Іриней Фальковського, виголошених в різних місцях: в Києво-Михайлівськiм мон., в Смоленську, Ярославлю й ин., від 1785 до 1822 р. ч. 217 — збірник промов, бесід, віршів, листів, написаних в 1794—1806 рр. учителем київської академії Микитою Соколовським. ч. 218 — збірник з 1-ої четвер. XIX ст., що містить в собі історичну розвідку про догматичне богословє учителя київської Академії Сидьвестра Суходольського; лист Вольтера до учителів церкви й богословів з відповідю на нього Георгія Кониського; слово на новий 1813 р., виголошене в Києво-Печ. Лаврі з нагоди подій 1812 р.; слово Степ. Семяновського над домовиною протоєрея Івана Леванди 1814 р.; ода на приїзд до Києва царя Александра I, зложена в київській академії.

В VI розділі, — церковні й цивільні закони й законодавство, зазначимо: ч. 221 — Кормча з серед. XVI ст. з дописками на краях з 1-ої пол. XVII ст., зверненими против католицтва й против браків тодішнього українського суспільного життя ч. 235 — збірник, що містить в собі між ин. бесіди протоєрея Івана Леванди до митрополита Гаврила Банулеско-Бодони 1801 й 1802 рр. Ч. 240 — Литовський статут в руськiм перекладі з к. XVIII ст. Ч. 245 — збірник, що містить між ин. статі Степана Яворського: завіщання 1721 р., відповідь Сорбонській колегії 1718 р., лист до Петра Великого 1722 р.

В VII розділі містять ся рукописи по загальній свѣтській й церковній історії. Між ними найінтересніші: ч. 250—252 Келейна літопись Дм. Ростовського в копіях XVIII ст. Ч. 260 — хронологічні таблиці з виказом сонішних і місячних кругів від 5500 до 7245 р., рукопис з к. XVII ст. Від 1588 р. йде коротка літопись України, писана Йосифом Кроковським й доведена до 1712 р. вкл. Ч. 261 — хронологічний твір з виказом деяких подій української історії до 1696 р. вкл., рукопис к. XVII ст. Ч. 262 — такий самий твір з літописю української історії, що кінчить ся 1712 р. Ч. 264 —

¹⁾ Взагалі, згадана рецензія багата вїмками з Софійських рукописів.

Лунник, 1735 р., що являєть ся відновленням лунника, зладженого „чѣстнымъ старушкою“ ієромонахомъ Євдокіємъ“ в Київ.-Печ. мон. в 1662 р. й переписаного там в 1677 р. Ч. 273 — Прольот від вересня до лютого, писаний в с. Сербях (Подільськ. і.) при к. XVI ст. Ч. 275 — поучення, вибрані з друкованого Прольота в Миргородськім полку 1736 р. Ч. 276 — Короткий церковний Прольот, зібраний еп. Іринеем Фальковським. Ч. 277 — Мартиролог за січень-март, уложений тим самим автором. Ч. 278 — Жития й подвиги святих від марта до серпня, рукопис з 2-ої пол. XVII ст., написаний українською мовою. Більша частина житий перекладена з *Żywoty Świętych* Скарги. Ч. 279 — такий самий рукопис житий і подвигів святих. У доповненні до опису д. Петрова замітимо, що в обох рукописах текст житий — однаковий, одначе в другім пропущено багато з додаткових оповідань, які подані в першім. Щоб показати, о скільки наші жития залежні від Скарги, наводимо початок жития Алексія чол. бож. паралельно з польським текстом:

Żywoty świętych. W Poznaniu 1702, T. II. Str. 998.

Рукопис 278 к. 33—33 відв.

Бѣ^а в римѣ мѣ^а побожны^а имене^а евфиміанъ сенаторъ велики^а, котори^а мѣ^алъ три тисачи, сѣ^атъ поясы золотые и едѣ^абные шаты носачи^а, дѣ^атѣ^а жѣ^аны^а не мѣ^акъ маючи жонѣ непло^аднѣю, а бѣ^а чѣ^авѣкъ велими добри^а. три столы зажды в домѣ своѣ^а готовалѣ, которіе вдовами, сиротами, перѣхожими, сѣ^абогими и хорими всажѣ^а. Я са^а ажъ в дѣ^авѣ^ато^а годинѣ^а з мни^ахами подоро^ажными вѣ^адѣ^авала^а. Я коли сѣ^а дѣ^а трафи^а нѣ^а та^а много сѣ^абоги^а мѣ^акти не могѣ^атъ, и мѣ^ашѣ^а милосѣ^ардия показѣ^а, пла^аши на тѣ^алѣ^а свою: перѣ^а гдѣ^амъ бѣ^агомъ мови^а. негодѣ^амъ ѣ^асми ходи^атъ по зѣ^амли гдѣ^а бѣ^ага моего...

Był w Rzymie mąż pobożny imieniem Euphemianus, senator wielki, który miał trzy tysięcy sług, pasy złote y iedwabne szaty noszących. Dzieci żadnych nie miał, mając żonę nieplodną, a był człowiek dobry. trzy stoły zawždy w domu swym [gotował]¹⁾ ktore wdowami, sierotami, pielgrzymami, y vbogiemі, i chorymi osadzał. a sam aż o dziewiątey godzinie z mnichami podrożnemi obiadował. A gdy się dzień trafił iż tak wiele vbogich mieć nie mógł, y mniej miłosierdzia pokazał: padszy na twarz swoją przed Panem Bogiem mōwił: nie godzienem chodzić po ziemi P. Boga mego...

¹⁾ Того слова в тексті правдоподібно з причини недогляду склада не ма. Ми вставили його з контексту.

Ч. 280 — Життя святих від вересня до лютого, рукопис із к. XVII ст.; більша частина житий перекладена зі Скарія.

В VIII розділі зібрані рукописи, до української світської історії. Між ними зазначимо: Ч. 309 — збірник з 1-ої пол. XVIII ст., що містить між ин. Густинську літопись 1670 р. Ч. 310 — Хроніка Теодосія Сафоновича 1672 р. в рукопису 1-ої четвер. XIX ст. зі замітками про її жерела м. Євгенія. Ч. 311 — збірник, писаний в 1732—33 р., що містить копії Сінопсиса Інокентія Гізеля 1680 р. й Апокрізіса 1597 р. Ч. 312 — Описаніє краткое о Малой Россіи, доведене до 1734 р., рукопис з 2-ої пол. XVIII ст. Ч. 313 — той самий твір в копії XIX ст. Ч. 314 — Історія російського народу, уложена на підставі руських і польських істориків в 1764 р. на благословенне митр. Арсена Могилянського. Ч. 315 — Історія російського або славенського народу, переписана в Києво-Печерській лаврі 1778 р. Ч. 341 — збірник з початку XIX ст., що містить між ин. статі Теофана Прокоповича: повість про вступлення на престол Анни Іванівни, трактат про „Камень вѣры“, реєстр російських царів і лист Степана Яворського против богословських думок Теофана Прокоповича 1719 р.

В IX розділі, посвяченім церковній історії, зазначимо: ч. 367 — власноручні записки Петра Могили, видані С. Голубевим в „Архивѣ Ю. З. Россіи“, ч. I, т. VII. Ч. 375 — синодик Межигірського монастиря, зачатий в 1625 р. й доведений до к. XVII ст.; на початку синодика уміщена стаття про відновлення Межигірського мон. в 1599—1612 рр. Із вписаних до синодика родів зазначимо роди: Петра Могили, патріярха Йоакима Савелова, Памви Беринди, гетьманів і полковників запорожських й ин. Ч. 380 — каталог російських архієреїв з додатком при кінці відповідей Теофана Прокоповича й Степана Яворського Сорбонні. Ч. 381 — збірник з к. XVIII ст., що містить між ин. літопись константинопольських і російських царів і патріярхів по 1696 р., зі заміткою м. Євгенія про приналежність літописи до Дм. Ростовського. Ч. 382 — збірник з к. XVIII або поч. XIX ст., що містить: звістки про монастирі трьох українських губерній; реєстр царських грамот, що зберігають ся в Києво-Печ. лаврі; реєстри ректорів і префектів київської академії, зроблені в 1805 р.;

коротку звістку про харківську колегію; реєстр наставників і ректорів Братського мон. до 1773 р. і т. и. Ч. 396 — автобіографічні звістки про жите Іриней Фальковського за 1784—86 рр. Ч. 397 — коротка біографія Іриней Фальковського († 1823) з реєстром рукописів, що зісталися по ній, зроблена з поручення митр. Євгенія. Ч. 399 — Біографія Євгенія Болховітінова з 1834 і 1835 рр. Ч. 409 — опис катедральної сьвято-софійської ризниці, зладжений в 1740—48 рр. Ч. 410 — те саме з 1750 р. Ч. 411 — короткий опис мастків Київ-Михайлівського мон., зладжений в 1701 і 1736 рр. Ч. 412 — книга приходів і розходів Межигірського мон. за 1752—1754 рр. Ч. 414 — інструкція друкарні Київ-Печер. лаври від митрополита Євгена.

В X розділі — історично-юридичні акти й документи, найінтереснійші отсі: ч. 429 — збірник з 2-ої пол. XVIII ст., що містить в собі копії з московських актів, які дотикають України. Тут знаходимо: відписи й листи київського воєводи П. В. Шереметєва, листи Дорошенка, митр. Йосифа Тукальського, чолобитні запорожських козаків, документи в справі участи еп. Методія Филімоновича в зрадї Бруховецького, посланія московського патріярха Йоасафа на Україну, лист Лазаря Барановича до патріярха Йоасафа й ин. По думці д. Петрова ті відписи були зроблені з поручення Григорія Полетики, що займав ся збираннем матеріалів для історії України. Ч. 430 — акти до українських справ, скопійовані в Москві в архіві колегії заграничних справ для м. Євгенія. Тут зібрано багато інтересних документів до історії України з 2-ої пол. XVII й 1-ої пол. XVIII ст. Ч. 434 — збірка указів й ин., між ними копії 20 листів Петра I до Степана Яворського 1703—1720 рр. Ч. 435 — копія кореспонденції чернігівських архієпископів з ріжними особами з 1720—1740 рр. разом з деякими листами Теофана Прокоповича й Степана Яворського. Ч. 436 — записна книга листів, що виходили від новгородського еп. Теофана Прокоповича до ріжних осіб в 1728—1729 рр. Ч. 438 — збірка грамот й указів від 1685 до 1764 р., прийшла від митр. Євгенія; тут подибуємо грамоти, дані київській академії; універсали й листи гетьмана Мазепи; укази синода, вислані на Україну (між иньшим — указ київському митрополитови Рафаїлови Заборовському 1744 р. про те, щоби на Україні не відділяти церковного вінчання від т. зв. „веселья“); декілька петицій, висланих з України на імя Єкатерины II і т. д. Ч. 439 —

збірка грамот й указів разом з иньшими статями 1724—1765 рр., прийшла від митр. Євгенія; тут є синодальні укази київським архієпископам Варлаамови Вонатовичови й Рафаїлові Заборовському, митр. Арсенієви Могилянському; два ордери гр. Румянцова малоросійській колегії й ин. Ч. 440 — збірка грамот й указів 1723—1769 рр., що прийшла від м. Євгенія; тут зібрані деякі зі синодальних указів, присланих на Україну, донесення синодови київського митрополита Тимотея Щербацького й ин. Ч. 443 — копія офіційального представлення, висланого в 1768 р. митрополитом Арсенієм Могилянським в комісію уложенія. Ч. 444 — кореспонденція Арсенія Могилянського з 1767—1768 рр.; всього 276 листів. Ч. 445 — акти до історії київської академії XVII—XVIII ст. Ч. 447 — збірка документів до переслідовань унітатами православних. Ч. 448—449 — збірка указів й иньших актів Миколаївського Пустинно Медвидівського мон. з 2-ої пол. XVIII ст. Тут між ин. є документи до скасування Запорозької Січи 1774—75 рр. Ч. 450—452 — збірки грамот й указів від 1686 до 1785 р., зроблені Самійлом Миславським. В них є цілий ряд синодальних указів; декілька рішень малоросійської колегії; представлення українських церков комісії уложенія; декілька царських указів і гетьманських універсалів й ин. Ч. 459 — збірник, що містить між ин. документи до історії київської духовної академії і харківської колегії. Ч. 463 — збірник, уложений м. Євгенієм. Тут м. ин. посланіє Степана Яворського в справі доіматичних похибок Теофана Прокоповича 1718, думка Теофана про шлюбні розводи й ин.

XI розділ обіймає рукописи по полемічному й порівняльному богослов'ю. Тут зазначимо ряд полемічних творів з к. XVI і 1-ої пол. XVII ст. в пізнійших копіях; далі: Ч. 486 — *Przestroga prawowiernym czytającym Apokryphy*, написана в 1678 р. проф. київськ. академії о. Зосимом Сонікевичом; оригінальний брудіон автора. Твір сей, по словам д. Петрова, незвісний і невиданий. Ч. 487 — те саме переписане на чисто. Ч. 488 — збірник з 2-ої пол. XVII ст., що містить документи до історії унії. Ч. 489 — *Tractatus de processione Spiritus Sancti a solo Patre, autore Adamo Zernikaw, Baturini a. 1682*, рукопис з пол. XVIII ст. Ч. 490 — *Vita Zernikawii per ipsum conscripta*, рукопис з 2-ої пол. XVIII ст. Ч. 493 — „Истинная вѣра“, полемічний твір Товії Петрашки Гуторовича, руко-

пис з поч. XVIII ст., бруліон автора; на незаписаній стороні рукопису уміщена копія епітафії Паїсія Лігаріда, передрукована д. Петровим вповні. Ч. 494 — збірник церковно-історичних і політичних статей до місцевої історії з 2-ої пол. XVII та 1-ої пол. XVIII ст. Ч. 499 — збірник з 2-ої пол. XVIII ст., що містить статі Дм. Ростовського, статі про латинські єреси, виписки з Треноса, Літоса, Ключа Разум'їня, стихиру Георгія Кониського, поучительне слово І. Леванди 1705 р. й ин. Ч. 510 — Розвідка про бриньску віру й ин. статі Дм. Ростовського; рукопис з поч. XVIII ст. Ч. 512 — твір Теофана Прокоповича про антихриста.

В XII розділі зібрані рукописи до основного, догматичного, пастирського, морального богослов'я й до аскетичного. З рукописів того розділу зазначимо оті: ч. 531 — Катехізіс Лаврентія Зизанія з передним словом про диспуту автора з московськими справщиками, півуставний рукопис XVIII ст. Той самий Катехізіс містить ся в збірнику ч. 532. Чч. 534—542 — цілий ряд богословських трактатів латинською мовою викладаних в якихось католицьких колежіях. Чч. 543—570 — богословські трактати латинською мовою, в дусі православної церкви, які вийшли переважно з київської академії. Чч. 573—575 — Записки Іриней Фальковського, що тикають ся викладання богослов'я в київській академії в 1795—1803 рр. й приватного житя автора. Ч. 577 — „Наука краткихъ вопро-совъ и отвѣтовъ катехизическихъ“ Симеона Полоцького, рукопис з к. XVII — поч. XVIII ст. Ч. 578 — збірник 1640-х рр., що містить між ин.: статю „Вказъ“ 1597 р., яку д. Петров уважає можливим приймати за школярську пробу Конашевича-Сагайдачного; слово в неділю перед Різдом Леонтія Карповича; декілька поучень, писаних українською мовою. На жаль, сей інтересний рукопис пропав зі Софійської бібліотеки; принай-менше В. Перетц у згаданій висше праці говорить, що в осени 1901 р., тільки три місяці після того, як д. Петров покінчив свої роботи коло опису Софійської бібліотеки, не вважаючи на енергічні пошукування, рукопису ч. 578 не вдало ся найти (ор. сіт. ст. 37). Ч. 579 — збірник, що містить між ин. посланіє філадельфійського митроп. до Гавриїла про сім церковних тайн, перекладене в 1603 р. в Дерманськім мон. Ч. 583 — латино-уніятський збірник з 2-ої пол. XVIII ст. з життями вибраних сьвятих, українською літературною мовою. Ч. 595 — збірник з 2-ої пол. XVII ст., що містить „Алфавитъ Духовный“ Ісаїї

Копинського, послання александрійського патріарха Кирила Люкаріса на Україну й ин. Ч. 597 (так само 598) — „Путь спасенный“ еромонаха батуринського монастиря Макарія Осницького, дарований Мазепі в 1687 р. Ч. 599 — „Царскій путь Креста Господня“ Івана Максимовича 1709 р. в копії поч. XIX ст. Ч. 604 — „Еженедѣльные размышленія“ Іриней Фальковського від 1-го липня до 31 грудня 1786 р. Ч. 605 — збірник, що містить „размышленія ежедневныя“ Іриней Фальковського, писані в 1787 р., і молитви віршами.

В XIII розділі — філософія, поданий цілий ряд філософічних курсів, писаних по латині й викладаних головню в київській академії XVII—XIX ст.

В XIV розділі зібрані рукописи до словесности. Тут числені різні піїтичні й реторичні збірники, писані переважно латинською мовою, що були в уживанню в місцевих єзуїтських і православних школах в XVII—XVIII ст. Зі загальної маси тих збірників зазначимо: ч. 653 — з прикладними мовами в честь Петра Могили, Сильвестра Коссова, Інокента Ізеля, гетьмана Самійловича й ин. Ч. 666 — з панегіриками Варлаамови Ясинському й Лазарю Барановичу. Ч. 667 — з панегіриками Іванови Мазепі, Варлаамови Ясинському й ин. Ч. 693 — піїтичний збірник, що містить в собі Praecepta de arte poetica, викладані Ієоргієм Кониським в 1746—47 р.; його трагедо-комедію про воскресення мертвих; різні піїтичні й риторичні твори Іриней Фальковського й його учеників. Ч. 698 — De arte poetica Теофана Прокоповича, копія руки Іриней Фальковського. З останніх рукописів того розділу зазначимо ще ч. 707 — збірник, що належав до митр. Євгенія. В ній подибуємо копію Енеїди Котляревського з таким заголовком: „Перецыганенная Енеида съ русскаго яз. на малоросійскій 1794 г. октября 11“. Ця копія публікована в Чт. Общ. Нестора лѣтоп. кн. XV.

В розділах XV і XVI, присвячених лінгвістиці й фізико-математичним наукам, знаходимо мало інтересних рукописів. Крім праць Іриней Фальковського, зазначимо ч. 722 — Arithmetica et Mathematica, викладані у Львові в 1630-их рр.

При кінці опису поданий азбучний показчик.

Такий зміст книжки. Що тикаєть ся старанности праці д. Петрова, треба зазначити, що його опис непропорціональний і взагалі робить вражінне побіжного огляду. Деякі рукописи описані дуже старанно з докладним виказом статей пр. чч.

429, 430, 438, 450, 452. Інші знов описані занадто коротко. Нпр. на підставі опису збірників чч. 180, 278, 279, 280 трудно виробити собі поняття про їх склад і мову. Поспіх роботи д. Петрова видний і в доданих до опису бібліографічних вказівках, яких число можна було би значно побільшити. Одначе, не зважаючи на ті хиби, книжка д. Петрова, як ключ до рукописного відділу Софійської бібліотеки, є дуже корисним набутком в науковій літературі; д. Петрову не раз щиро подякують ті, кому приходить ся працювати в обсягу питань місцевої історії й письменства.

На закінчення скажемо декілька слів про поміщення Київо-Софійської бібліотеки і про обставини, в яких приходить ся в ній працювати. Бібліотека уміщена в самій катедрі в двох кімнатах на хорах з правої сторони. Крім книжок і рукописів містить ся в бібліотеці декілька старих портретів, між ними портрет м. Євгенія, а також його стіл і крісло, передані сюди по його смерті. Для книжкового відділу бібліотеки є систематичний рукописний катальог, зладжений в половині минулого столітя. Для роботи в бібліотеці нема осібного поміщення; працювати приходить ся в однім із церковних добудовань, де в зимі й на початку весни температура повітря багато низша від нормальної, що сильно утруднює роботу, а для декого робить її просто неможливою. Не можна подумати, щоб, володіючи величезними багатствами, Київо-Софійська катедра не була в стані зладити відповідне поміщення для бібліотеки, як то зробив недавно Михайлівський мон. В такім самім стані пробуває також бібліотека в Лаврі. Книжки й рукописи зберігають ся там в будинку дзвіниці, що вправді досить забезпечена від огню й інших небезпек, одначе зовсім не відповідна для роботи. Хто хоче працювати там, той мусить користувати ся приватною кімнатою бібліотекаря, що, розумієть ся, прикро для одного й другого.

ДОДАТКИ.

а) Ркп. Кѣво-Соф. № 129, 2/2 XVII в. (Петровъ № 278).

к. 55. в тоѣ же дѣнь [марта 24-го] в неѣкѣстѣ, котораѣ двое дѣтѣ^ѣ сконхъ порѣзала, акы замужѣ^ѣ была.

Поведаѣтъ стѣ^ѣ поладнѣ, мовѣчи: слыша^ѣ есми то ѿ карабле-ника або ѿ перевозника ѿднаго. ѿнаго (мовнѣ^ѣ) часу плыну^ѣчи на^ѣ на морн з людо^ѣ не малы^ѣ, котораго есми мѣ^ѣ в караблн мое^ѣ, иншиѣ тѣды товариши мои выплыну^ѣли море^ѣ добре: ѿдны до костѣ^ѣтина пола, дрѣгнѣ до алѣ^ѣа^ѣдрѣки, а иншы нѣ^ѣдѣ: вси^ѣ тѣды бы^ѣ вѣ^ѣтрѣ погодны^ѣ, ѿдно на^ѣ караблѣ зоста^ѣ на ѿдно^ѣ мѣ^ѣстцѣ, которн^ѣ прѣ^ѣ цалу^ѣю днѣ^ѣ еѣ. не поступаючи ни мало. которому вѣ^ѣтрѣ и парѣсы не помогали ничо^ѣго. И были е^ѣмо в^ѣ велико^ѣ фрасу^ѣкѣ и тривозѣ, в чо^ѣ почали е^ѣмо ѿ гѣ^ѣда вѣ^ѣа потре-бокати помочи, а вси сполечно стали е^ѣмо на мѣ^ѣтвѣ^ѣ до вседѣ^ѣ-житѣла, рѣки и ѿчи по^ѣносачи в не^ѣко, ѿ милосѣ^ѣрднѣ просили. в то^ѣ тѣды при^ѣдѣ ѿгромны^ѣ голо^ѣ, мовѣчи: выки^ѣ во^ѣ марію, а караблѣ [к. 55 об.] добре по^ѣдѣ. Не разѣ^ѣмѣ^ѣ есми того, што то е^ѣтъ марна, нѣ^ѣжѣ есми не вѣ^ѣда^ѣ того, што ѿна была в ко-раблн мое^ѣ. и коли^ѣмосѣ зновѣ молила, зновѣ ста^ѣсѣа голо^ѣ ѿны^ѣ: мовило^ѣ то^ѣкѣ выки^ѣ марію, не^ѣха^ѣ згине^ѣ. Я ѿ, зрозѣ^ѣмѣ^ѣвши, почал^ѣ е^ѣсми знала взывати, мовѣчи: маріѣ! а ѿна сѣ зарѣ^ѣ на голо^ѣ мо^ѣ ѿтозвала, в^ѣ ѿдно^ѣ кѣ^ѣтѣ^ѣ лежащи: што ка^ѣжѣ^ѣ, пане? и при^ѣвѣавши еѣ а на сторону ѿвѣ^ѣвши, рекѣ^ѣ есми е^ѣ: марнѣ, сѣ^ѣтро на^ѣми^ѣшала, потреба сѣ тѣ^ѣт^ѣ ка^ѣждому сповѣ^ѣдати грѣ^ѣхо^ѣ скон^ѣ, акы при не^ѣ не-ви^ѣныѣ не гину^ѣли. И прето ѿ ѿзна^ѣмѣ^ѣю то^ѣкѣ, и^ѣжѣ для грѣ^ѣхо^ѣ мон^ѣ велики^ѣ лѣ^ѣбѣсѣ вси не гину^ѣли вы. Я ѿна, взѣ^ѣхну^ѣвши велми тѣ^ѣжко, рече: ѿ за^ѣпра^ѣды, пане мо^ѣ на^ѣвклире (та^ѣкѣ во вѣ^ѣмѣ^ѣ пере-возника зѣ^ѣвано), ѿ^ѣ е^ѣтъ грѣ^ѣшница на^ѣ вси^ѣ ѿ^ѣка^ѣп^ѣн^ѣкша, вѣ^ѣда мнѣ^ѣ мизѣ^ѣрно^ѣ, не ма^ѣш во вѣ^ѣмѣ^ѣ того грѣ^ѣха, котораго бы^ѣ не счи-нила. и та^ѣкѣ для мон^ѣ грѣ^ѣхо^ѣ велики^ѣ вы мѣ^ѣсите гину^ѣтъ. Я по плачу велико^ѣ на пыта^ѣѣ^ѣ мое зновѣ рече: ѿ^ѣ шка^ѣп^ѣнаѣ^ѣ мѣ^ѣжа мѣ^ѣла и двое дѣ^ѣтѣ^ѣ з ннѣ, ѿ^ѣдному сѣ^ѣнѣ^ѣ уже дѣ^ѣвѣ^ѣ лѣ^ѣтъ, а дрѣ-гому пѣ^ѣтъ лѣ^ѣтъ. Пото^ѣ с^ѣмерѣ^ѣ мѣ^ѣжѣ мо^ѣ, зоставивши мене в^ѣдо-вою. И не подалекѣ тѣды мене мѣ^ѣшкалѣ нѣ^ѣкѣ^ѣнѣ^ѣ шлѣ^ѣхти^ѣ, котро^ѣ есми милѣ^ѣючи, хотѣ^ѣла за него по^ѣти в ста^ѣ малѣ^ѣжѣ^ѣски^ѣ. але ѿ^ѣ вска^ѣза^ѣ мнѣ^ѣ, мовѣчи: не возмѣ^ѣ тебе з дѣ^ѣтми, которн^ѣ хо-вати не вѣ^ѣдѣ. Я ѿ, то слышавши, и^ѣжѣ мене для дѣ^ѣтѣ^ѣ взѣ^ѣти не хо^ѣчѣ^ѣ, а ѿ е^ѣтъ любѣ^ѣчи велми (горе мнѣ^ѣ шка^ѣп^ѣно^ѣ) позабѣ^ѣвала е^ѣсми

всѣ дѣти свои и зна'мила есми то шному жо'нерови. Але шъ, довѣдавши ся, што есми зчинила, всказа' ми, мовечи: живѣ гдѣ бѣ'тъ неб'ны', не хочѣу еи николи. ꙗ теды збожавши ся, авы мене не карано ѿ зра'ху, [к. 56] зтекла есми и тѣ' до ва' в корабель невѣдоме зѣ'гла. Слышавши ꙗ ѿ шнои невѣсты, не хотѣ'ла есми всяко на море, еи кыкну'т. ꙗ змысливши то, каза' есми со'дали'х спѣсти' на море мовечи е': Зна'же ш то'х, невѣсто, што ꙗ не'вѣ' вступлю з корабля в то' со'дале'ц, и ели бы мои грѣх'и де'ржали корабель велики', то ꙗ се зостанѣ, а корабель з вами по'де'т; а ели ся те'ж на мѣ'стѣ то'х стои'тъ бѣде'т, ты те'ж также зчиниш'. ꙗ коли выстѣпи'лъ з корабля, котори' а ни ся порѣши' з мѣ'стца. Але коли шна к са'дале'ц вступила, зара' шъ сандале'ц ꙗко шлого потону'тъ з нею. И на ты'х корабель велики' покѣжа' ꙗко напѣже', и што мѣ'ли есмо еї. дне' плыти, перешлисмо то за три дни. Бѣу' нашemu слава нѣ'к и завжды¹⁾.

в) Ркп. Київ-Соф. № 130, 2/2 XVII в. (Петровъ № 279).

к. 157. к то' день (9-го мая) чѣдо стѣго никола, котѣрое стало'е в мѣ'сте киев'к на добрикѣ.

Б мѣ'сте преславно' Киевѣ, в зе'ли роси'ско', бы' члѣвк' нѣ'ки', прозываемы' добрикѣ, му'жъ ве'ликии значны' и хр'стиани' бл҃гочестивы'. то' теды мѣ'ла великую вѣ'рѣ и любе' кѣ стѣму и великому чѣдотвор'цѣ хр'товому никола. Млючи в себе шдного полѣкса в неволи пре' много лѣтѣ и шдного часу до шного не-ко'тника ское'го прише'ши. рече ему': поки маешѣ в вѣ'зѣню томѣ седѣ'ти? а чѣму мнѣ не даси за себе ѿкуп'у? на што полѣве': ели мене, мови'т, до зе'ли мое' ѿпустишѣ, принесѣ тоѣ ѿкуп'ѣ; а ели де'ржат мене в себе бѣде'ш, ѿкуп'у мѣ'т за мене не бѣде'ш, бо ни ма'ш, хто бы ся вложити и рѣчити тѣ'т за мене мѣ'ла в земли кашѣ. рѣка' до него па' е'го: дамѣ тебе на порѣку, ели жедаешѣ, стѣму никола. ꙗ полѣве': ꙗ, мови'т, не знаю члѣва того. теды добрикѣ, приве'ши е'го до цѣ'ркви, котора и до сего часу стои'т на' потоко'х по' горою к киевѣ, [к. 157 об.] зказа' ему' шбра' стѣго никола, мовечи: ели мене проси'ш ш то правдивѣ, же бы' тебе тому да' на порѣку, зчиню то. а кѣзе' з радо'стю мо-ки'т: все, што хочешѣ, зчиню. и шѣ'цалѣ ему' стадо ковы' при-

¹⁾ Див. се оповідане в Пролозі під 19 марта. Із Пролога воно передруковане М. Халанским у його праці: „Великорусскія былины киевскаго цикла“, Варшава 1885, стор. 71—74.

гнати, велики веселы^х будычи и^{же} его въразѣ шному да^{хъ} на порѣку. ѿ велика и горяча вѣро бл҃гочестивого и покаяннаго хр҃стианскаго мужа! ѿ нево^{мѣ}рива надѣя стїте^{скаго} зыщеня! и такъ шны^х му^{же} добротливы^х, зычнннвыи з ни^х скѣточное слово а да^{хъ}ши ему^х коня, зброю и добрую одеждѣ, пусти^{хъ} его до своен земли, напоминаючи его, жебы сѣ в словѣ свое^х зысти^{хъ}: а если, мови^{тъ}, к словѣ свое^х не зыстишъ, вѣда^{хъ} то певне, и^{же} не збѣгнешъ и нигдѣ не збѣде^{хъ} моцнои рѣки порѣчника твоего. на што ш^{хъ} неволникъ шлюкова^{хъ} ему^х шхотне, а въехавши теды смѣлѣ сѣ з пана своего добрика, мовечи: глупы^х а шалены^х рѣсине, и^{же} такъ лѣдачому а малевану дощцѣ вѣришъ, и зже такъ мене шко и шкупу не будѣ^{хъ} видѣлѣ николи. И заехавши до своен земли, повѣда^{хъ} то всему погашству на посмивиско рѣскои вѣри стїи. што слышавши, вси сѣ з того смѣли, шко шалени, не зыючи моцнои рѣки зѣи и тежѣ чѣдотворца хр҃стово^{хъ} [к. 158] николи. такъ превро^тному а гордому шному поганину нардѣаючому сѣ з рѣскои вѣри, зказа^{хъ} сѣ ему^х нешмы^{хъ} а правды^{хъ} помочникъ народѣ хр҃тианскаго, дѣхнере^{хъ} навѣшого пастыра хр҃та бѣа нѣшего (а его порѣчникъ) стѣ^{хъ} Николае пре^{хъ} со^{хъ}ное видѣние и рече ему^х: знаеш ли мене? а полове^{хъ}: не зыаю, мови^{тъ}, хто есте^{хъ}. И стѣ^{хъ}: чому есте^{хъ} шмешка^{хъ} з шкупѣ свои^{хъ}? або не вѣдае^{хъ}, же^{хъ} іа есте^{хъ} тво^{хъ} порѣчникъ? а такъ напоминаю тебе, же бы^{хъ} еха^{хъ} до рѣси а ѿда^{хъ} за себе шкупѣ, а если того не зчнни^{хъ}, не минѣ тебе злое. мовнннши то. зникну^{хъ}. полове^{хъ}, дивѣучисѣ шному видѣнию, не помалу трвожи^{хъ} се, але знову зыбы^{хъ}, бо не дѣа^{хъ} ш то бы на^{хъ}нѣ. потомѣ днѣ шного ведлѣгѣ зычаю своего, вѣдши на коня, еха^{хъ} на поле. зказа^{хъ} се ему^х та^{хъ} знову стѣ^{хъ} николае велики грозно и, скинувши его з коня, страфова^{хъ} и фѣкалѣ его, мовечи: або не мови^{хъ} еси тобѣ, жебы^{хъ} еха^{хъ} до рѣси и ѿда^{хъ} шному хр҃толюбовцу, за себе шкупѣ, а вы^{хъ}де^{хъ} з мое^{хъ} порѣки? бо еше тебе напоминаю абы^{хъ} се са^{хъ} над собою змнлова^{хъ} а ѿда^{хъ} шны^{хъ} шкупѣ: бо згола не ѿжалѣешъ, што се тобѣ стане^{хъ}. ш^{хъ} приеха^{хъ} [к. 158 об.] ши до дому а живѣчи в роскоши теле^{хъ}но, шко погани^{хъ}, зыбы^{хъ} знову, роззмѣючи, же то зже его шминуло и з того ничого зло^{хъ} бы^{хъ} ему^х не мѣло. Потомѣ незадо^{хъ}го в то^{хъ} же земли полове^{хъ}ко^{хъ} зѣхали сѣ вси кнѣзѣ и панове полове^{хъ}кннн для нѣкотори своен головнои потребы, гдѣ те^{хъ} и то^{хъ} полове^{хъ}, котори^{хъ} бы^{хъ} даны^{хъ} на порѣку светому николѣ, з иными приеха^{хъ}. еше на кони стѣдчого порѣи и почне его бы^{хъ} невидоме пере^{хъ} зчнма всего погашства стѣ^{хъ} Никола, мовечи: напомина^{хъ} еси тебе зже по два кро^{хъ}, жебы^{хъ} ѿда^{хъ} за себе шкупѣ, а мене вынн^{хъ} с по-

рѣки, бо шны' рѣси^х всю свою надѣю на мене вложиа^х, а ты, варварине превротны', еще глупы^х его чиниш^ь и смѣеш^ь ся з мо-
еи порѣки, не боачиса суда бжго и караниа. тебѣ дивно было
шнои мѹки всимъ гледиачи, бо то кѹ горѣ ногами держачи нѣ-
пакѣ сила била и мордовала его, то ѿ земли порѣканы' и ѿ зѣлю
биты', то ноги его до головы прихиливши дѣбцами невидомѣ бы^х
сѣчены'. а школо stomachie вси се розно розвѣгли и здалекѹ се
того дивѹ пригледали. и залѣдѣ^х на полы мѣртвы^х зоставле^х,
а не скоро шны' биты', пришедши кѹ собѣ, повѣда^х вси^х, што ся
з ни^х дѣяло. шни то ѿ него зрозѹмѣвши, карали его, мовечи:
глупы' [к. 159] а небалы' члѣче, видѣ^х еси ѡже по два кро^т
завлечение, а небачне постѹпѹеш^ь. мы есмо розѹмѣли, же са^х
ѿдале^х ся комѹ на порѣкѹ, а шно ѿданѣ есте^х рѣскомѹ бжови.
а ш^х рече: не самомѹ бжѹ, але слѹзѣ его. ѿповѣдали емѹ: або не
вѣдаеш^ь, ижѣ великѣ бжѣ хр^отиа^хски' и дивныѣ ѿ не^х повѣ-
даю^т речи, которне не то^хко са^х бжѣ чини^т, але и слѹги его сѣ^хе.
если бовѣмъ звѣ^хтв^хтво на^х рѣю мы шдерж^х, то за грѣхъ
и^х бжѣ на ни^х допѹщае^т, а бж^х допѹщения бжго незвитѣжени
сѹ^т николи; и если такѣ шпорне ты чиниш^ь а шкѹпѹ за себе да^х
не хочеш^ь, е^х ѿ на^х прочѣ, абы^хмо и мы при тобѣ^х невинне не
згинѹли. тогда ш^х, шздоровѣвши по шно' казни, зара^х справивши
нара^х на ки^хка конѣ' и стадо ѿ ста^х кони' свои^х вылѹчивши
и еще на^х шмовѹ шкѹпѣ своего дѣвѣ^х свирѣ^х бѣлы^х а десятого
те^х бѣлого жеребца з ними, шномѹ панови своемѹ добрику и з
челѣ^хю своею пригна^х до киева (бо бы^х велми богаты'). а при-
ѣхавши до киева, не ѣхавши до дворѣ пана своего, гдѣ сѣдѣ^ха^х
в везеню, але перве' до цѣркви сѣго чѹдотворца никола, которо^х
данѣ бы^х на порѹкѹ. скочилиши с конѣа, приде^х пѣшѣ до двере'
цѣрковныхъ з великою скрѣхою, женѹчи перѣ^х собою [к. 159 об.]
стадо кони' а мовечи: г^хди, што ѡже ся тобѣ^х вищаю, а ѿдаю
тобѣ^х шкѣпѣ мо'. ѡже^х болше' не мордѣ^х мене и не гнѣва' ся, же^х
хотѣ^ха^х тобѣ^х солгати. пото^х приѣха^х до добрика, пана своего,
которомѹ все порѣ^хне повѣдиа^х. што ся з ни^х дѣяло. ѿ до-
брикѣ, шное чѹдо слышавши, зара^х з велики^х страхомъ и радостю
до цѣркви сѣго приѣжа^х а, перѣ^х шбразо^х сѣтитѣа хр^отова шпа^хши,
сѣрдечне а шмилно со слезами мови^х: что ти принесѹ или что ти
возда^х (велики' сѣтитѣаю бжн' никлае) за все, што даровалѣ еси
мнѣ недосто^хномѹ з таковы^х безчи^хлены^х даровѣ? але то то^хко
приношѹ тобѣ^х: славаю милосѣрдие твое и добродѣ^хянне чѹде^х
твои^х проповѣдаю. а по мѣтѣ^хк, прише^хши в домѣ сво', созда^х
вси приѣтели свои, рѣдѣ и сѹсѣди, мовечи: веселите ся со мною,

Полученнє Сяна з Дністром в ледовій добі.

Тимчасова звістка.

Подав др. Степан Рудницький.

Досліди в підкарпатській часті сточища Дністра, які я підприняв в 1904, а головнo 1905 р., видали пару важних результатів, які хотів би я зазначити, заки вийде моя розвідка про сю часть сточища Дністра. Власне на просторі між Перемишлем, Добромплем, Самбором і Крукеничами знаходить ся в великих масах дилювіяльна рінь з іляціяльним і карпатським материялом. Близші досліди мої показали, що маємо тут діло не з мореною північного ледівця, а виключно з флювіо-іляціяльними відложеннями. Розміщене сеї ріни разом з иньшими цікавими обставинами сеї околиці доказує, що тутешні гидрографічні відносини були в часі найбільшого обледеніння європейського континенту зовсім відмінні від нинішних. Води Сяна плили від Перемишля на полудневий схід і лучили ся з водами Дністра. Доперва, коли Висла відділилась від великої річної системи північної Німеччини, Сян завернув в її область і дотепер здобуває постійно щораз більші простори нинішнього Дністрового сточища тих околиць.

Miscellanea.

Справа поминання гетьманського імени на „переносі“.

Обсяг влади гетьмана України, так само як і його права і привілеї, ніде ніколи не були правно докладно сформуловані, як се було взагалі з цілим українським внутрішнім устроєм. Безперечно, що про різні того рода питання істнували в українськiм суспільстві менш або більш докладні поняття, вироблені фактичним станом річий та практикою. Цілість же містила ся в формулі „права і вольности“ і під таким титулом увійшла вона в перші писані, так сказати, конституції — договорні статі з московським правительством, котрі опісля улягали різним змінам відповідно до ситуації України. Нема чого й казати, що й такий спеціальний привілей гетьманський як напр. поминання його імени на т. зв. великім вході підчас служби Божої, теж ніде не був зазначений, а тимчасом він істнував.

Коли і як уложив ся той звичай, чи може ще тоді, як Богдан Хмельницький по побіді над Поляками в цілій своїй славі та величі в'їхав до Києва, витаний духовенством, чи може пізнійше, коли коло гетьманів сформував ся двір з певними церемоніями, а дальше — чи стало ся се на чийсь виразний наказ, чи може витворило ся поволі само собою — про те, як кажу, нічого не звісно. Тимчасом такий звичай був і що найдивнійше — удержав ся при звійній московській формалістиці в титулятурі, яка на всякі суверенські привілеї „підданого“ певно дивила ся не дуже то прихильно. Він перетривав й реформи Петра I і лишив ся гетьманови до того часу, коли той вже не мав і тіни влади за собою. Ба, що більше, практика згадувати на „переносі“ гетьмана в 20-х рр. XVIII ст. була уважана за давну і таку ще сильну, що непошановання її грозило певного

рода процесом о „зраду держави“, як про се свідчать подані низше документи. Чого лучше? — проти попа який не згадав гетьманського імени підчас того обходу, виступив зі скаргою коренний Великорос, хоч український полковник, Ілля Пашків, та ще прихилив старшину подати від себе відповідну заяву в тій справі. Безперечно, як можна бачити з тих документів, то полковник зі стародубським намісником Сьмільницьким був не в ладах, отже користав з кожної нагоди, щоби свого противника знищити; та всеж таки він очевидно уважав провину підвладного намісникови попа великим атутотом проти намісника, котрий так покірно виправдував ся перед гетьманом. Бачимо, що попа Филимона переслухувала комісія, але чи Єсимонтовський і Кутневський умисно були вислані для розслідження сеї справи, чи може були в Стародубі задля чого иньшого і тільки так при нагоді зарядили переслухання згаданого попа — невідомо, як рівнож не знати, чи справа скінчила ся зізнанням Филимона. В кождім разі справа, як бачимо, інтерна.

І. Ясневелможний мосцѣ пане Гетмане, мнѣ милостивѣйший пане и великій добродѣю! Получилъ я висоцѣповажній ясновелможности вашей панской универсалъ, по которому велено . . . ¹⁾ Гавріилу черницу, котрій править за намѣстника в протопоіи стародубовской, чтоб онъ (ни подѣ какиѣ?) образомъ до отца Подкгурского протопопа стародубовского, который имѣетъ ехать при велможности вашей в Москву до его императорского величества за войскового капеляна, не интересовалъ ся и нападковъ и озлобленій ему жадныхъ не чинилъ, а если онъ чернецъ Гавріилъ, чили другіе ему, отцу Подкгурскому, мѣли чинити якіе нападки и озлобленія, тобъ ихъ чернцовъ отъ его, отца Подкгурского. . . ²⁾ из конфузѣю. Которій вашей панской велможности унѣверсалъ ісполъня, посилалъ для обявленія оногo помянутому черницу Гавріилу, и оной унѣверсалъ онъ Гавріилъ читалъ. А сего декамврія 31 дня в бытность мою и многихъ полковныхъ и другихъ персонъ на литургіи Божественной в церкви соборной стародубовской, где в церкви былъ и помянутій Гавріило чернецъ, при церемоніи во время перенесенія пренайсвятѣйшихъ Христовыхъ Тайнъ, служацій священникъ імени ясновелможности вашей не вспоминалъ, а вспоминалъ вмѣсто імени вашей вельможности імя его, Гавріила чернца. О чемъ я слышачи зъ полчанами по должности с покорностію моею велможности вашей доношу и притомъ себе особливому рейментарскому велможности вашей полѣцаю респектови ѣ остаю ясче-

¹⁾ і ²⁾ місце перегнине.

велможности вашей миѣ милостивѣйшого папа и великого добродѣя покорѣйшій слуга. Его императорского величества войска запорожского полковникъ Илья Пашковъ. Дѣта: декаврїа 31 д. року 1727.

II. 1727 року декаврїа 31 дня. Мы нижей подписавшіе ся слышали, будучи в соборной церкви Рождества Христова на литургїи, что по обикновенію прежнему христіанскому на переносѣ священникъ просить Бога за императора и за фамилію его императорского величества и за другихъ духовныхъ и за ясневелможного папа гетмана. А вишеписаного числа въ оной церемонїи имя ясневелможного не упоминало ся, а въѣсто того упоминалося имя нѣякъсь (!) Гаврила, намѣсника стародубовского, чернеца. Илья Пашковъ, полковникъ стародубовскій. Оедоръ Данченко, хорунжий полку стародубовскій, полковий комисаръ. Ігнатъ Данченко стародубовского полку полковий комисаръ. Филипъ Данченко. Андрей Рубецъ. Иванъ Данченко. Мойсей Рубецъ. Иванъ Оровдяжка (? і ще один підпис не читкий).

III. Ясневелможный мосцѣ пане гетмане премилостивѣйшій и великий добродѣю. Сего декабря 31 дня 727 року послѣ оконченія лѣтургїи въ соборной Рождества Христова церкви, возвратившися я въ дворець архiereйскій стародубовскій извѣстился отъ певнихъ людей, что полковникъ здешній Илья Пашковъ, не престаючи злоукоренившася въ немъ недоброхотства ко миѣ, написалъ до вашей панской велможности, якобы я приказалъ викарію соборному Филимону, божественную литургию отправлявшему, вишеписаного числа, чтобъ онъ імени вашей панской велможности на переносѣ не поминалъ; прето яко тоє его, полковника писаніє єсть зложено на мене написано, ибо я священнику ничего не приказивалъ, такъ покорѣйше вашей панской велможности прошу, чтобъ изъ милость панъ Даниилъ Кутневскій и панъ Афанасъ Єсимонтовскій всланни отъ боку вашего рейментарского, священника Филимона предъ себе сискали и о вишеписанномъ, если який отъ мене єму или другому кому былъ приказъ, спросили, а по спросѣ отъ неправдивого полковника Пашкова писанія, же єсть оно зложеноє, не вѣрячи. охранили мене ѣ паки рабски прошу. Ясневелможности вашей премилостивѣйшого папа и великого добродѣя покорѣйшій рабъ и недостойный богомолецъ Іеромонахъ Гаврилъ Смѣлницкій, намѣсникъ прот. Старод. м. р.

(На обороті)

IV. 1728 году генваря 1 числа. По сей суплѣцѣ допрашовалисмо священника отца Филимона, что минувшого 1727 году въ мѣсяци декабри 31 числѣ подчасъ служенія службу на переносѣ просилъ ли Бога за ясневелможного папа гетмана или нѣтъ. На что онъ, отецъ Филимонъ

отвѣствовалъ: что въ прошломъ 1727 году въ мѣсяци декаврии 31 числѣ служилъ онъ въ соборной стародубовской церкви службу и на переносѣ за ясновелможного пана гетмана Бога не просилъ для того, что запомнѣлъ. Да и тоє подѣ совѣстью своею іерейскою сказалъ, что не молить Бога за ясновелможного пана гетмана никто ему не заказовалъ, но онъ самъ запомнилъ, на чомъ подписалъ ся своею рукою Іеро: Филимонъ, викарій церкви соборной стародубовской.

Ці документи в оригіналі переходять ся тепер в харківськiй історичнiй архiвi під ч. 10787, п. з. Дѣло полку Стародубовского полковника Пашкова на протопопу Стародубовского Покгурского (очевидно—похибка — має бути Смілницкого) о не-вспомененіи обикновенно на переносѣ имени гетманского 1728 году генваря 5 дня. Декотрі з тих листів сильно надгнилі.

І. Джиджора.

Українська вірша про уманську різню.

Переглядаючи в бібл. кн. Чарториських у Кракові матеріали до історії козаччини, подирав я між ин. інтересний варіант української вірші про уманську різню в 1768 р., друкованого первісно дром Ів. Франком в „Житю і Слові“¹⁾ з рукопису бібл. Оссолінських у Львові. Вірша, знайдена мною, різниться від висше згаданої тм, що майже в кожній стрічці приходять більші або менші зміни, а в однім місці вона повнійша від першої. На маргінесі рукопису стоїть така дописка: „na ten ton jak „Oj buw Sawa w . . .”²⁾.

Na Ukraini w Żabotyni swawilnyi³⁾ kozaky
Oy przybrawszy⁴⁾ komysznykow⁵⁾ takiiż sobaky
I z sotnikom i z Gontoiu, szczo iest switu dywno,
Wyrizali panyw w Humani z Zydami⁶⁾ zarywno.
Czomuż⁷⁾ Gonto tak newdiaczny⁸⁾, dla jakij⁹⁾ przyczyny,
Szczos wyrizaw u Humaniu¹⁰⁾ do małej dytyny.
W Tetyewi także miści teież¹¹⁾ naradyły,
Krow Żydywsku wytoczywszy, po kistky brodyły.
I tak¹²⁾ kudy powernieszia¹³⁾, to iest dosyt znakow¹⁴⁾,
Bo z Łypowcia do Turbowa powno trupa szlakow.

¹⁾ Житє і Слово. Т. II, ст. 65—66. ²⁾ Письмо печитке. ³⁾ У Фр.: свивольнії. ⁴⁾ вибравши. ⁵⁾ Запорожців. ⁶⁾ ...панів, жидів в Гумані... ⁷⁾ Чемуж. ⁸⁾ невдячен. ⁹⁾ і з якої. ¹⁰⁾ всіх в Гуманю. ¹¹⁾ тожеж. ¹²⁾ І як. ¹³⁾ повернуть ся. ¹⁴⁾ всюди знаком.

Czomuż¹⁾ wy tak bezumni²⁾, z rozumu³⁾ obrany,
 Szczoste razem⁴⁾ i z Żydami porównały⁵⁾ Pany.
 [Kołolyste, lupyłyste swiaszczennykom głowy
 Dla porożnoy monastyra Motruńskoho sławy.
 Hde ukłony swiatym Bozym, Nacyzysztzoy Diwycy
 Cerkow monasterska skaże, stril dan w obraz...⁶⁾
 Spytałyte szcze, ne hluchiste, ach lychii lude,
 Za znawahu Sakramentow w deń sudny szczo bude?]⁷⁾
 O ryzuny! O pohanci, jaku maiete wiru⁸⁾,
 Szczoste pry tom⁹⁾ tak bohaćko wyhubyli myru¹⁰⁾.
 Ne dowhošte panowały, szczoś bolsze jak trydny,
 Krow do Boha zawoławszy, stjahnula wam¹¹⁾ zlydny.
 W Pobereżu¹²⁾ i wu Lwowi prawdy sudom proklatyi¹³⁾,
 Zhynułyšte nieszczaslywci¹⁴⁾ jak myszy rudyi.
 Znayteż kniazi, znayteż pany ciłoy Ukrainy,
 Nerobite kozakamy muzyckii syny.
 Jeszcze proszu, jeszcze molu, hłańte wy na Boha,
 Nechay muzyk cipa hladyt ne oruża, roha.
 I seledcia nech ne nosyt, nechay znaiut chamy¹⁵⁾,
 Nechay swoich własnych panyw¹⁶⁾ ne zowut Lachamy.
 (Бібл. кн. Чарториських у Кракові, ркп. ч. 852, ст. 277—278).
Іван Кривецький.

Пастирський лист Ангеловича з 1799 р.

В „Галицько-руській бібліографії за роки 1772—1800“
 Ів. Ем. Левицького згадані лиш два пастирські листи пе-
 ремиського єпископа Антона Ангеловича: з 22 лютого 1796 р.
 і з 5 червня 1798 р.; у доповнене подаю тут заголовок тре-
 тього листу Ангеловича з 29 червня 1799 р.:

1) Чемуж. 2) ви такі безумні. 3) в розумі. 4) ораз. 5) вико-
 лоли. 6) письмо нечитке. 7) вірші в скобках у дра Франка бракують.
 8) яка ваша віра. 9) в Сьмилі. 10) погубили мира. Дальше йдуть у дра
 Фр. чотири стрічки, яких у нас нема:

Не знаш Бога і сумлення, хамуцької (?) злості!

Буде ворон з собаками вам глодати кості.

Прийде той час незадовго, настане година:

Не зостане на Україні мужицька дитина.

11) Кров невинних пролитая стягне на вас... 12) У Каменці. 13) повно
 вас єсть всюди. 14) Ви гинете нечистії. 15) пани. 16) Власних своїх,
 нехай панов... Тут у дра Франка зміст вірші наслідком иньшої інтер-
 пункції вийшов зовсім инакший.

ANTONI ANGELŁOWICZ Z BOZEYŁASKI BISKUP PRZEMYSKI, SANOCKI, I SAMBORSKI, JEGO C. K. MOSCI AKTUALNY KONSYLJARZ... Dan w Przemyślu dnia 29. Czerwca 1799. Без місяця і року друку [1799], fol.

Єпископ повідомляє духовенство перемиської єпархії, що „Najiaśniejszy Monarcha Nasz Cesarz Rzymski Franciszek II. mocą Nadwornej Swoiej Kancellaryi Dekretu dnia 13. Maia. r. b. wypadłego, a przez Kraiowe Rządy dnia 21. Czerwca Nro 17.122 ze Lwowa Nam oznaymionego roskazac raczył, aby po wszystkich Państw Jego Parochiach trzydniowe Nabożenstwo... tak na podziękowanie Bogu za szczęśliwe dotąd zwyciężkiго Jego орężа powodzenia: iako też dla uproszenia nadal Boskiego орężови Jego błogosławienstwa, odprawило się“. Єпископ визначає на богослуженє дні 6 – 8 ст. ст. серпня і напоминає, „aby przed zaczęciem onego Parochowie lud swoy do iak naynabożniey tegoż obchodzenia... stosowną do zamiaru Nauką pobudzili...“ — Лист маю у себе.

Ів. Крип'якевич.

Наукова хроніка.

Етнографія в західноєвропейських часописах за рік 1904

з деякими доповненнями за р. 1903.¹⁾

5. Часописи територіяльні (Landeskunde) й історичні.

Historische Zeitschrift, hrg. v. Sybel, XCII, XCIII, 1903, 1904. В річнику 93 умішена стаття Рацеля, Geschichte, Völkerkunde u. historische Perspektive.

Historische Vierteljahrschrift, VI, 1903, VII, 1904 (1). Бенно Гіллієр, D. Schilling d. Volksrechte u. d. Wehrgeld (с. 175 і д., 453 і д.).

Archiv f. österreich Geschichte, 1902, XCII, 1903, XCIII.

Neues Archiv d. Gesells. f. ältere deutsche Geschichtskunde, XXVIII, 1903, XXIX, 1904. Бруно Круш, D. hlg. Florian u. sein Stift (339—392 і 567—617) — автор розсліджує початки легенди і стрічає її сліди за Карла Великого (1903).

Mitteilungen d. Institutes für österreichische Geschichtsforschung, 1903, 1904. J. Philippi, Handwerk und Handel im deuts. Mittelalter (112—123): про походження міських ремесел і про занятя. Н. Schreuer, Zur böhmischen Verfassungsgeschichte (385—413), про Козьму, Некляна, Лібушу, Пржемысла, Самона; автор звертає ся головню проти Брікнера. G. v. Belov, Zur Frage nach d. Ursprung d. ältesten deuts. Steuer (455—469): вимірене проти Бітнера (усе в р. 1904).

¹⁾ Див. початок в т. LXXI.

Deutsche Geschichtsblätter. Monatsschrift zur Förderung d. landgeschichtlichen Forschung... hrg. v. A. Tille, Gotha, 1904, V. Крім огляду музеїв, товариств і літератури уміщено і кілька статей, що підходять під рами нашого реферату. J. Pagel про Mediz. Kulturgeschichte (145 — 155), F. Mentz про Dialektwörterbücher u. ihre Bedeutung f. d. Historiker (169—188), H. Witte, Wendische Bevölkerungsreste im westl. Mecklenburg (219 — 234), Br. Caemmerer про Arnstädter Tauf- u. Familiennamen I (245—260, 296—314), M. Vancsa про Gesch. d. Besiedelung v. N. u. O.-Östereich (275—285), Sal. Frankfurter, Zur Limesforschung in Öst. (286—295).

Historisches Jahrbuch d. Görres-Gesellschaft, XXIV, 1903, XXV, 1904.

Revue des questions historique, 1903, (LXXIII, LXXIV). (73.) E. Cosquin, La légende du page de Saint Elisabeth de Portugal et le conte Indien des bons conseils (5—44). Автор доказує індійське походження легенди, що як казка прийшла до Європи, прибрала вид легенди і znana у всяких змінах у Сх. Словян, Литовців, Болгарів і Суагелі, а привязана спеціально до свв. Єлисавети по раз перший в 1562 в. в хроніці Марка в Лісбоні. C. Callewaert, Le délit de christianisme dans les deux premiers siècles (18 — 33). P. Delahaye, Les légendes hagiographiques (56—122): автор дає характеристику і поділ легенд на 1) офіційні процесові акти, 2) звістки очевидців, 3) оповідання на основі документів, 4) історичні романи без великого істор. значіння, 5) видумки (як Acta S. Barlaam et Joasaph), 6) фальшовані легенди. V. Ermoni, Manès et la manichéisme (337—366) — характеристика. Ferotin, Le véritable auteur de la „Peregrinatio Silvae“ la vierge espagnolo Ethécia (367—397).

Revue historique, 1903, LXXXI—III.

Forschungen u. Mitteilungen zur Geschichte Tirols u. Voralbergs hrg. v. M. Mayr, I Jhrg., Innsbruck 1904, 1, 2. Schönach, Zur Gesch. d. ältesten Hexenprozesse in T. Mayr, D. geschichtliche Grundlage d. Kaiser Max a. d. Martinswand. Mayr, Gebrauch d. Lastersteines in d. ältesten Strafrechtspflege Voralbergs. Klaar, Ein Bruchstück d. Nibelungensage.

Mitteilungen des Musealvereines für Krain... XVI, Laibach, 1904, I—VI, с. 222. Нема ані одної статі з обсягу антропологии, преісторії і етнографії. З інших статей варта уваги праця О. В. Шміда, Über Entstehung u. Herausgabe der Bibel Dalmatins, (71—146, III—IV), написана на основі нового архівального матеріалу

і замітка д-ра Ahn-а про Eine „Neue Zeitung“ über Hans v. Senkovic u. den Rittmeister Lamberger (III—IV, 147—150), цікава тим, що приносить звістки про Лямбергера, героя словінської балади „Pegam i Lamberger“.

Monatsblatt d. Ver. f. Landeskunde v. N. Österreich, red. v. A. Mayer, Wien II 1904 u. 1905. F. Hasslinger пише Über einige ältere Grenzsteine in d. Umgebung v. Mödling (1—9), C. Drexler Über römische Funde zu Klosterneuburg (145—153). Важна праця А. Дахлера, D. Bauernhaus in N. Öst. u. sein Ursprung (265—9), де подано доповнення до праці з 1897 р.

Mitteilungen d. Vereines f. Gesch. d. Deutschen in Böhmen, 1904, 1, 2, 3, 4. B. Шмідт, D. Zünfte auf d. Gebiete der Herren v. Rosenberg (442—457).

Z. d. Ferdinandeums f. Tirol u. Voralberg, 48, 1904: Ф. Штольц (Zur alttirolischen Ethnologie, 1894—1904) обговорює найновіші праці про найдавнішу людність Ретів, Етрусків, Лігурів. Ц. Інама подає Ein Brauch d. Widumstürmens in Tramin 1681 (357—360).

Z. d. deutschen Vereines f. d. Geschichte Mährens u. Schlesiens, hrg. v. Schober, VII, 1903, VIII, 1904. M. Simböck, D. Iglaue Sprachinsel u. ihre Besiedlung: звістки про число і тип людности, її імена, хати, звичаї і обряди, роди, весілля, похорони, мова, перекази, колонізація і історія. Г. Вельцль, Brünn im XVI Jhrh.: про імена, станові відносини, дома і промисл. К. Бергер, Ein Rechtsvergleich vor d. Bärner Stadtrate im J. 1664 (с. 369). 1904. Бергер, Zur Hexen u. Vampyrglauben in Nordmähren. Гаусоттер, Zwei alte Turmnschriften a. Rothenwald a. d. J. 1673 u. 1716.

Korespondenzblatt d. Vereines f. siebenbürgische Landeskunde, XXVI, 1903. J. Römer, Seit wann kennt man bei uns den Christbaum? — 1828 р. М. Шустер, Pflanzennamen a. Kleinschenk- u. Grosschenk: і їх уживанє в народній медицині. J. Roth, Gespenstersagen a. Gross-Schenk (NN. 17—26): про чарівницї, скарби, вуж ссе виля корові. М. Аунер, Volkstümliches a. Passbusch: заговори, проклони, пісні. Ф. Серафін, Zwei lateinische Passionslieder d. 14 Jhr. V. Roth, D. Frescomalereien im Chor d. Kirche zu Malmkrog.

Mitteilungen d. Ges. f. Salzburger Landeskunde, XLIII, XLIV, 1903, 1904. Інтересна стаття Г. Вагнера, D. Dürrnberg bei Hallein, Kulturgesch. Abriss (27—78), з життя гірників, де окремих ровдїл присвячено етнографії.

Steierische Zeits. f. Geschichte, Graz, I, 1904. Каппер, Bauwerke u. Strassen a. Alt-Graz.

Argo перестала виходити.

Carinthia, XCIV, 1904.

Zeits. d. Ver. f. Geschichte u. Alterthum Schlesiens, hrg. v. Dr. C. Grünhagen, XXXVII, XXXVIII, 1903, 1904. Breslau. (1903). Feit, Schwerttänze u. Fechtschulen in Schlesien, insbesondere in Breslau (176—233), від найдавніших часів до тепер. К. Бутке, Eine schlesische Magnatenehe d. XVI Jhr. (234—275): цікава історія подружнього життя Курцбаха. Schoenaich, Schlesische Grenzaltertümer (373—378): збирає з актів і хронік звістки про звичаї при відграничуванні: об'їздка, кидане списів, палиць і н., тягане за ніс, бите по устах, бите в лице¹⁾, присяга з землею на голові, обходи в поле, надрізування дерева, граничні каміні і могили.

Württembergische Vierteljahrshefte f. Landesgeschichte, XIII, 1904, Stuttgart. B. Klaus, Zur Geschichte d. kirchlichen Verhältnisse d. ehemaligen Reichsstadt Schwäb. Gmünd u. d. von ihr abhängigen Gebietes (66—110, 168—186). W. Zündel, Jenisch in Pfedelbach (202—214): замітки про історію і стан тайної мови зв. Еніш. К. Obser, Ein Spruchgedicht über den Ellwanger Streit v. J. 1521 (305—18): опис і текст. Braun-Wetzel, d. Heidengraben bei Grabenstetten (345—373): має оборонний характер і походить з римських часів. Фромлет, Hällische Dorfordinungen (383—405): громадські постанови, громадська власність, релігійно-моральні обставини.

Neues Archiv f. Sächsische Geschichte u. Altertumskunde, hrg. v. Dr. H. Ermisch, XXIV, XXV, Dresden, 1903, 1904. (1903). Г. Ермисх, Ein Stadtbuch v. Döbeln (доходи, пригоди з поліцією). Г. Плянц, Zur Heiratsgesch. d. Herzogin v. Rochlitz (м. нн. про виправу). Герман Міллер, Das Onomasticum mundi generale d. Dom. Joh. Lindner u. seine Quellen — з цінними замітками про всілякі міста. (1904). Деміані, Sächsisches Edeldinn (305—314). В додатку поміщений зміст усіх дотеперішніх томів.

Jahrbuch d. Gesell. f. lothringische Gesch. u. Altertumskunde, XVI, 1904. Продовжене і кінець праці Й. Кірха, D. Leprosorien Lothringens, insbesondere d. Metzger L. S. Ladre bei Montigny (56—141). А. Доелл, d. Aquadukt von Jony-aux-Arches u. d. römische Wasserleitung v. Gorze nach Metz (293—315). J. Кеуне описує Altertumsfunde a. d. Flur Sablon (316) подає 49 римських та 8 старохрист. написів і присвячує пильну увагу гробам з паленими

¹⁾ Ще в XIX століттю (1819) доховав ся звичай, що граничний камінь закладав хлопець, який діставав при тім удар в лице. Крім того відтинано волосє.

гробами і зі скелетами. Незвичайний інтерес має стаття Р. Форрера, *Keltische Numismatik d. Rhein- u. Donaulande* (385—469), над якою одначе не можу задержувати ся. В відділі „Знахідки“ подав Е. Мусебек *Ein Schmuck-Verzeichniss a. d. 14 Jhr. (470—4)*, Форрер описав камінний молот з Fort-Saint-Blaise (474—3), а Кеуне описав знахідки в Мецу і Лютарингії (477—484). Багато преісторичного матеріалу містять ся в справозданнях.

Beiträge zur Geschichte d. Stadt Rostock, hrg. v. Ver. f. Alt., v. K. Koppmann, 1904, IV, 1. Цікаві Auszüge a. d. *Swaren Tafel v. 1419—29* Коппманна і *Luxusordnung f. d. Stadtdörfer v. J. 1421* (при весілях). До тої самої теми належить і замітка Е. Д., *Die Treckel-Tonne d. Schumacher-Amts* (111) з р. 1583—4.

Schriften d. Ver. f. d. Geschichte Leipzigs, VII, 1904. М. Näbe, *D. vorgeschicht. Besiedelung d. Leipziger Gegend*. Е. Крокер, *Hans Pfriem im Märchen u. im Weihnachtsspiel*.

Mitteil. d. Ver. f. Gesch. d. Stadt Meissen, V, VI, 1903, 1904. (1903). W. Loose, *Beiträge zur Meissner Geschichte* з цікавими причинками про культурне життя (цехи, лазні, плачење аліментів, музиканти, товариства стрільців і т. д. (1904). II. Кірбах, *Urnenfunde am Riesensteine* (N. 4). Е. Пешель, *Eine Skizze d. prähist. Besiedlung d. Elbgeländes zwischen Meissen u. Riesa* (ib.), *Kauffungen*, *Ein Konkurrenzkampf d. Meissner Apotheke mit einem Meissner Wund-arzte a. d. J. 1685*. Radestock, *Zur Gesch. d. Tuchmacherhandwerks in Meissen*.

Mitteil. d. Ver. f. Chemnitzer Gesch., XIII, 1904—1905. Р. Франке, *Sitten u. Unsitten im kirchlicher Leben d. evangel. Sachsenlandes im Jhr. d. Reformation* (1904) і *Chronikalische Reime-reien alter Kirchendiener v. Chemnitz* (1903).

Archiv f. hessische Geschichte u. Altertumskunde за 1903 і 1904, ще не вийшов.

Zeits. d. Ver. f. Thüringische Geschichte u. Altertumskunde, XXIII, 1903, XXIV, 1904. (1903). J. Eichhorn, *D. vor- u. frühgesch. Funde d. Graffschaft Camburg: знахідки м. ин. знаряди, прикраси і кераміка*.

Hannoverische Geschichtsblätter, VI, 1903¹⁾. М. Heyne, *Über d. Badewesen d. Mittelalters* (47, I). *Neueste Funde a. d. ältesten Göttingen* (с. 92 і д.).

Brandenburgia, XII, 1903. К. Pötters, *D. Wünschelrute: про її уживанє*. Е. Лемке, *Hohenzollern- u. andere Fürsten in My-*

¹⁾ 3 Z-schau, 108.

thenbildung: лише матеріял. О. Мюнхе оголошує цілий ряд матеріялів і причинків про кшайпову поезію, діточі забави. про кидане сухих галузок на гроби самоубійників, про прислів'я, про Spinnstuben, чудотворну силу води, народні ліки (з р. 1814). Е. Фр., Feuerstein Aberglaube (відновлює пам'ять). Гандтманн, Volkstümliches a. d. Umgebung v. Lenzen a. Elbe: звичаї на Зелені сьвята. Вінклер, Hof- u. Viehzeichen zu Rogaesen. А. Мік, Über steinzeitliche Gräber bei Suckow u. Jagow (6). В. Шуленбург, Altslavische Kulturzustände: все і вся, мітичні появи, сонце, місяць, блудні огники. Г. Селльо, D. Roland zu Perleberg u. andere märkische Rolande.

Hessenland, XVII, 1903. Fr. Seelig, All-Hessenland, d. Herz Mitteleuropas: про чеські племена і околиці.

Protocölle über d. Sitzungen d. Vereins f. d. gesch. Göttingens, III, 1903. Гоніт, D. Feier d. Gildenwahl in G. (цікавий звичай). Гайне, D. deuts. Badewesen im MA. Г. Плятнер, Einiges über d. Volkssagen d. Göttinger Umgegend.

Zeitschrift d. histor. Gesel. f. d. Provinz Posen zugleich Z. d. hist. G. f. d. Netzedistrikt zu Bromberg, hrg. von Dr. Rodgero Prümers, XVIII, XIX, 1903, 1904 (332+318). В 18 річнику стаття Бранденбургера про село Гольдав (1—50) в 19 р. стаття W. Bickerich'a, Zur Geschichte d. Buchdruckes u. Buchhandels zu Lissa (29—60), Andersch'a, D. Streit d. Schumacherwerke zu Meseritz u. Schwerin im 17 Jhr. (75—90), E. v. Schönfeldt'a, Aus bewegter Zeit (245—98, польське повстанє в 1793 і 1794), які мають культурно-історичну вартість.

Historische Monatsblätter f. d. Prov. Posen, hrg. v. Dr. A. Warschauer, IV, V, Posen 1903, 1904 (192+202) містять дрібніші статі, але за те частійше стрічаємо поміж ними й етнографічні замітки. В 4 річнику містить Kleinwächter польські пословиці (181—3), 5 річник припосить передовсім статтю Кробопа, Beiträge zur Volkskunde d. Pr. Posen, I, II (38—42 і 124—127), в якій подано оповідання про лісовиків і про церковні річи, дзвони з Гембії, хрест з Пакоші, Матер Божу з Великого Славска і з Домбрувки і каплицю в Смогульци. А. Koerth подає Allerlei Volksglauben aus d. platt-deutschen Teile unserer Provinz (149—155): обвиванє дерев соломкою на Різдво, заговорі на біль голови (149), чарівниці спроваджують нещастє (150), зачарованє (150—1), уроки (151), нар. медицина (152), про чарівниць і дідьків (152—5), записуванє дідькови душу, за що литина вхопить на звої перші уродини, до того матиме наклін (154), свербить рука на гроші (155). В обсяг преісторії належить стаття М. Вільке, D. präh. Gräberfeld bei Morakowo, Kr. Wongrowitz (21—24).

Monatsblätter, hrg. v. d. Gesells. f. Pommersche Gesch. u. Altertumskunde, XVII, 1903¹⁾. A. Stubenrauch описує Ein Flachgrab з урною і залізним ножиком в Цахані (1), Цаддах скринковий гріб в Струсові (3), Гаас, Über d. Halbinsel Mönchgut: де подано м. ин. опис одіжи. Г. Бенцманн, D. Steine im Moor: дідько хоче будувати в озері костел, однак каміні западають ся, коли когуги заснівали (5). Шуманн, D. Handelsverbindungen Pommern mit d. Süden in vorgesch. Zeit (12).

Baltische Studien, видавані тим самим товариством, VII, 1903. Ф. Тецнер, D. Virchenziner Eide: витяги з кашубської рукописи; що має вартість як причинок до пізнання старших звичаїв.

Archiv f. Geschichte u. Altertumskunde von Oberfranken²⁾, XXII, 1903. Т. Meister, Aus d. Leben eines Bayreuther Lehrers з перед 200 літ, де згадується різнородний етнографічний матеріал.

Jahrbücher d. Ver. f. Meklenburgische Gesch. u. Alt-K., LXVIII, 1903. К. Möller, D. Amt d. Fuhrleute zu Rostock.

Zeits. d. Gesells. f. Schleswig-Holstein. Gesch., XXXIII. Р. Ганзена, Zur Gesch. d. Besiedelung Dithmarschens.

Mitteilungen d. Oberhessischen Geschichtsvereines, XI, XII, 1902, 1903. (1902). Річник 1903 не містить нічого для нас: занотувати може хіба статтю А. Гепдінґа Zur Ortsgeschichte v. Grossen-Linden.

Braunschweigisches Magazin, VIII, 1903. О. Schütte, Spruchweisheit d. Buchbindergesellen, наводить приповідки з р. 1698—1717. Г. Гассебраук, Volksleben in d. Stadt Braunschweig vor d. 30-j. Kriege: цікавий матеріал про людність, вірування, чарівництво, соц. відносини, щоденне життя, звичаї і обичаї.

Quartalblätter d. historischen Ver. f. d. Grossh. Hessen, 1903. Дві статі В. Сольдана про преіст. знахідки (1—2), франконське цвинтаріще (1—2), про передіс. домівки в Гессен (3—4). Гельмке дає справозданє про пер. розкопки, Ф. Кофлер про гроби з бронзової епохи в Baierseich. Богато звісток про розкопки. Згадаю ще статтю А. Röschen, Muster alten Hufbeschlags.

Zeits. f. d. Gesch. d. Oberrheins, XVIII, 1903. Статі Родера і Гінсбургера про Жидів в Віллінгені і стаття II. Альберта, Wetterläuten in Burgheim am Kaiserstuhl (с. 572), з р. 1572.

Neue Heidelberger Jahrbücher, XIII, 1904. М.

¹⁾ Zeitsch-schau, с. 106. ²⁾ Zeitsch-schau, с. 106.

Cantor, Hier. Cardanus. Ein wissensch. Lebensbild a. d. XVI Jhr. (131—143).

Beiträge zur sächs. Kirchengeschichte hrg. v. Dibelius u. Th. Brieger, 17, 1903, Leipzig 1904. О. Дібеліус, Сächsische Kirchen-Gebete u. Lieder aus d. Kriegszeiten d. 17 u. 18 Jhr. (1904).

Dresdner Geschichtsblätter hrg. vom Verein f. Gesch. Dresdens, 1903, XII, 1904, XIII. О. Піхтер, Aufwand eines Dresd. Brautpaares in d. Rokokozeit (1903). Fr. Lüdtkе, D. Überlieferung u. Legende d. Schlacht bei Dresden 1813 (1904, N. 4), O. Mörsch, Mittelalt. Scheffelmass (ib.).

Mitteilungen d. Geschichts- u. Altertumsver. zu Leisnig 1904. Багато причинків до історії культури.

Mitteilungen d. deut. Gesel. zur Erforschung vaterländischer Sprache u. Altertümer in Leipzig, V, 1904.

Mitt. d. Altertumsvereins zu Plauen i. V., 1903—1904. Raab, Aufgebot, Romzug u. Türkensteuer im Vogtlande Ende d. 15 u. Anfang d. 16 Jh., F. Hellriegel, Aus den Akten: „Den Hofzug d. Maurer u. Zimmerleute betreffend“.

Mitteil. vom Freiburger Altertumsverein, 1903, 1904. Кнебель, Rot-, Zinn- u. Glockengiesser Freibergs (1903), id. D. alten Fr. Badstuben u. ihre Bader (1904), Бенілер, Altägyptische Totenfiguren.

Jahrbuch d. historischen Vereins d. Kantons Glarus, 1903, 1904.

Historisches Neujahrsblatt hrg. v. Verein f. Gesch. u. Altertümer von Uri, auf d. J. 1904.

Revue historique Vaudoise, 1903, 1904.

Anzeiger f. schweizerische Geschichte, 1903, 1904.

Der Geschichtsfreund, Mitteilungen d. histor. Vereins der fünf Orte Luzern, Uri, Schwyz, Unterwalden u. Zug. LXIII, 1903. 1904 стаття J. Brandstetter'a, Beiträge zur schweiz. Ortsnamenkunde. D. O. Tschuggen.

Mitteilungen d. histor. Ver. d. Kantons Schwyz, 1903.

Thurgauische Beiträge zur vaterländischen Geschichte, hrg. vom hist. V. d. Kant. Thurgau, 1903; 1904 статті J. Müller'a, Volkstümliches aus Tägerweilen i J. Thalmann'a, D. Bauernwohnung im mittlern Thurgau.

Züricher-Taschenbuch auf d. J. 1904, hrg. von d. Gesel. für Geschichtsfreunde, 27, 1904.

Obwaldner Geschichtsblätter, hrg. v. historisch-antiqua-

rischen Verein v. Obwalden, 1904: статья E. Wymann'a, Exorzismen gegen d. Engerlinge.

Basler Z. f. Geschichte u. Altertumskunde, III, 1903, IV, 1904. (1903). Stückelberg, D. Kult d. hlg. Euphrosyna v. Basel.

33 Jahresbericht d. hist.-antiqu. Gesel. v. Graubünden 1903 містить статтю Jecklin'a, уміщену також в Anzeiger für schw. Alt.-K.

Archiv d. histor. Ver. d. Kantons Bern, XVII, 1903, XVIII, 1904. (1903). Вельті, Rebweistum v. Twann: виногради були в Швейцарії вже в 8 століт. (1904). Mülinen, D. Glasgemälde von Rapperswyl, J. Wiedmyr-Stern, Archäologisches aus d. Oberaargau, Wiedmer, D. Grabhügel von Subingen.

Beiträge zur St. Gallischen Geschichte, St. Gallen, 1904. T. Schiess, D. Gesellenschiessen zu St. G. im Mai 1527.

Beiträge zur Gesch., Topographie u. Statistik d. Erzbisch. München-Freising, VIII, 1903. М. Фастлінгер, D. Mirakelbuch v. Pürten (1—13): з IX або X ст. Й. Шлехт, D. Altäre d. Freisinger Domes (14—56). Фастлінгер, D. Fr. Turmschatz unter Bischof Konrad v. Sentlinger (1314—22) (57—70): про знаряди і книжки. Р. Гоффманн, Altbayer. Klosterkirchen a. Barock- u. Rokokozeit (287—329). A. Linsemayer, Wirtschaftliches a. d. ehemaligen Chorherrnstift Berchtesgaden (330—62): на основі домових книг з 17 і 18 століття.

Z. d. Aachener Geschichtsvereines, XXV, 1903, XXVI, 1904. (1903). E. Pauls, D. Heiligsprechung Karls d. Gr. u. seine kirchliche Verehrung bis zum Schluss d. XIII Jhr. (335—354).

Historisch-politische Blätter hrg. v. Binder u. Jocher, 1904. Stiglmayer, Vom hlg. Berge Athos u. a. Makedonien (11). Шмідт, D. häusliche Leben d. europ. Kulturvölker (134, III).

Quellen u. Forschungen a. italien. Archiven u. Bibliotheken, VI, 1903. В. Фріденбург, Ein Rotulus Familiae Leo X (53—71): з рук. Vat. Cod. Vat. lat. 8598 про двір папи в р. 1514—16. A. da Morto, Ordinamenti militari delle soldatesche dello stato Romano nel secolo XVI (72—133): про організацію і життя папського війська.

Mélanges d' archeol. et d. l' histoire, 1903. S. Gsell, Chapelle chret. d'Henschir-Akhrif (3—25), про старі католическі костели з 6—7 стол. Idem, Chronique archéol. africaine (273—317).

Oberbayer. Archiv f. Vaterl. Gesch., M. 1904, LII.

6. Часописи історично-літературні, фільольогічні і педагогічні.

а) Часописи, присвячені орієнталістиці.

Beiträge zur Assyriologie u. semit. Sprachwissenschaft. Leipzig, 1904, V. Meissner, Neuaramische Geschichten a. d. Iraq (переклад, пояснення і словник).

Zeit. f. ägyptische Sprache u. Altertumskunde, Leipzig XL. Borchardt, Besoldungsverhältnisse von Priestern im mittl. Reich. (2).

Revue égyptologique publiée sous la direction de M. Eugène Revillout, 1904, XI (Paris, 114, 4°) містить докінчене статі Н. Quérin'a, Sérmons inédits de Senouti (15—34), де опубліковано і переклад і працю. E. Revillout, Le Roman — thèse d'un philosophe nihiliste (34—68).

Wiener Zeitschrift f. d. Kunde d. Morgenlandes, hrg. u. redig. v. J. Karabacek, P. Kretschmer, D. Müller, L. Reinisch, L. Schroeder, XVIII, Wien, 1904. N. Rhodokanakis, Eine äthiopische Zaubergebetrolle im Museum d. Stadt Wells (30 і д.): против злих духів, гимн до ангела Phânû'êl. L. H. Gray, Literary Studies of the Sanscrit Novel (39—58). I. Гертель, D. Ursprung d. indischen Dramas u. Epos (59—83, 137 і д.). I. Кіпсте, Hamsākhyāyikā (130—1): доповнення до статі Гертеля про мудрого лебедя (XVII, с. 349): з початку співали ся епічні пісні одною особою; через те, що поодинокі частини віддавало ся иньшим особам повстала драматична форма. А. Гаффер, Erinnerungen a. d. Orient (169—184): прогностики на поодинокі місяці, проклони, означенє пальців, вичислюванє при помочи руки, забава камінними кульочками. W. Caland, Zur Atharvavedalitteratur (185—207). M. Schorr, D. Kohler-Peisersche Hammurabi-Übersetzung (208—240): лихе і з фільольогічного боку, подібно як і з юридичного. R. Schmidt, Revanāradhyas Smaratattvaparakāsikā (261—279): опублікований текст. L. H. Gray, Kai Lohrasp and Nebuchadnezar (291—8). T. Zachariae, Ein indischer Hochzeitsbrauch (299—306): по весілю йдуть молоді ловити рибу в одіж; має се пророче значінє. A. Musil, Die Provincia Arabia von R. E. Brünnow, A. v. Domaszewski u. J. Euting (379—404).

Z. f. Assyriologie, XVII, XVIII, 1903, 1904 (Strassburg, hrg. v. C. Bezold, по 4 зошити). 1903. E. Conti Rossini, Canti popolari tigrari: абіссинські пісні в оригіналі і в перекладі. Nöldeke Th., Indris, ein wahrheitsliebender Prophet im Koran: його прототипом може бути апостол Андрій. Gottheil, A Christian Bahira legend: дальша частинна перекладу арабського тексту. Опперт, Jahwe, проти Деліча

і його інтерпретації вавилонських імен. Дайхес С., Talmudische u. midraschische Parallelen zum babylonischen Welschöpfungsepos. 1904. G. Kewitsch, Zweifel a. d. astronomischen u. geometrischen Grundlage des 60-Systems (73—95): виступає проти системи 360 днів і думає, що перед мірянем було знане числене при помочи пальців. S. Daiches, Zur Erklärung des Hammurabi Codex (202—222). Rossini, Canti popolari tigrāi (IV, 50—123, с. 320—386), продовжене. Крім того можна вгадати про статтю Гортена про книжку Фарабі і Бекера про повстанє краю Ušr — і Harāg в Єгипті.

Ost- und West, 14, 1904. Wünsche, D. Astralbilder im poet. Schriftum d. A. T. (1). Кутна, D. Gestalten d. Bibel in d. bildenden Kunst (1). Segel, Gott, Welt u. Mensch im jüdischen Sprichwort (2). Bar-Ami, D. jüdische Volkslied (3). Segel, Glück u. Schicksal, Leben u. Tod im jüd. Sprichwörtern (6). Шорр, D. mosaische Gesetzgebung im Lichte d. Codex Hammurabi (7).

Nord und Süd, hrg. v. Landau, CX, 329, 330. Фішер, Talmud u. Urchristentum (329).

Monatschrift f. Geschichte u. Wissenschaft d. Judenthums hrg. v. Dr. M. Brann, 48, Neue Folge, 12, 1904. Caro, Zur Geschichte d. Reichsjudensteuer im 13 Jhr. (70—76), A. Büchler, D. Maultiere u. d. Wagen d. Patriarchen Jehuda (193—208), M. Löwy, D. Paulinische Lehre vom Gesetz (268—276, 321—7, 400—416). З нагоди книжки Міллера пише Feuchtwang замітки Moses u. Hammurabi (385—399). H. Vogelstein, Notwehr nach mosaisch-talmudischem Recht (514—553).

б) Часописи присвячені класичній філології.

Hermes, Zeits. f. class. Philologie hrg. v. Fr. Leo u. C. Robert, Berlin, XXXIX, 1904. O. Jergensen, D. Auftreten d. Götter in d. Büchern —, der Odyssee (356—382). E. v. Stern, D. Mauerbau in Athen u. d. List d. Themistocles (542—562): автор до- казує, що се була лише анекдота, яка стала популярна через неувару Тукидіда. P. Stengel, Zu den griechischen Sacralaltertümern (611—617).

Beiträge zur alten Geschichte, hrg. v. Lehmann u. Kornemann, III, 1903, IV, 1904. (1903). E. Fries, Babylonische Feuerpost (с. 169 і д.). C. L., Babyl.-assy. Fluchformel im griech. Gewande; зворот *ἐξώλη καὶ γένος αὐτοῦ*. F. Sarre, D. altorientalischen Feldzeichen: в звязи з тим стоїть, по думці автора, свастика. C. Fries, Griechisch-oriental. Untersuchungen: автор вказує на деякі паралелі: всезнаючий Протеус і Мардук, мите рук перед їдою і т. д. (1904).

Patsch, Arians Periplus Ponti Euxini. Казаров, Z. Religion d. alten Thraker. Беніфер, D. Hochfest d. Zeus in Olympia. Вестберг, Z. Topographie d. Herodot. Продовжене студій Fries'a Feuerpost i Untersuchungen, де зібрані мітологічні паралелі.

Rheinisches Museum f. Philologie hrg. v. Buecheler u. H. Usener, Frankfurt a. M. 1904. 59. Groeger, D. Einfluss des Ω auf d. Composition d. Odyssee (1—33). Е. Ріттерлінг, Epigraphische Beiträge zur röm. Gesch. (55—62, 186—199): каринтійські і панонські написи з часів Нерона. Охё, Zur älteren Nomenklatur d. röm. Sklaven (108—140). В. Зєдінскі, Zu d. Sprichwörtern d. Römer (149—157, 316—7, 477—478, 605—8): продовжене, дані з всіляких авторів. W. v. Bissing, Zu Useners „Dreiheit“ (160): паралеля з єгипетської рукописи 2 тисячліття пер. Хр. О. Гензє, D. Kostüm u. Maskenwechsel d. Chors in d. griech. Tragödie (170—185). С. Fries, Alexandrinische Untersuchungen (200—225). Автор доказує зв'язь між мотивами геленізму і орієнтальними, передовсім єгипетськими і розбирає пісні Манероса, грецьку поезію „Наріканє дівчини“, мотив „двері для залюблених“, плесканє при сьпіві, в чім бачить вплив Єгипту. Müllder, *Ἐκτορος Ἀναίρεσις* (256—278). А. Радермахер, Baybo (311—3) — виказує зв'язь з сучасним Baybay, яким страшать дітей, G. Knaack, Zum Margites (313—6): комічний епос Margites сягав часів римського цїсарства; автор подає розвій мотиву. L. Deubner, Zu den Funden vom Kotilon (473—476); з нагоди статі Куруніотеса. Н. U., Klagen u. Lachen (625—6): жалоба, плач.

Neue Jahrbücher f. d. klassische Altertum, Geschichte u. deutsche Literatur hrg. v. J. Ilberg, VI (XI, XII), VII (XIII—XIV), 1903, 1904. (1903). W. Becher (Eine äsopische Fabel auf einem römischen Grabstein) доказує, що казка про лиса і бузька не має зв'язи з життям померших. С. Fries подає паралелі до мотиву d. schwimmende Haupt. М. Meyer (D. Namenwitz 122—145); кладе більшу вагу на звукові прикмети і обговорює значінє анальоґії і естетичну, психологічну і символічну сторону. А. Deissmann про d. Hellenisierung d. semitischen Monotheismus. К. Тіттель, D. Palast zu Knosos (м. ин. про стрій і казки про Мінотавра). Б. Шмідт, D. Selbstmord d. Greise v. Keos (с. 617 і д.): автор уважає се за пережиток і наводять паралелі. Н. Blümner, D. Märchen v. Amor u. Psyche in d. deuts. Dichtkunst (с. 649 і д.). (1904, 1). Е. Бетте, D. trojanischen Ausgrabungen u. d. Homerkritik (1—11). С. Hülsen, D. neuen Ausgrabungen auf d. Forum Romanum (23—45). R. Petsch, Chor u. Volk im antiken u. modernen Drama (57—79). Е. Дяммерт, D. neuesten Forschungen auf antiken Schlachtfeldern in

Griechenland (112—134, 195—212, 252—279). Ф. Панцер, Dichtung u. bildende Kunst d. deuts. Mittelalters in ihren Wechselbeziehungen. Фр. Кунице, D. Legende v. d. guten Tochter in Wort u. Bild (280—300)¹⁾: автор подає розвій легенди почавши від Валерія Максима, обговорює варіанти (gesta Roman., сицил., еспанськ., англ. балади і и.) і допускає гадку Köhler'a, що тема (донька годує батька в в'язниці своїм молоком) походить з Індії. В. Шмідт, A. d. antiken Mechanik (329—351): про Фільона з Виз., Герона з Алекс., що сконструували летючі автомати. О. Лядендорфф, Zum Märchen v. Amor u. Psyche (400): доповнення до праці Блімнера. Ільберт, A. d. antiken Medizin (401—423): жерела, метода і: характер медиків головно Гіппократа, Галена, Сорана. В. Шмідт, D. griech. Roman. Gegenwärtiger Stand unserer Kenntniss über seinen Begriff u. Ursprung (465—85): те, що миші називаємо романом розложено на 4 роди, історичну, філософічну, драматичну і мімічну прозу. *Δραματικὸν διήγημα* — се любовні оповідання, знає в двох періодах: передсофістичний роман не був ще знаний Роде, лише пізніший, що починаєть ся від р. 160 по Хр. R. Fritsche, D. Anfang d. Hellenentums (545—73, 609—34): автор обговорює культурні відносини, мітологію, поділ племен і відносини Геленів до Орієнту. K. Reuschel, D. Tannhäusersage (613—667): висказує ся проти мітологічного походження. Fr. Marx, Philoktehefaistos (673—85): переказ про Ф. був лише відгуком міту про лемнійського Гефайста. Н. Reich, D. König mit d. Dornenkrone. (1904, 2). G. Siefert, D. Mythologie d. Waldes (13—38): говорить ся про лісових духів. A. Bömer, Anstand u. Etikette nach d. Theorieen d. Humanisten (223—42, 249—85, 330—55, 361—90) Більша праця, в якій по черзі розглянено твори кількопайцятьох гуманістів XIV—XVI ст., латинські розмови учеників і правила звичайности (як вставане, убиране, чесане, шмінковане, парфумоване, одіж, прикраси, розмова, їда, гості).

Wiener Studien i Philologus будуть обговорені в дальшім огляді.

в) *Часописи присвячені індогерманській філології і порівняльній історії літератури.*

Indogermanische Forschungen, XVI, B, 1904 (с. 532) XVII, 1904/5 (с. 507). Статя Р. Мерінгера, Wörter und Sachen

¹⁾ Про се пр. пор. статі Кнаак'a в Z. f. vrgl. L., 1898, 450 і д. і Kretschmer'a в Z. f. d. d. A. XLIII, 151 і д.

²⁾ Докладнійше гл. G. Paris, Legendes du Moyen Age, Par. 1903, і Е. Шмідт, Charakteristiken, 1901.

(XVI, 101—196 і XVII, 100—165) буде обговорена окремо, так само, як стаття Шрадера, Über Bezeichnungen d. Heiratsverwandschaft bei den indogerm. Völkern (XVII, 11—35). З інших статей лишається до запотования: Hübschmann, D. altarmenischen Ortsnamen (197—490), C. Uhlenbeck, D. Vertretung der Tenues aspiratae im Slavischen (93—99), Hermann, Beiträge zu den indg. Hochzeitsgebräuchen (373—387) і Schütte G., Die Schöpfungssage in Deutschland u. im Norden (444—457). Герман забирає голос з нагоди студій Шрадера і Schrödter a, D. Hochzeitsgebräuche d. Esten u. einiger anderer finnisch-ugrischer Völkerschaften im Vergleich mit denen der indogermanischen Völker“ і вказує на сю обставину, що подібні звичаї стрічаються не тільки у індоєвропейських і фінських народів. Автор наводить цілий ряд паралель з життя інших народів (пр. Мексиканців) і подає деякі доповнення до питання про становище жінки, подружжя, дітей, здержане від полових зносин по весіллі і про дівочі ярмарки та вибір судженої. За усі ті замітки треба авторови дуже дякувати: шкода лише, що автор не знає праць Вовка (Les rites et usages, Свадбарскитѣ обреди...); тоді-б знайшов не одно те, чого тепер не може зрозуміти.

Anzeiger f. indogerm. Sprach- u. Altertumskunde, 1904 — бібліографічний відділ.

Zeitschrift f. d. vrgleichende Sprachforschung auf d. Gebiete d. indogerm. Sprachen, hrg. v. E. Kuhn u. J. Schmidt, Band XXXVIII, Gütersloh, 1904. J. Franck, Zur Form u. Bedeutung von pflügen (132—140). P. Kretschmer, Xerxes und Artaxerxes (140—146). Е. Швйдер, Etymologisches u. grammatisches (146—150) м. нн. adulter, stuprum і bacchanal, lupanar. Hatzidakis Zur Chronologie d. gr. Lautgesetze u. zur Sprachfrage d. alten Macedonier (150—154): автор доказує, що Македонці були грецького походження. Edwin W. Fay, Prometheus in India (154—5): Māthava O. Lagercrantz, Eine Wortgruppe bei Verrius Flaccus (170—176): androna andrare. Його-ж, Latein. Worterklärungen (177—189): bubulcus-subulcus, calua — череп — пугар (κελέβη), grunda-suggrunda. Педерсен, Zu d. lykischen Inschriften (189—207): напис на гробі. Статі Nillson'a, Льоренца, Бернекера, Сольмзена і Шурміна надіємося обговорити окремо.

Beiträge zur Kunde d. indogerman. Sprachen 1903, 1904, XXVII, XXVIII. 1903. Wiedemann, Etymologien (індоєрм. назви свояцтва і назви груди). A. Torp, Phrygisches. E. Nachman-son, Rhodische Beiträge. 1. ἀγαθαὶ νόχαι. (1904).

Zeits. f. keltische Philologie, hrg. v. Kuno Meyer u. L. C.

Stern, Halle a. S., 1904, V, 1, 2, 1905, 3. Ch. Plummer, Some new light on the Brendan legend (1, 124—141), H. Gaidoz, Sainte Onenne (142—147), причиною до кельтійської гагіографії. St., Zwei Tierfabeln bei Dafyda ab Gwilym (416—7), цікаві тим, що Кельти не знають зв'язного епосу. L. C. Stern, D. Märchen von Étain (522—540), одна з найстарших індійських казок з XI століття. Idem, Ossianische Gedichte aus Caithness (550—565).

Revue celtique, XXIV, 1903. Whitley Stokes, The battle of Allen: староірнське оповіданє з рук. 15 ст. Seymour de Ricci, Notes d'onomastiques pyrénéennes: вичислює імена богів і осіб з Corpus inscr. lat. XIII, Anderson одно оповіданє, і його Pennaid Adam. J. Loth, Les douze jours supplémentaires des Bretons et les douze jours des Germains et des Indous і до того праця S. Ricci.

Archiv f. d. Studium d. neueren Sprachen u. Literaturen, CXII, CXIII, 1904. 112. A. Копп кінчить опис і витяги збірки пісень (D. Osnabrücksche Liederhandschrift v. J. 1575 (24). Больте, D. indische Redefigur Yathā-samkhya (d. h. der Zahl, d. Reihe nach) in europäischer Dichtung, 265—276: автор наводить латинські, французькі, англійські і німецькі приклади. J. Wackernell, Eine neue Handschrift d. altdeuts. Passionsspiele in Tirol (130—132): з XVI ст. E. Köppel, Eulenspiegel in England (133): до двох даних прибуває третя з р. 1600. Л. Йордан, Eine weitere Quelle d. Sachsenkriegs im Ogier (135—144). Він же, Quellen u. Komposition v. Herzog Ernst (328—343): автор доказує, що поема спочиває на правдиво історичній події, лише середня, друга частина відповідає шестій подорожі Сіндбада до Брусалима. Ф. Розенберґ, „D. Schlimm hlg. Vitalis“ v. Got. Keller u. „Thaïs“ v. A. France (366—384) 113. I. Больте, D. ältesten Fassungen d. Schwankes vom Kuhliede (17—30): автор наводить вірші Regneurs'a de Wael (De vacca), Г. Фольца (Von einem Kw. dieb) з XVI ст. і Eyring'a (з 1601) і подає короткий розвій анекдоти, яку опрацював м. ин. Ганс Сакс в одній драмі. Л. Йордан, Quellen und Komposition von Eustache le Moine nebst Analyse d. Trubert u. Nachweis d. Existenz mehrerer Robin Hood-Balladen (66—100): важна студія до історії староанглійського роману і до його відносин до німецького і романського. Н. Bradley, The Song of the Nine Magic Herbs (Neunkräutersegen) (144—5). Стаття Fr. v. d. Leyen, Zur Entstehung d. Märchens (249—269) повинна бути обговорена окремо. E. K. Blümmel, Volkslied-Miszellen (270—296) публікує цілий ряд пісень з старих рукописів, наводить численні варіанти та дає кілька причинків до взаємини між штучною і народною поезією і про вплив нар. пісень на Г. Гаутмана і Ляпґбайна. Г. Бухнер, Beiträge zur „Gesch. d. sieben weisen Meister“ доповнює свою

давнійшу статтю витягами з париської рук. N. 8506, Cod. lat. 3855 (бібл. Мадаріна), Egerton N. 2258 і бібл. Mazz. N. 588¹). С. Haag, Antoine de la Sale u. d. ihm zugeschriebenen Werke (101—135 і 315—351). В відділі бібліографії варта уваги стаття Р. Petsch'a, Neue Literatur zur germanischen Volkskunde (159—177).

Zeitschrift f. vrgl. Litg., буде обговорена в дальшій огляді.

Studien zur vrgl. Literaturgeschichte, hrg. von Dr. M. Koch, IV, Berlin, 1904. H. v. Lessel, Untersuchungen über Anastasius Grüns „Pfaff von Kahlenberg“ (1—48); обговорені м. ин. середньовічні жерела, анекдоти і оповідання зі збірки Нітарда (1550): про перші фіялки (18), про голого хлопа (19), паний хлоп перебраний за монаха (20), анекдот про те, що хтось робить другого глухим (21, приходить у Гурніцкого), „ein Lied, das ihn nicht nennt“ (22), сподії за церковну хоругву (23), анекдота про черепа (апокрифічна ан., гл. Ebeling, Zur Gesch. d. Hofnarren, с. 13, 14). Р. Toldo дає VI, VII і VIII розділ „Leben u. Wunder d. Heiligen im Mittelalter“ і обговорює небесні візії [49—77; як появляється Христос і святі), Христос і жінки, голуб післанцем (62 і д.), олень з хрестом (63), листи з неба вразжують гріх (70 і д.), сила святих (71), сходити за життя до некла (75 і д.), духи вертають (75)], взнесенє і літанє по воздусі (77—80) а вкінці невидимість, відпорність тіла проти битя і ран і одеревінє (80—85). Усюди побіч християнських легенд поставлені класичні, індійські і иньші погляди. А. Neumann, Hebbels Ballade „Liebeszauber“ u. seine Quelle (86—100). W. Moestue, Neue Quellen zu Uhlands nordischen Gedichten (101—3). E. Stemplinger, Horazische Motive in der Flucht d. Zeit (104—115). A. K. Tielo, Aus Otto Gildemeisters Jugend-Übersetzungen (289—294): перекладані переклади народніх пісень (з еспанського, португальського, староанглійського і новогрецького). А. Кіппенберґ [d. Sage v. Robert dem Teufel in Deutschland u. ihre Stellung gegenüber der Faustsage (308—333)] доказує, що між переказом про Фавста і про Роберта нема найменшої звязи. Тардель дає в статі Neuere Bearbeitungen d. Sage v. Robert dem Teufel (334 і д.) доповненя до давнійшої студії, оголошеної як 14 зошит Forschungen zur neueren Litg., Мункера (1900) п. з. „D. Sage von Robert d. Teufel in neueren d. Dichtungen in Meyerbeers Oper“. S. Fraenkel (387—8) наводить паралелю до Боккачієвої історії про три перстені з твору Та'алібі.

Mitteilungen d. Litauischen literar. Gesellschaft

¹) Це доповнює статтю Г. Фішера, Beiträge i. t. d., Greifswald, 1902.

Heft 25 (1900), 26 (1901), 27/8 (1902—3). 1900. Lemcke, Ein Beitrag zur Volkskunde Littauens (70—75): автор описує литовські предмети берлінського музею. 1901. A. Bezzenberger, Fünf Dainamelodien (174—9). Япуляітіс, Dainos (179—189): 15 пісень з Падубізєн. І. Концевич, переклад литовської казки (Abenteuer eines Dummen, 204—208). 1902—3. Япуляітіс, Malavenu dainos (270—298): пісні IV, 74—124. А. Куршат, Ein Ausflug nach dem russischen Litauen (312—328).

г) *Часописи присвячені романській фільмології.*

Z. f. französische Sprache u. Literatur, hrg. v. Dr. D. Behrens, Berlin, 1903, 1904, XXV. XXVI. 1903. В А. Byland, D. Patois der „Mélanges Vaudois“ Louis Favrat's подано кілька оповідань і анекдотів, в 5 і 7 зошиті бібліографію діалектологічних студій у Франції в р. 1892—1902. 1904. J. Haas, Über d. Anfänge d. Naturschilderung im franz. Roman (1—69). На більшу увагу заслугує стаття К. Ілязера, D. Mass- u. Gewichtsbezeichnungen d. Französischen (95—220), причинок до лексикографії і пізнання перемін поодиноких термінів, в якім використано величезний матеріал і обговорено усі означення мір і ваг. Памяти Гастона Парі присвячена стаття М. Minckwitz'a (261—88). Другий відділ подає докладну бібліографію (1—299), м. ин. численні праці про пісню про Ролянда (145—163).

Zeits. f. romanische Philologie буде обговорена в дальшій огляді.

Romania, XXXII, XXXIII, 1903, 1904. (1903). J. Porovici, Les noms des Roumains de l'Istrie: істрійські Румуни називають ся тепер славянським іменем Vlah; з початку 19 ст. уживало ся імя Rimigliani; назви Чічі і Чічібері вийшли від Славян. P. Meyer, Recettes médicales en provençal: витяги з рук. XIII ст. G. Kittredge, The Chanson du comte Herniquin: Вальтер Скотт довідав ся про ню з Richard sans Peur. А. Герберт, A new Manuscript of Adgar's Mary-Legends: з XIII ст. F. Lot, La Mesnie Hellequin et le Comte Ernequin de Boulogne — не стоять зі собою в жадній звязи. І. Парі, Le cycle de la „gageure“. Автор збирає варіанти оповідання про заклад мужа про невинність його жінки, доказує, що первісно мова йшла про сестру і догадуєть ся, що тема прийшла зі Сходу. (1904). A. Delboulle, Mots obscures et rares de l'ancienne langue française.

Revue de philologie française et de littérature p. p. L. Clédât, XVII, XVIII, 1903, 1904. (1903). E. Casse et E. Chaminade, Vieilles chansons patoises du Périgord: побіч тексту і переклад 27 пісень.

Revue des langues romanes, XLVI, 1903, XLVII, 1904. G. Bertoni, Noterelle provenzali (житє сьв. Маргарети) і В. Шимарев, Vie provençale de S. Margherite: по рукописи XIV ст.

Berliner Beiträge zur german. u. romanischen Philologie, veröf. v. Dr. E. Ebering, XXVII, German. Abt., N. 14. Otto Auer, Über einige Dramen Nathaniel Lee's mit besonderer Berücksichtigung seiner Beziehung zum französ. heroisch-galanten Roman. Berlin 1904 (с. 1—103).

Erlanger Beiträge zur englischen Philologie v. vrgl. Literaturgesch. hrg. v. H. Varnhagen, Erlangen, 1904, XVI.

Romanische Forschungen, XVI, Heft, 1—3, 1904. Невдовсім може нас тут заінтересувати ширша праця Ф. Кравса, Die Volkskunde in den Jahren 1897—1902, Berichte über Neuerscheinungen (с. 151—320), що служить продовженням його „Allgemeine Methodik der Volkskunde“ (Kritische Jahresberichte über die Fortschritte der roman. Philol. IV) де до спілки з помершим Шержаном обговорено літературу з років 1890—1897. Нова праця Кравса значно перевищує першу багатством матеріалу, але не різнять-ся нічим способом критикования. Дуже добре зробив автор, змінюючи заголовок Methodik на звичайний „Berichte“, через що не потребуємо ставити до книжки за великих вимогів, а з другого боку не можемо їй відмовити методичности. У Кравса використана багато зах. евр. література, а попри-се також і славянська, спеціально-ж полуднево славянська. На жаль треба піднести, що про український фольклор не багато знайдесть ся у нього: поза творами Ю. Яворського не знає автор нічого більше, навіть видавництв Наукового Тов. ім. Шевченка. Сподіємо ся, що се стало ся лише з технічних причин і що дальший огляд принесе звістки і про нашу етнографію. З інших статей варті уваги праці A. Andrae, Das Weiterleben alter Fablios, -Lais, Legenden und anderer alter Stoffe (321—353), Jordan'a L., Über Entstehung und Entwicklung des altfranzösischen Epos (354—370), які ще будуть обговорені. Max Gross займаєть ся найстаршою французькою римованою хронікою „Estorie des Engles“ в статі Geffrei Gaimar. Die Komposition seiner Reimchronik und sein Verhältniss zu den Quellen (1—136). O. Nobiling дає „Vierzeilen aus dem brasilianischen Staate St. Paulo“, де побіч тексту описаний і діалект (137—150). M. Huber публікує по раз перший „Visio Monachi de Eynsham“ (641—733), що дає дальші причинки до численної літератури про хождения по пеклі, чистилищи і небі. Автор заповідає про се окрему студію.

д) *Часописи з обсягу германістики і англїстики*

Z. f. deut. Altertum 1904, 47 (35). Franck, Überlieferung d. Hildebrandliedes (1—55). Мух ідентифікує Undensakre в оповіданню у Saxo з Унтерсбергом (67—72). Вінтерфельд, Rythmen u. Sequenzen Studien (73—100, 321—399) м. и. важнійша для нас частина „західноєвропейське свідощтво про *ὑμνος ἀκαιοτος* грецької церкви“ в рукописі цюрихської бібліотеки. Боєр, Finnsage u. Nibelungensage (125—160): автор каже м. ин., що не знайшов найменшого сліду мітичних переказів. Zwierzina, Bruchstücke v. Flecks Floire (161—182), відкриті в Фрауенсфельді, Blöte, I, D. Schwanenritterpassus in einem Brief des Guido von Beizoches (185—191), з XIII століття. Гарен, Untersuchungen über Kiot. III. (203—224), теологічне знанє в Парсивалі, сліду арабської науки, до історії Сходу, Парсиваль і переказ про сьвященника Івана. Бєрнґт, Teschener Bruchstück einer mhd. Spruchhandschrift (237—241), з 14 століття. К. Schiffmann, Bruchstücke v. Philipps Marienleben (242—6) з бенедиктинського монастиря сьв. Павла в Каринтії з XIV ст., зближуєть ся до тексту віденської надвornoї бібл. (2799). Meissner, D. Geschichte vom Ritter Tidel u. seiner ungetreuen Frau (247—267): автор доказує, що Tidelssaga годить ся докладно з 4 оповіданєм в Strengleikar, а тим самим з lai de Bisclavret Marie de France; самі версії оброблюють тему: жінка зраджує чоловіка, що бігає час від часу вовкулаком. Zwierzina і Еллінек, Erec u. Lancelot (267—271). Грінберґер дає тепер нові доповненя до своєї давнійшої праці D. nordischen Völker bei Jordanes (272—276). Schön bach, Bruchstück des Jüdel (277—280) з бібл. в Зейтенштеттен. F. Vogt, Bruchstück einer niederd. Handschrift des Freidank (284—289). E. S. дає поправки Zur Kritik des Linzer Entechrists (289—290). E. Schröder, D. Epilog der Eneide (291—301). J. Wiegang описує і публікує Ein Iweinfragment aus Sigmaringen (301—304). Е. Мартін дає Eine lateinische Quelle d. deut. Minnesangs (319—320), а то твір Андрія „capelanus regius Francorum“, „De amore“ з 12 ст. Бонє, Zwei Bruchstücke mittelhd. Gedichte (421—430). Автор описує і видає фрагменти епоса з Вірцбургіа і фрагменти поезій Ернста. Dieterich J., De Henrico (431—446), Schönach, Brünner Fragment d. Strickers Karl d. Gr. (446—8). Річник 1903 буде обговорений пізнійше.

Anzeiger f. d. Alt. u. d. Lit., 1903, 1904, приносить цілий ряд рецензій і дрібних заміток, м. ин. кореспонденцію Грімма.

Z. f. deuts. Philologie, 1904. R. Priebisch, Aus deuts. Handschriften d. kön. Bibl. zu Brüssel (58—86 і 371—387); в продовженю праці описано між иньшим деякі проповіді і трактати Eckhart'a, вірш про 7 болів Божої Матері (81—86), Gevatter Tod (371—2)

і пасії про Дороту (375—384) та Катерину (384—387). Цікавий матеріял містять ся в посланію Еберліна, опублікованім А. Götze (Ein Sendbrief Eberlings v. Gänzburg, 145—153). А. Hauffen присвячує дві статі культурно-історичним відносинам в часі реформації (Zu den reimdichtungen d. Johannes Nas, 154—172 і 445—472) і обговорює деякі незнані твори Наса, Centurii, Anatomia Lutheranismi, перерібки евангельських духовних пісень і Ecclesia militans, що мають вартість і для етнографа. R. C. Boer дає статю Kritik der Voluspá (289—370), E. Petzet, Bruchstücke einer Handschrift d. Jüngerer Titulur (433—445), з 14 століття, з гейдельберзької рукописи, J. Knepper, Eine alte Verdeutschung lateinischer Sprichwörter (128—133 і 387—390) з 16 століття.

Beiträge zur Geschichte d. deuts. Sprache u. Literatur. Unter Mitwirkung von Her. Paul u. W. Braune hrg. v. Ed. Sievers. Halle a. S. 1903, 1904, XXVIII, XXIX. 1903. E. Sievers, Zum Beowulf. M. Niemeyer, D. Iweinfragment C. 1904. O. Freiberg, D. Quelle des Eckenliedes (1—79): автор добачує французький вплив і догадуєть ся, що франц. прозове оповіданє з XIV ст. „Le Chevalier du Paregau“ спочиває на затраченім фран. оповіданю, з якого виїшла також пісня про Дітріха. F. Vetter, Über d. zwei angeblich 1522 aufgeführten Fastnachtspiele Niklaus Manuels (80—117): аналіза обох творів. G. Ehrismann, Zur althochdeut. Literatur (118—126): автор доказує, що твір „De Henrico“ треба зачислити до кінця 10 ст. або до початків 11. Sievers [Zum Beowulf (305—331)] звертає ся против виводів Траутмана і виказує його самовільний спосіб трактованя теми. Юнк В., D. Überlieferung v. Rudolfs v. Ems Alexander (369—469): автор обговорює, порівнює, а в частині і видає нову рукопись брюссельської бібліотеки, через що вартість монахійського тексту захитана. В. Гельтен, Zu den altostniederfränkischen Psalmenfragmenten den Lipsius'schen Glossen u. s. w. (470—478). В справі Беовульфа забирає Sievers іме раз голос (560—576).

Z. f. d. Wortforschung hrg. v. Fr. Kluge, V. Strassburg 1903/4 (345), VI, 1904/5. 1903. Matthias, Wielands Aufsatz: Demoiselle oder Fräulein (23—58). Seidenadel E., Frauenzimmer (59—98). Chrismann G., Dutzen u. Ihrzen im Mittelalter (127—220), докінчене поважної праці, що друкуєть ся від першого річника. E. Wülffing, Spieltage (278). Штрекель (Köse, Käser, Kösch, 279—286) доказує, що нім. слово „Köse“ (Gestell zum Trocknen d. Feldfrüchte) славянського походження, подібно як і слово Kosch. В статі розкинено багато кнйших етимологічних заміток. 1904. Klu y ver, Marzipan (59—68): слово від назви візантійської монети; як подає К. Кант в Zur bösen

Sieben (98—99) приходить сей термін вже в р. 1562 як імя карти до граня. Фельдман, *Modewörter d. 18 Jhr.* (101—118, 299—353). Мікколя виводить імя Німець з *Nemetes* (372—3).

Jahrbuch d. Vereins. f. niederd. Sprachforschung, XXIX, 1903. R. Sprenger, Versuch eines Quedlinburger Idiotikons: між пньшим діточі рими, пословиці, забави і т. д.

Korrespondenzblatt d. Ver. f. niederd. Sprachf., XXIV, 1903. Ф. Шульц і Вальтер, *Symbolische Anwendung d. Kusses*. Статі Voigt'a, Walther'a і Pfaff'a про Panteleonsfest (28/7). E. Schröder, Bankrese: причинки до 16 історії Ейленшніфеля. Sprenger, Öfele i Borchling, *Zeichen d. Todes*. Sprenger, Zum Volksaberglauben (ворожити, чи вийде ся замуж). E. Schüddekopf, Zur Anfrage N. 3 in XXIV, S. 61: наводить паралелі по пісні „Es ging ein Mädchen in d. Stadt d. Äpfel zu verkaufen“.

Zeitsch. f. hochdeut. Mundarten, hrg. v. O. Heilig und Phil. Lenz, IV, V. Heidelberg, 1903, 1904. (1903). B. Унзельд, *Schwäbische Sprichwörter u. Redensarten*: мужеські лайки. Г. Вебер, *Kinderreime a. Eichstädt u. Umgebung*: 28 чисел. О. Мейзінгер, *Lexikalische Beiträge a. Rappenaу*: людова етимологія, поговірки. 1904. Н. Klenz, Zu „*Goldschmieds Junge*“: кілька доповнень. G. Schöner, *Spezialidiotikon d. Sprachschatzes v. Eschenrod (Oberhessen)* де наведено м. ин. гарну збірку прізвищ, імен власних, географічних і т. д. В. Унзельд подає продовжене збірки „*Schwäbische Spr. u. Red.* (25—29).

Zeitschrift d. allg. deut. Sprachvereines, hrg. v. Oskar Streicher, 1903, 1904 (Berlin), XVIII, XIX. (1904). E. Behaghel, D. Glück. *Die Wandlungen u. d. Auffassung u. Benennung (конець)*, 3—10). К. Гомолінські, *Milieu* (33—37, 72—75). М. Böhm, *Dorpater Studentendeutsch* (68—72, 99—103): багато слів перенято з російського. K. Körholz, *D. Katze im Sack kaufen* (177), з забобонів.

Göthejahrbuch, XXIV, 1903, XXV, 1904. (1903). Е. Ліпманн, *Sagengeschichtliches zur Helena*: Тертуліян і т. д. (217—9). E. Hoffmann-Krayer, Zu Göthes Gedicht „Muth“, зворот нар. пісні „*Krach Herz u. brich nit*“.

Chronik d. Wiener Göthe-Vereines, red. v. R. Payer v. Thurn, XVIII.

Euphorion 1904, XI. *Euphorion* дає все багато місця етнографії, одначе сей річник приносить значно більше, як звичайно. К. Drescher (*Noch einmal der „Hürnen Seufried“ des Hans Sachs*, 1—22) забирає голос з нагоди студії п-ї Стеффен (X, 505 і д.) і відкидає її результат. А. Hauffen продовжує свої *Fischart-Studien*

і обговорює тепер духовні пісні і псалми (VII, 22). Фішарт написав 36 дух. пісень між тим найбільше псалмів; автор показує, що він тримався старих вірців, німецьких і латинських і виловлює усе особисте і оригінальне (22—65). А. Jeitteles публікує „Drei volkstümliche historische Lieder“ (81—90), а то пісню про Фридриха Великого і Івана з Непомук та похвальну пісню Марії з згадкою про М. Тересу і Йосифа. S. Hock описує збірку летучих листків з Мінхен в статі Österreichische Türkenlieder (1788 - 1790) (90—103). М. Мурко доказує в статі „Eine Jacob Grimm fälschlich zugeschriebene Rezension serbischer Volkslieder“ (106—120), що автором рецензії другої частини Караджича був Конігар (Wien. Allg. Lit., 1816, N. 20, 21). O. Clemen подає середньовічну любовну пісню з 15 або 16 століття з рукописи мійської бібліотеки в Цвікау (141—2). K. Enders, Zur Geschichte des Gaudeamus igitur (381—406). A. Kopp дає доповнення до своєї статі (VIII, 353 і д.), Deutsch. Volks- u. Studentenlied (503—515). Вкінці стаття Вендрота, Hondorff als eine Quelle d. Faustbuches (701—5).

Abhandlungen hrg. v. d. Gesell. f. deuts. Sprache in Zürich, 1904, X.

Germanistische Abhandlungen hrg. v. Fr. Vogt. Breslau 1904, Heft 21, 22, 23. 21. J. Klapper, D. St. Galler Spiel von der Kindheit Jesu (1—129): автор публікує текст, обговорює вітчину, час повстання рукописи і оригіналу і подає літературно-історичні розсліди про жерела твору. 22. J. Wiegand, Stilistische Untersuchungen zum König Rother (XI+209). Дуже гарна студія, в якій м. ин. представлено усі фігури і тропи. 23. W. Arndt, D. Personennamen d. deut. Schauspiele d. Mittelalters (X+113): м. ин. імена дідків, а далі імена Жидів, рицарів, королів, жовнірів, хлопів і інших станів з оглядом на їх походження.

Anglia, XXVII, 1904. Er. A. Cock, Interpretations und Emen-dations of Early English Texts. III (218—237). W. Heuser, With an and an J. (283—329): надруковано 4 церковні пісні з 14 століття, в яких змальовані деякі моменти з життя Христа в епічно-ліричній товї. В статі Ave Maria (320—330) публікує той сам автор пісні про Марію з XIV ст. Eleanor Prescott Hammond, Lydgate and the Duchess of Gloucester (381—398). Grienberger, Zu den Inschriften des Clermonter Runenkästchens (436—449). O. Піттер оголошує Zwei unbekannte Fassungen des Sir John Barleycorn (450—2) з рук. балтійського музею. Дуже цікава праця J. J. Dickenmann'a, D. Nahrungs-wesen in England vom 12 bis 15 Jhr. (453—515) написана на основі середньоанглійських жерел. Автор входить в подробиці але спеціальніше.

обговорює уживанє і приладженє мяса, яєць, рстинних страв і коріння та напйтькїв. Можна сподївати ся, що автор розпочав отсим серїю подїбних праць і що дасть з обсягу англїйської історїї культури подїбну книжку, як Гайне з обсягу нїмецької (D. deut. Nahrungswesen, Leip. 1901). E. Wülfing, D. Bild u. die bildliche Verneinung im Land-Troy-Book (555—89): зібрані образи з англ. оброблення троянської війни з XIV—XV ст. До того прошу порівнати статю Hein'a „Über d. bildliche Verneinung in d. mittlengl. Poesie“ (Anglia XV).

Englische Studien, XXXIV, 1904 (456). Фольклєрови тим разом не пощастило ся.

Jahrbuch d. deuts. Shakespeare-Gessellschaft. hrg. v. A. Brandl u. W. Keller, XL, Berlin 1904. З помїж статей, що часто входять в обсяг фольклєру і історїї культури, заслугує на увагу передовсім студія M. Gothein, D. Frau im englischen Drama vor Sh. (1—50); авторка зачинає від жіночих типів в містерїях, анекдотах і найстарших комедїях, а далї переходить до часів перед Шекспіром, заглядаючи всюди і до його творів. Поодинокі типи і мотиви представлені в звязи з продуктами иньших народів і часів, прим. жіпка „Kupplerin“, мотив про перебиранє (34 і д.), чарівницї, мотив невинности і т. д. H. Reich, D. Mann mit dem Eselskopf. Ein Mimodrama vom klassischen Altertum verfolgt bis auf Sh. (108—129): дуже цїнна розвідка. A. Брандль подає звїстки про Englische Komödianten in Frankfurt a. M. (229—231).

е) Педагогічні часописи.

Zeitschrift f. deutschen Unterricht, hrg. v. O. Lyon, XVIII. A. Denecke, Sittengeschichtliches a. Abraham a Santa Clara (104—123): житє Віденців не дуже гарно представлено. A. Andrae, Zu Goethes „Zauberlehrling“ (141—2): автор подає кілька нїмецьких оповідань про чарівників. K. Müller, Wenn d. Himmel wär Papier (142—3): подані нові доповнення, м. ин. новогрецька і сербська пісня. A. Andrae, Zu F. W. Webers Gedicht „Andre, denen Leid geschehen“ (209—216) — до теми: мати вертає по смерти до дітйї наводить автор паралєлі з нар. поезїї. B. Hoffmann, Volksetymologisches von d. deutsch franz. Grenze (246—251). J. Küffner, Morgen ist auch ein Tag (273): паралєлі до (XVI, 709 і XVII, 530) тої пословицї. G. Fuchs, D. Weltpreis d. Teufels. Ein Beitrag zur Faustlit. (330—2): дїдка ошукано. A. Andrae, „Spuckabergglaube“ bei Heine u. sonst (333—4): наведено ряд даних з старих і нових часописий. Ваглер, Zur Übersetzungsliteratur (339—342): автор дає доповнення до статї Грінвальда в Z. f. d. d. U. 1902, 601 і д. K. Warmuth, D. deuts.

Volkstum (398—403): з нагоди книжки Meyer-а подана характеристика Німців. P. Weizsäcker, Zu d. Redensart „Viel Geschrei u. wenig Wolle“ (413—4); автор цитує замітку з Менцеля, Gesch. d. Deuts. 5 Aufl., 229, де пословицю причеплено до дідька. R. Laube, Eine Schilderung d. Hoffeste im Nibelungenliede (462—487 i 566—581): культурно-історична студія. Г. Біллєрт, Über bildliche Ausdrücke (506—510) м. нн. про die böse Sieben. K. Sprenger, C. Arndt über d. Tellsage (518—519). P. Weizsäcker, Sage u. Geschichte in G. Schwabs Mahl zu Heidelberg (591—595). A. Heinze, Familienlegenden (604—6): легенди для виясненя назвиск і думка Нічше про його польське походженє. A. Wünsche, D. Tierwelt im Bilderschmucke d. alttestam. poetischen Schrifttums (634—653, 704—719 i 764—785): докладний збір матеріялу. G. Pflugk, D. Kukuck im deuts. Volkslied (720—728): автор наєодить м. нн. одну українську пісню (Зелена діброва...) на доказ, що у Славян голос зазулі сумнійший.

Zeit f. österreichische Gymnasien, LIV, 1903, LV, 1904. (1903). K. Шіффманн, Heldensage u. Namengebung (193—200): автор обговорює історію германських імен. P. Мерінгер, Zur indogerm. Altertumskunde (385—401): з нагоди Reallexikon Шрадера. E. Fait, Reiseeindrücke u. Kulturbilder a. Makedonien u. Altserbien (865—89). (1904). Кукуля, D. angebliche Jahrtausendfeier d. Diana-tempels v. Ephesos Калінка, Troia. Циріяст, Über d. Wachstum d. Schüler.

Blätter f. d. Gymnasialschulwesen, München, XL, 1904, XLI, 1904.

D. humanistische Gymnasium, Heidelb., XV, 1904.

Gymnasium, Paderborn, XXII, 1904.

Lehrproben u. Lehrgänge a. d. Praxis d. Gymn. und Realschulen, Halle, 1904.

Pädagogische Blätter, hrg. v. Muthesius, 1904 містять статю Schiele, Brauch u. Spiel in Lied u. Reim.

D. deutsche Schule, VIII, 1904.

Monatsblätter f. höhere Schulen, III, 1904.

D. praktische Schulmann, LIII, містять статю J. Sahr'a D. Volkslied im Wendepunkte unserer Literatur um 1773.

Pädagogische Blätter v. Kehr, hrg. v. Muthesius, 1904.

Pädagogische Studien, XXV, 1904.

7. Часописи мішаного змісту (етнографія, географія, історія, фільольогія, історія культури).

Iduna. Monatschrift f. Volkstum u. Kunst. Forts. d. deuts. Zeits. Begründet u. herausgegeben v. E. Wachler. VI, 1903—4.

Weimar 1904. R. Francé, D. Fall d. deuts. Heidentums (5—14). Ф. Фішбах, Beitrag zur Deutung d. Legenden im Harz u. Riesengebirge (52—3). Böhmel, Bauernhochzeiten d. Werrägaues bei Berka mit ihren Nachklängen german. Vorzeit (298—303, 402—4, 456—9, 517—22). D. Feuer im german. Brauchtume (508—513). Edda... ihre Heimat u. ihre Beziehung zu unsern Harzfestspielen (396—401). А. А. Тимарь, Мysterien u. Dämonomachie (433—9). R. Francé, D. Wurzeln d. deuts. Aberglaubens (481—7). Фішбах, Schöpfungsmythus d. Edda (504—7).

Mitteilungen d. deut. Ges. f. Natur u. Völkerkunde Ostasiens, IX (H. 1—3), 1904. Коганей містить статтю Über d. Urbewohner v. Japan, Шіллер, Japanische Geschenksitten.

Globus, LXXXV—VI, 1904. 85. Антропология заступлена слабо, бо тільки одну статтю Lehmann-Nitsche, D. dunklen Hautflecke d. Neugeborenen bei Indianern u. Mulatten (297—301). Більше статей присвячено преісторії: Lustig, D. Trichtengruben von Zopfenberge in Schlesien (85—89), Альсберґ, D. ältesten Spuren d. Menschen in Australien (109—112) з третинної епохи або з переходової до ділювію, Mehliß, Eine zweite neolitische Ansiedelung im Hasslocher Walde u. ihre Keramik (189—190) і його, D. Nekropole im Benzenloch bei Neustadt a. H. (388), Гаґел, D. ält. Spuren d. Menschen in Australien (256—7) з нагоди праць Альсберґа, Кребс, Streiffragen urgeschichtlicher Bautechnik (293—4, каміньоломи), Шмідт, D. Frage nach d. Bedeutung d. Fussabdrücke d. austral. Tertiärmenschen (323), до статі Альсберґа. Найбільше статей етнографічного змісту: з тих одну Кайндль, D. Hochzeitsfeier bei den Ruthenen in Berhommet am Pruth (281—289), обговорю окремо. З інших вичисляю тільки самостійні, поминаючи короткі реферуючі замітки, між ними і про збірку билін Ончукова (380) і Гуляєва (392). А. Вінтер дає переклади трьох російських причитаній в статі Totenklagen d. Russen (388—9), Тецнер описує життя і буття Хорватів (D. Kroaten, 21—26, 37—42), а спеціально їх культурне життя, заговори, дома, одіж, деякі звичаї (весілля, похорони [лишати страву на гробах, плачки], Різдво й інші свята, забави, посестримство), моральні погляди і устну словесність. Коротка але богата змістом стаття Г. в. Габнауа, Ungarische Kinderspiele (42—45, 60—63) — більшість забав можемо подібати у всіляких інших народів, переважно навіть в тій самій формі; у автора находимо опис забави в кружальце (Kreisel), що знана приміром загально на віденським бруку; в пінґа, а далі такі забави: кидати кульочками в отвір, підбивати гузики або гроші в ямку, проца (Tschuisl), вироблювати бика з кісточок, гука, пускати орла, носити вітрівку (Windradl), ґуркальце

(Dreher), небо і земля, виробляти птахів, кораблі, бавити ся в розбійників і жандарма, купця і коня, вовка і вівцю, в пилку; вкінці описує і обговорює автор практичні забавки. Н. Klose представляє *Industrie u. Gewerbe in Togo* (69—73, 89—93). Енгельгардт докінчує статтю *Eine Reise durch d. Land der Mwele u. Esum, Kamerun* (73—77) а Gentz *Beiträge zur Kenntniss d. südwestafrikanischen Völkerschaften* (79—82), Raum пише *Über angebliche Götzen am Kilimandžaro* (101—105). Давід *Über d. Pygmäen am oberen Ituri* (117—9), Філіппі, *Über d. Nationalität d. Südamerikaner, insbesondere Chilenen* (116—7). Loof про *Erdbütten in Holstein* (169—170), Bielenstein про *Kochen u. Kesselhaken d. alten Letten* (181—3), Gentz про *Ovambos* (205—8), Fehlinger про *Tepecano Indianer* (292—3), Seler про *Archäologische Untersuchungen in Costa-Rica* (233—9), Фішер про *Eine altmexikanische Steinfigur* (345—8).

86. Вичисляю лише праці поважніші і інтересніші. Позаєвропейськими народами займають ся статі Гуттера, *Völkergruppierung in Kamerun, Gafena* (24—30) D. Gajos auf *Sumatra, Гана, Neues über d. Kurden* (31—32), Шмідта про ткацтво (*Aus d. Ergebnissen meiner Expedition in das Schinguquellgebiet*, 119—125), Niehus'a *Zuckerfabrikation d. indischen Bauern* (167—171), Давіда, *Notizen über d. Pygmäen d. Ituriwaldes* (193—198), Ласпера, *D. Baluë- oder Rumpiberge u. ihre Bewohner* (337 і д.). Ch. Henning розслідує *d. Sumerische Grundlage d. vorderasiatischen Schöpfungssage* (46—49, 58—61), Meyer подає *Neue Mitteilungen über Nephrit* (53—5), Гольдцігер наводить деякі *Orientalische Baulegenden* (95—96). Між ними стрічаємо тут легенду про короля, якому судить ся аж тоді вернути ся на престол, коли возьме золотий хліб з желізного престола. Король служить за пастуха і бере раз жовтавий хліб на желізній лопаті: так сповнюєть ся пророцтво. K. v. Steinen ілюструє *Ausgrabungen am Valenciasee* (101—108), Preuss дає статтю *D. Ursprung d. Menschenopfer in Mexiko* (108—119), Krämer оцінює *Wert d. Südseekeulen f. Völkerbeziehungen*, Лявфєр, *Religiöse, Toleranz in China* (219—220). До нас належить справозданє Кайндля про найновіші праці в обсягу етнографії в Галичині, Королівстві польським і на Україні. В обсяг славянської етнографії входить стаття Тецнера, *Zur Volkskunde der Serben* (85—91), в якій обговорено стрій, збряди, дім і народню поезію Сербів. А. Маур обговорює *D. vorgeschichtlichen Denkmäler v. Sardinien* (133—137), Гільберт О., *Babylons Gestirndienst* (225—31), Вайнберг дає статтю *Prähistorische Feuersteine u. d. neolitische Mensch in Baltisch-Russland* (231—236) і *D. Syrjänische Pam-Kultus* (259—261). Т. Preuss містить

розвідку D. Ursprung d. Religion u. Kunst на основі мексиканського матеріялу (321—327, 355 363, 375—9, 388—392).

Der ferne Osten, Illustrierte Z. zur Verbreitung d. Kenntniss d. Kultur u. d. Verhältnisse Ostasiens, hrg. v. C. Fink, Shanghai 1904, II, 1903 - 1904. Статі входять в обсяг історії культури в найширшій значіню того слова: побіч того багато етнографічних заміток і перекладів з орієнтальних літератур. П. Отто подає Einiges über chinesische Lieder aus d. Zeit d. Dynastie Sung (16—17), з р. 420—79 по Хр. Про хінську музику пише Т. Richard (101—113), про хінські вахлярі Е. Ruhstrat (121—2).

Finnisch-ugrische - Forschungen. Zeit. f. fin.-ugr. Sprach- u. Volkskunde nebst Anzeiger.. hrg. v. E. Setälä u. K. Krohn, Helsingfors, Leipzig 1903, 1904, 6 зошитів. Anzeiger приносить докладну бібліографію за 1901 рік (1903, I, II) і статтю Й. Гурта, Über die Bleskauer Esten oder d. sogenannten Setukesen (1903, III, 185—205), в якій описано жите і быте Естонців Ісковської губернії (релігія, обряди, школа, одіж, прикраси, будівлі, занятя, пожитя, народня творчість, музика, характер, моральність). Самі розсліди містять довші, самостійні праці, які переважно дотикають етнографії. Krohn доказує в статі „Die Freierei der Himmelsrichter“, що сей гарний епізод Калевали не має в собі нічого мітичного і являє ся лише простою поетичною видумкою, що могла повстати між 14 а 16 столітєм. Grotenfelt Kustawi вісоставляє естонську Kalevipoeg і фінську пісню про Куллерво з германським циклем про Германариха і доходить до результату, що Фінці запозичили тему у Германців. (D. Sagen v. Hermanarich u. Kullervo, ib. 45—61). Setälä дає початок інтересної статі Kullervo — Hamlet (61—97), де подано поки що огляд жерел і версій Гамлета. Річник 1904 приносить 3 статі Крона, що усі займають ся Калевалою: D. Geburt Väinämöinens (11—19), D. Fundorte d. epischen Gesänge d. Kalevala (112—117) з мапою і Väi... Ritterspruch u. Abschied (118—133).⁴ Вкінці лишається до заготованя статя Salminen Väinö, D. Bedeutuog D. E. Europaeus in d. Geschichte d. Einsammlung finnischer Volkspoesie (134—150).

Alemannia. Z. f. alem. u. fränkische Geschichte, Volkskunde, Kunst u. Sprache, hrg. v. F. Pfaff, Freiburg i Br., IV, V, 1903, 1904. (1903). Р. Beck, D. Husaren-Menzel (152—160): житєпись визначного військового начальника в часів Марії Тереси і його популярність в народній поезії. L. Sütterlin оголошує рукописну збірку з XVIII ст. з рецептами проти всяких педуг (пропасницї, уроків, жовтачки, колюк, кашлю і и.). Культурно-історичний інтерес мають статі R. Krebs'a, D. Weistümer d. Gotteshauses u. d. Gotteshausleute v. Amorbach (192

—242) і M. Thamm'a, *Hachberger Hofordnungen d. XVI Jhr.* (242—261). (1904). Інтересна стаття Е. Блюхера, A. d. Sprachleben d. Wallis (83—114), з якої виходить, що поняття нарід і мова не покривають ся і що студіюване мішаних діалектів заслуговувало б на більшу увагу. Остаєть ся до занотованя кінцець праці Thamm'a (115—130), коротка замітка Пфаффа, *Zur Volkskunde in Baden* (159—160).

Forschungen zur deutschen Landes- u. Volkskunde, hrg. v. Dr. Kirchhoff, XV, 1904 (Stuttgart). Статі географічного змісту.

Beiträge zur Landes- u. Volkskunde in Elsass-Lothringen, Strassburg, XXIX, 1904.

Archiv f. Kulturgeschichte, hrg. v. Steinhausen, II, 1904. P. Dahms, D. Beizjagd in Altpreussen (1—19). W. Friedensburg, D. italien. Priesters u. Theol. Vinc. Laurefizi Reise durch Deutschland, d. Niederlande u. England (1613) (26—37): збірка заміток про тодішнє житє, курєнє тютюну. Й. Кнеппер, Ein deuts. Jesuit als medizinischer Satiriker (38—59): замітка про культурно-історичне значінє твору v. Baldes *Medicinae gloria per satiras XXII asserta* (1651).

D. Kultur. Zeits. f. Wissenschaft, Literatur u. Kunst, hrg. v. d. Leogesells., 1903, IV. A. Ціммерманн, Über Stil u. Wesen d. deuts. Legende (113—121). A. Сальцер, D. Symbolik in d. deuts. Mariendichtungen d. MA. (178—188): відчит.

Umschau, 1904, VIII.

8. Часописи, присвячені студіям релігії і теології.

Archiv f. Religionswissenschaft hrg. v. Dieterich u. T. Achelis, Leipzig 1904. Почавши від 7 тому прибрав Архів иньшу форму зверха і в середині. Новий редактор А. Дітеріх зібрав у вступі в коротких словах задачі зреформованої часописи, що стає від тепер органом „коаліції філльолюгів, етнолюгів (антропологів), фольклористів і теологів“ і має причинити ся до висвітлення пізнаня форм релігійного думаня, поодиноких мітолюгій, а передовсім до внясненя початків орієнтальних і класичних релігій і їх звязи та відносин з християнською релігією і з релігійними поглядами сучасних народів. Задля тої ціли утворено окрему рубрику справоздань, в яких має ся подавати сучасний стан філльолюгії і етнолюгії поодиноких племінних і языкових груп. Славянську нар. релігію обговорюватиме Яворський, російську Дайбнер. Автор накликає далі до згоди між заступниками поодиноких дисциплін а в справі становища фольклору триматиме ся поглядів, висказаних в I томі „*Hessische Blätter f. Volks.*“ (с. 169). О скілько бачимо з першого тому, виповнює редакція совісно приобіцану за-

дачу: зміст значно поглиблено. Небіщик Г. Узепер умістив дві дуже поважні студії; в першій з них „Mythologie“ (6—32) дає автор критику дотеперішних розслідувань мітології і мітологізація і зачеркує задачі і форми вищого трактування того самого предмету. Звертаючи передовсім увагу, що ціла мітологія вийшла тільки з нашої уяви з огляду на природу, радить її автор розслідувати на широкім тлі душевних станів і культурно-історичних проявів, промовляє тому рішучо за тим, щоби не відділювати її від життя і не запускати ся в філософствання, бо воно ніде не може більше пошкодити, як тут, а передовсім щоб не трактувати окремо релігійних поглядів, а окремо сам культ і релігійні інституції та щоб не робити різниці між релігією і „забобонами“, церквою та забобонними практиками. Цінні також замітки автора про головні види релігійних поглядів і про відносини релігії до науки. Друга стаття Heilige Handlung (281—339) присвячена цікавій справі повстання поодиноких обрядів; початок їх корінить ся в натурі людській, що хоче усе видіти і не вдовольняєть ся самою вірою. В тій статі обговорює автор початок і значіння посвячення води, римських борб званих „Catterva“ і переказу про упадок Іліону. J. Wellhausen, Zwei Rechten bei den Hebräern (33—41): намащування оливою, покривання плащем на означення власності. Г. Віссова, D. Anfänge d. römischen Larenkultes (42—57). Г. Гольцманн, Sakramentliches im Neuen Testament (58—69): містичні елементи. Levis R. Farnell, Sociological hypotheses concerning the position of women in ancient religion (70—94). R. Wunsch, Ein Dankopfer an Asklepios (95—116): жертвоування когута (109). Гр. Каро, Altkretische Kultstätten (115—156): автор описує на основі розкопок місця і форми ахайського культу. J. J. M. de Groot, Wu Tsung's Persecution of Buddhism (157—168). С. Н. Becker, Panislamismus (169—192): се тенденція до організації. Т. Нолдеке, Sieben Brunnen (340—344): почитання сімох криниць доховало ся до нині. L. H. Gray, The Double Nature of the Iranian Archangels (345—372). A. Jülicher, D. geistlichen Ehen in d. alten Kirche (373—386): автор подає доповнення до студії Г. Ахеліса „Virgines subintroductae“. R. Reitzenstein, Zum Asclepius d. Pseudo-Apuleius (393—411). Н. Osthoff, Etymol. Beiträge zur Mythologie u. Religionsgeschichte (412—418): етимологія слова *Προϊαλος* від *Προ-[h]αλος* (себто „хто має в переді великого“). В. Г. Рошер, Über Ursprung u. Bedeutung des *βοῦς ἑβδωμος* (419—444): з нагоди праці Штенделя в Гермесі (1903, 567 ff.). Л. Радермâхер, St. Phokas (445—452): автор зіставляє погляд про охоронну силу Фоки від бурі в грецькій легенді з VI ст. з германським віруванням в Klabautermann. K. Sapper, Religiöse Gebräuche und

Anschauungen d. Kekchi-Indianer (453—470). В відділі оглядів уміщено огляд вавил. і асирійської релігії Бецольда, індійської Ольденберга, єгипетської Wiedemann'a і огляд релігійних поглядів т. зв. диких народів Preuss'a, Anckermann'a і Juynboll'a.

Zeitschrift f. d. alttestamentliche Wissenschaft, hrg. v. D. B. Stade, 1903, 1904, XXIV, XXV. (1903). Matthes, D. Sühngedanke bei den Sühnopfern проти Фольца. Прейшен, Doeg als Inkubant, zur Erklärung von 1 Sam. 21, 8. Stade B., Streiflichter auf d. Entstehung d. jetzigen Gestalt d. altt. Prophetenschriften. Idem, D. Mythos vom Paradies Gen. 2, 3 u. d. Zeit seiner Einwanderung in Israel. Krauss G., D. Legende d. Königs Manasse — проти Нестле, який відповідає в статі Zum ehernen Maultier d. M.; тою ж темою займається його доповнення Zum Baal Tetramorphos. Algyogyi-Hirsch оголошує статтю Über d. angebliche Vorkommen d. biblischen Gottesnamen Jahve in altbabyl. Inschen. 1904. M. Löhr, Threni III. u. d. jeremianische Autorschaft d. Buches d. Klagelieder (1—16). Mathews, D. Dekalog (17—41). Автор доказує, що він належить до часів королів і пророків і представляє збірку законів. Галь А., Parallelen zum alten Testament aus E. Littmanns Neuarabische Volkspoesie (41—44). Al. Zillesen, Israel in Darstellung u. Beurteilung Deuterjesajas (40—55) (251—295). Wildeboer подає доповнення до статі Matheus'a (D. Datierung d. Dekaloges (296—300). Познап'євскі С., Zur Fall d. biblischen Völker (301—8).

Zeitschrift f. wissenschaftliche Theologie... hrg. v. A. Hilgenfeld, XLVII, 1904, Leipzig. М. Нікольскій, Jākhin u. Bōāz (I. Reg. 7, 21) (1—20). J. Dräseke, Zu Scotus Erigena. Bemerkungen u. Mitteilungen (121—130): з нагоди праці Бріліянтowa. В Вебер, D. Composition d. Weisheit Salomo's (145—169): складається з трьох частин; першу з них можна би назвати есхатологічною книгою, другу книгою мудрости (без кінця), третю книжкою про Божий спосіб карня (без початку); четверта частина про ідолів вставлена в третю. А. Гільгенфельд, D. Königssohn d. Perle (229—241) грецький гимн орієнтального походження. М. Pohlenz, D. griechische Philosophie im Dienste d. christlichen Auferstehungslehre (241—250). Г. Гільгенфельд, Giwargis Warda (269—272): збірка духовних пісень сврійських Несторіян. Fr. Görres, Neue Beiträge zur Gesch. d. 40-jährigen Waffenstillstandes zwischen d. Christentum u. d. antiken Staat seit 260 (381—398). К. Берпіх, D. Messiasbild d. Ezechiel (433—461). А. Klöpper, D. Offenbarung d. verborgenen Mysteriums Gottes (525—544). А. Гільгенфельд, Pseudo-Clemens in moderner Façon (545—566): з нагоди праці Байца.

Z. f. d. neutestamentliche Wissenschaft u. d. Kunde

d. Urchristentums hrg. v. Dr. E. Preuschen, IV, V, 1903—1904. (1903). Usener, Geburt u. Kindheit Christi: розвій історії. Vischer E., D. Zahl 666 Апок. 13, 18: число не символічне, лише відповідає дійсности. Що інституція пресвітерів не повстала в Єгипті, лише пристала до готової вже на місці, доказують Strack M. L. (D. Müllerinnung in Alexandrien, з нагоди написи, 217—204 пер. Хр. з словом *πρεσβύτερον*) і Гаушільдт, (*Πρεσβύτεροι* in Ägypten in 1—3 Jhr. u. Chr.). Нестлє Е., D. süsse Geruch als Erweis d. Geistes. Вільріх Г., Zur Versuchung Jesu: Mt. 4, 8 ід., Lc. 4, 5 ід., тільки варіант давнішого перського легендарного мотиву; Христос зайняв тільки місце перського короля. 1904. W. Bousset, D. Wiedererkennungsfabeln den pseudoklementinischen Schriften, den Menächmen des Plautus u. Shakespeares Komödie der Irrungen (18—27). Е. Шварц, D. verfluchte Feigenbaum (80—84) лише порівнянє. Вішер і P. Corssen, Die Entstehung d. Zahl 666 (84—88). Гольцманн, D. Abendmahl im Urchristentum (89—120). Н. Waitz, Simon Magus in d. altchrist. Literatur (121—143): історичний підклад і розвій поглядів. G. Klein, Zur Erläuterung d. Evangelien d. Talmud u. Midrasch (144—153): автор наводить паралелі до тем і місць 1) Христос жених, 2) пророцтво що до збурення Єрусалима і ссохле дерево фігове, 3) Христос між двома розбійниками, 4) незшитий плащ Христа і Мойсеева одіж, 5) Іван віщує Мессію, 6) хрест Христа, 7) покуса. J. A. Cramer, D. erste Apologie Justins (154—162, 178—190) реконструкція первісного тексту. G. Krüger, D. getaufte Löwe, примітки до Tert. bapt. 17 і Hieronym, de vir. ill. 7. W. Wrede, Zur Messiaserkenntnis d. Dämonen bei Markus (169—177) відповідає Вейсови (D. älteste Evang., 141—146) К Lincke, Simon Petrus u. Joh. Markus (191—203). C. Clemen, Miscellen zu den Paulusakten (228—247). Денк, Camellus: 1. Kamel, 2. Schiffstau (Matth. 19, 23) (256—7). C. Bruston, La tête égorgée et le chiffre 666 (258—61). Е. Гольцманн, Noch ein Wort zur Ausgiessung d. Kelches beim Abendmahl (264). F. Spitta, Beiträge zur Erklärung der Synoptiker (303—326), хрест Христа огнем, початок євангелія сьв. Марка, голос з неба при хресті (Лука, 3, 22), голуб при хресті Ісуса, звірі в історії спокуси Христа. C. Conybeare, Dialogus de Christi die natali (327—334), переклад з вірменського. П. Вендланд, *Σωτηρ*, eine religionsgesch. Untersuchung (335—353), Wrede, Zur Heilung d. Gelähmten (Марк, 2, 1) (354—8). Idem, Zum Thema „Menschensohn“ (359—360).

Zeits. f. katholische Theologie, XXVII, XXVIII, 1903, 1904. (1903). Гэркльоц, D. Kreuz im latein Monogramm Christi. Ніллєс М., Aus Iberien u. Georgien: d. hlg. Rock і його популяр-

ність в Росії. Е. Міхаель, *Zu Theologie d Grallegende*: реферат з Волифрама ф. Ешенбах „Parzival“. (1904). Fanck, D. Malereien d. Katakomben Roms (2). Кнеллер, Z. Gesch d. Gebetläutens. Нагль, D. Religion d. Kuttäer. Паулюс, D. Reue in d. deuts. Erbauungsges. d. ausgehenden MA. (3 4). Fonck, D. sonnenumgränzte u. sternengebkränzte Weib in d. Apokalypse (4). Шпальдаль, D. Stellung d. griech.-russischen Kirche z. Lehre v. d. unbefleckten Empfängniss (4).

Theologische Studien u. Kritiken, Gotha (hrsg. Haupt, u. Kautzsch, LXXXVI, LXXVII, 1903, 1904). (1904). Бебе, D. Anfänge d. nationalen Jahweglaubens.

Zeits. f. Kirchengeschichte, 1904.

Revue d'histoire et de littérat. religieuse, VIII, 1903. P. Lejay, Le sabbat juif et les poètes latins (305—335). F. Cumont, La polemique de l'Ambrosiaster contre les païens (417—440): розділи Adversus paganos i De fato з Quaest. Vet. et Nov. Test. (Patrol. lat. XXXV, ol. 2343) є гарними припинками до пізнання поганської релігії 5 століття.

Biblische Z, Freiberg, II, 1904. Микетта, D. literar.-hist. u. rel. gesch. Bedeutung d. ägypt. Eigennamen d. Josephsgesch. (2).

Der Katholik, hrg. v. J. M. Raich, LXXXIII, LXXXIV, 1903, 1904. (1903). Religiöse Volksbräuche im Bistum Augsburg. Дуже важна праця, де обговорені звичаї і обряди при хресті, заручинах, при смерті і похоронах (додавати т. зв. гріш Бенедикта до гробу, ковшня), при будові і посвяченню дому, приміції і т. д. Не менше цікава праця „Hagiologisches a. Alt Livland“, що тягне ся через оба річчики. Strohe, Religiöser Sinn in schweren Zeiten (1665—7) в часі чуми. (1904). Нагль, Z. bibl. Urgeschichte. Sieger, D. Buch Tobias u. d. Märchen v. d. dankbaren Toten. Франц, Wie man dem Volke im 15 Jhr. über d. Ablass predigte.

Theologische Quartalschrift, LXXXV, LXXXVI, 1903, 1904 (1903). Кірш, D. warscheinliche Zeitalter d. hl. Cäcilia: проти нього вступав далі Келльнер. (1904). D. Buch Tobias und d. Archikar-Sage.

Theologisch-praktische Monatsschrift, Passau, XIV, 1904. Ліппль, D. Gesetzgesamlung d. Königs Hammurabi v. Bebel і його-ж, D. „Babel-Bibel“-Streit.

Oriens-Christianus, hrg. v. A. Baumstark, III, IV, 1903, 1904. (1903). Vetter, D. armenischen Apokryphen Apostoleakten — текст порівняний з грецьким. Т. Шерманн, D. griech. Kyprianosgebete: оголошує текст а у вступі дуже багатий теолог. і фелькльорний матеріал.

Der christliche Orient, red. v. R. Lepsius, V, 1904. Stundenprozesse (7) і Христофільос, Ein Blatt a. d. Gesch. d. Stunden in Russland (8).

Archiv f. kathol. Kirchenrecht, 1903 (83), 1904 (84). А. Лямперт, D. Herkunft d. Inquisitionsprozesses (552—5): з нагоди праці Р. Шіда. С. Блязель, D. Übertritt d. Langobarden zum Christentum. Bis zur Okkupation Italiens (577—619): вандрівки Л., їх релігійні погляди, вплив християнства на моральність.

Deuts. Z. f. Kirchenrecht, XII, XIII, 1903, 1904.

Zisterzienser-Chronik, red. v. Müller, XV, 1903, XVI, 1904. (1903). Schreiblmayr P., D. Fest d. hl. Alberich. Müller G., D. Offizium d. drei letzten Tage in d. Karwoche in d. älteren Zeit. (гмни). Idem, D. Namenänderung im Kloster (від 17 ст.).

Studien u. Mitteil. a. d. Benediktiner u. d. Zisterziensorden, XXIV, 1903, XXV, 1904. Busam, Fidelis, D. S. Benediktinusmedaille. Дольберґ Л., D. Statuten d. Cisterzienser wider Taufen u. Gevatterstehen. О. Штарк, Ein Stück mittelealt. Klosterlebens (391—402): про щоденне життя в кляшторі в XV ст. Vivell, D. liturg. u. gesang. Reform. d. hl. Gregor. d. Gr.

Analecta Bollandiana, ed. Carolus d. Smedt, XXII, 1903, XXIII, 1904. (1903). Delehayе Н., S. Melaniae iunioris acta graeca, де багато етнографічного матеріалу. Idem, S. Barlaam martyr à Antioche: тексти і паралелі: горюче кадило і вугілля не спалили В. руки. Poncelet A., La vie de S. Catharinae virginis et martyris translatio et miracula Rotomagensia saec. XI. (1904). H. Delehayе, L'hagiographie de Salone d'après les dernières découvertes archéol. (5—18) з нагоди Буліча. Idem, Castor et Pollux dans les légendes hag.

Archiv f. Reformationsgeschichte. Texte u. Untersuchungen, hrg. v. W. Friedensburg, I, 1, Berlin 1904. Інтересна може бути студія Kalkhoff'a, D. Vermittlungspolitik des Erasmus u. sein Anteil an den Reformationszeit (1—83).

9. Збірники (видання наукових товариств) і бібліографія.

Sitzungsberichte d. phil.-histor. Klasse d. kais. Ak. d. Wiss. 148 Band, Wien, 1904. 1) Bratke, Epilegomena zur Wiener Ausgabe der Altercatio legis inter Simonem Judaeum et Theophilum Christianum (1—199+1 табл.). Обговорення рукописів і жерел, дані про автора. 2) A. E. Schönbach, Mitteilungen aus altdeut. Handschriften. VIII. Seitenstettner Bruchstücke d. jüngeren Titirell

(1—14). Текст і порівняння. 4) J. Kelle, Untersuchungen über d. Offendiculum d. Honorius (1—44) і відносини того твору до німецьких поезій Gehugde i Pfaffenleben. 5) L. Reinisch, Der Dschäbärtidialekt der Somalisprache (1 і д.). Матеріал зібраний помершим ученим Гейном; в додатку 14 текстів з німецьким перекладом: 2) викуп полонених, 3) про пустого чоловіка, 4) про дурну жінку, що убилла власну дитину, 5) як у Сомалів осьвідчають любов („Ходи до мене! Добре; хочу, щоб ти сповнила 4 річи! Добре. Хочу, щоби мені було вільно брати тебе за груди і за задок, зносити ся з тобою і щоб ти згодила ся на те! Добре — відкажує вона“, с. 95), 6) Про волосє, 7) Радість з уродження сина. (Погляд, з яким стрічаємо ся і у цивілізованих). 8) Про діти, що заблудили, 9) Смерть тому, хто хотів звести жінку. 10) Порнографічне представленє першого coitus. 15) Звичаї при танци, 16 і д. Весільні і танечні пісні. Дальше казки: 1) Чоловік, малпа, пантера і вуж; 2) Шакаль і малпа; 3) Глухий невільник палить одіж, за те, що з'їла масло (с. 40); 4) Сумніви в істнованє бога, 5) Подружє неважне, бо муж не має penis'a. 6) Wiesner, Ein neuer Beitrag zur Geschichte d. Papiere (1—26). 7) Schönbach, Beiträge zur Erklärung altd. Dichtwerke. III, D. Sprüche d. Bruder Wernher, I (1—90), 38 пословиць і прислів'їв.

Denkschriften d. kaiserl. Akademie d. Wiss. Phil.-histor. Klasse. 50 B., Wien 1904 (с. 182+44+89+123) містять чотири статі, з яких дві, статя Яріча, Kirchenslawisch-böhmische Glossen saec. XI—XII, і статя Штрекеля Zur slawischen Lehnwörterkunde, будуть обговорені окремо. Праця Е. Sellin'a, Tell Taanek подає справозданє з розкопок в Палестині. В 21 розділі описує автор історію і положенє місцевости, поодинокі місця розкопок і знахідки, гроби в печерах і скелях і зіставляє в 3 останніх розділах культурно-історичні результати (кераміка, знаряди, будівлі, цвнтаряща, зміст писаних табличок), історичні і релігійно-історичні (вістари, ідоли, амулети). В додатку знаходимо 15 таблиць з численними фотографічними знимками.

Abhandlungen d. kön. Gesel. d. Wissenschaften zu Göttingen. Phil. hist. Klasse. Neue Folge. 1900—1904, Band III—VIII. В зазначених томах уміщено слідуючі більші студії. III, N. 2, Marquardt J., Eränšahr nach der Geographie des Ps. Moses Xorenaci. Mit historisch-krit. Kommentar u. topogr. Exkursen, 4° 1901, с. 358. III, N. 3. H. Achelis, Die Martyrologien, ihre Geschichte u. ihr Wert, VIII—247. 1900. IV, N. 2. Schulten A., D. Mosaikkarte von Madaba u. ihr Verhältniss zu den ältesten Karten u. Beschreibungen d. hlgen Landes. 1900, с. 121, IV 6. Lüders H. Über

d. Grantharecension des Mahābhārata. (Epische Studien I), 1901. V. N. 3. Neu-arabische Volkspoesie ges. u. übers. v. Enno Littmann 1901, c. 159. V. N. 5. Schulze Vieh., Zur Geschichte lateinischer Eigennamen, 1904, c. 647. VI N. 3. Möller Herm. Ein hochdeutsches u. zwei niederdeut. Lieder von 1563—1565 aus d. siebenjährigen nordischen Kriege. Mit einem Anhang: Deutsche Lieder aus der Grafenfehde. 1902. c. 67 (Гальмштадська пісня з р. 1563, Любецька з 1564 і Фалькенберґська з 1565; в додатку пісня „von Fünen“ 1535 і Dennmarcker Lied 1536). VII. N. 2. Wilmanns W., D. Untergang d. Nibelunge in alter Sage u. Dichtung, 1903, c. 43. VIII Meyer W., Die Legende d. h. Albanus, d. Protomartyr Angliae in Texten vor Beda, 1904, c. 81.

Abhandlungen, Mathem. physik. Klasse, I—IV, 1900—1904.

Abhandlungen d. histor. Klasse d. kön. bayerischen Akad. d. Wissenschaften, XXIII Band, I, II, Abt., München, 1903, 1904. Перший відділ містить статтю B. Riehl'a, Gesch. d. Stein- u. Holzplastik in Ober-Bayern vom 12 bis zur Mitte des 15 Jhr. 1—76 і статтю S. Riezler'a, Kriegstagebücher aus dem legistischen Hauptquartier 1620 (77—210). Другий відділ приносить 3 статі, L. v. Rockinger, Deutschenspiegel, sogenannter Schwabenspiegel, Bertholds v. Regensburg deut. Predigten in ihrem Verhältnisse zu einander (211—300), Палеографічні досліді Traube і B. Riehl, D. Münchener Plastik in d. Wende vom Mittelalter zur Renaissance (389—471).

Abhandl. d. mathemat.-physik.-Klasse, XXII, I, II. 1903, 1904.

Abhandlungen d. sächsischen Gesells. Hist. phil. Kl. 1904. K. Meister, Beiträge zur griech. Epigraphik. III. Ein Kapitel a. d. altgr. Pfandreht (2—7). Гельцер, D. wiederaufgefundene Codex d. hl. Klemens u. andere auf d. Patriarchat Achrida bezügliche Akk. Sammlungen (41—110). Брунманн, Demonstrativpronomina d. indogerm. Sprachen. Eine bedeutungsgesch. Untersuchung¹⁾.

Abhandlungen... Math.-phys. Klasse, XXIII—XXVII, (27) O. Фішер, D. Gang d. Menschen.

Schriften d. physikal. ökonom. Gesel. zu Königsberg in Pr. 1903, 1904, 44, 45 Band. Реферат д-ра Альоффа, Über das Gebiss im Lichte d. Entwicklungslehre (1904, — 55).

Atti della Reale Accad. dei Lincei, Rendiconti,

¹⁾ Попередні річники будуть обговорені в дальшім огляді.

Class. di scienze fisiche, mat. e naturali, XIII. Roma 1904, 2 томи, приносять статі в обсягу геології, палеонтології, зоології і споріднених наук. За сей рік нема нічого до занотованя.

Rendiconti della reale Accademia dei Lincei, XIII, Roma, 1904.

Allgemeines Literaturblatt, hrg. v. Schnürer, XIII, 1904. Рецензії м. ин. на Записки Н. Т. ім. Шевченка, т. XLV—LVI, Матер. до укр. етнології, V, Етнограф. Збірник, XII (Кайндль, 50—52, 451—2). Збірник істор.-філос. V—VII (id., 452—3).

10. Музеї.

Jahresbericht d. städtischen Museum Carolino-Augustium in Salzburg, 1904, дає докладне справозданє і спис новонабутих річий.

4 Jahresbericht d. Gesel. zur Gründung u. Förderung d. Museums f. weibliche Handarbeiten in Wien, Wien 1903 містить крім справозданя статю В. Матаї D. weibliche Handarbeit in d. Gegenwart (21—26).

S. Jahr.. 1904 приносить розвідку М. Grossmann'a D. Farbensinn u. seine Bedeutung in Erwerbsleben (26—30).

Kaiser Franz-J.-Museum f. Kunst u. Gewerbe in Troppau. Jahresbericht f. d. J. 1904 u. 1905, нові набутки.

XCІ Jahresb. d. steiermärkischen Landesmuseums Johanneum über d. J. 1902, Graz 1903.

XCII. J. f. d. J. 1903, Gr. 1904, XCIII J., f. d. J. 1904, Gr. 1905 приносять докладні справозпаня м. ин. із розкопок переважно з римських часів.

62 Jahres-Bericht d. Museum Francisko-Carolinum, Nebst d. 56 Lief. d. Beiträge zur Landeskunde v. Österreich ob d. Enns. Linz 1904. F. Krackowitzer, D. Sammelbände a d. Reformationszeit im Landes-Archiv zu Linz (1—97): бібліографічне зіставленє. Н. Ubell, Zur Ikonographie d. Florianslegende (1—22).

Anzeiger d. german. Nationalmuseums, 1904, I—IV. Крім справоздань стрічаємо тут під окремою пагінацією Mitteilungen a. d. G. NM. (с. 1—198). Тут уміщена передовсім дуже добра і багато ілюстрована розвідка О. Lauffer'a, D. Bauernstuben d. german. Museums (1—37, 143—195); подібного характеру є і статя Н. Stegmann'a, D. Holzmöbel d. Germ. Mus. (45—70), 101—120.

43 Bericht des Schleswig-Holsteinischen Museums Vaterländischer Altertümer bei d. Univ. Kiel, hrg.

v. J. Mestorf, Kiel 1904 (с. 30). Крім опису нових предметів, уміщена стаття J. Mestorf, Wohnstätten der älteren neolitischen Periode in der Kieler Föhrde (9-30), де геологічну частину обробив Ц. А. Вебер а преісторичну Месторф.

Musée Neuchâtelois, Recueil d'histoire nationale et d'archéologie, 1903, 1904.

Berichte über die öffentl. Sammlungen im Museums- u. Bibliot. Gebäude u. im Stadthaus 1903/1904, St. Gallen 1904. Містить катальог історичного збору.

Бібліографія

(рецензії й справоздання).

Władysław Olechnowicz — Cmentarzysko w Nowosilkach (pow. Włodzimirski, gub. Wołyńska) (Materiały antropol.-archeologiczne i etnograficzne, VI, c. 3—12).

Karol Hadaczek — Z badań archeologicznych w dorzeczu Dniestru (ib. c. 27—35).

Йорж Światowit. Szkic archeologiczny (ibid. т. VII, c. 114—121).

Вл. Олехнович перепровадив розкопки 56 могил в Новосілках, на північний захід від Володимира. Цвинтарище займає величезний простір і було колись покрите густим, дубовим лісом, через що могли могили ліпше доховати ся. Найвищі з них доходять до двох метрів висоти і містять в собі людські скелети на старанно вигладженім дні. Усі скелети були уложені в напрямі зі сходу на захід, головами на схід, а руки лежали всюди випростувані вздовж скелетів. В денекотрих ямах полишили ся сліди домовин, роблених з дубових дощок. З предметів ви-
найденно тільки самі вироби металеві і то переважно ковтки і перстені досить простої роботи. Усі знахідки бронзові (тільки одні жезлзний ніж, довгий на 12 цм. і оправлений в деревляну окладку) характеристичні для останньої передісторичної епохи. Дослідник зачисляє сі похорони до епохи славянської, коло VII столітя по Христі. Цвинтарище вказує на досить густу і численну людність. Була вона безперечно не кочова і спокійна, бо не бачимо піде оружя. Тип людности довготелзвий: се вже впадає в око і без помірів. Черепи зарисовані мягко і лагідно, мають невисоке, легко вигнуте чоло і трохи видовжену потилицю; костий ярмових майже не слідно. Головний показчик черепа виносить у мужчин

75·5, у жінок 75·0 і вагаєть ся між 70 і 82, при чім на 81 і 82 припадає лиш по однім черепі. З иньших помірив, які представлені у автора в окремії таблиці, виносили: дол. широкість чола пересічно 98 у мужчин, 94 у жінок (між 91—105 і 90—98), широкість лица 134 м. і 220 ж. (126—138, 117—124), довгість лица 93 м. і 81 ж. (75—96 і 79—86), довгість носа 53 м. 48 ж. (45—64 і 42—54), широкість 25 м. 24 ж. 21—30 і 20—26), широкість ями очий 38 м. 37 ж. (35—40 і 36—38), а високість 33 м. і 29 ж. (31—37 і 27—31).

Результати сих розкопок дають іще один доказ на те, що на нашій території жила в початках славянської епохи довгоголова раса, яка потім пішла дальше на північ уступаючи чим раз більше місця расі короткоголової, що нині переважає у Славян, а передовсім у Славян східньої території. І нинішня людність Новосілки вже короткоголова з показником около 83. Дотеперішні дані антропології не можуть ще дати певної відповіді на питанє, які були відносини довгоголової раси до короткоголової і де була її вітчизна. Не можемо також сказати цілком рішучо, який був первісний славянський тип, бо на усе маємо за мало фактів, тому що цілі простори остають ще нерозсліджені або дуже мало розсліджені. Так як тепер річ стоїть, можемо сказати, що між Славянами були оба типи, довгоголовий і короткоголовий, з котрих перший знаний з старинних черепів, переважно українських, а другий, про який маємо дані і з старинної епохи, служить характеристичною ознакою нинішних Славян. Те саме, ще в більшій часті можна сказати про Українців, а властиво про українську територію, де найбільше внайдено довгоголових черепів, хоч нинішня людність майже виключно короткоголова. Питанє про первісний славянський тип, а тим самим і український можна буде мабуть аж тоді порішити, коли знати-жемо щось докладнішого про карпатську і підкарпатську територію, яка являєть ся линію осередком короткоголовости. Нині підносить ся показник Українців і Поляків в міру зближення до Карпат¹⁾: дуже можливо, що і в старині громадила ся короткоголова раса коло Карпатських гір. На се вказують навіть до певної міри деякі факти. Так приміром найблизші сусіди Волинян з тої самої епохи, що Новосільчани, виказують трохи вже низший показник. З. Рутковский, що розсліджував гроби в повітах площків, рипінським і плонським дістав пересічний показник 71·94, при чім

¹⁾ Potkański, op. cit. с. 255, J. Majer i Kopernicki, Charakterystyka fizyczna ludności galicyjskiej, Kraków 1876, стр. 143. Цілий матеріал зіставлений у Olechnowicz'a, Charakterystyka antropologiczna ludności gub. Lubelskiej, z dodatkiem uwag o wskaźnikach głównych u Słowian na północ i wschód od Karpat zamieszkałych, Zbiór wiad. do antr. kraj. 1893, XVII, стр. 25—37.

найвищий виписив 76·19, а найнижший 64·87 ¹⁾. При помірах черепів з XVIII ст. виносив вже головний показник пересічно 81·49, а на 20 черепів було 55% короткоголових.

Праця Гадачка являєть ся далшим етапом в веденю студій і дослідів над галицьким Поділем, яке від давна звернуло на себе увагу археологів і антропологів. Праці Кіркора, а спеціяльно його річні справоздання з археологічних екскурсій, досліді Гржегоржевского, Коперницького ²⁾ і Оссовского ³⁾ виказали, що подільська територія була вже в неоліті досить густо заселена, а ще густійше в часі бронзової епохи. З останньої доби неоліту маємо цілий ряд осель з мальованою керамікою, що стоїть в звязи з подібною керамікою Буковини і України. Осель з мальованою керамікою дуже багато; особливо часто стрічають ся в Борщівськім повіті, по дослідіам Гадачка майже в кождім селі.

Розвідка автора не приносить багато нового: се лише дрібні замітки і розсліди, які він поробив в р. 1900, перепроваджуючи досліді в околицях Михалкова в ціли виясненя загадки золотих скарбів. 1) Між Волківцями і Мельницею перекопав автор насип і знайшов в ній останки паленої глини і відщипки з кремія, що вказували б на епоху перед мальованою керамікою. Се одна лише пізнійше неолітична оселя. Усі иньші містили вироби з мальованої глини. 2) На Ганчарисі подибаав автор багато подібних начинь і патрафив на сліди глиняної підлоги. На иньшій місци викопав гарно гладжений камінний топір, камінне долітце і фрагменти посуд. 3) В мільницьких балках стрічають ся також сліди кераміки. 4) Останки кераміки на горбку, званім Верх Города коло Устя свідчать про велику неолітичну оселю. 5) На Царині коло Филіпковець побіч полинялих фрагментів мальованої посуду видобув автор і гладжене камінне долітце. 6) Городище кудринецьке було також замешкане в епосі неолітичній і то досить густо. Мальований орнамент має бути трохи відмінний від орнаментики більчецьких начинь і пригадує денекколи меандр. 7) Коло Боришковець надібано рівнож начиня і кремінні топори. 8) Коло Капустинець видніє передісторичне городище з керамікою, що пригадує кераміку неслуківської Грабарки. Між знахідками маємо новий примірник двояка (подана репродукція) в цілости

¹⁾ Leon Rutkowski, Charakterystyka antropologiczna ludności wiejskiej płockiego i sąsiednich powiatów. Mater. ant. arch. 1901, V, стр. 25.

²⁾ I. Kopernicki, Poszukiwania archeol. w Horodnicy i Dalsze posz. Zbiór wiad. do antr. kr. II, 1878, VIII, 1884.

³⁾ Ossowski, Sprawozdanie z wycieczki paleoetnologicznej, ibid. 1890, XIV, 1891, XV, 1892, XVI, 1895, XVIII.

і останки розбитого, мисочка помальована зверху і збанок з слідами брунатно-червоної барви.

В додатку подано кілька звісток про оселі християнської ери, які деколи називають славянськими (коло Білки, на Хрипліві і коло Кудриньць). До них належать і знахідки михалківські. В р. 1897 натрапив автор в Михалкові на два гроби з трьома скелетами, що лежали головами звернені на пол. захід і захід. На однім черепі віднайшли ся останки діядеми зі срібних простокутних бляшок, який можна б порівняти з витебськими прикрасами ремінного поясу, подібаними в могилі з епохи VII—X ст. по Хр. Коло Мільниці при дорозі, що веде до Ольховець, відкопано перед кількома роками кілька скелетів з всілякими дорогоцінностями, як перстені, ковтки, нарамники і т. п. Скелети мали лежати випростувані, звернені головами на захід. Одні ковтки подібні до ковтків з Божиковець і інших, що правдоподібно (як догадуєть ся автор) повстали під впливом ранньовізантійської золотарської штуки.

В другій статі тойже автор піддає ревізії погляди про неавтентичність винайденого в Збручи Святотида і стараєть ся, як сам каже на стор. 114: „rozprószyć wszelkie wątpienia i wyznaczyć posagowi wśród zabytków przeddziejowych należące mu się dostojne miejsce“ на основі археологічного матеріалу, на який ніхто з попередніх учених не звертав уваги, та ставить три докази в користь автентичности пам'ятки, не звертаючи при тім більшої уваги на інші признаки. Погляд автора, виглядає, при всіх апальогіях, дуже неправдоподібно, так, що ми і на дальше мусимо уважати Святотида фальсифікатом на рівні з прильвицькими пам'ятками і іншими подібними відкриттями романтичної епохи і її відзвуків в другій половині XIX століття.

Автор об'яснює і реконструє Святотида при помочи грецької і римської археології, припускаючи, що класичний вплив міг дістатись і до Галичини, коли дещо з нього бачимо на балканськім півострові. „Ідея пам'ятки мусіла повстати в східній Європі, може донерва в віках римського цісарства, але в кождім разі в еносі, коли ще поганська релігія західних Римлян і східних Греків була живим живчиком і могла в парі з висшою культурою зробити також свій вплив на варварських сусідів“ (с. 119). Хоч як ся гадка приада, все таки не можна її приймати, бо не маємо ніяких доказів на означене класичного релігійного впливу на руські племена. Давніші мрії і здогади на ту тему уступили вже давно місце тверезому поглядови. Фальсифіковані жерела або видумки хроністів не можуть тут цілком рішати і бути доказом на близькість греко-римського релігійного культу з славянським. Зрештою навіть, коли б сей вплив і існував, то все таки не дуже можливо, щоби славянського Святотида окружено самими атлянтами, харитами і взагалі

божеськими істотами, зібраними автором з усіх сторін греко-римського світа в одну гармонійну цілість для звеличання поваги славянського Святиовида, хіба, що се зробив... новітній різьбар, який знав ся більше на класичній штуці і переводив свою роботу на її вірцях.

Наперед збиває автор два менше важні, на його гадку закиди, що до автентичности Святиовида: 1) Памятка безперечно старинна, бо видно на ній особливу поволоку, яку стрічаємо тільки на каменях, що довше лежать під водою. 2) Не має нічого до річі, що викована вона з каменя а не з дерева, якби се повинно бути з огляду на свідощтва хронік, які знають лише про деревляні славянські статуї, бо на ній видно очевидні сліди, що його робила рука, вправлена до роблення долотом тільки в дереві.

Се одначе менше важне: головним доказом автентичности служить „різьба і предмет, який вона представляє, що тісно вяжуть ся зі знаними європейськими пам'ятками певної епохи“ (с 115). Сама вже форма різьби пригадує старинні герми, що могли мати більше голов і представляти злучених разом богів мужеських і жіночих. Форму потрібної герми мала напр. Гекате, з якою має Святиовид кілька спільних черт, як прим. те, що головам, накритим одним капелюхом, відповідають цілі особи, виковані на стовпні і що подібно як на Гекатах появляють ся Харити, танцюючи довкола статуї, побравшись за руки, так само на Святиовиді видно фігури, що держать ся за руки. Се вказує „на велике споріднене Святиовида з творами старинної різьби і заразом дає ту певність, що тільки в зв'язи з класичною мітологією можна б дійти значіння представлених фігур“ (с. 116).

Так теж автор і робить. Типова мужеська фігура з величезним мечем має пригадувати кінних героїв, яким поклоняли ся жителі Малої Азії і Балканського півострову на рівні з найвищими богами. Друга фігура мусить бути жіноча, бо на се вказують груди, так само і третя з малою чаркою, коли у першій бачимо ріг. Сі атрибути пригадують матрональні богині Геру, Деметеру, Кібелю і Гестію. Четверта фігура мабуть мужеська. Чотири малі фігурки в середнім ряді нагадують Харити або інші богині, як Німфи, Гори, між якими стрічаємо і божків як Пана, Сіленів і Сатирів. Долішні фігури відповідають Атлантам.

Вкінці розглядає автор інші винаходжені фігури, між іншими „баби“ східної Європи і вказує на різниці між описом Святиовида в хроніці Saxo Grammaticus'a і нашою пам'яткою, справедливо остерігаючи перед ідентифікованем обох пам'яток. Чи аргумент автора про схожість круглого капелюха на Святиовиді з нинішніми капелюхами, уживаними в східній Галичині видержує критику, не хочу рішати, згадаю тільки, що галицькі капелюхи, особливо в підгірських околицях, спрощують ся дуже часто з заходу, напр. з Моравії.

З. Кузеля.

Г. Бараць, Повѣсти и сказанія древне - русскої письменности, пмѣющія отношеніе къ евреямъ и еврейству. I. Два разсказа Кієво - Печерскаго Патерика (Кіевская Старина 1906, книжка за март і цвѣтень, стор. 298—311).

Що досліді над Печерським Патериком можуть дати не мало результатів важних не лише з тісно історичного, але і з літературного та культурно-історичного погляду, се признає безсумнівним усякий, хто читав сю інтересну пам'ятку нашого письменства. На жаль, учені досі дуже не багато зробили для визискання сього коштовного матеріялу. Досить буде сказати, що ми не маємо й досі повного критичного видання тексту Патерика зі зводом варіантів у різних його редакціях, а проби визискання того тексту для наукової цілі були досі дуже скупі (праці Яковлева, Абрамова), або досить дилетантські (принагідні уваги Малишевського і ин.). До таких менше щасливих проб належить і отся стаття д. Бараца, що виступає як перший номер довшої серії розвідок. Бажаючи, щоб дальші номери були основнійші і більше переконували, ми присвячуємо тут кілька уваг отьому першому.

Вже сам початок статті, де автор зазначає вихідну точку своїх пошукувань, насуває з погляду наукової методи деякі сумніви. Автор наводячи до теперішніх російських відносин згадує про недавнє признанє в Росії державним актом свободи сумління і додає ось яку рефлексію: „Чтобы живѣе сознать все значеніе этого акта, достаточно лишь вспомнить, какъ жестоко и безпощадно святое начало вѣротерпимости и религіозной свободы попиралось въ нашемъ отечествѣ въ прежнія времена, особенно въ отношеніи къ еврейскому народу. Массу вопіющихъ фактовъ насилія надъ религіозными убѣжденіями евреевъ старыя скрижали хранятъ въ преданіяхъ нѣмыхъ“.

Отже поперед усього ся вступна рефлексія зовсім не на місці перед отсею першою розвідкою д. Бараца, в якій ніде нема мови ні про яке насильство в старій Руси над Жидами, а навпаки, тих Жидів представлено як хитрих конспіраторів, що тайною пропагандою підконують ся під християнство. Треба ж мати почутє такту і не викликувати примари „вопіющихъ фактовъ“ там, де ще може ніяких фактів нема, а ті, що є, може „вопіють“ про щось зовсім противне. А по друге де то, в котрій релігії д. Барац знайшов „святое начало вѣротерпимости и религіозной свободы“? Новочасному історикови троха соромно канонізувати се „начало“, що основно противить ся всім релігіям опертим на каноні і пропаганді і про яке знаємо документально, що воно ніде й ніколи не було „свѣате“, тілько все і всюди було політичне, подіктоване чисто свѣтськими, суспільно політичними, а не релігійними і не церковними

інтересами, які навпаки все і всюди перли людей до „війни за Бога“, до порушування свободи совісті інших людей задля ширення таких, а не інших релігійних поглядів і вірувань.

По таких публіцистично-трагічних вступі досить забавно виглядають ті два факти, які на перший виступ подає д. Барац. Бачите, в Несторовім Житію препод. Теодосія, що займає чільне місце в Печерських Патериці, знаходимо ось яку відомість: сьв. Теодозій мав звичай не раз потайки вставати в ночі і крадькома заходити до Жидів та сперечати ся з ними про Христа. Він докоряв їм і допікав називаючи їх відступниками і беззаконними і бажав, щоб його вбили за визнаване Христа.

Чи се факт релігійної нетолеранції до Жидів у старій Руси? Бериuchi голо річ так, як вона оповіdana в Патериці, зовсім не виглядає на се. Живуть собі в Києві Жиди і сходять ся ночами для своїх релігійних практик; Теодозій „потайно“ (бо як монахови з монастиря йому не можна явно) ходить до них на диспути і силкуєть ся провокувати їх. Ті зусилля зрештою не доводять ні до чого і Жиди в житю Теодозія не грають ніякої ролі. Значить ся, можна би досліджувати далі натякнені в тім оповіданю відносини, але не зараз витягати з нього фантастичні висновки. Ба, як би не проф. Малишевський! А сей покійний професор — бистра голова, зараз догадав ся, що ті часті нічні проходи сьв. Теодозія до міста (з досить віддаленого Печерська) „совпадали съ какими то религиозными собраниями у самых евреевъ, что вѣроятно на этихъ собранияхъ бывали не одни евреи, но и русские и что вѣроятно Теодосій и являлся на религиозныя собранія евреевъ именно съ цѣлью изобличить послѣднихъ въ ихъ замыслахъ противъ христіанства и спасать русскихъ христіанъ отъ іудейскихъ обольщеній“. Серіозний історик задовольнив ся б сконстатованем, що такі висновки, се роздуване мухи до розміру слона. Д. Барац також констатує, що таке пояснене сього уступу житія „не только лишено всякой положительной основы, по недопустимо и по логическимъ основаниямъ“. Д. Барац іде навіть далі і доказує „дрібно та рівно“, чому се неможливе і неправдоподібне, хоча сі докази переважно логічні конструкції, які в історії, як відомо, не мають великого кредиту. Але д. Барац іде далі і замість невірнго толкованя Малишевського дає своє, на мою думку так само невірне, а бодай так само неумотивоване. Річ була буцім то така, „что какъ во время игумена Теодосія, такъ и до и послѣ него евреевъ на Руси всячески побуждали къ массовому переходу въ христіанство, для чего прибѣгали нерѣдко и къ средствамъ прямого принужденія. Естественно, что приневоленные крещенцы оставались втайнѣ іудеями, а при первой возможности и открыто отступались отъ христіанства... Естественно предположить, что у насъ вѣроотступниковъ по обнаруженіи ихъ вины отправляли

въ монастири къ духовному начальству для увѣщеванія и вразумленія. Такихъ то наружно-обращенныхъ въ христіанство євреєвъ, по всей вѣроятности, набралось не мало и въ Кієво-Печерской Лаврѣ, гдѣ они, надо полагать, по ночамъ сходились для совершенія молитвъ и іудейскихъ обрядовъ вѣры. И вотъ за этими то притворными христіанами, продолжавшими скрытно оставать ся євреями, бл. Теодосій и имѣлъ бдительнѣйшій надзоръ. Не довѣряя монастырской братіи, опъ вставалъ много разъ ночью и самолично, тайно отъ всѣхъ исходилъ (изъ своихъ покоевъ) къ сосланнымъ въ монастырь для исправленія неискреннимъ конвертатамъ, препирался съ ними, укоряя и стыдя ихъ какъ отступниковъ и измѣнниковъ христіанству, при чемъ дѣйствительно рисковалъ подвергать ся какимъ либо со стороны ихъ оскорбительнымъ дѣйствіямъ“ (ст. 301).

Не треба більше льогічного зусилля, ніж ужив д. Барац на опрокинені здогадів Малишевського, щоб опрокинути й його власні. Поперед усього житіє не говорить ні про якихъ нещирихъ конвертитів, а про Жидів *sans phrase*, не говорить ні про які „оскорбленія“, на які мігъ бути наражений Теодозій при своїхъ нічнихъ візитахъ, але про мучеництво, якого він самъ бажав, у всякімъ разі на тій основі, що Жиди були силою, були свободні, а не арештанти інтерновані в монастирі на покуті. А далі не маємо ніякого свідощтва, щоб у старій Руси навертано Жидів силою на христіанство, щоб у Печерськім монастирі жило більше число Жидів на покуті. Все те фантастичні гіпотези подіктовані апріорною думкою — віднайти в старій Руси релігійну неголеранцію до Жидів. На доказ д. Барац цитує одну ухвалу константинопольського собору з р. 786 про Жидів, що з нечистими цілями (без примусу!) пристають на христіанство, але факти, яких йому треба, знаходить аж у Єспанії. Мігъ їхъ набрати до схочу ще й з Італії, з Німеччини, з Франції, але все се ані крихітнички не показувало б, що так само було і в Києві. Навпаки, маємо свідощтва і історичні і літературні, з якихъ можемо догадувати ся істинованія в старій, домонгольській Руси сильної пропаганди жидівства, якої основою мусіла бути дуже значна політична толеранція Жидів. Памятки староруської полемічної антижидівської літератури, такі як Толкова Палея та книга Казфъ свідчать про те, що наші полемісти чи то при помочи грецькихъ візирцівъ, чи безпосередно при помочи жидівськихъ рабівъ дуже глибоко вникали в суть тальмудичної доктрини, далеко глубше і явнійше, ніж на заході.

Та що тамъ заходити такъ далеко. Досить буде сказати одно: д. Барац коментує і критикує Патерикъ не бачивши його на очі. Він цитує текст не по жадному виданню ані рукопису, тільки по переповідці Малишевського. Він не знає й такого, для кожного, хто займаєть ся сею ма-

терією, неминучого факту, що Несторове життє Теодосія — твір неоригінальний, а перерібка Житія Сави Освященного, що отже власне сей „факт“ причіплений досить недоладно і без консеквенцій до житія Теодосія, може бути й зовсім не факт, а чужа, на иньшій місці і серед иньших обставин зложена легенда, яких приклади маємо і в житію Константина Солунського і в иньших старих житіях. З такими річами треба поводити ся як з товченим склом: анї оглянеш ся, як покалічить.

Другий факт староруської релігійної нетолеранції віднайшов д. Барац при помочи того самого браку наукової методи і тої самої псевдо-раціоналістичної, апіорною тенденцією подіктованої інтерпретації в легенді про Никиту Затворника. В тій легенді оповідаєть ся, що Никита, родом Княнини, ставши монахом, по якімось часі забажав бути пророком і ясновидцем і попросив ся в затвор, себто в одиноку замуровану келію. Там він швидко почув у собі дар пророцтва, та дивним особливо показало ся, що вмів на память увесь старий заповіт і всі жидівські книги, а про новий і говорити не хотів. Монахи швидко пізнали, що то якась нечиста справа, вигнали з нього біса і знов перевели його до спільної келії. І шож показало ся: Никита запитуваний про свою премудрість почав клясти ся, що ніколи не читав жидівських книг і взагалі навіть читати не вмів, і тільки потім печерські отці ледво навчили його читати. Д. Барац не задає собі навіть питання, на скільки се оповідане — дійсно історія, а на скільки легенда, але зараз же дає свій виклад: маємо тут діло з тайною пропагандою жидівства серед печерських монахів. Никита знов показуєть ся Жидом-конвертітом запертим у монастир, а ангел, який піби то показуєть ся йому в затворі, се якийсь жидівський учитель. Не вдаю ся ближше в переповідане деталів сего пояснення — воно зовсім недолadne і позбавлене логіки, а піби паралелі, які д. Барац цитує знов таки з західно-європейської літератури, зовсім сюди не належать і нічого не пояснюють і не доказують. Д. Барац очевидно не знає оповіданя про ту неписьменну бабусю, що занедужавши тяжко почала нараз виправно говорити по грецьки і по латині, хоч уперед ніколи не вміла тих язиків, а потім показало ся, що вона в своїй молодості довгі літа служила у якогось професора-філолога, що мав звичай у своїм кабінеті голосно читати грецьких і латинських авторів, яких наслухала ся дівчина не розуміючи їх, а в хворобливім стані її мозок почав механічно репродукувати ті слова. Таких фактів сучасна медицина знає тисячі; їх треба знати й істориком, що вдаєть ся в інтерпретованє легенд, щоб не довело ся з таких очевидно патологічних фактів (їх у всяких патерниках дуже багато) робити свідомства про релігійні стіснюваня та насильства, яких на правду могло й зовсім не бути.

Ів. Франко.

K. Dieterich, *Eine Gruppe neugriechischer Lieder aus dem Akritencyklus* (Byzantinische Zeitschrift, 1904, стор. 53—72).

Епічні пісні про Дігеніса Акріта повстали в Візантії в половині середньовічної епохи на основі історичних подій, що відіграли ся около X століття в Малій Азії¹⁾. Цикль про Дігеніса Акріта був дуже популярний, так що вийшов і поза границі краю і знайшов відгомін в деяких творах великоруської і полудневославянської епіки²⁾ і в прозовій літературі, даючи початок староруській повісті „Дѣяніе и житіе Девгеніево Акрита“. В Греції підняли скоро епічні пісні вселяким змінам і перемінам³⁾ і викликали з другого боку ряд коротших пісень і балад, яких багато позаписували етнографи. Одначе при всій великій вазі предмету і кількості матеріялу не підіймив ся до тепер ніхто зібрати усе в цілість, а передовсім вяснити звязь і відносини поодиноких пісень і балад між собою і між головним епічним циклем і розібрати ті мотиви, які в них приходять. Тому ставив се вже Крumbахер за задачу будучности, при чім звертав також увагу на народню словесність Славян і на звязь деяких мотивів з мотивами, знаними з иньших творів народньої поезії, а передовсім з балад.

Дітеріх констатує велике багатство новогрецьких народніх пісень, які можна уважати ремінісценціями поодиноких характеристичних епізодів, одначе знов вказує на недостачу дослідів. До тепер зіставлено пісні про сина Андроніка, про схоплене Евдокії, про замок Дігеніса, про борбу Дігеніса з Хароном, про смерть Евдокії і про Порфірія в збірниках Пассова, Сзкеллярія, Шмідта, Лєграна, Йоаннідіса і Ляґарда⁴⁾.

¹⁾ K. Krumbacher, *Gesch. der byz. Lit.*, II вид., 1897, стор. 827—832.

²⁾ Веселовскій, *Отрывки византийского эпоса въ русском Вѣсти. Европы*, 1875, Апрѣль, стр. 750—775; idem, *Beiträge zur Erklärung des russischen Heldenepos*, Archiv f. slav. Phil. III, 1879, с. 549—593. Про поодинокі мотиви з Девгенія в пол. слав. епіці прошу порівняти відповідні розділи праці Халанського, Южно-слав. сказанія о Мар. Кралевичѣ, де розбирають ся пісні про пірване жінки Марка і мої замітки в розвідці про Матвія.

³⁾ Прим. пор. Georg Wartenberg, *Das mittelgriechische Heldenlied von Basileios Digenis Akritis*. Wissenschaftliche Beilage zum Jahresbericht des Lessinggymnasiums zu Berlin. Ostern 1897. Поему видали в французьким переводі С. Sathas et E. Legrand (*Lex exploits de Digenis Akritis*. Paris 1875).

⁴⁾ Обробітка деяких з них і переклад в праці Г. Дестуниса, *Разысканія о греческихъ богатырскихъ былинахъ средневекового периода*. Спб. 1883, стр. 1—127.

Поодинокі мотиви зісталися в більшості необроблені, тому добре зробив автор, що займився обробленням одного з найпопулярніших мотивів.

Се мотив про схоплене судженої, що приходить частійше в піснях про Дігеніса. Автор збирає усі пісні, в яких приходить мотив про розлуку мужа і жінки і ділить їх на три групи; перша обіймає пісні, що обговорюють схоплене і увільнене жінки, друга пісні про схоплене і увільнене мужа, третя пісні про добровільну розлуку мужа з жінкою і про його поворот.

До першої групи належить шість пісень, які автор порівнює зі собою. Через порівняне доходить він до результату, що варіант Фардіса опирається на варіанті Пассова, який виразно доховав свою належність до Дігеніського циклу іменем 'Ακρίτας. Дальше порівняне вказало, що і інші пісні, а іменню „Η ἀρπαγή“, ὁ Γιαννακός зв'язані з тим же циклом поодинокими епізодами, з яких можна зреконструувати первісну форму, коли взяти ще кипрську пісню Сакеллярія ὁ Διγενής (τὰ Κυπριακά, II, N. 3). Як видно з зіставлень автора належать усі ті пісні до циклу Девгенія, однак відбігають від поеми в деяких мотивах, а навіть між собою вказують значні різниці. Пісня кипрська (Сакел.) і трапезунтська (Pass. 440) творять при тім старшу групу, як пісні Пассова і Фардіса: в першій групі доховалися цілком ясні відгомони поеми і саме ім'я героя: Акріт і Девгеній, в другій се забулося, а місце Девгенія займає Константин або Яннакос. Обі групи різняться також способом відзискання жінки: в першій уживається підступу, в другій сили. Обі групи лучаться епізодом розмови в конем і ще кількома мотивами.

Подія, що лежить в основі пісень першої групи, оповідає про схоплене жінки або любки Девгенія Маврами чи Сараценами. Герой довідується про роботу про се від пташини вістунки, вишукує жінку, дає себе їй пізнати при наливанню вина, бере її на коня і утікає з нею до дому, перебувши щасливо погоню. Цілий сей перебіг стрічаємо в італійських піснях про чорного Сарацена і в словинських баладах про Матвія і в полуднево-славянських піснях про Марка Кралевича й Арабку. Обговоривши се в часті на іншому місці, констатую тут лише, що новогрецькі версії підходять більше до італійсько-словинських, ніж до полуднево-славянських: можливо дуже, що се схожість не цілком випадкова. Поодинокі мотиви обговорених автором пісень знаходять також дуже гарні паралелі в славянській, а навіть і германській епічній поезії. Дещо з того було вже підкреснено проф. Веселовским; я звертаю приміром увагу на місце, де пташка дає знати героєви про його нещасте. Характеристичне також місце про стрічу героя в винограднику, що має паралелі в піснях про Сарацена в італійських баладах і оповіданнях про Содомона, а цілком не знає в самій поемі, Варто також зазначити велику

схожість між новогрецькими піснями і баладою про виратоване жінки Матвієм що до утечі: герой принаджує жінку недалеко коня, щоби могли її легко схопити. В італійських і пол.-слав. баладах се місце оброблено цілком инакше, а у Сербів воно не має навіть найменшої схожості. Згадка про відпочинок на зеленій сіножати зближує ці новогрецькі пісні з пол.-славянськими версіями про Матвія, але їх продовжене, а власне місце про сон героя, або про його страх що до змія і про його боротьбу з ним перед самим приходом погоні нагадує дуже мотиви німецької епіки (А. Henrici, *Das deutsche Heldenbuch*, Kürschner Nationalliteratur, с. 53—55). Чи пісня Яниаракіса (Κρητικὰ ᾠσματα N. 126, „Ἦ λυγερὴ πρόσδρομύνη“) дійсно належить до Акрітового циклю, се не остаєть ся певним. Схожість кількох стрічок і сама згадка про Сараценів і Маврів за мало рішаючи.

В дотеперішніх піснях мова йшла про відзискане упровадженої любки (чи жінки): сей мотив затер ся потім, а упровадженням став мущина. До сього циклю належать пісні у Пассова N. 449, Сакелларія, II, N. 13, Яниаракіса N. 265 і Леграпа (*Recueil de chansons pop. grecques* N. 145) і розповідають ту саму історію, що в першій групі, лиш початок відмінний; герой мусить наперед увільнитись з неволі. Кінець осьпівує сплетене галузий цитрини і кипарису на гробі разом померших молодих, отже мотив знаний з теми про Герона і Леандра. Пісні другої групи вигворили ся з першої, а усі зміни треба толкувати їх приложенем до життя піратів, змішанем з иньшими циклями пісень (Геро і Леандер, мертвий брат) і дифференцією первісних мотивів.

Третя група має вже з першою дуже мало що спільного. Місто схоплення жінки стрічаємо тут мотив добровільного віддаленя мущини від молодої жінки, мотив яких подибуєть ся часто в народніх казках. Глупий Янніс блукає по світі, але вертає на час, заким ще його жінка віддала ся (Сакел. N. 5, Liebr. 161, Яниаракіс N. 127, Liebr. с. 212).

В усіх трьох групах бачимо вже досить нових мотивів: 1) стріча і розмова героя з вітцем в винограднику, мотив спільний усім групам і пісням; 2) розмова з конем в стайні (лиш в I гр.); 3) мотив, що кінь підносить ся в воздух (III гр і I пісня I гр.); 4) упроваджене любки через наливанє вина (I гр.) і 5) смерть любки при стрічі (II гр.). Усі ті мотиви, зібрані переважно в піснях першої групи, не знані в самій поемі; лише на третій мотив маємо натяк в версії Петріцеса. За те вони знані з иньших циклів. Мотив 3 приходить часто в індійських і арабських казках і в середновічних оповіданнях. Мотив 4 виказує деяку схожість з тим місцем пісень про Марка Кралевнча, де він пробує її вірність при питю вина. Мотив 2 належить до загально розпросторених в європейській поезії, в епічних піснях і ліричних (у нас в колядках).

Розвідка Дітеріха роз'яснює одну сторону звязи тих пісень з поемою. Питанє про привязанє тих мотивів до теми про Дігеніса зістаєть ся одначе і на дальше пероз'яснене.

З. Кузеля.

Pomniki dziejowe Lwowa z archiwum miasta, том I Najstarsza księga miejska 1382—89, стор. VIII + 154 + 1 факсіміле, Льв., 1892, Том II Księga przychodów i rozchodów miasta 1404—1414, стор. VI + 184, Льв. 1896, Том III Księga przychodów i rozchodów miasta 1414—1426, стор. IV + 188, Львів, 1905—

Богатий історичним матеріалом міський архів у Львові був до недавна звисний ширшому кругови істориків лиш, так сказати, з других рук — з тих звісток й ексцерптів, які подали з нього історики Львова, почавши від Дениса Зубрицького. Систематичне видаванє жерел було довго занедбане й аж на другім з'їзді польських істориків 1890 р. заняв ся сею справою в окремім рефераті др. А. Семкович; завдяки йому прийшло до порядкованя архіва і від 1892 р. до публікованя актів. Дотепер (за 14 років!) вийшло 3 томи; редактором їх був міський архівар др. А. Чоловский.

Що до змісту, то в I томі є акти більш приватного характеру (умови, посвідчення купна-продажі, тестаменти і т. и.) — се найстарша радецька книга, одинока з XIV в., знов в II і III томі надруковані книги приходів і розходів міста. Так отже видані акти доповняють ся обопільно і досить добре освітляють історію Львова при кінци XIV і в першій четвертині XV віка; находимо дещо матеріалу й до історії львівської Руси.

Місто має тоді характер німецький; попри Німців дуже сильно стоять Вірмени; тубильці Русини грають скромненьку ролю. Маємо докладні реєстри властителів з років 1405, 1406, 1408 і ин.: показує ся, що на яких 500 ґрунтів в місті лиш 14 до 20 було в руських руках; майже всі сиділи в своїм кварталі, лиш дві-три звістки вказують, що Русини були і в ринку і по иньших улицах. Значно ліпше стояла Русь по передмістях, хоч і тут чужі були в більшости. З огляду, що в показчику, долученім до кожного тому, не всюди можна що до Русинів добре з'орієнтувати ся, подаю тут поіменний реєстр всіх Русинів-властителів занотованих актами; при кождім імені подане місце замешканя і рік, в котрім дана особа згадує ся (римські цифри означають том виданя, арабські порядкове число, зглядно сторону оригіналу):

1. Андрій, галицьке передмісте 1400—14 (II 59, III 57).
2. Андрій, крак. передм. 1408 р. (II 193).
3. Андрій, руська ул. 1408 р. (II 178).

4. Баранчук товмач, гал. передм. 1405—9 р. (II 44, 59, 101, 135, 148, 192, 231).
5. Бартош 1405—6 р. (III 396, 424).
6. Буел, крак. передм. 1414 р. (III 53).
7. Борис, гал. передм. 1405 р. (II 60).
8. Бутко Гаврило, гал. передм. 1405 р. (II 60).
9. Бушкаль Іван, руська ул. 1400—8 р. (II 58, 134, 178).
10. Василь, крак. передм. 1404—9 р. (II 46, 102, 149, 193, 232).
11. Василь рибалка, крак. передм. 1404—9 р. (II 6, 45, 102, 149, 193, 232).
12. Василько, гал. передм. 1404—14 р. (II 5, 44, 60, 101, 148, 192, 231; III 55).
13. Васька, руська ул. 1405—6 р. (II 58, 134).
14. Гаврило, краківська ул. 1414 р. (III 30).
15. Гаврило, вірменська ул. 1414 р. (III 137).
16. Гаврило, руська ул. 1405—8 (II 58, 134, 178, 217).
17. Галь, крак. передм. 1407 р. (II 149).
18. Ганкові діти купують 1383 р. чверть дому від Ничка кушніра (I 119).
19. Гирич, вірменська ул. 1414 р. (III 137).
20. Глібко, гал. передм. 1405 р. (II 59).
21. Гринь, крак. передм. 1404—9. (II 6, 102, 193, 232).
22. Гриньєва, крак. передм. 1409 р. (II 232).
23. Гриць, краківська ул. 1414 р. (III 30).
24. Гриць, руська ул. 1405—8 р. (II 58, 134, 178).
25. Дмитро піп, крак. передм., купив дім від Охрима, 1385—1404 (I 324, II 6).
26. Довгий (Longus) Ходір 1384 р. купив від Михайла поле retro predicatorum (I 94).
27. Зань, крак. передм. 1414 р. (III 53).
28. Зань рибалка, гал. передм. 1405 р. (II 59).
29. Зинь рибалка, гал. передм. 1405 р. (II 59).
30. Захарія піп купує 1383 р. разом з Йос. Орлом і Іваном Русином 1 лан від Зозера (I 129).
30. Іван (I), гал. передм. 1405 р. (II 59).
31. Іван (II), гал. передм. 1405 р. (II 59).
32. Іван кожем'яка, гал. передм. 1414—16 р. (III 57, 140).
33. Іван кушнір, руська ул. й ринок 1405 р. (II 58, III 28).
34. Іван рибалка, гал. передм. 1405—14 р. (II 59, III 56).
35. Іван товмач, гал. передм. 1405—6 р. (II 59, 135).
36. Іван швець, гал. передм. 1405 р. (II 59).

37. Іван, вірменська ул. 1421 (III 284).
38. Іванко, гал. передм. 1404—9 р. (II 44, 101, 148, 192, 231).
39. Іванко 1408 р. купив огорог від Свантухової (II 194).
40. Йосип, гал. передм. 1405—14 р. (II 60, 192, 231; III 56).
41. Каростель Іван, гал. передм. 1405 р. (II 59).
42. Клишко, гал. передм. 1414 р. (III 56).
43. Копник Іван, крак. передм. 1414 (III 52).
44. Кость (Costa) продає 1385 р. ґрунт Йос. Шлінкенпфілеви (I 263а).
45. Кость, гал. передм. 1405 р. (II 59).
46. Кузьма, руська ул. 1405—8 р. (II 58, 134, 178).
47. Лазар, гал. передм. 1405 р. (II 59).
48. Лехова, руська ул. 1405—8 р. (II 58, 134, 178).
49. Лучка, гал. передм. 1405—8 р. (II 44, 101, 148, 192); купив 1406 р. огорог від Тампеля й зараз продав Йос. Бренеру (II 101), а той продав Трохимови (II 147); пор. ч. 83.
50. Лукян (I), гал. передм. 1405 р. (II 59).
51. Лукян (II), гал. передм. 1405 р. (II 60).
52. Марія, жидівська ул. 1383 р. (I 112).
53. Матвій, руська ул. 1405—8 р. (II 58, 134, 178).
54. Михалко, гал. передм. 1405 р. (II 60).
55. Мыхно тесля, гал. передм. 1416 (III 139).
56. Микита кушнір, гал. передм. 1416 р. (III 139).
57. Насіка, ринок 1413—35 р. (II 327, 346, III 5, 34, 70, 107, 133, 178, 285).
58. Нелюба, ринок, 1413—18 р. (II 327, 346, III 5, 34, 76, 107, 178).
59. Неташ бр. Гриця, гал. передм. 1405 р. (II 60).
60. Омелян, русь. ул. 1405—8 р. (II 58, 134, 178, 217).
61. Омелян, ринок 1414 р. (III 28).
62. Охрим купив 1381 дім від Григорія й продав попови Дмитрови (I 324).
63. Панас, гал. передм. 1405 р. (II 46).
64. Панас, крак. передм. 1406—14 р. (II 102, 149, 193, 232).
65. Пашко, краківська ул. 1405—6 р. (II 129, 521).
66. Пашко, жидівська ул. 1405 р. (II 55).
67. Пашко, platea balnei 1408 р. (II 215).
68. Петро, крак. передм. 1408—14 р. (II 194, 232, III 51).
69. Petrze руська ул. 1405—8 р. (II 58, 134, 178).
70. Прибодович Іван, руська ул. 1405—8 р. (II 58, 1708, 217).
71. Прикляк Гриць продав 1385 р. дім Йосифови католикови (I 317а)

72. Пташник Андрій, краківське 1414 р. (III 51).
 73. Реполуск, руська ул. 1405—8 р. (II 58, 134, 178, 217).
 74. Саввич Іван, гал. передм. 1405—9 р. (II 59, 101, 148, 192, 231).
 75. Семен, гал. передм. 1414 р. (III 54).
 76. Сидір, гал. передм. 1407—9 р. (II 149. 192, 232).
 77. Симон, руська ул. 1408 р. (II 178).
 78. Симон, гал. передм. 1404—9 р. (II 5, 44, 60, 101, 148, 192, 231); 1404 р. продав половину ґрунту Войткови (II 5).
 79. Симон піп купив 1386 р. дім від Григора (I 399), й 1388 р. поле від Анни доньки Якова Вірменина (I 660).
 80. Тарас, гал. передм. 1416 р (III 140).
 81. Татяна, крак. передм. 1414 р. (III 51).
 82. Тома, гал. передм. 1405 р. (II 60).
 83. Трохим, гал. передм. купив огорог від Йос. Бренера, 1407—9 р. (II 147, 148, 192, 231, III 55); пор. ч. 83.
 84. Улья, руська ул. 1404—8 р. (II 58, 134, 178).
 85. Ходір, гал. передм. 1405—14 р. (II 44, 101, 148; III 57).
 86. Ходір, крак. передм. 1404—14 р. (II 6, III 52).
 87. Ходорець, крак. передм. 1383—4 (I 126—8, 172, 176).
 88. Ходя Степанова, крак. передм. 1414 р. (III 52).
 89. Щирбей 1384 р. (I 208).
 90. Янча (Jencze, Jencz) син Панка продає 1386 р. поле за містом Андр. Зомерштайну (I 402); 1387 р. дає за довги половину дому Мик. Ілязеру (I 532, 538), другу половину продає 1388 р. Освальдови (I 604).
 91. „Vnus faber ruthenicalis“ 1408 р. (II 193).
 92. „Ruthenicalis presbyter cum curua manu“ 1405—7 р. (II 44, 101, 148, 192, 231).
 93. „Rusky batko“, гал. передм. 1414 р. (III 55).
 94. „Batko Ruthenorum“, вірменська ул. 1416 (III 137).
- Се очевидно не всі звістки про Русинів: такі імена як Пашко, Ходко, Держко, Додко, Ганушко і ин. можна рівно добре причислити до Русинів як до Вірмен або Поляків, що вже показують ся у Львові. Звичайно зачисляли ся до Русинів і ті міщане, що носять прізвище Rewse — отже в наших актах Hanus, Neco, Niclos, Mathis і ин.; але доказів на се, що вони Русини (Rutheni) нема — навіть противно про одного з них Neco Rewse маємо звістку, що дає гроші на костел (II, 64), се моглоб свідчити, що він не був православним. Напливає до Львова і з інших міст чи сіл руська людність: приймають міське право Юрко (III 221), Сталь, Іван Волошин і Іван Гальчич кушнірі (III-289), Іван Суриник (III 257), Климко Кожемяка (III 395), Стефап

Бабровник кушпїр (III 289).

Що до занять, якими займали ся львівські Русини, маємо усякі ремесла і звания: кушпїрів, кожемяк, шевців, теслів, столярів, ковалїв, різників, рибалок, одного золотника (Яцько I, 112), товмачів, далї попїв і монахів. Про декого маємо навіть досить докладні відомости. Так в 1410—23 рр. згадує ся якийсь Панас, що був занятий мабуть при будові фоси і мосту на краківськїм передмістї: постачав дерево на палї, різки і т. п. (II 259, 269, 270, III 127, 158, 160, 201, 253, 299, 305; 312, 317, 338, 348). При тїй самїй роботї було занятих і більше Русинїв (Reussen im grabin, Reussn vnd knechte), що звозили дерево, камїнь, цеглу (III, 259, 269, 294, 310, 320, 341, 350, 351, 354, 414, 415, 434, 438).

Одначе великих богачїв між руським міщанством на видно; лїпше стояло хїба лиш духовенство, й воно позичало сусїдам невеликі суми нпр. пїп Ходїр позичив 1½ ста грошїв (I, 401), Захарїя пїп 4 гривни (I 126). Зрештою дуже багато знаходимо обдovжених: Пашко Сусло (II 54), Іван (III 284), Щїрбей (I 208), Янча (I 57, 532) або Ходорець, що мав такі довги: попови Захарови 4 гривни (I 126), Жидови Шльомї 5 фертонїв (I 127), Жидови Шанови 5 фертонїв (I 128), Ходї 40 гривен (I 172), Симонови із Смотрича (I 176).

Вїдносини між руською люднїстю і мїським, нїмецьким урядом були в тих часах іще досить добрі, хоч не давано Русинам повних прав у мїстї; при маїстратї є „руський писар“ (III 312, 315 — 1422 р.), руське духовенство титулує ся „батьками“ або „святищенниками“ а не як пізнїйше „попами“, так само руська церква ще не „синагога“. Нїмцї входили навіть в родинні звязки з Русею: нпр. Петро син Миколи Русина був кривняком М. Ізенгутеля (I 723); нічого дивного, що являє ся й Steczko genant Andrzej, eyn getawter Russe (III 422).

Виданє актїв зроблене старанно, шкода лиш що видавець не пробував зробити з матеріалу нїяких висновків — при кождїм томї, правда, вступ, але лиш інформаційного змісту. Показчик взагалї уложений сум лїнно, хоч в подробицях є й похибки; подаю тут декотрі завваженї. Том I: Schepelak й Screblak се ідентична особа, Semenus Longus й Symon filius Joannis Longi теж ідентичне. Том II: під Johannes (Hannus, Iwan) до Івана кушпїра належать лиш сторони 58, 134, инші до Гануса не-Русина; під Iwanus (Iwan, Iwanis) sutor до Івана шевця належить с. 59, инші до католика Іваниса; під Petrus (Peti.) Rutenus до Петра Русина з крак. передм. належить с. 194, 232, инші треба дати до Petrus Rewsse famulus civitatis. — Том III: під piscator опущено Iwan (с. 56); не згадано нїде reussesch smed (350) й batko Ruthenorum (137). Инші похибки пропускаю. *Ів. Крип'якевич.*

Majer Balaban — Żydzi lwowscy na przełomie XVI i XVII wieku, Львів, 1906, стор. XXIV+578+188.

Львівські Жиди! Раз прецінь відчинило ся перед нами се замкнене нужденне гето, в котрім стільки часу тиснув ся в вузьких вуличках вузько-грудий нарід зі східним лицем, се бідне гето, вкрите безмежною погордою міської й неміської суспільности, відгороджене від міста муrom пересудів й заборон, а при тім таке таємниче, якимсь дивним містицизмом обвіяне гето... Інтересна, а так мало розсліджена тема, — автор Жид, обізнаний прегарно з сучасним жидівським життям й жидівською історичною літературою, — перша нагорода котру присудив праці конкурсам. Вавельберга, — в кінці сам вигляд книги (790 сторін) — все те спонукує заняти ся ближше книжкою д. Балябана. Заголовок, що обіцяє говорити про Жидів на переломі XVI і XVII вв., не подає усього змісту: в дійсности праця обіймає цілу другу половину XVI в. і першу половину XVII в.; при тім часто подають ся згадки про жидівське життя з часів давніших і пізніших.

Початків жидівської громади у Львові треба шукати ще в руських часах: се виходить з того, що старий жидівський цвинтар (звичайне місце, коло которого повставали більші жидівські осади — с. 4, 204—8) міститься на краківському передмісті, напротив старого руського Львова. Пізнійше розросла ся жидівська людність завдяки припливу Жидів з інших міст річипосполитої; приплив еспанських Жидів в другій пол. XVI в. не був дуже сильний й швидко загинув у Львові (с. 39—40, 459—468). З заложенем німецького Львова стали переноситись багатші Жиди до міста, між мури, де життя було значно безпечніше як на передмісті, й тут дістали окремий квартал, безпосередно на полудень від руського кварталу. Хоч ся „жидівська вулиця“ була дуже тісна — могло тут поміститись найбільше 60 домів (с. 162) — тут коло міської синагоги збирає ся все, що було найславнішого в жидівстві в цілій руській землі, Львів серед мурів стає „містом й матір'ю в Ізраїлі“ (с. XX). Громада на краківському передмісті очевидно через такий зріст „міста“ дуже підупала, і все горіла ненавистю до міської суперниці; антагонізм між обома громадами заховав ся до найновіших часів: ще нині „ферштейтшер“ (передмішанин) дивить ся з нехитю і презирством на „штейтшер“-а (Жиди з „міста“ — с. 217).

Жиди займали ся реміслами лиш виїмково; стрічають ся тільки такі ремісла, що були звязані з ритуалом, отже різництво (з огляду на кошерне м'ясо) і кравецтво (потреба шити вовняну одіжку конопляними нитками — с. 469); з інших ремісників є Жиди-золотники, шмуклері й пасаманники, рідше гарбарі, шевці, кушнірі (с. 470—499). Причина,

чому так мало були розвинені ремесла, лежала в певній мірі в заборонах міського уряду, але більше, в жидівській рухливій вдачі, що гордувала снудючим ремеслом (с. 511), а воліла жити иншим промыслом, хочби „в повітря“. Між Жидами розвинулась на велику скалю торговля. З початку, в XIV в., Жиди мали дозвіл торгувати лиш чотирма товарами: воском, сукном, волами й шкірами (с. 395), але й се не зовсім свобідно; се очевидно вдоволити їх не могло й на перекір всяким заборонам Жиди купують і продають все, що лише приходило до Львова. З початком XVI в., зрісши в силу, стають Жиди до отвертої борби з містом за торговельні права; ся борба тягне ся аж до пол. XVII в. (с. 395 — 453) і кінчить ся побідою Жидів. Про зріст жидівської торговлі найліпше свідонство дає такса, яку складали Жиди місту за дозвіл торгувати: 1581 р. всього 50 зол., 1654 р. вже 1750 зол. (с. 453). Крім торговлі займають ся Жиди ще арендованем рогачок й мит поза Львовом та ви́ченем грошей на лихву (с. 360—390). З сих трох жерел — торговлі, лихви й мит — йдуть всі мастки Жидів, мастки досить великі, але далеко не рівні масткам міщан-християн; Жид збогачував ся скоро, але й скоро пропадало його майно — довше як три генерації не триває богацтво й вплив одної родини; наймогутнійші навіть родини упадають скоро, а на їх місце приходять нові люде (с. 38). Як приклад може служити найповажнійша з жидівських родин родина Ізака Нахмановича (генеальогія на с. 195): сам Ізак се богатий купець й державець мит, впливом своїм сягає аж на королівський двір, в місті фундує гарну синагогу й стає найголовнішим „парнасом“ (с. 66—82); його сини ще дорівнюють батькови: Нахман веде на велику руку купецтво, Мардохай фундує шпиталь, дім для убогих і т. ин. (с. 61—82); але вже Ізаківі внуки Ізак Нахманович і Ізак Маркович підупадають дуже і стають лиш слабими мініатурами могучого діда (с. 187—195).

Жиди мають у Львові свою власну організацію, своє судівництво, заряд, уряди й урядників — все те творить т. з. кагал, що складає ся з 4 *parnassim* (*seniores*), 3 *towim* (*boni viri*) й коло 40 звичайних членів. Кагал ділить ся на різні комісії; верховцу власть мали й репрезентували громаду пазверх по черзі *parnassim*, що місяця инший „парнас“ (с. 232—3, 262). Сей заряд громади виборний, а вибір його відбуває ся так: усі виборці (виборцем може бути лиш той, хто платить кагальний податок) складають до урни картки з своїми іменами; з урни витягають „шкільники“ (нижші урядники кагалу) лиш 5 імен (ніяким чипом се не могли бути свояки, хіба аж в пятім степені) і сі вильосовані стають дійсними виборцями і мають вибрати цілий кагал. Вони складають присягу і замикають ся в окремії кімнаті; коло дверей стає віродостойний сторож і пильнує, щоби ніхто не зносив

ся з виборцями. По відповідній нараді вони переводять вибір: два мандати можуть взяти для себе, вибраний не може бути homo novus в кагалі і мусить дістати 4 голоси (с. 260—262). Ся штучна виборча ординація уладжена так очевидно в тій цілі, щоби до кагалу мали доступ як найширші круги; але в практиці се показувало інші висліди, бо виборці були звичайно такі повні поважання для кагалу, що вибирали майже все давній кагал. Оліґархія розширилась так далеко, що кагальні уряди просто дідичились богатшими родинами. Кагал, а спеціально сеніори мали величезну власть, бо до них належав суд у всіх справах Жидів з Жидом й се суд без апеляції (с. 290); на жаль звістки з практики сього суду маємо лиш в цивільних справах, не карних; як кари у тих справах виступають в'язниця, грошева гривна й клятва. Останню кару видавав на винуватого рабін, але лиш за дозволом кагалу; зрештою і сам рабін вибирав ся людьми, залежними від кагалу (с. 280), таким способом й релігійні відносини громади були залежні від оліґархії, що мала всю власть в руках: стрічаємо навіть випадки, що члени кагалу проганяють в міста немилого собі рабіна (с. 246—7). Сю оліґархію видно навіть підчас богослуження в синагозі, де богачі купують собі довічно й дідично місця, а „посполитий“ чоловік не сміє між них входити (с. 509), й так само на весіллях, де тільки багатому було вільно запросити необмежене число гостей й випити необмежену скількість меду, а бідний був і в тім остро обмежений приписами (с. 532, 535). З усього отже видно, що в жидівській громаді, хоч на верх вона представлялась піби одноманітно, були гострі соціальні ріжниці (пор. ще с. 515). Чи покривджена і визискувана біднота пробувала коли небудь виступити против своїх панів, про се певних звісток нема; поява з поч. XVII в. т. з. вірника, що мав бути контрольором кагалу й перед котрим навіть сеніори мали складати рахунки (с. 248), могла б вказувати на якусь опозицію; але ближших звісток про відносини сього громадського трибуна до кагалу ми не маємо, а при тім і він не був вибраний цілою громадою, лиш іменував ся сеніорами. Взагалі жидівський загал, о скільки був підприємчивий і рухливий на верх, о стільки у себе дома показував ся приголомшеним і некротичним для своєї верховної власти. Кагал стягав всі податки і громадські і міські і державні, отже шос, поголовне, оплати за торгівлю, оплати для католицького духовенства (с. 332—355), й при сїм допускав ся великих надужитъ — але контролі й протесту не стрічав; се вкінці стало ся причиною, що й сам кагал став підупадати, обдовжувати ся й банкрутувати (с. 355—357). В тім жидівство представляло багато аполітичнї до тодішнього магістрату, що також попав в руки оліґархії, був несправедливий для загалу і привів місто до упадку.

Ориґінальними являлись Жиди лише в складі буденного житя,

котрим різко відзначувались від решти міста. Почавши від мови, а скінчивши на школах, бібліотеках, учителях, учених, науці й поезії, все було тут нише як між християнським міщанством різних обрядів. Тоді, як і нині, в щоденнім життю уживали Жиди німецького жаргону (еспанський жаргон котрим говорили еспанські Френки, був менше розповсюднений); в літературі уживано ще єврейщини, подекуди навіть класичної (с. 197). Єврейщина була також предметом шкільної науки. Дитина йшла до школи вже в четвертім році життя; в нижній школі вчили (с. 524—5) читати сьв. письмо, в середній талмуда; в талмуді також мусів спеціалізувати ся той хто хотів добути собі „вищу“ освіту. Ся наука талмуду була альфою й омегою жидівського знання й кожний, хто хотів здобути собі вище становище, мусів бути добре у ній битий; навіть кожний молодий був обов'язаний сказати на своїм весіллі якусь промову з талмуда (с. 334). Але наука вела ся дуже сухо і схематично і правдиво нещасливі були ті „любі молодці, що сидять над книгами“ (с. 526); аж з поч. XVIII в. показують ся проби реформи науки на граматичних підставах (с. 525). Все таки знаходимо у Львові досить учених в талмуді, що своє знання доводять до високої міри, як рабіни Йозеф Фальк (с. 86—88) й його ученик Ізак син Самуїла з Володимира (с. 196); по єврейськи й на релігійні теми писались також поезії (с. 146, 197).

Інтересні подробиці маємо ще з родинного життя. Становище й поважане мав лише жонатий чоловік; до парубка кожний говорив пер „ти“ й міг прикладати таку приповідку: „Молодий спить в шлабані (Schlafbank) і відмовляє суботне благословенє над одною крупою“ (с. 532). Перед шлюбом під гострими карами було зборонене парубкови заходити до дому своєї нареченої (с. 530—531); жєнитись без дозволу батька можна було аж по 23 р. життя (хоч звичайно за дозволом женились дуже рано), дівчат зовсім о волю не питано (с. 530). Подружена пара лишала ся по своїм весіллі довший час під опікою батька й аж по 25 році життя міг вести мущина свій дім і інтерес на власну руку (с. 536).

Зверхна, політична історія Жидів представляє ся досить бідно на факти. Побіч великої боротьби за торговельні права, про котру я згадував, є ще лиш одна подія — боротьба з єзуїтами за синагогу в 1603—1606 рр. Справа пішла з сього, що єзуїти не могли знайти у Львові більшої площі на виставленє своєї колегії; ніде не можна було купити потрібного місця, треба було когось виперти силою — а кого-ж як не львівських паріїв, Жидів. Претекстом до боротьби послужило се, що Жиди купили від міста (в 1571—1601 рр.) безправно частину королівських ґрунтів. Сама боротьба була дуже завзята, для Жидів по більшій частині нещаслива; раз навіть з усею парадною занято синагогу, а між Жидами „був страх, біль, стогін і вітхання“ (с. 122), але пізнійше Жиди

зуміли використати неприхильність шляхти до єзуїтів і відзискали втрату; все-ж такі мусіли зложити місту і патрам 20.000 зол. відступного (с. 142).

Напади на Жидів в менших розмірах як сей траплялись не рідко; Жиди знаходили ласку лиш у магнатів та шляхти, котрим вміли послужити, але у міщанства, особливо дрібнішого, так само як у селянства були знепавиджені — в актах повно більш і менш несправедливих скарг на них (нпр. с. 448, 452, 532). Бо й гірке було житє Жидів: „не маємо на свѣті пїяких розкошей, як в державі, так в уживаню розкішних річей, лише все в страху, а в наляканю й „бузованю“ єсьмо і в грабованю або караню жорстоких часів своїх...“ (с. 1). В ненависти до Жидів не уступали иншим міщанам і Русини. Нпр. 1638 р. przypadково в якімсь нападі погубла „дівка християнська грецької релігії“, що служила у Юдки Абрагамовича; між міщанами йдуть зараз говори, що Юдка її задусив й замучив, що вона просила ся в нього і т. н. (с. 495). 1640 р. підчас весіля у одного Жиди збирають ся члени брацтва св. Миколая, кличуть на поміч кількасот студентів і нападають на порожні жидівські доми; причина сього злочину була в сїм, що брацтво силою забрало жидівські ґрунти, що лежали коло церкви, а король присудив ґрунти назад Жидам; міщане хотіли за се пімститись. Та Жиди не дивились на грабованє з заложеними руками, лиш віддячились тою самою монетою християнам: напали на дім Івана Підвисоцького, що сховав у себе частину добичи; тут один з Жидів викинув зі скрині кілька образів святих і полопив хрест. Се очевидно викликало ще більше обуренє серед християн, за тим пішли повзи, процес і т. н. (с. 224—227). Інтересне, що національно-релігійне ворогованє між Русею і Жидами найшло відгомін і в жидівській поезії та легенді. В вірші, що до нинішнього дня читає ся в львівській біжницї в погаманову суботу є такі слова: „...Ти знайшов нас в пустинї..., вибавив з Єгипту..., в Вавилонї не лишив... Слава тобі, Господи, на віки... І Греки нам житє затроювали...“ Ся вірша була написана на памятку відібраня синагоги Єзуїтам; про Русинів згадує ся і в оповіданю про „золоту Рожу“ (die güldene Rojse), що також звязанє з сею подією: „...Як раз тоді (як згоріла синагога і зачали збиратись складки на нову) згоріла церква, святигня їх Бога. І також пили богаті дари аж з Молдави, а навіть з Греції, щоб їх святигня була величава і високо стояла понад мури міста...“ Цікава для нас ся зависть Жидів з причини будови гарної волоської церкви; традиція про се, як бачимо, заховалась дуже жива. Та далі в оповіданю хронологія псує ся, будова руської церкви ідентифікує ся з змаганнями Єзуїтів: „...Вони не спішились, а наша святигня зростала; камінь на камінь, лук в гору і вже майже все було скінчене... Але вони не могли

стерпіти, щоби поблизу їх стояла съвятиня Ізраїля... Розшукали якийсь старий папір, виточили процес і замкнули съвятиню...". Далі оповідає ся про героїську жінчину Рожу (се історична особа — жінка згаданого мною перше Нахмана Ізаковича), що своєю красою побідила „їх“ тверді серця й навіть положила жите за добро громади. Декотрі варіанти переносять се оповідане в часи Хмельницького і роблять козацького гетьмана грізним Голофернем, до котрого приходить львівська Юдита-Рожа (с. 178—186).

Такий зміст праці. Книжка цінна особливо з сього погляду, що використаний до неї величезний жерельний матеріал з міського (акти радецькі й лавничі рахункові книги, спеціальні фасцикули) й т. з. бернардинського архива (акти ґродські й земські) та жидівські рукописні і друквані матеріали; зібрати, а хочби лиш переглянути такий широкий матеріал — се річ дійсно імпозантна — та на жаль сама книжка розмірно до праці, яку в неї покладено, випала слабше. Причиною сього було, здасть ся, багатство матеріалу, яке так придавляло автора, що він не міг як слід повертатись. Автор, правда, зібрав дуже сумлінно, все що лиш могло бути інтересне, і розсортював педантично цілий матеріал на різні відділи, але тих відділів, таксамо як і подробиць знайшлося стільки, що за ними пропала цілість. Само собою приходить на думку порівняне з працями Влад. Лозіньського (*Patrycyat i mieszczaństwo lwowskie i ин.*): може виводи, які робить д. Балябан будуть більш мотивовані і оправдані, як по більшій часті суб'єктивні міркування Лозіньського, але що до артистичного оброблення Історія Жидів лишить ся по заду за „Патриціятом“.

Ів. Крип'якевич.

Kazimierz Pułaski — Stare osady w ziemi Kamienieckiej i dziedziczące na nich rody podolskiej szlachty historycznej (Szkice i poszukiwania histor., III c. 1—168).

Йогож Ród Kierdejów podolskich, monografia historyczno-genealogiczna (ibid. c. 169—194).

Перша праця друковала ся перед чотирма роками в часоп. *Przewodnik nauk. i liter.* (1902), і тоді виглядала на початок більшої праці, тому обговорення її було відложено до сподіваного докінчення. Тепер вийшла вона в особнім виданню в тім же складі — як три розділи, чи статі присвячені тром маєтностям Камінецького повіту: се Шаравка, Бедрихів Городок і Кунин з своїми приналежностями та с. Вірмени. Так що титул праці і те, чого каже надіяти ся автор в передмові до неї, досить мало відповідають дійсному змісту.

В передмові автор говорить про багату історичну минувшість По-

діля і спеціально Камінецьчини — „повно тут споминів про великі історичні події, голосних імен і голосних учників“, про поступи польського осадництва, „польської культури“, надіється своїм „люстром родів“, відслоненням їх „spraw rozcziwuch“ дати дещо dla pokrzepienia ducha, а також і деякі „характеристичні риси давнього життя і давніх уряджень на подільським пограниччю“. В дійсності його праця нічого не дає до пізнання тої старої слави тих „історичних родів“, ані для тутешнього устрою й життя — навіть і духу ледво чи покрепить вона кому. Перед нами виступають шляхетські роди, що жили, множили ся, входили в „колігації“, збирали й губили маєтки, і автор не виходить поза отсю чисто зверхню історію родів і маєтків — їх переходу з рук до рук, лучення і розлучення. Вина по часті в тім матеріалі, яким розпоряджав автор, але по часті таки й вина автора, що чи не хотів, чи не вмів знайти якісь характеристичні прикмети тодішнього життя в сих поданнях, контрактах і процесах, які мав перед собою, і дав працю, розуміється — не безкористну для інформації, але дуже суху, нудну й позбавлену всякого ширшого інтересу.

Такий же характер має і друга стаття — про Кердеїв. Про сю фамілію мали ми дотепер монографійку (досить немудру зрештою) Вен. Площанського; своєю дорогою, вістала ся вона незвістною д. Пуласкому, і він ab ovo конструє історію рода й займається репрезентантами його на Поділі і в Галичині. Також се суха і неінтересна, хоч і користна генеальогічна стаття.

До першої статі додано дев'ять актів in extenso, до другої два; найінтересніші акти з поданих автором містяться в тексті — се руський привилей Ягайла на Тешилівці (с. 124) і одна запись з 1568 р., що малює перед нами сучасне запровіантованне шляхетської фамілії (с. 140—1).

М. Грушевський.

Powiat Mohylowski w gubernii Podolskiej. Opis geograficzno-historyczny wszystkich miast, miasteczek, wsi, przysiółków, futorów, słowem zaludnionych miejscowości w tym powiecie, z dodaniem odpowiednich dokumentów. Zebrał i opracował Władysław Pobóg Górski. Wydanie nakładem księżny Amelii Czetwertyńskiej, Kраків, 1903, ст. 346 + мапа, вел. 8°.

У вступі автор так оповідає історію своєї праці: „Щасливим випадком удало ся мені зібрати розсіпані останки кількох більших архівів з моєї околиці, а власне більшу частину архіву барського староства, багато документів з архіву Ржевуских, що походять від Дзержків і Чурилів, частину архіву Уруських і ин. Упорядкувавши зібрані документи

і розглянувши ся в них, я побачив, що вони переважно належать до місцевостей в нинішнім Могилівському повіті і до родин, що колись тут мешкали, і що користаючи з тих джерел, можна б легко описати Могилівський пов. Отже взяв ся я до збирання статистичних матеріалів з урядових видань подільського статистичного комітету. Було то при кінці 1892 р. і я скінчив тоді сімдесятий рік. Зробив я алфаветичний реєстр усіх місцевостей Могилівського пов. і зачав їх поволі обробляти — майже до всіх знайшли ся відповідні джерела що до давніших часів, починаючи від XVI віку. Новіші часи, себто XIX вік описував я з памяти. Інтересувало мене головню наше землеволодіння на Поділю й переходи маєтків з рук до рук. Память була дуже добра, і з початку йшло все добре, пізнійше тяжше, бо з літами тратив я память, а вкінці два останні роки я тяжко хорував і скалічів: перестав володіти вказівним пальцем правої руки, так що лише з великою трудностю можу писати. Все се припизнило скінчення роботи, вкінці скінчив я його в серпні 1901 р., і був на те крайній час, бо зачав недавно вісімдесятий рік і вже далі не міг би працювати. Пишу се на те, аби читач і критик, як би знайшов ся, уважав на сю обставину, і коли б знайшов помилки, упущення і недокладности, не був занадто суворим для моєї праці, розпочатої і сповненої в дуже пізнім віку“. Скоро по виданню сеї книги умер її автор, і ся замітка на сторонах нашої часописи нехай буде памятною чоловіку, що, по своєму, любив край, в котрім родив ся і виріс, і сквално старав ся збирати матеріали для історії його минувшости.

Книжку розпочинає виказ літератури й „рукописних джерел“ — коротенький і дуже загально зроблений каталог документів, зібраних Гурским в його архіві за його життя переховуваних ним в с. Котюжанах в тім же Могилівському повіті. Потім ідуть коротенькі замітки природничі про сей повіт і маленький історичний вступець (с. 15—6), а потім наступає історично-статистичний перегляд поодиноких осад, в алфаветичнім порядку. При кожній в початку подають ся статистичні відомости з сучасного стану, потім історія осад, і вкінці *in extenso* подають ся акти, які мав автор, або рефести з старих т. зв. сумаріушів документів.

В обробленню історії осад автор не претендував ані на науковість ані на оригінальність, обмеживши ся ролю збирача. З матеріалів, якими він розпоряджав, могли б мати для нас інтерес архивалії й ті відомости, які автор, що вісімдесять літ пережив в своїй околиці, заповідає з своєї памяти; але обидві категорії дають далеко менший, ніж а priori можна б сподівати ся.

Що правда, з історичним значінням актів, зібраних Гурским в його архіві, дала можливість познайомити ся вже праця М. Ролле про Барщину, і я тоді вже вказав у своїй рецензії сеї праці (Записки XV с. 8—9), що значінне

їх не високе. Переважно се суммарії, які не дають нічого більше понад імена властителів певних мастностей; документів властивих, in extenso, не багато і здебільшого — другорядного значіння, про „останки архива барського староства“ тут ледво може бути мова. Те, що Г. подав з інших рукописних збірок теж має другорядний інтерес. Богато передрукував він (без потреби, очевидно) документів з моєї збірки актів Барського староства (Архивъ Югозап. Рос. VIII. I і II), а що при тім звичайно не вказує сього джерела, а цитує показані у мене при тих документах архивні сігнатури, то документи сі у Г. роблять вражіння чогось свіжого, невиданого, і можуть чоловіка необознайомленого ввести в помилку.

Власні спомини не приносять багато цікавого; очевидно, у покійного автора не було суспільно-історичного почуття, і він не виходить звичайно поза сферу формальних питань — хто був властителем, як маєток перейшов з рук до рук, і т. н. Для історії суспільного й культурного життя, відносин національних, навіть економічних звичайно не знаходимо тут нічого.

М. Грушевський.

O. Balzer. *Historya ustroju Polski, przegląd wykładów uniwersyteckich*, Kp., 1905, ст. 33 (відб. з Sprawozdania z czynności akad. umiejętności).

Теж по німецьки: *Verfassungsgeschichte Polens* (Bulletin internat. de l'Academie, 1905, XII, с. 97—137).

Автор так об'ясняє сю публікацію: се перегляд університетських викладів його, на підставі літографованих видань його курсу, публікованих в р. 1896, 1898 і 1902 бібліотекою львівських слухачів права, з яких одначе пізніші видання служать дословним повторенням видання з 1896 р., а всі не віддають докладно тексту викладів, а нераз містять в собі грубі помилки, бо видання сі виходили без контролі й порозуміння з професором. Виданий тепер витяг „виключно опираєть ся на літографічних викладах з р. 1896, 1898 і 1902, отже подає тільки те, що було оголошене або приступне лише в хвилі їх видання, поминено в нім лише ті уступи, які автор уже тепер вважає за хибні або безпідставні; нові зміни, переведені в викладах від 1896 р., в тім витягу умисно поминено, як неоголошені дотепер, лише в кількох місцях, з огляду на потребу вияснення деяких питань або поглядів, подано в нотках, в можливо короткій формі, відповідні доповнення, або принаймні застереження“.

Ціль публікації сього витягу все таки зістаєть ся не зовсім ясною. Він не дає автентичного текста курсу і не виганяє з уживання тих літографованих видань, недокладність яких осуджує автор. Він, по своїй короткості не може повнайомити нас з поглядами автора; часом навіть не роз-

криває їх, тільки дає немов титул розділу (напр.: Walka o wolności kościelne w początkach XIII w. Legacya i prymat arcybiskupa gnieźnieńskiego i prawa ztąd wypływające, і т. и.), або висловляє погляд автора так коротко, без всяких пояснень, що він майже нічого не дає — коли напр. читаємо голу замітку: najłagodniej ukształtował się ten stosunek (підданські обов'язки селян) na Rusi Czerwonej, то в голові читача ридить ся лише вражіння в виді знака запитання. Навіть незнати, чи автор сам до нині має таке чи иньше переконання, бо лише подекуди пояснив він поткою, що від поглядів висловлених ним в тексті він уже відступив і їх не держить ся. Тому поява сього конспекту тільки з більшою силою каже поновити бажання на адресу автора, щоб він, уважаний нині за найбільш авторитетного репрезентанта науки історії польського права дав на місце засуджених ним літографованих „скриптів“ новий і автентичний текст — чи то своїх викладів, чи то незалежно від нього обробленого курсу історії польського права. Що до схемн його, на разі лише одна замітка: чи не занадто обтяжає автор свій курс, вводячи в нього історію кодифікації в кн. Литовського, а навіть рецепцію сього права правом Московської держави (а в консеквенції треба б додати — і правом українським (Гетьманщини) і праводавством Російської імперії)? В консеквенції прийшло ся б завести до курсу й всю історію устрою в. кн. Литовського (чи то в виді паралельного курсу, чи то в виді паралельних параграфів, не в виді малого екскурсу — § 20), і не знаю, чи на то є пильна потреба?

М. Грушевський.

В. Н. Перетцъ — Къ исторіи польскаго и русскаго народнаго театра I—VII. С.-Пбг., 1905, стор. 54.

В першій книжці сьогорічних Записок, ст. 196 було обговорене продовжене отсеї статі, при чім через помилку подано, що се продовжене великої збірки памяток російської драми в часів Петра Великого. Помилка вийшла з того, що пишучи попередню рецензію, я не мав під руками отсього початку статі, який хочу обговорити тепер. Д. Перетц, невтомний збирач рукописного матеріалу до історії літератури XVII—XVIII в., подає й тут у сімох коротеньких нарисах нові причинки, видобуті з рукописів петербурських та київських бібліотек. Маємо тут поперед усього польський віршований монолог блазня, що поспішає в товаристві мужика на бенкет до королівського двора — очевидно уривок чи прольог якоїсь затраченої інтермедії. Далеко інтересніші просторі уривки з двох білоруських комедій, подані під ч. II; в одній Білорус зайшовши до латвійського костела і почувши орґани, розтанцював ся, за се його заковано в кайдани, які розбиває його син; надходить Поляк і причіпляєть ся до селянина за ті кайдани, та тут Білорус раптом міняє

тон і разом із сином кидаєть ся на Поляка та лущить його кієм. Комедійка майже ціла; д. Перетц вказує паралелі до неї в українських інтермедіях і в вертепї, але ті паралелі о стілько не паралелі, що не доторкають ся до головної основи комедії, а лише до її закінчення, де Поляк терпить побої від козака. Тимчасом головна комічна сіль комедії в тім, що Білорус паробив скандалу в костелі. Така комедія була мабуть і у нас, коли можна її ремінісценцією вважати анекдоту про Бойка, що попавши до костела і почувши орґани пустив ся в танець, а коли побожні Поляки стали уговкувати його: „Cicho, Wojku, bo to msza!“ — він відповів: „Ей, ци вся, ци не вся, я втяв голки тай пішов“ (пор. Етногр. Збірник VI, 165). Друга інтермедія, розмова двох Білорусів, Свирида і Змитрука, характеризує білоруського старовіра, що вирішив з старім двоєвірю, не може дати собі ради з новими церковними вимогами, „чанашами“ та всякими мудрощами. Він цитує превабавну старосьвітську молитву і жалуєть ся, що піп закував його в кайдани за те, що не вмів перехрестити ся як слід. І до сеї інтермедії д. Перетц показує паралелі, на жаль полишаючи на боці прим. українські старосьвітські молитви, зібрані у Драгоманова (Малор. преданія и рассказы). Так само для пояснення тексту здалось би було зробити дещо більше.

В розд. III подано без ширших річевпх уваг склеєні до купи вивривки з двох українських інтермедій, чи властиво з одної інтермедії і з вертепного тексту близького до того, який опубліковано висше в отсій книжці Записок у моїй статі про вертеп. Тамже репродуковано також важніші уступи з Перетцового тексту й причинки до реституції тексту нашого вертепа. В IV розділі подано український діяльог наступхів, дуже інтересний задля своєї мови багатой на провінціалізми та рідкі вислови, які д. Перетц не зовсім вірно вважає помилками та неологізмами; власне з сього язикового погляду річ заслуговала би пильнішій студії. Остатні три розділи, найстараннїйше оброблені д. Перетцом, містять польські інтермедії та драматизовані жарти, яких обговорене лишаємо на боці. І ще маленьке застереженє. Д. Перетц при нагоді, цитуючи не особливо мудре, а при кінці навіть з наукового погляду невірне реченє Войціцького (про те, що в польських інтермедіях „niema żadnego naśladowania obczyzny, są to obrazy rodzinne, własne“), називає сього поверхового компілятора та безсовісного фальшивника народніх матеріалів „глубоким знавцем і любителем рідної старовини“. Треба б бути обережнїйшим у похвалах людям мало значимим.

Ів. Франко.

В. П. Срезневскій — Климовскій-Климовъ, „козакъ стихотворецъ“ и два его сочиненія, Харків 1905, ст. 38.

Про деяких діячів української літератури, крім їх імен та вказі-

вок на часи їх діяльності, дуже мало маємо позитивних даних. Навіть що до істнованя приписуваних їм писань заходять сумніви, бо про сі писання ми знаємо тільки на підставі випадкових звісток, досить загальних, котрі не промовляють ані до нашого розуму, ані до нашої уяви.

До ряду таких письменників-Українців приходило ся до недавнього часу зачисляти й Семена Климовського або Климова¹⁾, про котрого житє й діяльність з початком XVIII ст. ходили тільки чутки та легендарні перекази, яким годі було йняти віри.

Перша звістка про Семена Климовського з'явила ся в „Опытѣ историческаго словаря о русских писателях“ Новікова з 1772 р., де згадано, що Климовський український козак і що йому належить рукописна книжка з віршами „О правдѣ и великодушїи благодѣтелей“, яка була написана в 1724 р., а тепер переходуєть ся в Імператорській бібліотеці. Голіков в „Дѣяніяхъ Петра В.“ (т. IX, с. 479, вид. 1789 р.) називаючи нашого автора С. Климовим вказує, що Климовський був харківським козаком і що він в 1724 р. підніс цареві свій твір „О правосудїи начальствующих“. До тепер, як побачимо, скупі дані перших істориків зближені до правди і як що вони й не дають докладних звісток про Климовського, то принаймні хоч не впроваджують в блуд читача. Та в Бекетовім „Пантеоні російскихъ авторовъ“, який появил ся на світ в 1806 р., в статі Карамзіна про Климовського знаходимо иньшого рода звістки, характеристичні для патріотичних видавців „Пантеона“, котрі намагають ся реторикою прикрити убогий зміст книжки. До знаних із „Словаря“ Новікова вісток автор додає тут характеристику твору Климовського „О великодушїи и правдѣ“, в котрім видно „много хорошихъ чувствъ и даже хорошихъ стиховъ (безъ опредѣленнаго теченія стопъ)“. Сказываютъ, — говорить дальше автор — что Климовскїй неменѣе семи греческихъ мудрецовъ былъ славенъ и почтенъ между его собратьями козаками; что онъ какъ вдохновенная Пинейя, говорилъ въ бесѣдахъ высокопарными стихами, давалъ прїятелямъ благоразумные совѣты, твердилъ часто пословицу: „намъ добро и никому зло — то законное житѣе“; и любопытные приходили издалека слушать его. Малороссійская пѣсня: „Не хочу я ничего только тебя одного“, которую поютъ наши любезныя дамы, есть также, какъ увѣряють, сочиненіе Климовскаго, ученика природы къ сожалѣнію недоученаго искусствомъ“.

Останні слова Карамзіна буцім то вказують, що в тім часі ходили перекази про Климовського. На такіж перекази вказує поява в 1812 р. опери-водевіля кн. А. Шаховского „Козакъ-стихотворецъ“. Героєм тої пєси

¹⁾ Пор. В. Н. Перетцъ, Очерки старинной малорусской поэзіи, Спб. 1903, с. 24—31.

виступає Климовський „співача і стихотворець“, як називають його персонажі тої штуки. Він підчас свого повороту з війни після полтавської битви спасає свою суджену Марусю від насильного видання її заміж за тисяцького Пруднуса. В сїм власне водевілю знаходимо пісню „Іхав козак за Дунай“, котрої частину (2 вірші четвертої строфи) цитує Карамзін в „Пантеоні“. Климовський згадується ще в „Словарі русских писателей“ митр. Євгенія, де знаходимо крім того вказівки на деякі його незвісні досі писання, котрі буцим то належать Сулакадзеву¹⁾, звісному бібліоману і фальшивникови старих рукописей: 1) „О дивныхъ всероссійскаго монарха (Петра В.) дѣлахъ, о премудрости его и трудахъ“ (на 38 ст.); 2) „О пришествіи короля шведскаго Карла XII внутрь Украины и объ измѣнѣ Мазепы (де називає сього „пзмѣнника“ „кривымъ“)²⁾, „сіє де сочиненіє писано стихами, золотомъ и на ономъ подписался самъ авторъ Климовымъ, а не Климовскій“.

Додамо, що в „Пантеоні“, пізнійше в „Молодику“ Бецкого 1849 р. був уміщений портрет Климовського — нічого більш як фантазія маляря — ось і все, що ми знаємо про нашого письменника.

Можливо, що — як думає П. Житецький — затемнені і поплутані перекази про Климовського знайшли відгомін і в „Наталці Полтавці“ Котляревського (акт II, сцена 7)³⁾.

До недавна не можна було перевірити, на скільки сказане Карамзіним, Новіковим і Сулакадзевим про писання Климовського, вірне. „Проте, писав я в 1903 р.⁴⁾ — коли-б Климовський в самій річї був не менше славний від семи мудрців, тоді-б ми на певне розпоряджали далеко докладнішими звітками про нього, його жите та діяльність, ніж їх маємо до тепер, опираючи ся тільки на реторичні „Пантеоні“ та анекдотичній опері-водевілю, не говорячи — додамо — про здемаскованого фальсифікатора Сулакадзеву. Тільки те було для нас певне: кн. Шаховський лихий знавець України, а ще більш українського життя, котрого ще в своїм часі страшно висміяв Котляревський в „Наталці Полтавці“, а перед тим іще „Українскій Вѣстникъ“ — кн. Шаховський заледво міг сам написати першу пісню Марусі, котра мала такий величезний успіх і котру співали „любезныя дамы“.

Та останніми часами дякуючи заходам невтомного робітника Вс.

¹⁾ Про нього див. брошуру А. Н. Пипіна, Поддѣлки рукописей и народныхъ пѣсень, Спб. 1898.

²⁾ Мабуть чи не натяк на „Епикіонъ“ Теоф. Прокоповича, який ми передрукували в „Очеркахъ“ с. 5 і дальші.

³⁾ П. И. Житецкій, Энеида Котляревскаго и древнѣйшій списокъ ея, Кієвъ, 1900, ст. 122.

⁴⁾ Очерки, с. 24.

Срезневського, який подарував науковому світові не одну інтересну працю про старинну літературу — ми з усією певністю можемо сказати, що харківський козак Семен Климовський не мітична особа. В рукописнім відділі бібліотеки Академії Наук в Петербурзі знайдено під ч. (17, 4, 9) рукопись, про яку геть перед тим писали Новіков і Голіков, а на підставі чуток переказували Карамзін і митр. Євгеній.

Рукопись Академії очевидно була призначена для піднесення знатній особі. Се прегарна книжка in folio, в оправі покритій шовковою матерією. Заголовна картка в узори рисовані пером. Текст написаний скорописю (похожу на сю, котрою між иньшим писані інтермедії Довгалецького в рукописі Київ-Михайлівського мон.); перший заголовок написаний полууставом з допискою одного слова „всепокорно“ — ймовірно рукою Климова, що тим справив похибку зроблену переписувачем. Схожість тої поправки з письмом поета особливо помітна, коли порівняти її зі вірцями його письма, поданими в виданню д. Срезневського. Властиво кажучи, в тій книжці крім передмови містять ся два віршовані твори :

1) „О правосудію начальствующих, правдѣ и бодрости ихъ. Всепресвѣтлѣйшому, державнѣйшому імператору и самодержцу всеросійскому Петру Великому, отцу отечествіа, государю всемилостивѣйшему во мѣсто должнія дани, владицѣ и господину моему всепокорно приношу, купно себе самага под високомонаршіе его повергаю стопи. Негоднѣйшіі рабъ харковской козакъ Семенъ Климовъ. 1724 августа в день“ — тут усього 402 стихи.

2) „Присовокупися здѣсь вторая книжица, о смиреніи высочайшихъ“, тут 160 стихів.

Оба твори, написані 13-складовим силлябічним розміром, були вже в кінцем ХVІІІ в. позабуті репрезентантами літератури і висою інтелігенцією, через що вірші Климова видали ся без „правильнаго теченія стопъ“.

Тепер пригляньмо ся ближше формі і змістови тих памяток.

Климов пише досить гарною церковно-славянською мовою, одначе із значною кількістю українізмів, головнo в фонетиці (про що судимо по оригінальній ортографії) і в лексиці. Часто подибуємо *ѣ* рівнозначне з острим *ѣ*: *своѣхъ*, *воѣнъ*, *божѣми*, *прочѣхъ*, *достоѣнство*; замість очікуваного *и* — дуже часто *и*, яке означає посередній звук між *и* і *ы*; *е* = лат. *h*: *хрѣховной* 570, *всезлохрѣховной* 620; часто тверде *р* там де повинно-б бути м'яке і противно: *творать* *передм.*, *злоторащаго* 16 і др., *градеть* 610, *зрать* 615, *добродѣтель...* *внспрь* *параша* 45, *бура* 142, і т. д. Зазначимо ще дієсловні форми *impervativ'a* — *возврѣмо* 535, *устрашѣтесъ* 97, *praesens* — *купуетъ* 59, *боронить*

656, infinitivus — наректись 381; зайде 149, не в значіню aoristi, а futuri; імена — рожа 274, труна 152. Зазначимо теж польонізми, які нам впали в око: слонцу пер., слонце 149; человекъ 232, 134 і від сього уроблені форми: человекомъ 12, человекий 5, человеку 105, человекомъ 302; злочинець 416; дочасны 539; звѣрхность 60; пашеки 60; вѣчисти 145; прагнеть 889. Як приклад уживання славянсько-польської комбінації вкажемо на стихи 84—87: „Господи, не билъ бимъ на престолъ вознесенный, ни ходилъ бимъ во дивныхъ, славныхъ и великихъ, недостойнъ дарований билъ бимъ азъ толикихъ, аще бимъ не смиренно мудрствовал...“ Вкінці вкажемо ще на слово ледви чи не видумане самим Климовим: бѣсовянинъ 256. Взагалі ж стиль і манера Климова нагадають манеру українських творів Теофана Прокоповича, з виїмком зрештою енергії і ядерности, яким визнав ся знаменитий співробітник Петра І.

Переходячи до змісту першого віршованого трактата, наперед вкажемо на те, що головні його думки зазначені вже в прозаїчнім „предисловії ко благочестивому читателю“. Як керманич пильнує на кораблі, щоб його хвилі не вивернули, як око дане тілу — так і царя настановлено для користного всім житя. Він повинен клопотати ся про підданих „якоже у своїхъ удѣлахъ“. Його сила і значінє спочиває на правосудію, правді і „бодрости“; автор пригадує цареві, що він властю нагадує Бога, одначе по тілу — звичайний чоловік, раб Божий як усі иньші „свѣдущъ, что порфирию и диядимю облеченный и в нищетѣ и на гноѣшахъ поверженный едино отчество имѣють“. В першій часті автор говорить про правий суд і його значінє: людський суд повинен приподоблюватись божому судови, без гніву і лютости, повинен брати під увагу каяття і просьби підсудного:

„не многие словеса блудницы з молбами,
но огонь вѣчный погаси своими слезами“ —

говорить Климов, очевидно маючи на думці один з епізодів „Великаго Зерцала“. Він теж цитує євангеліє, прор. Бремю й ин., як жерела. Покликаючи ся на якогось мудрця він говорить ось що:

„Нѣкто премудръ написа: врачъ не всѣхъ исцѣляетъ,
не всѣхъ учитель ползуетъ...“

В суді повинна бути лагідність, одначе автор енергійно виступає проти помилювання злодіїв, які називають себе христолюбцями, а роблять в угоду чортові „за суетну цятю“. Разом з тим радить Климов, при караню не щадити сильних і не показувати їм ласки на шкоду ним скривджених:

.....аще благородна,
честна, славна не казнятъ, зря народъ степящий,
сей властелинъ не есть отецъ, о дѣтяхъ болящий;

аще обидителѣй ихъ¹⁾ казни свободжаеъ,
 единому царевѣ подобный биваетъ,
 яже²⁾ сенаторовѣ всезлий, убийственний
 грѣхъ своею милостию сотвори прощенний;
 тотъ же сенаторъ потомъ злимъ духомъ зажеже ся
 и паки в грѣхъ убийства собою паде ся,
 видя отъ царя своего себе не казненна.
 Коликаяжъ услышалъ царъ словеса реченна
 отъ сенаторовъ къ себѣ? Первый тотъ грѣхъ главный
 отъ сенатора, — второй — твой царю грѣхъ явний.
 Единого онъ уби рукою своею
 второй же милостию убитый твоею;
 яко помилованъ бивъ одъ тебе убійца,
 того ради убийства сего ти злочинца с. 400 — 416.

Кара повинна бути вимірена відповідно до гріха, говорять Климовський, і щоб доказати своє твердження, знова покликують ся на аполога: не належить дивити ся на підсудного, як на близьку собі людину, хоч би се був рідний син —

„Якоже царъ единый не пощадѣ сына,
 да сохранися правда на судѣ единая,
 повелѣ извертѣти одно око сину,
 другое себѣ за его достойную вину
 во мѣсто обѣхъ очесъ синовскихъ, что мнози
 плакалися о сину его, падающе в нога“³⁾.

В другій частині Климов розводить ся над правдою, найгарнішою з усіх чеснот. Випишує він правді цілий ряд риторичних похвал, зложених на спосіб акафиста. В третій частині говорить про бодрість, хвалить невтомність і енергію Христа, мучеників, які за нього терпіли, поручає її й володарям, аби їх підданці „блажили“. Тут теж не обходиться Климов без ремінісценцій з поля середньовічних анекдотів: як приклад чуйности він наводить журавля:

„Журав бодрости ради, ношну стражу имущий,
 камень держитъ в носѣ одной, тако муж стрегущий“⁴⁾.

В малім трактаті про покору, автор похваляє сю чесноту, як приклад її ставить Христа, котрий „всѣхъ творецъ, владика, смирися паче перстна, тлѣнна челоуѣка“. На закінчення повторює автор звичайні, в східній і в західній католицькій літературі нарікання на марність усього земного — „яко би кринь селний жизнь наша увядаеъ“ і т. д.

¹⁾ Мабуть належало б справити на: сихъ ?

²⁾ Мб. нал. справити: иже.

Що головню інтересне в тих віршованих трактатах, то особливе становище, становище супроти сильних, що вже підніс й видавець. Пригадаємо тут той сервілістичний тон польських (перед тим латинських, італійських і н.), а теж і українських панеґіриків з кінця XVII і з поч. XVIII вв. Високопоставлена особа, котрій панеґірик присвячено, прирівнюєть ся тут мало що не з Богом, а чеснота даної особи захвалюєть ся на всі лади, як також чесноти предків, близьких і далеких свояків. Присвячуючи свої твори Петрови при описі прикмет і чеснот потрібних для володаря та при належній похвалі тих чеснот, Климов „далекъ и отъ похвалъ монархамъ вообще и отъ прославленія того, кому онъ подносить свою книгу“ (Срезн. с. 4). На думку Климова правда — душа царя; як тіло без душі „недѣйственно, мертво есть и гнило“, так само і цар без правди „есть—жертвѣй, недѣйственный“; „аще мнится и в живихъ образомъ явленній отвнѣ тѣла, но внутрь сій весь трупомъ согнилій: нѣсть въ немъ души-правди; лежитъ въ гробѣ стлѣлій“, „лучше въ нищихъ, съ правдою гладъ и хладъ терпѣти, нежели царемъ бивъ правди не имѣти; лучшей его нищій есть: сей въ царской коронѣ, егда скипетръ-правду держитъ, сей сидитъ на тронѣ“. Обовязок царя клопотати ся за підданих, для них він повинен трудити ся „не щадя сили своей“. Неправедний цар і суддя — негідний престола і корони. Царя те саме чекає, що й усякого чоловіка, що він і повинен тямити: „нешаслива щастливость и во царскомъ савѣ, егда пасти с престола до алеской отхланѣ“. Тому то цар, хоч би він і мав усякі добрі прикмети, повинен бути покірний та тямити, що усе на сьвітї — минає як дим:

„Нинѣ глава в коронѣ лучами блистаетъ,
утро червию пишу смерть сію представляетъ;
днесъ в порпурѣ, утро во тлѣ трупомъ облеченний
в мѣсто золотой одежи всякъ превознесенний,
днесъ престол, яко солънце славою блистаетъ,
утро бура смертна тотъ на прах разбиваетъ...“

З тих міркувань виходить такий вивід:

„Сия вся кто от царей всегда размышляетъ
и себе смиренными очима познаетъ,
что от землѣ и попелу ничимъ есть разнственний,
кромѣ власти царския и всѣмъ соравненний,
той премудро научись скипетръ содержать,
аде и в безсмертной будетъ коронѣ сняти“.

„Такі річі незвичайні в віршах присвячених великим сего сьвіта“, говорить Срезневский з причини наведених стихів, „говорити правду царям з усьмішкою“ — важать ся тільки нерядові люди. Одначе ті

річи, викликаючи поважане для письменника, з другого боку вказують також на те, що і той, хто їх прийняв і не тільки що не кинув їх в очі авторови, а зберіг їх у власній своїй бібліотеці — той також не був звичайною собі людиною*.

На закінчене, для можливо повної характеристики нашого автора задержимося ще на приписуваній йому пісні, котра по словам Карамзіна, показує нам Климова як „ученика природи недоученнаго искусством“¹. Пісня отся „Їхав козак за Дунай“ звісна в цілім ряді варіантів, котрі вказують на головні моменти в її історії за цілий XIX й останні роки XVIII в. Сю пісню знаходимо в співаннику Прача 1806 (1 вид.), в співанниках з початку XIX в., в записях Головацького, Чубинського, Закревського і в новітніших збірниках призначених для широких верств простого народу. Кн. Шаховський очевидно покористувався тим старим текстом, який бачимо у Прача. В своїм часі в дослідках над літературною історією тої пісні я прийшов до таких висновків:

Про початковий розвій тої пісні і зміни в ній до 1806 р. нам нічого невідомо; можна тільки здогадувати ся, що в народній традиції переходила вона в трьох варіантах, один з 4, а другий з 6 строф. В 1806 р. її усталено друком, а опісля її популярність підтримав кн. Шаховський. Для пізнітших співанників користано або з народної традиції або з готових записей. Те саме можна сказати і про її записувачів, які иноді повторювали друкований вже текст. В часах коли „патріотичні“ пісні процвітали, пісня Климовського дістала додаток, написаний на дуже слабій імітації української мови. Одначе з того додатку нам звисний в пізнітших співанниках один випадок повторення і то тільки одної з шести строф, при чім дістало ся до пісні те, що незалежно від сього подибується в народній поезії і являється одним із звичайних оборотів в мові. Так отже сим разом чужий і штучний елемент не злив ся з народною піснею²). Розуміється, що так тут, як і в иньших наших працях під „народною піснею“ ми розуміємо те, що під тим розумів А. Потебня²), через віщо й пісня Климовського, — без огляду чи він, чи хто иньший її написав — все таки може уважати ся за „народну“.

Чи пісню „Їхав козак“ можна класти на початок XVIII в. і уважати її за твір Климовського? Важних аргументів проти такого ставлення сього питання, на нашу думку, нема; по стилю й манері пісня ся близько підходить до записей кінця XVII і поч. XVIII вв., по правильному силлябічному розміру з докладним поділом на строфи вона може уважати ся продуктом творчости письменника для свого часу літера-

¹) Перетцъ, Очерки, с. 31.

²) Потебня, Изъ записокъ теоріи словесности, Харьковъ, 1905, с. 138 і pass.

турно приготованого в такій же мірі, як і вище обговорені віршовані трактати про „правосудіє“ і „стрєніє“, котрі без сумніву належать перу „козака-стихотворця“ Климовського-Климова. *В. Перетц.*

Переписка съ Запорожьємъ (1763—1765 гг.), со общилъ О. Левицкій (Чтенія въ Ист. Общ. Нестора Лѣтописца, кн. 18, вып. III и IV, с. 23—49).

Отся кореспонденція, зложена з 25 листів, обговорена досить докладно самим ш. видавцем. Ми від себе не маємо що багато додати. Не знаємо тільки, длячого подано її під такою шумною назвою „Переписка з Запорожьєм“, тимчасом як тут Запороже ні причім, зрештою хіба о стільки, що—один з кореспондентів хвилює перебував на Запорожській Січі і звідси писав свої листи. Се властиво кореспонденція між монахом Яковом Воронковським, „катедральним писарем“ при київським митрополиті (Арсенію Могилянським) і монахом Рафаїлом, висланим на Запороже для збирання милостині для катедрального монастиря, який тоді митрополит задумав перебудовувати. Характер листів чистоприватний і не виходить поза сферу монастирських і єпархіальних інтересів, се останнє тому, що о. Рафаїл був кандидатом на ігуменство, проте й інтересував ся справами єпархії о стільки, о скільки в ній наступали зміни в єпархії. Розумієть ся, що тільки про те й відписував йому на Січ його приятель „катедральний писар“. З того погляду для дослідників монастирського життя, обопільних відносин до себе монахів, їх поглядів на різні монастирські справи, а що більш — їх звичайного буденного життя се кореспонденція має деяке значінє, головнo цікава вона спеціально для історика київської єпархії. Врешті ті листи „самі по собі, задля своєї мови, тону і характеру“ інтересні й для історика літератури. Найменше хіба значіння мають вони, як сказано, для історії Запорожжя, та все таки й тут знаходять ся деякі вказівки про Січ, котрі варто замітити. Ось хочби другий з ряду, а перший з Запорожжя лист Рафаїла: „Сего іюня второго дня (1763 р.), в понедельник, уже ввечеру, мы прибыли въ славетное Запорожя... В Сѣчь же натрапили весьма на сухую четверть на рибу, як на валую, такъ и на свѣжу; да войска мало еще доброхотно подателного застали: все те по зимовниках да по шляхах за добычу (за добычей?) розіхалось. Достали толко всіего на розвѣдъ рублѣвъ з вѣсѣмъ... Правда, что нечистость воздуха, застѣсненіємъ поселенія и жилищвъ, мало разстуетъ своимъ зловеніємъ от отходныхъ мѣстъ, якихъ тамъ неводится“. Видно, що січове братство не звертало найменшої уваги ані на будівельні, ані на санітарні приписи. „Козацтво всіо веселе, чтодня пють да гуляютъ — пише дальше в тім листі о. Рафаїл. — Я еще невикъ съ просфорою по куренямъ и по

ліошкамъ и будкамъ ходить“ — говорить про спосіб збирання „подаєнія“. Та не завсіди так весело бувало в Січі, як напр. в червні. Особливо давала ся в знаки мешканцям слотлива зима; комунікація з околицею була тоді перервана, дістати ся нікуди, ані в Січі нічого робити: „ни зима, ни лѣто; рѣки розстали, земля розмерзла, трава еще не ростеть“ — жалуєть ся монах в листі (10) в зимі 1764 р. Та й козаки не все такі добряги, як би могло здавати ся, і їм більше число таких гостий часами навкучить. „Писаль я к вамъ — пише монах до приятеля, довідавши ся, що митрополит задумує ще одного монаха вислати на Січ за „подаєніємъ — и впрежнемъ писмѣ про отца Іуста, чтобъ онъ поездекою в Сѣчь поудержался до прибытія нашего, потому, что еще его и в Сѣчи нѣтъ, а намъ уже договоруютъ, что съ одного монастыря по десять книгъ насилаютъ. Здесь хотя прости, да между пристойнимъ и не (пристойнимъ) очень умѣютъ разбирати; да и сами изволите разсудити: намъ и такъ, гдѣ не пойдѣмъ, сей отвѣтъ спѣвають, что уже на Софѣйскій монастырь мы уже и давали, и исправляли“ (с. 36). Справді інтересна характеристика так Запорожців, як і збирачів-монахів і обопільні їх відносини до себе. Так само інтересний уступ з иньшого листа, де Р. описує ворогуванє на него архимандрита Межигорського монастиря, який також в цілі збирання милостині на свій монастир приїхав сюди. Коли пригадаємо що йно наведений погляд Запорожців на таку докучливість монахів, то зрозуміємо, що конкуренція в збираню подаєній була неприємна. Важніших фактів, які дотикали ся б самої Січі, в цілій кореспонденції є тільки два в листі з 20. X 1763. Се звістка про поворот кошового Лантуха з столиці 6. IX. тогож року. Там кошового обдаровано знаними клейнотами, а крім сього ще й грамотою, „чтобъ впредь кошовымъ безъ высочайшей власти смѣннымъ не быть; а носить имъ патреть (мабуть царіці) всегда на шею, на голобой лентѣ, какой для того и присланъ“ (с. 32). Очевидно кошовий їздив на коронацію Катерини II, і звідти привіз такі дарунки разом з обмеженєм права свободних виборів старшини. Тут же доносить о. Рафаїл про скасування кримським ханом дрібної срібної монети „бишлик“, через що на Запорозжі наступив свого рода фінансовий крах. Се вказує, в яких тісних торговельних зносинах стояли Запорожці з Кримом, що нам почасти вияснює, що в XVIII, а почасти вже при кінці XVII в. Запорожці дуже нерадо слухали накликів московсько-петербурського правительства до війни з Кримом. Звісно, тут теж грали ролю і знані причини політичної натури.

Ось тільки всього ми могли добути важніших звісток з кореспонденції за цілих два роки. Зрештою й не диво — листів тих не писали жадні політики.

Ів. Джиджора.

Kazimierz Pułaski — Z czasów konfederacyi Barskiej (Szkice i poszukiwania historyczne, serya trzecia, Краків, 1906, стор. 229—388).

Барська конфедерація, завязана весною 1769 р. як протест проти протекторату Росії над Польщею, перебула кілька фаз, поки не розв'язала ся літом 1772 р. в часі доконаного вже першого поділу Польщі. Перша фаза відіграла ся головно на Україні і скінчила ся здобутем Білої Церкви та Бару російським військом і втекою проводирів конфедерації до Турції. Вернувши 1769 р. вони зорганізували нове військо в західній Галичині, де підіждова війна з ріжним усьпіхом тягла ся до 1771 р., в якім конфедерати задумали вдарити на Варшаву, але дійшли лише до Ченстохови, відси завернули ся і вдарили на Краків, та відтиснені російським і австрійським окупаційним військом були змушені розв'язати кадри і розійти ся. Д. Пулаский зібрав у отсій книжці деякий новий матеріал до історії власне другої фази сеї конфедерації. Сеї матеріал, се головно кореспонденція генерального штабу (generalicyi) конфедерації та листи головного коменданта її війська Казимира Пулаского. Кореспонденція повна фраз, компліментів та запевнень ріжних „сентиментів“, але дуже вбога змістом, і не дає ніякого виразного образу ані воєнних, ані політичних акцій, хіба тільки причинки до готового вже образу. Далеко інтересніша кореспонденція (французька) Браніцького з Сальдерном та Бібіковим. Браніцький, польський кор. гетьман, у союзі з Москалями воював против конфедератів, і з листів тих трьох достойників та з рапортів рос. генерала Дибіча (писаних по німецьки) можна собі виробити досить ясний образ воєнних рухів 1771 р. З нашого погляду найінтересніші коротенькі спомини конфедерата А. Гулевича, шляхтича з Черемшчини, що служив добровольцем у війську барської конфедерації мабуть від 1769 р., блукав з тим військом по гірській окраїні нашого краю від Скольного до Санча, був на Угорщині, куди виперли були Москалі конфедератів, потім ходив під Ченстохову і Краків, а по розв'язаню конфедерації 1772 р. був арештований і якийсь час в'язнений у Львові, а вмер, здаєть ся, частковим дідичем у якимсь Довгін — не знати, чи в тім що над Дністром близько Станіславава, чи в тім, де вмер пок. Микола Устиянович, над горішнім Стриєм між Східницею й Уричем. Його спомини, дуже зрештою купі й писані ляковичним стилем, дають кілька принагідних фактів, що ілюструють відносини конфедератів до селян і селян до конфедератів. Із живої селянської традиції далеко яркіше змалював ті відносини д. Н. Вахнянин у своїй повісти „Три недолі“. В однім із листів генераліції до Пулаского знаходимо офіційально сформуловану польську повстанську коменду „do lasu“ — трохи чи не

першу стилізацію тої коменди, що набрала слави в повстанях XIX віку.

Ів. Франко.

Dzieje porozbiorowe narodu polskiego w żywym słowie, zes. V i VI. Z dziejów Hajdamaczyzny, z przedmową Henryka Mościckiego, część I i II (Bezpłatny dodatek dla prenumeratorów „Tygodnika Ilustrowanego“), Warszawa, 1905, стор. XII+151+168.

Отсе видане має мету більше популярної, ніж наукової публікації. Се видно з того, що воно виходить як безплатний додаток до популярного тижневника. „Живе“ слово, обіцяне в наголовку, має через якесь комічне непорозумінне означати слова сучасників, свідків подій. Видавець, д. Мосціцький, зібрав у цих двох томиках шість пам'яток сучасників про Уманську різню, і вже з того видно, що книжечка має невідповідний титул, бо подає образ не всієї Гайдамаччини, що тягла ся майже від самої Паліївщини, але тільки одного її, остатнього та найголослішого епізоду, Уманської різні в 1768 р. Властиво є тут один причинок до старшої Гайдамаччини, уривок зі споминів старости Закшевського, але то річ більше балакуча як важна. Всі причинки крім одного — передруки з давніших польських публікацій, а й той один, що тут появляється ся в перше, виривок із споминів Станіслава Крушельницького, міг був лишити ся недрукованим, бо нового і важного для історії Коліївщини не дає майже нічого. Маємо тут отже в першій томику крім згаданого вже спомену Закшевського на першій місці спомини ніби то Ліпомана, а властиво пізнього памфлету, написаного, як подає д. Мосціцький на підставі рукописної копії, переховуваної в архіві орд. Красінських у Варшаві, в р. 1830 і присвяченого презесови київського суду Проскурови і його жінці Тересі. Того, що сей памфлет, виданий безіменню ще 1841 р. Рачинським у Познані, не був твором Ліпомана, як сконстатовано мною на підставі одного рукоп. Оссолінських у Львові, і що правдиві спомини Ліпомана, видані також безіменню Рачинським у тім самім „Obrazie Polaków i Polski“ t. XV, різнять ся сильно від сього памфлету, д. Мосціцький очевидно й не підозріває і тому й пропустив ті Ліпоманові спомини, так само як і видані тамже Рачинським так звані спомини очевидця Тучапського, а на правду записку неочевидця о. Костецького. Далі йде виривок із споминів Вероніки Кребсової і спомини її брата Павла Младановича — сей остатній передрук маловартото зрештою писання цінний задля неприступности перводрука (видавець подає, що він разом зі споминами Кребсової містив ся в тім самім виданю Рачинського, де були спомини Ліпомана й Тучапського, але се очевидна помилка). В другім випуску подано згадані вже спомини Крушельницького, очевидно

споляченого Русина-унїята, родженого десь у Жидачівщині, і передруковано (не знати відки) „Скаргу унїятських попів на кривди зазнані від гайдамаків“, що уперве появила ся друком зараз по dokonаних фактах, 1769 р. і була потім передруковувана. Так само друкований був мало-вартний лист еконоша Квяткевича до Потоцкого. Решту другого томика займають цікаві, але густо-анекдотичні спомини Хшонщевського та виривки з безіменного „Pamiętnika anekdotycznego“, опублікованого ще 1867 р. Крашевским, що дають характеристики та богату *chronique scandaleuse* родини Потоцких. Наукове, критичне виданє всього того матеріялу було б дуже пожадане. Але якій-меті має служити вся та купа сьвідомих та несьвідомих брехень, пісенїтниць та масних анекдот у популярнім виданю і ще з похвалою видавця, що бачить у них „*obraz prostoty i szczerości*“, се нехай зрозуміє хто хоче.

Ів. Франко.

Maryan Dubiecki — *Przymierze dziedzica z poddanymi rolnikami. Rzecz z dziejów ludu wiejskiego w Polsce*, Краків, 1905, стор. 32 (Відб. з Archiwum do dziejów oświaty).

Зміст виписаної в горі книжки складаєть ся з двох рівних частин: з тексту „*Przymierza dziedzica z poddanymi rolnikami*“ — свого рода конституції, яку надав своїм крєпакам мінковецький (в пов. Ушицьким на Поділю) дідич Ігнатій Мархоцкий, і з розвідки написаної не так про саме те „*przymierze*“, як радше з його причини. Самій угоді, як і попередній діяльности згаданого Мархоцкого, котрої то діяльности короною було власне отсе „*przymierze*“, присьвячена заледви третина і так невеличкої розвідочки, в чім по часті автор поступив зовсім справедливо: тут справді нема багато над чим розводити ся. Отже що до самого „*przymierza*“ зробленого в 1804 р., то воно складаєть ся зі вступу і 31 артикулів. Головні його засади висловлені між потопом шумних слів і помпатичного стилю, яким згаданий документ написаний, такі: Панщина зносить ся, а на її місце запроваджуєть ся плаченє чиншу дідичеві (арт. IX). Селянин від тепер називаєть ся рільник, господар (що в документі вияснюєть ся латинським терміном: „*glebae adscriptus*“ і чиншовик (арт. I); свобода переходу дозволена тільки по сповненю усіх зобовязань на річ дідича (арт. IV), а з тим і зносить ся право дідича на купованє і продаванє людей (арт. V); дідич дарує селянам і ґрунти і майно в тім стані, в яким хто в даній хвилі посідає, одначе застерігає собі право власности на цілий обшар „паньства мінковецького“, як він се звичайно називає. При тім всім стоячи на ґрунті конституції соймової з 1768 р., в котрій забезпечуєть ся „*całość dominii et proprietatis stanu szlacheckiego nad dobrami ziemskimi i ich pod-*

danymi“, наш правodawець також не зрікаєть ся своєї домініальної власти суду і кари (арт. XXIV і XXX), як також застерігає собі і своїй родинній честі і пошановане від селян таке, яке діти винні родичам (арт. XXIX); право пропінації вістаєть ся в цілости при дідичах, а вкінці в однім з артикулів постановлено, що на випадок, колиб котра громада не сповнювала точно своїх чиншових обовязків, так що „stad dziedzicom jawny okazałby się zawód i w dochodach ich uszczerbek“, в таким разі отся конституція перестає дідича з'обовязувати, а дана громада знова вертає до давних відносин до дідича. Решта артикулів присвячена обговоренню ріжного рода чиншів і адміністрації в „минковецькій державі“. В загальнім же результаті по відкиненню всяких бомбастичних фраз — конституція ся в правного боку все таки стоїть на понятю власности пана над усею землею і праві користування дідичем таким чи иньшим способом з роботи підданого селянина.

Та як би там не було, то все таки становище селян означене в „przymierzu“ в жаднім порівнянню не стоїть з тими кріпацькими відносинами, які тоді, а й потім іще аж до знесення кріпацтва панували, проте факт такої угоди повинен мати деяке значінє в історії селянства в українських землях приналежних до Польщі, в тім *infernum rusticorum*. Чи справді можна надавати йому яке небудь більше значінє, крім чисто випадкового ізольованого явища?

Виясненє тої справи є задачею розвідки автора. Вихідною точкою його роботи служить те, що „sprawa zależności poddańczej ludu wielkiego nie ulegała u nas nigdy przedawnieniu“ (с. 1) і що „przedmiotem nie tylko rozpraw, ale i prób wcielenia idei w czyn, była przedewszystkiem sprawa uregulowania stosunków poddańczych“ (ib.). Відповідно до того заложеня автор стараєть ся доказати цитованєм голосів різних польських письменників в справі уліпшення становища селянства, а так само вказуванєм на деякі проби „wprowadzenia idei w czyn“, — що „przymierze“ Мархоцького було наслідком ширеня тих ідей в польській суспільности, а тим самим було воно одним огнивом в розвою і поступі тих ідей. Ся ідея, на думку автора, зачала захоплювати чим раз ширші круги суспільства в часі панованя Станислава Августа головни під впливом французької літератури. Тільки загально сказаного, і доси усе добре. Та коли треба було перейти до вказаня на реальні факти, то автор на цілій просторони часу від XVI до XVIII в. заледво міг вказати на кілька голосів в тій справі (Моджевський, Скарґа, Яків Пшилуский, Стан. Лещинський, а в останніх часах Речі посполитої Андрій Замойский та Йосиф Вибіцкый). Ще меньша цифра припадає на проби фактичного переведеня в житє яких би там не було реформ в тій справі: в 1742 р. Сьвінярський глезненський

канонік, а в 1746 р. пріор бенедиктинів в Любіні віддали свої села на чинш селянам, а пізнійше пралат Бжостовський робив пробу утворення „річи посполитої“ з своїх посіlostей, а кс. Вяжевич пробував завести на ново закуплених землях осадників, якіб вели жите контемплацийне — „поворот до природи“ як бажав сього Руссо. І тільки усього в такім протягу часу і на такій просторони, як королівство Польське! Се все покажетъ ся ще мізернійшим, коли пригадаємо скажену опозицію і обурене на сі далеко нечисленні голоси зі сторони темної шляхетської маси, котра про проєкти Андрія Замојського на соймі 1778 р. нічого не хотіла чути, а Вибіцкого за його „Listy patriotyczne“ похваляла ся „rozniesć na szablach“. Додамо, що ті проєкти і проби їх переведеня, поминаючи уже повну їх неясність і неозначеність, що і як робити, — не стояли між собою в жадній ідейній звязи, а кождий про себе виступав зовсім ізольовано від других. Таке саме становище займає й проба Мархоцкого. До того ж проєкти були такі дивоглядні, що їх авторів уважав загал за диваків і фантастів і ніхто серіозно на них не дивив ся, а тим меньше за ними йшов. Так само дивила ся шляхта і на Мархоцкого і то не без деякої рації: завдяки ріжним дивацтвам минковецького „патриарха“, „ojca i pana swoich ludów“, його проповідям і обходам в днях Нового року і його „святаям Церери“ (15 серпня) весь загал дивив ся на нього, як на маняка, а чого доброго то і божевільного, і власне з тої сторони приймав і всі його реформи¹⁾. Через се ті реформи були вже з гори позбавлені тої серіозности, а тим самим не могли мати ніякого впливу, тим більше в такім глухім і темнім куті як тодішне Поділе і то недавно по гайдамачинні. Не диво проте, що шляхта видруковану його конституцію нищила де лишень попало, як шкідливу, хоч автор знова складає вину за се — на російське правительство. Тут не можемо поминути екскурсу автора в зовсім чуже йому поле — російської історії. На його гадку, доля хлопа в Польщі була без порівняння лучшою ніж в Москві, де ще від часів Годунова запроваджено для селянства найстрашнійше рабство (с. 8), підчас коли як звісно кріпацтво на польський лад датуєть ся від часів Петра I²⁾.

Вертаючи до річи, на закінченє скажемо, що автор наслідком тенденції а рїогі узяв ся доказувати те, чого зовсім не було, а власне, що реформа Мархоцкого була впливом ширеня певних ідей в Польщі, друге, що він сю реформу — може радше продукт дивацтва, взяв надто серіозно. Між тим одначе се все було з погляду тодішнього польського шляхет-

¹⁾ Про нього див. розвідку: Dr. Antoni J., Opowiadania, serya czwarta, II, Warszawa 1884, статя Hrabia Redux, с. 1—75.

²⁾ С. О. Платоновъ, Лекції по руской исторіи. Спб. 1904, с. 427.

ського суспільства — тільки аномалією. Через отсе ся розвідка крім поданого в ній тексту „przymierza“ позбавлена властиво всякої наукової вартости.

І. Джиджора.

В. С. Иконниковъ — Крестьянское движеніе въ Кіевской губ. въ 1826—27 гг. въ связи съ событіями того времени. (По архивнымъ матеріаламъ). Спб. 1905, ст. 86+V.

По прочитанню названої нами в горі книжки ш. київського ученого годі рішучо сказати, котрому з зазначених в заголовку питань вона присвячена і що в ній важніше: чи селянський рух, як би се з заголовка книжки виходило, чи може радше те, що мало служити тільки тлом для головної теми, себто власне тогочасні події, в звязку з котрими селянський рух виступив. Виною такої нерішучости що до головної теми в праці д. Іконнікова було по части, не конче вірне на мою думку, заложене, з якого він виходить, що селянські стремління в Київській губ. в 1826—7 рр. мають „*тѣсную*“¹⁾ связь съ планами и стремленіями декабристовъ на югѣ Россіи“. Та поки що ми передамо коротко зміст книжки задержуючи ся головню над тим, що для нас тут найінтереснїйше, над тим селянським рухом, коли се можна рухом назвати в повнім значінню того слова.

Автор на підставі матеріалів (опублікованих), статей і т. д., зібраних ним з бібліографічною совістністю, так що майже кожде реченє опираєть ся на відповіднім відсилачи, детально обговорює діяльність полудневої секції декабристів і кожного члена того тайного товариства, яке взяло собі за задачу змінити дотеперішній устрій російської імперії. Той військовий головно рух, який в рішучій хвилі з початком 1826 р. знайшов свій вираз в повстаннї чернігівського полку, як звісно скінчив ся нещасливо так для самої справи як і для учасників тої справи (брата Муравєви-Апостоли й ин.). Справа сама упала, та що сї події відбули ся на українській території, в Київщині, то се таким чи иньшим способом мусіло, як каже автор, відбити ся на настрою місцевої людности, котра хоч до таємниці не була втягнена, то одначе була сьвідком того, що скоїло ся, а при тїм мусіло її бути відомим, що провідники повстання міркували над поправою положеня селянства (с. 34). Що повстанне чернігівського полку викликало заворушення між селянською масою, на те автор наводить значну скількість (27) судових архівальних документів, а радше їх короткого переповідження (с. 55—78). Крім сього доповнює ще їх доданєм знаних вже фактів про того рода події, спеціяльно в Уманщині, все таки серйознїйші ніж ті, на які вказують

¹⁾ курсив мій.

згадані документи. Як взагалі завжди при нагоді якої небудь зміни в звичайнім ході справи, так само тепер по смерті царя Александра І і наслідком справи декабристів пішли між народом різні чутки про поліпшене страшного селянського положення, появили ся різні поголки, а слідом за сим і ворохобні в різних губерніях російської імперії, і те стало ся також в київській губ. Та вже сам автор ставлячи отсей селянський рух з справою декабристів, підчеркує оригінальний місцевий характер того руху серед української людности і ту спеціальну закрутку, яка впливала так з історичної традиції, як і з соціального положення тутешніх селян.

Який се був характер на се вказують згадані документи. Що до змісту, то вони дуже однородні і різняться ся хіба висотою кари, яку поодиноким провинникам вимірювали суди „за произнесеніе противзаконныхъ словъ“. І так напр. звенигородський жид Мордко Сквирский доніс, що тамошний міщанин Василь Вдовиченко будучи п'яним говорив, „что будутъ выпускать изъ тюрьмы арестантовъ и пока государь императоръ будетъ коронованъ, будетъ рѣзать шляхту, евреевъ и другого званія людей и тогда, очистивши таковымъ способомъ мѣста, государь императоръ будетъ короновать ся — тогда, когда жнива настануть“ (с. 55). До Чижовської економії шинкар жид Бурштайн спровадив звязаного селянина Будаєнка, котрий мав говорити в шинку: „якъ бы рѣзанина тутъ началась, то я-бъ не требовалъ ни списы, ни ратища и только шицу застругавши и осмаливши синзавъ-бы на нее 70 ляховъ и 70 жидовъ“ (с. 57). Старобудинський селянин Яременко мав говорити про шляхту: „а вже на васъ пастка есть готова“ (с. 58). Селяни з Чорної Каменки були обвинувачувані про ширене чутки „о имѣемой яко бы быть рѣзанинѣ шляхты и жидовъ“ (с. 59), а селянка Ткачукова будучи на роботі у видиборського посесора Мянковского говорила його своячці: „не бейте теперь и не лайте насъ, ибо на третій день наступающаго праздника (вел. съвят в 1826 р.) наступитъ рѣзанина и колѣивщина“ (с. 60). Те саме маємо майже у всіх наведених тут документах, згадки-ж про иньші події, як напр. про бунт чернігівського полка, що ніби мав викликати такий рух, а радше поговорки між селянами — згадки такі виступають лише там, де вмішали ся які небудь посторонні елементи напр. солдати, шляхта і т. д. (напр. с. 56, 61, 62, 63, 75 і др.). В Уманщині пішла чутка про появу сина Гонти, чим покористував ся солдат Семенів і викликав справді розрухи з чинною розправою з панами (с. 80). Автор вдоволив ся поданем отсих фактів і заняв ся дальшою судьбою справи селянства взагалі та поглядами на сю справу правительства, котре тимчасом репресаліями здавило весь отсей рух. Тимчасом поданий ним матеріал в високій мірі інтересний

сам по собі для дослідника відносин на правобережній Україні між українською селянською масою і панською верствою. Ми бачимо поперед усього, що заворушене між селянами в Київщині не стояло в жадній звязи з діяльністю декабристів, а було впливом тільки чисто місцевих й історичних причин — а бунт чернігівського полку сповнив тут таку роль, яку міг сповнити всякий иньший факт, який виходив поза межі звичайного ладу а тим самим між простим народом міг викликати неясні почування та надії на які будь зміни. І се зовсім серед тутешніх обставин вистарчало. Тіж обставини від останніх гайдамацьких рухів мало що, а то й зовсім не змінили ся; всі три давні чинники: жиди, польська шляхта і обездолене українське селянство зістали такими і на таких становищах, як і перед тим, і грали ту саму роль, що й давнійше, о скільки нова сила де в чім їх не обмежала. Жиди посередничать і доносять про „бунтарські“ забаганки селянства шляхті, ся знова тепер не може при помочи якого там нового Стемпковского сама карати, проте обмежуєть ся оскаржуванєм, а врешті селянська маса не годить ся ніяк на тодішний стан річий та неустанно міркує по своему про визволення з крпацтва. Кажемо неустанно над тим міркує а не тільки від часу до часу, бо, на нашу думку, роки 1826—7 з того погляду нічим не ріжнили ся від попередніх. Се був звичайний стан річий, бо прецінь, як ми бачили властиво рух жадного й тепер тут не було, що видно з того, що суди по більшій части увільняли селян від кари за ті ніби то розрухи. Звичайні поговірки селян тільки в очах переляканої шляхти вирости, а може і навмисно роздуті були до великих розмірів, як се було в 1795 і 1812 рр., коли шляхта, як тепер власне занепокоєна замірами декабристів внести крпацтво (с. 34 і 35 нотка), навмисно розголошувала чутки про різню, аби накликати правительственні репресії на непокірних селян (прим. с. 79).

Тимчасом коли на правобережу суди справджували, о скільки донесеня шляхти про задуману селянами різню шляхти і Жидів вірні, правительство в своїй нагінци за тайними товариствами натрапило в Лівобічній Україні на сліди істнованя „малоросійскаго общества“, заложенного декабристом Новіковим і переяславським маршалком шляхти В. Л. Лукашевичом, котрі бунд-то поставили цілю сього товариства вибороти незалежність для України (с. 42 і 43 нотка). Як бачимо, зі знесенєм українського гетьманства ідея автономії України не вмерла, а навіть, є звістки, що від часу до часу справа гетьманства виринала і навіть вказувано на кандидатів на те місце (с. 43—44). Значить думка про незалежність, хоч в ріжнім розумінню, відповідно до його положеня, була по обох сторонах Дніпра.

Вертаючи до книжки ш. автора, скажемо, що з огляду на багатство

зібраного матеріалу й літератури та багатство змісту, се свого рода рідкість. В використовуваню матеріалу він іде так далеко, що не може здержати ся, щоби не передати гумористичного донесеня малого якогось сибірського урядника правительству в справі підозрілих людей (с. 46), хоч те донесенє можнаб без усякої шкоди для книжки поминути. Та за те, а може власне через те — бракує тій праці констукції та визначеня фактам місця відповідного до ваги кожного з них. Автор, захоплений таким багатством матеріалу, кожду річ обговорює до найбільших подробиць, на чім терпить головна тема. І так ми знаємо з заголовка, що ся книжка присвячена головно селянському рухови в Київщині, тимчасом коли її львина часть припадає власне на обговорене тла тих рухів, так що воно самохіть висуває ся на перший плян, а обговорене самих рухів сходить до ролі додатка. Та одначе, коли мова йде про інформації, то книжка ся для кожного, хтоб тими часами займав ся, може віддати великі услуги.

Ів. Джиджора.

И. С. Свѣнцицкій. Матеріали по исторіи возрожденія карпатской Руси. — Сношенія Карпатской Руси съ Россіей въ I-ую половину XIX-аго вѣка, Льв., 1906, стор. 212.

Історія національно культурного руху на галицькій Україні в 1-шій пол. XIX ст., незважаючи на виданий деякий матеріал, була аж до перших років XX ст. для нас майже terra incognita. Цілі звязки незвичайно інтересних матеріалів до того періоду (переважно кореспонденцій) лежали спокійно по публичних чи приватних архівах Львова, Петербурга й ин. і чекали на прихід пізнійших щасливих часів. І ті „щасливіші часи“ прийшли по — переступленню нами порога XX ст. Цілий ряд публікацій (як пр.: проф. К. Студинський, З кореспонденції Дениса Зубрицького... Льв., 1901; др. Іван Франко, Матеріали до культурної історії галицької Руси XVIII і XIX віку (Збірник іст.-філ. секції Наукового Товариства ім. Шевченка, т. V), Льв., 1902; проф. К. Студинський, Кореспонденция Якова Головацького (Збірник фільольогічної секції Наукового Тов. ім. Шевченка, т. VIII—IX), Льв., 1905; В. А. Францевъ, Письма къ Вяч. Ганкѣ изъ слав. земель... Варш., 1905 й иньші дрібніші) приніс нам значне багатство матеріалів, що виявили перед нами багато дечого інтересного, деколи несподіваного... До ряду тих новітших публікацій, яких число, треба надіяти ся, зросте незабаром значнійше, належить також згадана в горі збірка пильного й одинокого поки що збирача таких матеріалів по російських публичних і приватних бібліотеках й архівах — дра І. Святицького.

Подajući самі тільки матеріали до історії зносин карпатської Укра-

їни з Росією в 1-шій пол. XIX ст. (осібну розвідку на сю інтересну тему з використанням усіх інших оголошених вже перед тим матеріалів обіцяє автор подати на іншому місці), автор попереджає їх „оглядом друкованих звісток про карпатську Україну в російських виданнях до 1850 р.“, подаючи тут у виписках інтересніші місця зі споминів і записок російських офіцерів (Глинки, Данилевського, Броневського, Глаголева, Суворовського Ратника, Лихутіна й Сонцова), які переходили разом з російськими арміями через Галичину, почавши від часів Наполеонських воєн (1799) аж по 1849 р. (мадярська революція). Крім того подає реєстр статей про гал. й угор. Україну, що появили ся в тім періоді по російських журналах і часописах. Офіцерські спомини й замітки в тих справах, які не підпадали їх власній обсервації, переважно або неправдиві, або малоцінні супроти інших докладніших звісток; інтересне тільки те, що вони самі чи то бачили, чи чули (пр. характеристика селянського життя у Глінки, етнографічний опис Лемків й угор. „Русняків“ у Лихутіна). Статі по журналах і часописах належать до Орлая, Ходаковского, Кеппена, Погодіна, Срезневського, Зубрицького, Я. Головацького й ин. і нині переважно перестарілі.

Багато інтересніші, як самий вступ, дальші розділи книжки. І так у II-тім розд. п. з. „Літературно суспільна діяльність І. С. Орлая“ подано декілька незвісних листів Орлая до бар. Віліє, Ходаковского, І. Мартинова, З. Карнеєва (з рр. 1813—24), а також повний передрук (на нашу думку — зовсім без потреби) довшої його статі п. з. Історія о Карпато-Россахъ зі Сѣверного Вѣсника (1804 р.). Інтересна також з деякого згляду стаття Івана Бережаніна (угор. Русина), прислана Орлаєви, п. з. Въ обще о различіи Славянскихъ нарѣчій, собственно же о Мало й Карпато или Угродорусскихъ, яка заховала ся в рукоп. відділі бібліотеки Акад. Наук у Петербурзі. В III-тім розділі п. з. Із паперів Ю. І. Венеліна найінтересніша його стаття, на жаль неповна, п. з. Объ Украинскомъ Правописаніи (критика), захована в рукоп. у Румянцівськім Музею, а також Карпато-Росскія пословицы й Мадьярскія слова, взятія изъ русскаго языка. Менше важна стаття Венеліна п. з. Нѣсколько словъ о Россіянахъ Венгерскихъ, и также одно словцо Историческое о Православной Греко-Восточной Церкви въ Венгріи.

Із IV-о розділу п. з. П. І. Кеппен у Карпатській Русі — його спомини й кореспонденція з кан. І. Лаврівським звернемо увагу тільки на згадану кореспонденцію з рр. 1822—25, як інтересний причинок до необробленої ще літературно-наукової діяльності перемиського каноніка з 1-шої пол. XIX ст. В розділі V-тім п. з. До зносин М. П. Погодіна з Галичанами інтересний лист Погодіна до протоігумена василіянських монастирів в Галичині В. Компаневича в справі „торговлі“ старими друками

й рукописами, а також лист Вагилевича до Погодіна з дн. 8 марта 1836 р. і відповідь на нього того останнього з дн. 2 мая с. р., де Погодін познайомлює Вагилевича з тогочасною російською літературою. Не знаємо з яких причин подав автор в тім розділі також виїмки з рукописних „Рамієтнік-ів“ Генриха Богданського, що зберігають ся в рукоп. відділі бібліотеки Оссолінських у Львові; їх, хоч займають ся вони в однім своїм розділі побутом Погодіна в Галичині, все таки без критичної провірки годі втягати в якім небудь характері між матеріали до історії нашого відродження.

Найінтересніший VI-ий розділ п. з. Зносини І. І. Срезневського з Карпаторусами. Тут подано: 5 листів К. Запа (з рр. 1842 і 1846), 2 листи Якова Головацького (з рр. 1842 і 1844), 4 листи І. Вагилевича (з рр. 1842—45), і вкінці 2 листи С. Шеховича (з 1856), які хронологічно сюди зовсім не належать; дальше кілька автографів з родинного архіву Срезневських а то: Ів. Бірецького П'єсни Колядки — 43 колядки, прислані Срезневському літом 1842 р. зі Львова, Вагилевича До Слова о полку Игоревомъ і Miecz buzki (істор.-геогр. замітка про місто Буск і його околицю), Ів. Головацького Три думки, Торжество слави (12 сонетів, з яких автор подав чомусь тільки 3), П'єніе радостнаго Голоса й ин., Як. Головацького невеличка замітка про „Матеріялы для словаря Малорусскаго нарѣчія, собранныя въ Галиціи и въ Сѣверовосточной Венгріи (198 карток in fol.), дальше Духновича Панетірик мукачівському єпископови й відповідь Йосифови Левицькому (подані тільки перші стрічки!) й відривок зі вступу до історії Молдавії Зубрицького. Вкінці подана згадка про переклад М. Шашкевича Короледвірської Рукописи й Суду Любуші, що знайшли ся також в архіві Срезневських. В VII-ім розділі подані два листи Д. Зубрицького до Шевирьова з 1844 р. і до І. Давидова з 1856 р. Оба не подають нічого інтересного. Книжка кінчить ся докладним показником імен і предметів.

І. Кр.

Л. Ф. Пантелѣевъ — Изъ воспоминаній прошлаго, Спб., 1905, стор. 339, мал. 8^о.

Автор споминів не належить до видатніших діячів російського суспільного життя і коли береш у перше сю досить грубу книжку, то — властиво кажучи — не знаєш, що там знайдеш. Передивившись уважно, легко помітити, що автор дійсно стояв зблизка до тодішнього літературного життя, стрічав ся з важнішими репрезентантами нових напрямів і бачив та чув досить цікавого. Шкода лише, що автор обмежив свою задачу лише кількома епізодами, та й про зачеплені події не оповів повніше і докладніше.

Се не хроніка минулого життя, більш-менш певна, не хронологічно

уложене оповідання про минулі роки: з багатого запасу пам'яті автор вибрав кілька більш цікавих епізодів й обробив кожний окремо в самостійний епізод. Що до вибора таких окремих епізодів автору нема чого закинути: з різних боків зачіпають вони літературне і наукове життя петербурського суспільства шістдесятих років і разом дають цікаві образки життя того часу; чимало місця присвячує автор політичним змаганням тодішньої молодіжи, тайному політичному товариству „Земля и Воля“. Взагалі сюжети вибрано досить щасливо і як є тут що менш цікаве, то се не шкодить загальному вражінню. За те більш серйозний закид можна зробити автору споминів з другого боку, а се за вибір поодиноких деталей в обмальованню поодиноких діячів минулого. Цілком зрозуміле, що кожний, хто пише з минулого й перебирає в пам'яті своїй, що там лишило ся в тих часів, застановлюєть ся передовсім на більш ясних, більш яскравих рисах і образах, себто на тім, що він найліпше знає, в чім брав сам найбільшу, активну участь; але се не все буде дійсно цікавим і з об'єктивного погляду. Не заглиблюючись в аналіз окремих подій і суспільних течій, не застановлюючись докладнійше над в'ясненнем їх внутрішніх зв'язків між собою, автор споминів передає, що робив й що бачив, не розбираючи докладно, о скільки та або иньша риса чи деталь дійсно здаєть ся цікавою й потрібною для читача, що хоче у нього, автора, довідати ся півстоліття пізнійше після самих подій про діячів минулого часу.

В сій взагалі цікавій книжці, для читача Українця особливе значіння будуть мати уступи присвячені тим або иньшим діячам українського руху. Окрім спеціального розділа про „Основу“ (с. 168—182), в багатьох місцях ми зустрічаємо окремі звістки про Костомарова (його професорська діяльність с. 101—105, диспут з Погодином стор. 164—166, конфлікт з публичними лекціями Костомарова 210—220, більш дрібні вказівки про цікавість лекцій Костомарова с. 163, 222, про иньші відносини Костомарова с. 120, 121, 206 і т. д.). Як репрезентант ліберального студентства, автор споминів часто зустрічав ся з Костомаровом і мав з ним зносини в тих чи иньших справах, не кажучи вже про те, що слухав його університетські й публичні лекції: через те міг він подати цікаві звістки, й подати їх більш, ніж ми тут в дійсности знаходимо. Цікаві між иньшим дві замітки (але з другого боку невідомо, о скільки можна на них покладатись): в першій уступі оповідає автор споминів, як Костомарів висловляв йому гадку, що з розвитком культурного стану українського люду зникнуть особні прикмети українського народу (с. 104), в другій — переказує він слова Костомарова, що ніби покійний вчений під впливом своїх студій над молотками й їх моральними поглядами прийшов до переконання про культурну висість

Великоруссів над Українцями (с. 105); для вияснення деталей світогляду покійного вченого цікаво б було знати, о скільки сі й ті слова Костомарова мали такий рішучий тон в дійсности.

Меньш щасливим вийшов у автора споминів розділ про „Основу“: передовсім зміст розділу ширший, ніж титул: автор сполучив тут свої спомини про знайомих в Петербурзі Українців, починаючи від Куліша і Костомарова, Білозерського, Кістяковського й О. Котляревського й кінчучи Громекою і якимсь невідомим Дозе. Лишаючи на боці різкі фактичні помилки (нпр. в біографії Куліша), треба завважити, що діячів „Основи“, з виїмком Костомарова, автор майже не зустрічав поза редакційними зібраннями, а через те й не міг дати про них фактичних звісток; цікаво завважити той тон, з яким згадує автор якусь невідому йому дівчину на редакційних зібраннях; він, здасться й сам розуміє, що се не до речі, але шкода пропустити подробицю (с. 175). З фактичних вказівок цікаво завважити спогад про чарівне вражіння від Шевченка (с. 270), про його значіння в кружку „Основи“ (с. 169). До Куліша ставить ся автор споминів неприхильно, завважує його самолюбство. На погляд автора „Основа“ загинула через недбалість редакції; найбільш впливовим був там Куліш, а редактор Білозерський обмежав ся лише вищою дипломатією в униканню різних суперечок між членами редакції. Національні змагання і гостра постава селянського питання привели „Основу“ до ворожих відносин з російською бюрократією і з російськими суспільними течіями: автор нагадує, як ворожо відісе ся Катков до пляна Костомарова видавати народні книжочки на українській мові (с. 180). Біографічними звістками про Білозерського, Громеку й Кістяковського закінчує автор розділ про „Основу“.

Добре б було, як би автор знову вернув ся до своїх споминів і подав би иньші епізоди, опущені в сій книжці.

Олександр Грушевський.

Отчетъ Императорской Публичной Библиотеки за 1899 г., С.-Пб., 1903, ст. II+211+4.

В 1899 р. царська публична бібліотека в Петербурзі збогатила ся 39.379 новими творами (в 45.288 томах) й 4.086 рукописами й автографами. Для нас найінтересніший відділ рукописів, а в ній спеціально те, що тикаєть ся української історії, історії літератури, культури й ин. — взагалі т. зв. українська. Та найперш мусимо згадати одну більшу колекцію старих рукописів, набуту за ціну 5000 руб. від начальника російської духовної місії в Єрусалимі Антонія, де є між ин. багато інтересних славянських рукописів XIV—XIX ст. Дорогоцінну славянську пам'ятку

становить також закуплений особібно пергамін. рукопис т. зв. Добромірове четвероевангеліє, написане в границях Македонії при кінці XII ст. (О. п. I. N. 55). З фільольогічного боку описав його проф. Ягіч в „Sitzungsberichte“ віден. Акад. Наук 1898 – 1899 pp. (Philosophisch-historische Classe, Bd. CXXXVIII i CLL).

З відділу україніса згадаємо три „малоросійських літописей Григ. Грабянки“ з XVIII ст. (F. IV, N 808, F. IV, N 809, F. IV, N 810), „Описание краткое о Малой Россіи“ з XVIII ст. (О. IV, N. 451), видане в 1878 р. київською „Временною коммисією для разб. древн. актов“ в додатку до „Лѣтописи Самовидця“, „Краткое описание Малой Россіи“ з XVIII ст. (F. IV, N. 811), що уривається на 1733 р. (початок і кінець затрачені), „Двѣ гисторіи о казацкомъ народѣ“ з 2-гої пол. XVIII ст. (F. IV, N. 812 — при кінці переднього слова „къ Читателю“ сказано: „Сіи гисторіи первая съ печатной въ Кієво-печерской типографіи, вторая въ рукописной різнихъ авторовъ, по своду въ различни гисторіями печатными, списани канцеляристомъ войсковымъ Григоріємъ Покасомъ 1751 году, генваря 20 дня“), дальше рукоп. збірник кількох вірців українського письма з XVIII ст. (між ин. „краткій малоросійській лѣтописецъ“, без початку, від 1699 – 1751) (F. IV, N. 813), рукоп. збірник з 2 гої пол. XVIII ст. (між ин. „Краткая малороссійская Новгородъ-Сѣверская лѣтопись“, що починається заснованням Кієва в 401 р., а кінчить ся подіями з 1759 р., дальше вірші про зраду Мазепи, й Воскресеніє мертвыхъ, містерія Георгія Кониського) (F. XVII, N. 79), збірник з XVII—XVIII ст. (Q. XVII, N. 252), „Каиты разные“, невеличкий збірник українських кантів з XVIII ст. (Q. XIV, N. 22), оригін. акт вибору ігумена никольського пустин. мон. й ректора київської братської колегії Йосафата Кроковського архимандритом кїєво-печерської Лаври дня 26 марта 1697 р. (акт підписали між ин. еромон. Стефан Яворський й ігумен Дмитро Савич — св. Дмитро Ростовський й ин.). Цікавим вкінці матеріалом до історії відносин між російською цензурою й українським письменством у 80-их і 90-их роках служить збірка рукописів, передана бібліотеці київським цензурним комітетом. Є там твори різних українських авторів, які цензура не дозволила друкувати, між ин. нпр. 2 автографи П. Куліша (Цар Наливай і Дзвін), Збірник народніх пісень, зап. у подільській губ. М. Лисенком, Народні казки (рук. подав до ценз. М. Дикарив), два збірники пісень В. Милорадовича (Веснянки й петрівки лубенського уїзду, й Вечерничні й любовні пісні лубен. уїзд.), Мордовця Козаки й море, й багато иньших.

І. Кривецький.

Отчетъ Императорской Публичной Библиотеки за 1900 и 1901 гг. Спб. 1905, 8^о, стор. 324.

Після значної перерви знов появило ся справоздання петербурської

публичної бібліотеки, одного з найважливіших європейських книгозборів, а що тикаєть ся кількості славянських рукописів, — безперечно першого в світі. Не можна одначе не зазначити, що дворічне справоздання, яке лежить перед нами, виказує значне зменшення набутиків бібліотеки з відділу старинних рукописів. Вони, по перше, стають рідшими; по друге — на них треба тепер спеціально полювати по глухих закутках півночі, як то робив з поручення Академії Наук учений завідач її рукописів Вс. І. Срезневський. До того — хоч як воно дивне — петербурська публична бібліотека розпоряджає дуже скромними засобами для придбання рукописів, тому рукописний відділ зростає переважно жертвами приватних осіб й інституцій. В 1900 і 1901 рр. найбільшим придбанням була колекція д. Роґальського. Поза тим придбано декілька рукописів, які мають ледви чи не палеографічний тільки інтерес. Нижче ми затримаємо ся на тих рукописах, що так чи сяк тикають України, української історії, літератури, мови й просвіти. Найперш одначе згадаємо про деякі старі друки, що мають з різних поглядів немаловажний інтерес. Се — найперше — „Молитовник“, виданий в Острозі в 1606 р. з гербом кн. К. К. Острожського і з передмовою презвітера Дамяна, книжка незвичайно рідка; потім книжочка архієп. Лазаря Барановича „О хиротоніі“, видрукована в Новгород-Сіверську в 1676 р. — одинокий дотепер звісний примірник. Крім того „Зборникъ... нѣкоторыхъ моленій“ 1785 р., друк. в Чернигові, незвісний бібліографам.

Зпоміж рукописів, придбаних бібліотекою, згадаємо найперше найзамітніші в колекції арх. Амфілохія, яку дарував (не в повнім одначе складі) д. Роґальський. Тут є фрагменти прольоґа за другий піврік з XV—XVI ст., з двома статями про перенесення мощей св. Бориса й Гліба. Фрагмент збірника житий XVI ст., зі житием в. кн. Володимира; житие того самого святаго подибуємо також в другім збірнику, що складаєть ся зі зошитів ріжного часу з XVI—XVIII ст. (стор. 99). Для історії просвіти на Україні має деякий інтерес збірник XVIII ст. (Q. XVII, N. 256) богословських і проповідничих праць протоєрея харківського собора, префекта й учителя харківської колеґії (від 1778—1780 р.) М. Шванського. Історично-літературне значінне має збірник, що складаєть ся з осібних зошитів і карток (Q. XVII, N. 257), між ин. тут фрагмент із Александрії, писаний західно-руським півустановом XVI ст.; другий фрагмент із Александрії скороп. XVIII ст.; фрагменти повісті про Савву Грудцина, повість про здобуте Єрусалима й переклад моралістичного твору польського письменника Яна Зопчица — все скороп. XVIII ст. Поминувши книги богослужбного змісту XV—XVIII ст., що належать (коло 30) до арх. Амфілохія, зазначимо в збірнику XVIII ст. (Q. I, N. 1338) страсти, слово бл. Єроніма про зрадника Юду й Бесѣду

трьох святих. У збірнику з того часу (Q. I, N. 1339) є приклади з Великого Зерцала; такі самі приклади й розмову батька зі сином подибуємо в іншому збірнику з того самого часу (Q. I, N. 1340). Найбільш популярні апокрифічні статі — сон Богородиці, *Хождение Богородиці по мукам*, сказання Льва папи римського, про 12 п'ятниць, подибуємо в збірнику XVIII ст., Q. I, N. 483. В збірнику поучень з другої половини XVIII ст., Q. I, N. 1341, є поучення єром. Гedeона Криновського, Теофана Прокоповича й білгородського еп., а потім київського митрополита Самійла Миславського. До збірки автографів прибули два оригінальні листи чернігівського архієпископа Теофана Углицького, якого синод зачислив недавно до святих.

Із числа рукописів, придбаних закупном, варті уваги: служебна мінея з XV ст. за жовтень; Золотоуст XVII ст., відмінного укладу з доповненнями (Q. I, N. 1306); Золотоуст і оперті на ньому збірники XVI і XVIII ст., Q. I, N. 1307, 1308, 1309 — вони описані стаття за статтю й дають повний образ літературного матеріалу, який в них міститься; в N. 1307 — муки св. муч. Бориса й Гліба й Слово про прихід Івана Предтечі до аду. В московській літописі XVII ст. (F. IV, N. 792) в першому томі є кольорова мініатюра, що представляє в'їзд вел. кн. Володимира Мономаха до Києва. Інші рукописи славянські, руські, грецькі, французькі й німецькі належать або до богословської літератури, або до службових й приватних справ осіб з високої адміністрації в Росії XVIII і XIX ст.

Придбання 1901 р. мають той самий характер; додамо, що тут згадують ся між іншими паперами, що прийшли до бібліотеки, лекції з історії старинних Славян і Польщі проф. московського університету Ос. Бодяньського. Зі старинних рукописів, які купила бібліотека, звертає на себе увагу цінний збірник статей руською, польською й латинською мовою, писаних українською й білоруською скорописю XVII ст. (Разно яз. F. XVII, N. 161); перша стаття — проповідь на свята Івана Хрестителя, виголошена в 1649 році в єпископській церкві м. Могилева. Далше — багато листів, чолобитень, віршів і привітних промов звісного Симеона Полоцького — багато статей з датами. Є тут твори також інших осіб — ігумена козацького Богоявленського мон. Фільотея Учицького (Utczycki), Паісія Лізаріда, Лазаря Барановича, еп. Мет. Филимоновича, митр. Питирима, ігумена межигірського мон. Теодозія з братією й ин. Усього є в збірнику 459 к.; користуючи ся його багатим матеріалом, можна не без нових результатів переглянути літературну й суспільну діяльність С. Полоцького й деяких його сучасників. З інших рукописів згадаємо тільки про збірник XVII ст. (Q. XVII, N. 254), де крім Шестоднева св. В. Великого — є також „препіє“ (1627 р.) ученого литовського прото-

попа Лаврентія Зизанія з московськими справщиками з нагоди уложеного Зизанієм Катехізіса.
В. Перетц.

Katalog rękopisów Akademii umiejętności w Krakowie, zestawił Jan Czubek, Краків, 1905, III+1 нен. +313, мал. 8.

Рукописи бібліотеки краківської академії не були до тепер в ціло-сти описані: катальог Серединьського „Rękopismy Towarzystwa Naukowego Krakowskiego systematycznie zestawione“ (1869) обіймав лише 445 рукописів з 1588, які має академія; до того ще був він зроблений дуже недокладно. Тому забрався п. Чубек до зладження нового і повного каталогу і віддав його недавно до загального ужитку.

Катальог зложений дуже просто; рукописи вичислені по нумерам бібліотеки без поділів на віки або по змісту. За те додано на кінці малий покажчик осіб і предмету, через що улекшується користоване книжкою. Опис рукописей не усяди однаковий: докладніше описані старші рукописи, до XVI століття, і часи Станіслава Августа, Варшавського князівства і конгресового Королівства: иньші віки оброблено більше поверхово, часто більш ніж коротко і навіть недокладно.

Україніса заступлені передовсім колекцією Кшижановського-Горжковського, про котру була мова в попередній книжці Записок (Misc.); далі деякі мови і трактати (Historya o buntach Chmielnickiego..., N 1052, с. 109—162) з XVII ст., кореспонденція Хмельницького з Радивилом, договори з часів Хмельницького, літописи польські: „Kroniczka wojny kozackiej od 20/1 - 10/2“, „Dyariusz expedycyey przeciwko kozakom, która się zaczęła pod Białym Kamieniem, a skończyła się per pacta... pod Zborowem, 8/8—14/8 1640“ і „Continuatio dyaryusza wojny koz.“ (N. 1017) і дещо в актах до польської історії того часу. Внутрішньої історії дотикається далеко більше число рукописей. Під N. 1089 вібрані інструкції соймиків руських земель, під N. 793 подано інвентар Старого Санча з 1699 р., під N. 794, генеральну тарифу подимного податку перемиської землі, під N. 1071 реєстр міст і місточок польської Корони з 1676 р., під N. 1168 реєстр документів з 16—18 ст., знищений в частині гайдамаками, під N. 1140 люстрацію Уманщини з р. 1768, під N. 975 універсали поборців перемиської землі р. 1683—1701. До історії і внутрішніх відносин Галичини належать акти судові, циркулярні, мійські і губерніяльні повітів і міст Сокаля, Замосця, Белза, Львова і Жовкви (N. 799—805, 813—815) та виказ домів Коссова з р. 1787 і 1788 (N. 808); сюди належать також акти про санітарний стан краю і документи про історію чуми в р. 1791—1818 (N. 1455). Відносинам релігійним і церковним присвячені окрім NN 261 (Акти

чернігівського монастиря, писані по руськи в XVIII ст.), 266 (Послання архимандритів і єпископів українських з р. 1673—1692), ще 878—906, 918, 920, (документи, описи інвентарів і інші акти латинських костелів і монастирів на Русі), 922 (інвентар греко-кат. єпископства в Перемишлі з р. 1822), і 1009 (акти і статі до історії уніятської церкви в XIX ст.).

Під NN. 1489, 1400, 820, 1497, 1391—3 уміщені повійші твори про Україну, що остали в рукописи. Фільологічний і діалектологічний інтерес мають числа 1361—9, 1327—1331, 1326, 1321—3.

З. Кузеля.

Книги й статі обговорені в с'їм томі:

Н. Петровъ — Описание рукописныхъ собраній, находящихся въ г. Кіевѣ, III, 1904.

W. Olechnowicz — Cmentarzysko w Nowosilkach, 1903.

K. Hadaczek — Z badań archeologicznych w dorzeczu Dniestru, 1903.

— Światowit. Szkic archeologiczny, 1904.

Г. Бараць — Повѣсти и сказанія древне-русской письменности, пѣлюція отношеніе къ Евреямъ и еврейству, I, 1906.

K. Dieterich — Eine Gruppe neugriechischer Lieder aus dem Akritencyklus, 1904.

Pomniki dziejowe Lwowa z archiwum miasta, I—III, 1892—1905.

M. Balaban — Żydzi lwowscy na przełomie XVI i XVII w., 1906.

K. Puławski — Stare osady w ziemi Kamienieckiej, 1906.

— Ród Kierdejów podolskich, 1906.

W. Górski — Powiat Mohylowski w gubernii Podolskiej, 1903.

O. Balzer — Historia ustroju Polski, 1905.

— Verfassungsgeschichte Polens, 1905.

B. Перетць — Къ исторіи польскаго и русскаго народнаго театра, I—VII, 1905.

B. Срезневскій — Климовскій-Климовъ, „козакъ стихотворецъ“, и два его сочиненія, 1905.

O. Левицкій — Переписка съ Запорожьемъ, 1905.

K. Pułaski — Z czasów konfederacyi Barskiej, 1906.

Dzieje porozbiorowe narodu polskiego w żywym słowie, V—VI, 1905.

M. Dubiecki — Przymierze dziedzica z poddanymi rolnikami, 1905.

В. Иконниковъ — Крестьянское движеніе въ Кіевской губ. въ 1826—27 гг., 1905.

И. Свѣнцицкій -- Матеріалы по исторіи возрожденія Карпатской Руси, 1906.

Л. Пантелѣевъ -- Изъ воспоминаній прошлаго, 1905.

Отчетъ Императорской Публичной Библіотеки за 1899 г., 1903.

Отчетъ Императорской Публичной Библіотеки за 1900 и 1901 гг., 1905.

J. Czubek — Katalog rękopisów Akademii umiejętności w Krakowie, 1905.

Publicationen

der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften in Lemberg,

Czarnecki-Gasse 26.

Mittheilungen der Ševčenko Gesellschaft der Wissenschaften, redigiert von Prof. Michael Hruševskyj, bis jetzt erschienen Bde I—XXII (Geschichte, Archäologie, Ethnographie, Sprache und Litteraturgeschichte, besonders der Ukraine). Preis: Bde I—XX kosten 48 Kronen, jeder weitere Bd. (auch separat käuflich) 3 Kr., Bd. XXIII—XXIV (Doppelband) 5 Kr., Bd. XXXI—II u. XXXV—VI (Doppelbände) à 6 Kr.

Publicationen der Sectionen und Commissionen der Ševčenko-Gesellschaft:

- A. Die historisch-philosophische Section publizierte bis jetzt:
 1. Neue Bände ihrer Beiträge (Zbirnyk istoryčno-filozofičnoj sekcyi) B. I—IV u. VI—IX enth. eine Geschichte der Ukraine von Prof. M. Hruševskyj (I. Theil bis Anfang des XI Jahrh., II — bis Mitte des XII Jahrh., III—IV bis zum J. 1340, VI VII bis zum J. 1569, VIII—IX Verfassung und soziale Verhältnisse im XIV—XVII Jahrh. Preis I, II u. V B. à 4 Kr., III u. IV B. 5 Kr., VI u. VII B. 4-50, VIII u. IX B. 4-50. Bd. V. enthält Materialien zur Kulturgeschichte Galiziens im XVIII—XIX Jahrh. Preis 2 Kr.
 2. Historische Bibliothek, bis jetzt erschienen B. I—XXIV.
 3. Juridische Zeitschrift, bis jetzt X Bde, à 2 Kr.
 4. Juridische und ökonomische Zeitschrift, bis jetzt IX Bde à 3 Kr.
 5. Juridische Bibliothek, bis jetzt III B. à 2 u. 3 Kr.
- B. Die philologische Section publizierte bis jetzt 9 Bde ihrer Beiträge (Zbirnyk filologičnoj sekcyi), enthaltend: Bd. I. und IV. eine Biographie des ukrainischen Dichters Taras Ševčenko, von A. Koniskyj, Preis à 3 Kr. Bd. II. u. III. Abhandlungen aus dem Gebiete der ukrainischen Volkskunde und Literatur, von Michael Dragomanov (erster Theil). Preis à 4 Kr. Bd. V. Die Mundart der Lemken, von I. Verchratskyj, 6 Kr. B. VI. Abhandlungen aus dem Gebiete der ukrainischen Volkskunde von M. Dykariv. Preis 4 Kr. Bd. VII. Abhandlungen aus der ukrainischen Volkskunde und Literatur von Michael Dragomanov (Zweiter Theil). Preis 5 Kr. Bd. VIII—IX, Die Korrespondenz d. J. Holowackyj, Preis 7 Kr.
Ukrainische Bibliothek, Bd. I—III. Sämmtliche Werke von J. v. Fed'kovič, Bd. I. Gedichte, Preis 6 Kr., B. II. Erzählungen, Preis 4 Kr., Bd. III. Dramatische Werke 1A Theil, Preis 3 Kr., 2 Theil, Preis 3 Kr.
- C. Die mathematisch-naturwissenschaftlich-medicinische Section publizierte bis jetzt 9 Bände ihrer Beiträge (Zbirnyk). Die beiden ersten Bände kosten à 3 Kr., Bd. III—VIII erschienen jeder in zwei Abtheilungen, jede unter einer besonderen Redaction; die mathematisch-naturwissenschaftliche red. von Iv. Verchratskyj und Vlad. Levickyj, die medizinische red. von Dr. E. Ozarkevyč. Preis jeder Abtheilung 2 Kr.
- D. Die Archaeographische Commission publizierte bis jetzt folgende Werke:
 1. Quellen zur Geschichte der Ukraine, Bd. I (Lustrationen der königlichen Domänen in den Bezirken Halyč und Peremyšl vom J. 1565—66); Bd. II (Lustrationen der königl. Domänen in den Bezirken von Peremyšl und Sanok im J. 1565); Bd. III (Lustrationen der königl. Domänen in den Bezirken von Cholm, Belz und Lemberg im J. 1564—5); Bd. IV u. V (Galizische Akten aus den J. 1648—1659). Bd. VII (Lustration vom J. 1570). Jeder Bd. kostet 4 Kronen, III Bd. 5 Kr.
 2. Denkmäler der ukrainischen Sprache und Literatur. Bd. I. Alttestamentliche Apokryphen; Bd. II. Neutestamentliche Apokryphen A. Evangelienkreis. Bd. III. B. Apokryphe Apostelgeschichten. Bd. IV. Eschatologische Apokryphen (im Druck). Bd. I Preis 4 Kr., Bd. II u. III à 5 Kronen.
 3. Kotljarevskyj, Die travestierte Aeneis, Abdruck der ersten Ausgabe vom J. 1798, Preis 60 Heller.

3p
E. Die Ethnographische Commission publiziert:

1. Das Ethnographische Sammelwerk (Etnografičnyj Zbirnyk); bis jetzt erschienen 17 Bände. Preis Bd. I—IV u. VII—X u. XII—XIII à 3 Kronen, Bd. V—VI u. XVII à 4 Kr. Bd. XI 6 Kr. Bd. XVI 6 Kr.

2. Materialien zur ukrainischen Ethnologie, Bd. I. Preis 8 Kr. (Enthält Abhandlungen über neueste archäologische Funde, über die Lebens- und Arbeitsweise der ukr. Fischer in der Dobrudža, der galizischen Kürschner usw., sowie auch eine Abhandlung über die farbigen Ostereier, ihre Herstellung und Ornamentik, mit 13 chromolithographischen Tafeln und zahlreichen Illustrationen im Text). Bd. II, 4 Kr. Die Huzulen, Land, Leute, Lebensweise, Industrie, Sitte und Brauch, religiöse Vorstellungen usw., mit über 300 Illustrationen, Bd. III, 4 Kr. (Neue archäologische Funde, Volkskalender, Aus der galiz. Volksindustrie, Hochzeitslieder und Gebräuche a. d. Gouv. Černyhiv, Die Corporationen der Dorfjugend in der Ukraine, Bd. IV, 4 Kr. Die Huzulen (zweiter Theil), Bd. V, 6 Kr. Die Huzulen (dritter Theil). Bd. VII. Die Huzulen (vierter Theil) 6 Kr.

Chronik der Gesellschaft, enthält die Berichte über die Thätigkeit der Gesellschaft, Sectionen und Commissionen derselben, erscheint 4 Mal im Jahre. Bis jetzt erschienen N. 1—26 ukrainisch und deutsch.

Diese und andere Publikationen der Gesellschaft sind in der Buchhandlung der Ševčenko-Gesellschaft in Lemberg, Theaterstr. 1, vorrätig.